

Алықса Гогәуа

АМРА АҒСЫ ШҒАЗ

А жәабжьқәеи
публицистикеи

Ағхәынтшәкәтыжырта
Акәа – 2006

АНАКӘ

Алықса Гогәуа ишәкә ғыц иану – ажәеинраала, ажәабжьқәа, апублицистикатә статиақәа – зегы ақсуа-қыртүа еибашьра ашьтахь иоуп. Ажәабжьқәа рахь, «Бығқақсан» зыхьзу ада, егырт аибашьра атема иацанакуеит. «Бығқақсан» Ақсны асовет мчра рақхьатәи ашықәсқәа рзтәи хтысқәак ирызкуп.

Урт рғы иаарқшуп еиуеиқшым ауабытәыосатә қазшықәа, атагылазаашьяқәеи ахтысқәеи реандырцыслак еиҳа зыецәырызго, зыцәгыагы зыбзиагы еиҳа иубартахо.

Апублицистика аиҳарак азкуп ацыхәтәантәи ашықәсқәа рызтәи Ақсны аполитика-уаажәларратә тагылазаашья, уи иныкәнагоз азцаарақәа, апроблемақәа, алитература, абызшәа азцаарагы убра иналацаны.

Аринахыстәи ахәшьара ақхьяо иақәицароуп. Ақхьяо дқалоит хәа игәығуеит иоуа зегы.

Алықса Гогәуа. Амра ақсы штаз. Ақәа: Ақхәынт-шәкәтыжыртә, 2006 ш. 347 дақья.

Анакә жәпаза ихәаз-хәазо иқәжын. Аибашьра зхы агаз, ишыыз-ихәыз ақалақь анакә әеалазан иқан. Згәы маацыз, икьалан, ишәакьаны ақалақь иалаз алақәагы рхарта-сырта ыкамызт. Макьана имшацызт.

...Ишьахәырзыз... уи ахьяа акәхап ас заа ды-цызцазгы...

Уи ааста еицәаз ихәрақәа уажәоуп абғажә анырхьц, аха ишьахәырзыз еиҳа әеинардыруан.

...Стикс иахьынзатырымшыыз акәу, Аинаржьи ирытәа иахьынзакыз, изрыжәымкәа иахьынхаз акәу...

Агағәы анакә еиҳагы ижәпан... Уи иафькәыршоу амоаду атанққәа иахьтапыреыыз, уахьыцшлак зыла-гырз хақәкәала итатәаз азыткәақәагы ацәахуан. Зегы анакә иажәагәан, иардагәан иқан. Амшын абжьи зацәык тахәәеза иалыоуан. Мзақьякәала уажәшьта иаапынран, аха макьана акыр ихьшәашәаран. Анакәгы шыацаагагамызт, ибаазажжыраза амаф ацәа еицш ихьшәашәан. Дхьацшны ақалақь ахь дыцшит: цьара-цьара аихагылабжьарақәа ркынтә иөежь-өежьза, зхәыцсы хаххала иаацшуаз алашара таақәа рыда, зегынцьара илашьцан, инеицынкыланы ғахафымтран.

...Ишьахәырзызгы ишьахәырзыз ауп, аха цәала-шәарак иоун дыцнацеит. Зегынцьара акы әеизгара иафын. Уи ус әеинардырт, ионы ионаланы дарфыхеит, даргылт, агәоара инафәит. Макьана збылфой ықәым-цызыз аибашьра әеизгара ианафызгы, агәоарақәеи ацәалашәарақәеи дыхтакны дрыман. Уи аибашьра ажәла анкашәатәкьаз здыруада. Аамта ықәха ицоит. Ииасуа зегы ииасцәкьаз цьахшьоит. Аха зегытәкьа

азныжьзом. Зны, иалашәахьоу ажәла ацәыгъара
иахьымгзакәа ишаанаго, иаалыркъаны иартәыгъоит,
иаргы зегъ кылблааны ирылсуеит, ииасхьоугъы,
имсапысуагъы.

Заацәа дшааз ибон, аха уажәшьта дзыхынхәуамызт.
Игәеитәхьан, абас гәоарак, цәалашәарак аниоулоз, заа
ихьзон дгыли жәоани еидыргәгәала изку аума, ицегъ
еихәу аума – мчык.

Уи иара икынза иаазон цшашәшәык амч еихамкәа,
аха игәы нтыцсауан, убаскак еитәхәашьа змам дуззак
ишахылцуа моашьо икан. Уи зны иааигәазаны ивсны
ицон, аха даланархәуамызт, ус ааигәара дыкәкны
дакын. Зных дышьтнахуан, имч мырхакәа иахьатахыз
ихы архон, аеы еицш ишьамхы арцьбарон. Иахьа
даланархәуамызт, аха иааигәазаны икан, ахы инар-
дыруан.

Анакә иацәахуаз азыткәакәа дыртәмпаларц,
ишьапы дацшуа, дныхгыла-аахгыло атротуар тшәа
акынза дназеит.

...Сыбга икыдгылаз акәын ихәоит ауаоы... Ицәа
иалашәоит ихигахьоу зегъы шизихымгаз, ишьта ихылан,
ишьклацало иааиуа шыкоу. Уиоуп еснагъ изкәа
зкыдпсаауа, ма ишьахәырызиз зтыцсауа, азхьамцш
ааигошәа, ишьтахь дыцшыр хәа дызшәо...

Шьафәкәак аакаицәахьан, акы дааннакылт. Амшын-
цәкьа зхәаеуаз анакәеи афәафәымтрәи ирыцьоны,
ахаан имаҳацыз бжык илымҳа итәсит. Ицсаатәуп хәа
ақәйтәеит иаразнак. Уи еицш абжыы зхаз ацсаатәгы
издырамызт, аха адгьыл икәугъы иара ахатагы еихә
издыруеит хәа ицхьазон. Иаацәгъарахар ажәоан ахь
ихы ираҳауан, аха икалап, иара ажәоан еихә иахьи-
зымдыруаз акәзаргы. Иара убри зны-зынла итаалоз,
зны-зынла дызламырхәыкәа зәизырдыруаз амчгы
ыхьынтәи иаауеит хәа ицхьазон.

Иацхьакатәи, здыршьа имамыз ицәеипшгы, ажәоан
акәхап тыцс иамоу...

Дыроегъых ифәынеихеит. Абас даангылан, нас
ифәнынеихалак ишьахәырызиз ихьаауан, аха цытк
данькәныкәалак уи хыдахон. Егырахь иахьикә-
шәақәаз илыкькьан ицеит. Ишьахәырызиз абао ахата
акәымкәа, иаакәыршан ауп ишақәшәақәаз. Абзарбзан-
хы афәыхақәа... Ахцагы мацк иалцшуа иаагылт...
иалхтәхеит...

Уажәыгъ ианихьуа, ианалихуаз аицш ихьуеит.

Ишьахәырызиз ахьаа идыруеит. Убриак акәзаргы
калап хьахәа-цахәа амамкәа иидыруа.

Абри здырцәкьоит хәа акы дазхәыцуа даналагалак,
ишизымдыруаз акәын еиликаауаз. Уи ус иказ, аха ухы
умдыруеи хәа уазхәо дубап. Ауаоы ихы акара
изымдыруа аеакы ыказам. Агәра ганы дыкоуп, абни
зны-зынла зхы изырдырло, дыткәаны дызлазцало, ма
иара ус, ауардын иадфәхәаланы ирго ацә еицш, аатрахь
дныжьны, аха дмышьтыкәа дызкыз амч еихә дша-
дыруа. Убрыгъ ыказамшәа ианынаскьалак, дна-
пыршьышьуа ацстазаара дналахоит.

Дыхраа-зраауа алашьцара далаланы днеиуан.
Арахь дзаало дыюларц, ихәратыцкәа ирзәиғьхарц ауп,
аха уажәы хәба-фба шьафәа уацхьа игылоу дубомызт.
Насгы, ишьахәырызиз ас еихә ихьуа даналагалак
(анакә ахьыкоу, амш ахьыбаацсу азы акәхап), ишьапы
ишитәхыз дзыхгыломызт, дарцыркьуан. Ацсаатә
абыжьгы ихантоз алашьцарәи анакәи аерылакны
илымҳакынза иаазон. Абжыцәкьагы уаззхәомызт,
аха уеизгы игон, иаҳауан. Хрыжь-хрыжь, инабжьаршә-
набжьаршәны... Ахьаа гәгәа ма уагоит, ма ирласны
еиқәтәоит. Ахи-атцыхәеи ицәырганы иухәоит. Ари аицш
икоу хьаауп хәа ицәырганы азбахә узхәом, аха арахь
иакәыцзом.

Зны, ахьаакæа рыхъз анизымдыруаз абас дыказар акæхарын ауафы. Нас, дангæақза, инапы ақæикит иахьихуаз, ахъзгы инархæеит. Уи азы ихъаа иагым-хазеит, аха иара иагхазшæа иңсинаргеит. Уи атæы азæы иеиңхæеит, маңк иадамзаргы имидазшæа ибеит.

...Ауафы аңа акæымкæа ахъаа акæзар дуафызтæыз...

Анакæ далаланы дцон, ишьапы даңшуа маңк инаицъышуа, акы дахымкъашарц. Абна-парк хæа изышьтоу иамариашаны днеит. Уи ус иашьтан, аха иагъыбнамызт, иагьпаркмызт. Ацлақæа рымца зегъы ыцыртæаа зынгы-пхынгы зыбгы-жæпа каңсоз ачыкь ыкан, еилачы.

Ус дырæегъых акы дааннакылт: илымха итасуаз абжы аеакхеит. Ари иаацкъаны цсаатæ бжымызт, ажæоангы иатæымызт. Ауубжы акыр еиңшын. Ала ауубжы еиңшымызт, иаҳақæахъаз абга ауубжыгы. Аха уубжын, уаҳа аеа хъзык узағомызт. Издыруада ани цшашешæык иакараны иара икынза иаазоз амч быжьрабыжьтæантæ иаауазтгы, убрантæи абранза абас хæйтхæйтрак еиҳамкæа абжы амцæозар...

Дааицанаргæғæеит. Ишьахæырзызгы аеыю-еыюхæа иналанакшеит.

Анакæ хæаз-хæазо ишыжæпац ижæпан. Макъанагы илашьцан. Абжъааңны еиңш агаға иафьикæыршоу амæа аңынцанза ацара иаңсамызт. Ицегъ нак атротуар тшæагы кыдпъеылан, амæағгы азыткæақæа еиҳа ирацæан. Еиғъзар, аибашъра калаанзагы ибао ахьирцæлоз, ацлараф уназаанза икоу ашьашраф дааңшыр, анакæ ақецра иалагаанза, ишаанза. Уахь днаңшит, дагъаатрыст: ацлара ыцыртæааны иказ ачыкьра, аңырғы къаны иақæрыжьышæа, анакæ лашьцакы кылблаауа мцақæак ақæжын. Урт еилшаауан, иңсеиңсеиуан, еисуан, рыңсы тан. Быжьрабыжьтæантæ иааиуашæа илымхақынза иназоз ауубжъқæа ишызшæа, ицахазшæа ибеит.

Даанаңшы-ааңшит, ишьтахъкагы дыңшит, иаңхъа-кагы: иахьынзеибоз зегъынцъара ус икан, мацæатың анакæ кылрыблаауан. ...Иахъеиларцозтæкагы, зегъы амца ахьыркызгы игæы мытрысит... знымзар-зны... Уажæыг игæы трысны акæым, аха иара иибоз акафы имч хомызт, дыказаргы дыкамзаргы зегъы дара ракæын... Ариабжьаракгы иара зынза хыс имамыз, акы мæа-ңысуазаргы калон... Есымшагы имæаңысуеит, аха иара дызæу есымша имæаңысуа еиңшым ауп... Ауафы дшычкæыну дааңсоит, игæы ахькаиршæша дашьтоуп, днахкъашаанзагы акы гæеитар итаҳзам... Аңсахрақæа, ачархæарақæа ракæзар, аңстазаара азахырстақæа зегъы аңыз еиңш ишьыхны ирымоуп. Ари адунеи афы бзеира нагза ыказам, аха ацæгъара нагза атæы шцакоу?..

Абгақæа рыбақæа роуп ас иңсеиңсеиуа. Урт ускак иахьырацæоугы цъеимшьазеит. Дазыңшытæкъазшæа. Ацла иқæлатæуп. Ус ицанахæеит ицæалашæара. Ани иахъа давазыжьыз, аха ааигæа-сигæа дынкыланы дызмаз акынтæи акæхап уи. Игæы ааңсахны, ашьашрахь ифьинеихеит. Уи уахьнықæсуа ацла хоурақæа гылоуп. Ашьашра даннықæла, икæша-мыкæша анакæ иақæжьыз аңырғы-мцақæа мтысзеит. Аха быжьрабыжьтæантæ иааоуаз ауубжъқæа зегъы, урт ирыцыз рыңсықæагы ишьапы дықæыркъарц акы ааигымхеит. Ишьахæырзыз убас ихьит, дыхæхæарцгы ифьы ааихихын, аха икышæ дацқан, иааникылт. Ишьагы мыцхæы ицаахазшæа ибеит...

Иңсың абылфæы ахылт. Абылфыоқæагы еиңшым. Ибылуа зеиңшроу еиңш. Игæалашæеит: амца зкыз атанк, ашæыга зхычца иказ уи акæылзы иахъақетæаз ауафы ишьа аччахæа иааилашын, абылра ишалагаз... нас – афæы... Ионыцка цъара иааилазыюзыот.

Ауубжы ааигæахазеит. Ихы зықæкны днеиуаз, иахьыоытыхæхæоз иоаркны, имахæмацараха иказ ацла ашьапы иаакæыршаны анакæ аңырғымцақæа цсеиңсеиуа

иақәжын. Убригь ныркылахъан. Уаҳа цшра камцакәа рацхъа инапы зықәшәаз ацла ашьапы ааникылт. Уи баазажжыраза иқан, аха ацәа цъацъан. Зыцәаара ибоз амахә никыларц дөаңеит. Изнапык аәкьеит, аха егыи изнапык ала иахыкыз имышьтит. Ижәахыр аахьухьут. Ижәахыргы ахы алкьахъан, аха абжъааңны аеинардыруамызт.

Данәаңоз, илымҳа итаәуаз ауубжыы ғыграбжъеит. Абылфәгы еиҳа игәғәхеит. Изнапык ала амахә ахыкыз иоумыжкәа иөыргьаланы, егыи инапалагыи иааникылт. Ант рхаңыцқәа еихаркшошәа иаҳан, ишьапкәа цөиркәкәеит. Нас ииулак амахә ахь дхалт. Дара ицрасырц иәаңазар акәхап, ианыхьымза, ршьаңыцқәа ацла ацәа иахьахысыз, ачыт фыц напы гәғәала ианңыржәо аиңш, абжыы иаҳаит. Дышзахәоз ахәнара далагеит. Дәаскьаңыцхъаза амахәкәа еиҳа ижәпахон, ускакгы цъабаа мбакәа акыр дәаскьеит.

Ант ибацәкьар даара итаҳын, макьана рыцәаара акәзаргы. Аха, игәы излаанагоз ала, урт ани амч иацакны иаман, рыбжыы инарҳауан, рыфәы инарҳауан, аха рхатакәа ибартаҳартә иканатомызт. Акыр дхалахъан, махәы ссақәак импыхьашәан, иамыжәжәан арахь иааимпыцахеит. Иаргы акы ааигымхеит далкьарц, аха ацла агәыцә инапкәа аакөиршан, иеникылт. Ишьахәырзыз ахьаа акраамта игәы фәканы иакын.

Уаҳа аәада дымцакәа, дышьтызхшаз амахәкәа гәәтан, иахынзауаз иөырманшәалан дықәтәеит. Иңсы маңк иааивигеит. Ауубжыы еиҳахеит. Дахьрыцәцаз гәныргозар акәхарын. Цәка длаңшит: иахынзеибоз анакә кылрыблауан, икьаны иақәжын аңырғымцакәа.

...Рңырғыблакәа идраргамон. Аезарагы иашьтазамызт. Цқьа ишаанза, анакә ықәцаанза акәхап... Арт зегыи рәахьыңхаркуагы абакоу... Зегыи ушьыргыи

рыжырта калом... аха ани зны дызцазкуа, зны аацрахь дзыргыло амч иаңшаауазар акәхап... Уажәазы урт рыбаңырғкәа ибоит, руубжыы илымҳақәа цнахуеит... Уи иара идагыи уаөы иаҳазом, адәахыы фәаң-фымтроуп. Иахьазы убранза ауп дахьынанашьтыз. Избан? Даршәарц акәу, игәиәаннаңарц акәу?..

Хыхьынтә ибартә икалахъан анакә аәалакуа ашара ишафьыз. Асынтәи аөны ҳараккәа зыхьәхәоз ақалақь хыгагааза иубон, иналаршә-әаларшәны лашарақәакгы тааза иааңшуан. Урт алашарақәа ара цәка анакә кылзыблауаз реиңш икәеицеиуамызт, иңсеиңсеиуамызт, итааза, иаагылан иқан.

...Урт цәа-цәашьқәазаргы калап... Иара ддәыл-цаанзагыи афымца лашара акуан, ицәон, убри иәфын...

Ус ианалагалак ашьапафьцәкьа идырцәон. Уажәыгь ус кәрцазар акәхап. Икалоит, арт аңырғыблакәа илаңшыкәрымңарц акәзаргы. Алашара ацәкьара иаөызоуп.

...Цәара акы аәеизгара ишафьу иара ида зегыи ирдырузар калап. Иара ицәа иалашәеит ауп. Чархәа-рамзар, егыирт зегыи уаөы дрылазоит...

Уеизгы, еснагь игәы нызкыло акы ыкоуп, зегыи еибагартә, ажәәан маңара тькка иаанхартә изыкалом хәа дгәыгуан... Ари адунеиага ду аңсстазаара, уи иалаңсоу ауаа, ақәзаара ацкыс еиҳау цакык ныкәна-гозароуп... Уи амч зынза цанк азымдырузатгыи, ус ихыркьан инеиәәтәхәаргыи иңсы өтнаршәон... аха, имаршәа кны, маңк иңсың лагаәагара аархьантозаргыи, уаҳа ихарамхартә иныкәоит... Зегыицәкьа реибаргара азәгыи қьар инатом – дынцәоума, дыңьнышума, дсысмкааума...

Амшын аганахь анакә шьтыцуа иалагахъан. Еиҳа-еиҳагыи ицағахон. Макьана уи уалңшыи иара убомызт, аха абжыы еиҳа иаңәнагеит. Хәычы-хәычла ашара

иафын. Уи игэы ааканацеит. Ицакацэка анакө шыжэпац ижэпан. Уи иакэжыыз апырғы уажэы еихагы ирацэахазшэа ибеит.

...Ибгакэазаргы ибгадуцэкакэоуп!..

Ауубжыы еиха еикэтэахьан. Аха ирыхэылкыоз рыцсыц, икэблыз ашыа афэы алачны иара икынза иэазон.

...Икалап, ицсы илнаршэарц ирацэаны идэыкэи-цозаргы...

Пытрак ашытахь афыоқэа зегы ацарзны, ацифэы гауа иалагеит.

...Ииашан, арт бгакэоуп. Агафа рхэаакэа акэдыр-шозар акэхап рчыхэрала, абжыаапны абнаршэырақэа рэы ишыкарцо еипш. Агафа мацара акэымкэа, иара ақалақь зегы иакэдыршазар?.. Ақалақь мацарагы акэымкэа...

Ишыахэырызыз аахьухьут, игэы аафэнакаит. Ихы ошытыхны, ихыгагааза еиха-еиха анакө иалпшуаз ақалақь ахынзеибо лапшыла иаимидеит. Уи убаскак ихьчамызт, уао дамамызт. Даахэыцэыхэыцэит. Амахэқэа дахьрыбжыатэаз деисихьан. Аха уажэшьта ашарагы анкылара цэгьан, алашыцара цэышхабиза, пышшэы ахамкэа иканатахьан. Хыхь-хыхь, иара дахьынзахалаз, анакө ашышьыхэа еимпуа, ицагахо иалагахахьан. Цыара-цыара амшын фалпшит ацсы ахахан. Уеизгы ацсы тан, ацэа ахыцо, икыашкыашо, агэахыы цыара иахшоз ацэкэырпақэа агафахь идэыкэ-нацон, еишьта-еишьтаца. Цыара-фыцыара агафа иафэыкэыршаз амэаду аацшит. Уи ахьтыфаакэаз, атанккэа иахьтапырээыз зылагырыз хакэкэала итатэаз азыткэакэа хшэаа-хшэааза иналапшкэеит.

Хэыцы-хэыцла иаимыггеит. Макьана анакө аеан-кылан иахыыкакэаз, ацла рымца ачыкь еилачырақэа рэы апырғыблақэа цсеипсеиуан. Ирыкэшо ианалага, рыпшшэқэа рхахаит, иэежыхеит.

Аеа пытрак ашытахь агафа иафэыкэыршоу амэаф азэы ицэаара ибеит. Ани иааигэазаны иказ, ицсыц лагаоагара мацк иаазырхьантоз, иахьазы аацрахь дынзыжыыз, ахарта-сырта арзшэа икан. Ацстазаара иазгэамтарте пытк ахы иоунажыуан. Аха дшеибакэу иныруан уи ацсыкгы ишыннамыжыуаз, ишахылапшыз. Анакө аимпра иалагахьаз иналпшуа ицэыркыа-цэырасуа иааиуазгы дидырт. Иара иацхьагы шыжыла арахь иаалоз, зынгы-пхынгы амшын италоз ауаобырг. Зынгы-пхынгы иеааилыхны амшын дынзаалон, игэацагаранза ианэеилак, иэыларкэны иааихирцэон. Уи агафаф деицырдыруан: айбашыра аветеран, аца аветеран, акахуажэра, адомино асра рветеран. Уи, инахыркыан иветеранра дацаеырбон акынтэ, ускак дизыразымызт, аха уажэы дааицэшьеит. Арт икар-цахэоу ахэаакэа днархысыр... Макьана ицака инханы икоу анакө кылрыблаауеит апырғыблақэа, иэежыхан, ицсеипсеиуа. Ацифэыгы изымчхауа акынза иназеит, ишыахэырызызгы кылжэан ицо иалагеит.

...Ибжыы икэиргар... Аха еицэеитэыр калоит...

Уи днахысхысуа дааскэон. Зны анакө дналазуа, зны дналпшуа. Ицака ишьтаз ашыашра иамариашаны данааи, иэы арахь ирхэын, давсуанац ус уахь ирхэны икын. Уинахыс ишыафа иагырхо мацара пытрак днаскыан, мэабжарагы дымнеицкэа, даатагэежыны дхынхэит. Абжыаапны агафа иафэыкэыршоу амэаду ахынцэонза дцон. Ианакэызаалакгы ашыашрахь дымэахыцзомызт, аха даннавалалак, иэы уахь ирхэны ишикказ давсуан, арахь данааиуазгы – ус. Аранза дзааиуазгы ашыашраф шыжыла еизобагоз иэы-дирбарц акэын. Ара еизоз иалпшауа, абара-барақэа ракэын. Урт уа иканатцгы уахь аеазэы днеизомызт. Аветеран акрихьцуан, ара диасуеижытэи ашыашраф еизалоз акырынтэ реырцсахьан. Уажэы иааиуаз зынза иэыцкэан, урт рахьтэ азэгы диздырамызт, аха агэра

игон дара зеггы неишымсрада иара дырдыруеит хэа: аибашьра, пасатөи, аду, аветеран, агафахь ацөырцраз, абаорцэыраз аветеран, зынггы-цхынггы амшын аталараз аветеран, шыжынацы акахаужөраз аветеран, адомино асраз аветеран дахьнеиуа жөбома хэа сеибадырбоит хэа игэы иаанагон. Ақөра шимоуггы, ишьамхгы гөгөаны, игөамчгы таны, хшыюлаггы цыара дааиламскөа хэа. Дызлапатриотыз ала, абас иара иеицш икоу аамта иаиаины, зеимаатцыршыы ицхны инзыжыуа, абри адгылаф, абри агафаф, абри ажөлар рөы мацароуп иахьиуа хэа игэы иаанагон. Абри ашьашраф шыжыла абра иааиуагы убас ргөы иаанагоит хэа агөра ганы дыкан. Убри иарггы хатыр шақөитцо дирбарц акөын, алада данцозгы, аоада данцозгы, иөы дара рахь ирхөны ишикыз мацара дзиасуаз. Апарадқөа раан ар амавзолеикөа рахь рөы рхөны ишиасуа еицш. Уи иара уажөыгь иагмыжкөа икаитцон, иееидыцсалан. Арраф ибзиан иицақөаз иреиуан.

Иара амшын дахьталоз, ибао ахьирцөуаз ага иаөыкөыршоу амоаду ахахы акөын. Уа зеггы еизон. Ицкөынцөазгы, зықөрахь инеихьазгы. Ирацөаоын ицхьатөахьаз, зусурақөа, змацурақөа рыөфөара цахьаз, зыгба цахьаз асқьала ааныжыны. Уи изладхөалаз ағбашаха аамта аихаццышө ала ихцөаны. Урт ирылан аветеран цаса захь иөы рыхөны ишикыз дызөыслозгы. Ари ашьашрахь уаха ихнымхөуа зшьапы алызхыз. Ара аөа шыоуки иныркылахьан. Уа еиха зөынаргылашөа, еиха зых қан ақөдан иказ иара азөзатөык иакөын. Ус каимтар, иветеранра, зынггы-цхынггы амшын дахьталоз, иқөра даиаины ишьамхы гөгөаны, ихы ааиламс-закөа дахьыкоу рацөак ацанамкуа икалар алшон. Ус игэы иаанагон.

Амоаду ахьынцөозынза дымцеит... абжыаацны еицш... Ус анакөха, абгақөа рхөаа ааскьаргеит. Ари аветерангы дахымсит уи.

Иара изымдыруа убрыгь акы идыруеит, нас... Аөаки инарбоит, аөа фөык иахауеит, аөа бжык ааөуеит илымхақынза. Иарггы иахауеит ацифөы, ауубжыы, быжьарабыжыцөа ицыоуашөа, аха иахауеит ауп... Иаххөап, дылбаар иахьынзөанөитөу, иахьынзөанөитөым издырам, арахь иаикөыршан амина зцоу адгыл изаөызоуп...

Уажөшьта ачыкь еилачырақөа рөы мацара акөын анакө ахыжөпаз. Апыргыблақөа зеггы уахь иагьиасит. Уахь рөеизыргеит. Апыргкөа еихагы иөөжьхеит, аха ишыцсеицсеиц ицсеисеиуан. Амшын ихыцны зөы-харазкуаз анакөгы ахауа алазытра иаөын. Ажөоангы алахь еикөшьшы иаацшит. Ацака адгыл зынза иказамшөа, иара ацкыс ихаракны икоу акы ихаш-хатөаранатөызшөа.

...Ани амч ду иахьа убаскак ус амоуп, иара ажө-оангы ннакылт, ахы азымдыруа акынза... Иара дшацанамкуагы, ус иааигөаны иахьыкоу акынтө, абра дахьыкөтөоу иөырманшөаланы ақөтөашьа дақө-наршөом, дақөитнатөуам...

Ага иаөыкөыршаз амоаду уажөшьта акыр иубартан. Дахьыцшуаз аөа оыца анибаалеит. Урт рацөак рыбжыамкөа еихык-еицкыны иааиуан. Ацхьашөа иааиуаз иаразнак дидырт: ари ақалакь аөы еицыр-дыруаз, ахөынтқарратө ныхөақөа раан зеггы иреигьны абирак кны анагашьа иақөшөоз иакөын. Гөыц-гөыцпа ииасуаз аколоннақөа шыаөақөак днарапызан, рацхьа дгылан иөынеихон. Данхөыцыз инаркны дигөалашөоит уи. Аныхөақөа раан, уи аколонна ацхьа дгылан диасны дцонатцы, ацшандага еицш иееикөпсан дыцшын. Абиракнагао дуаооун. Дызроуаз ишьапкөеи ихөдеи ракөын. Ихөамц шөагаала ишаанагара икоу азөы

ихэамц еиҳамызт. Ихы аехы еицш еицыхэхэан. Абжьаацны дышьшьылаҳаза, ицламхэа хьыдоырза ддэықөын. Аха, абирак ахэцөы шааиклак, уи аеазө-хазон. Иара абиракгы, ахы зықәшөаз ацсаатө еицш еилаҳан ишыказ, убас доахон, ихыпрааны ицарашөа ишөыршөыруа иалагон. Нас иахьынзалшоз инапкөа ацхьака ирыххон, ихөда убаскак итирхауан, ихы-иөы ахала аөада ицшуаө. Ажөйтөтөи ар рцызациөа рбакакөа рхацлымхөақөа реицш ихьантөз ицлымхөа ихы-иөы зынза ихамырццалакөа иннакылон. Нас, иаргьа шыапы шытыхны ианныкөикшалак, аштө зегьы ианыюны, Ленин ибака ацка еицрахөхөа атрибуна икөгылаз ркынза иназон. Даргьы, аөархасракөа иааркөацны, реаадыриашакөон.

Гөыцөык рколонна мөацганы, даавацөины дааны, аөа гөыцөык рацхьа доагылон. Ныхөацыцхьаза аколонна хадакөа зегьы абас имөацигон. Ус иаалыр-кьан дыбжьазт. Аныхөақөа рахь иныкөоз, ирызгагаз, нихөацыцхьаза ицшын, уажөы-уашьтан даацөырцып хөа. Аха дыкамызт.

Ашьтахь излеилкаахаз ала, ибжа имнахит. Ишоураз маи акы аныхөазы, хөба-фба гөыц ииаган, иөны дахьнеиз, ишьапы дыкөнакөеит. Алзынрак инихуаз авитаминкөа рхартөаара дахьымзацзар акөхарын, арахь абиракнагараз имч дзеигзомызт, иазымхеит. Урткөа ртөы бзиан издыруаз ус акөырцеит. Шыкөсык аацхьаны уи дырбеит, аха аныхөаө акөымкөа, ага иаөыкөыршоу амөаду ацынцахь цьара. Изыбжак хьыцсааза, изнапык измыркөацо ивара ишадызгьы, ишьаөақөагьы цаса еицш ишизеихымгозгьы, изнапык длаха-өахон, ар рпарад аөы аштандарт зку иеицш. Абас мацара агаөа ацыхөанза дцаны дхынхөуан.

Уажөыгь, ивара хьыцсааза, еибгаз изнапык ала «аштандарт» длаха-өахо дааиуан. Уи ишьтахь иааиуаз акыргьы дөан, акыргьы дхьантөахьан. Аспорт матөа

ишөыз өыцхөаҳараза шыөөала дааиуан. Ишьаөа даара ирццакыр итөахын, инапкөагьы, анышь ажөөақөа ацишьуазшөа, днаха-аахазан икьон, аха ишьаөа марамызт. Абанс дшыказгьы, цасатөи абиракныкөаөо дзыхьзомызт. Уи «иштандарт» длаха-өахо дышнеиуаз, ашьашра давсны цытк дахьынаскьаз даагылт. Мацк ус дгылан, нас дхьагөгөа даахынхөын, дахьынтөааз иөыөеихеит.

...Арт зегьы иара изымдыруа акы рдыруеит... Абгакөагьы рөызцөа икарцаз ахөаакөа ирхысзом... Уи арт рызгьы изакөанума?..

Ауаөыхьантөа ашьашра иамариашан даннеи, дыш-иашаз уахь дымөахьцт. Убаскан, цөакантө иөеиуаз ацифөы убаскак игөгөахеит, өынкылашьа изыкамцөкөа деимсеит. Ауаөыхьантөа даагылан, дзыюза даацшит. Иара дахьыкөтөаз иөирцсит. Ауаөыхьантөа ашьашра дныкөс-аакөсит, даалеиөеит. Макьана анакө нханы иахьыказ ачыкьракөа рөы апыргыблакөа өөжь-өөжьза ицсеицсеиуан. Ауаөыхьантөа уахь зынзагьы дымнацшит, даргьы реидмыркөацеит. Руубжьгьы зны иааикөтөон, аха нас хрыжь-хрыжь еитөах иаөауа иалагон.

Ишеит ишшара. Асынтөи дахьцшуаз ибон, нахьхьы, ахантөи ашьашраө еизашаз еизахьан. Уакьан-чакьан быжькөакгьы еинкьа-еиныруа иааөуан. Анацшы-аацшыа даламгзакөа иара ицка ашьашраөгьы зөырөы еизеит. Урт рахьтө, цытк инаскьашөа, зыбаө зырцөырц инапкьа-шьапкьоз өыцьа-хөык ракөын. Егырт ус еидгөыцла-еидгөыцланы идгылан. Ирхөоз уаөауа икамызт, аха ишеицөажөоз акара убон. Нахьхьынтөикөа рыбжьы ааөуан, арт ирхөоз ахьтө ус шытыбжьыкгьы ааөзомызт. Урт, нахьхьитөикөа, ани амч иацанакуамызт, ираөсуан, рыбжьы иақөитын. Иаргьы дацанакуамызт, аха ааигөа дадкылан дакын. Ара цөака шыоукых, ирхөоз ахьгьы рхы кыдын, аха цшахьыр سرا иааргаз руадалақөагьы рылацш итдыршөомызт.

Ражәәқәа ирыцдырхыраауазар акәхарын, зны-зынла иаанапырхха-шьапырххон, иара убрыгь ҳаҗыр ақәтан. Хыхьынтә иахьибоз акәу, рхы-рәқәа зегьы аагыланы икан. Еихарафок рыгәта игылаз, реихарафок звагьежьюаз ихы-иғьы амац азызуаз – агәырғьараз, аччараз, агәаараз, ацәымғраз – зегьы нкылан, ицыс-зомызт. Егьыртгьы ус акәын. Убри аҗынтә, зегьы рхы-рәқәа ажәйтәзатәи атеатрқәа рәынтәи ахәмарцәа рсабрадақәа акыр иреипшын.

Уи, хәарада, ани амч инкылан иамоуп, ус аламала рцәыргара иахәтамзар акәхап... Ауафы дзакәу ихы-иғьы иахәоит. Зегьы рәы «изырцәажәтәузеи»...

Алақәагьы цьара кың аарфьыцымшәеит. Ус баша иффышәо, ачыкь еилачырақәа хара-хара ирывсуа, ашьашра итагьежьюан. Зны-зынла ус иааигәыдыззалон, ихәмаруан. Алақәагьы рыцшәмацәа реипш еишь-цыланы ишыказ фашьомызт. Лажәлала еипшымызт, аха дара зегьы рзеипшын, еилых карцомызт. Ашәарыцала сеттер изызо, иқәарқәашьеиуа зегьы ирфьыуан, иаалкьаны апынца ахауа иалакны иафьыуан, нас ифатрысны амаду ақынза иназон, аха уаха иазым-гәағьыкәа иаахынхәуан.

...Абант, цьара-цьара макьанагьы зыблапыргқәа рсеипсеиуаз, руубжьы зынза ирмаҳазеит, ма иры-хәылкьо, иара ихы зыршақәахьоу абылфьы, ацифьы рпынца итамсзеи?.. Ма дара зышьцылахьоу, илар-гаарго ахауаз инормоу?

Еихаз агәың анафсшәа уи ацкыс акыр инеитаз әа гәыңк еилагылан. Уртгьы рышьтыбжь уахауамызт, аха еиха ацәажәара хтакны ишрымоу уафы ибартан, еихагьы инапырхха-шьапырххон. Рхы-рәқәагьы уажәы-уажәы иаацәажәап хәа угәы иаанагон (изакәу здыр-хуада, уи еипш аан иара игәы нтыцсауан). Аха урт, егы агәың ахь ианцшлак рхы-рәқәа аагылан иахьыказ инхон (иаргы ипсы ааигон).

Агәыңқәагьы ирзааигәаны еихык-еицкны игылан фыцьа атыпхацәа, изыры-шәыруа иказ рыгәчамакқәа рцьынскәа иртакыкны. Урт акы шырқәақәоз моашьо, руазәы лхы арғьарахь иналтон, егы – армарахь. Еицәажәан иказшәа. Руазәы екстериер ахәда иахаз аамака нароуны илкын. Егы чихәуахәуа ақышә кәрыбзза лыкәа итыхәхәон. Асынтәи ибомызт, аха идыруан чихәуахәуа аблақәа еишьылкакараза еснагь азы рывцыжжы ишыказ. Уи зтәыз уажәы-уажәы лыхцәы жәпа нахагәаны ақышә дагәзуан.

Ашьашраф ихәмаруаз рахьтә икан зхахәда хчаа, зымч агарта змамыз ротвейлер, әеархаипш – амрагыларавропатә овчарка, зхәыжәпа пхацәаз, зыбз ду тхәаны ихашхашуа сенбернар. Урт зегьы жәлала итыплақәан. Ацламхәагыц ызуам. Шьтрала ирфахьаз акәац иахьа уажәраанза рыхәдақәа хызза иаанагон, зыбаф-зышаф гәгәоу, зымч ду тоу лажәлақәан.

Уажәыгь акәац афьы зхым акгы рфом... Рымч дугьы аоны ионазуеит, ма абас ианаадәылырго башаза инырхуеит...

Ротвейлер иахәмаруан, ақыңсыкь еипш ақышә хыгәыгәза, алеижьа афьыцтта абурьдог. Абака еипш инастхашәа ишьхынцсылашәа игылан, абжьааңны цьара имтәазо доberman-пинчер.

Дкәак-гәакуа ақалақь ахь днаңшит: аонеихагылақәа рпенцьырқәа тыршәашәа игәгәаза игылан. Цьара-цьара ахатәы фынқәа аләақәа хәхәа-хәхәаза ирхылтуан. Аләақәа шиашаз ахауа иалазуан.

...Макьанагьы руацьаққәа амца ртарцоит... амфы змоу... Издыруада амш бзиахар, аләа афеишьа бзиоуп...

Мацк игәы ааин, аләафьы иаҳазшәа даакәлеит. Цака еизаз зегьы – иаузгьы, икьафьызгьы, ишәпазгьы, ицағазгьы – еихаразак рыгәғәамта икәын ацәа-жәабжькәеи аччабжькәеи кказа иаауан. Анакә

ықәцхъан, ачыққәа ағылға еипш ицағаза макъанагы акы рхатәан, аха апырғыблақәа ызхъан.

Ейхаз агәың агәта игылаз иееипштәзан дшықаз, иаалырқъан мыцхәы анапырххара-шьапырххара далагеит, насгы иара усгы иауз ихәда ааларқәшәа интхәаны, хыла дыкшарц итахушәа иақхъақа инаир-трысуан. Икәша игылаз, заца имнаскъарыз, ейхагы рееилархалеит даггыкшандаз, ихақәшәандаз, ағааста еипшгы иханхаландаз рхәарашәа. Нас, ихәхәда ириашахын, лассы-лассы ичабра ду ала иблақәа рытрыцқаара далагеит.

...Ус иқаз, уажәы-уажәы зчабра ду ала зыбла итыхоз, итызрыцқаауаз азәы дидыруан... зны-зынла иблақәа умбазо нақ итанагалон. Уи ихъуаз ахызгы аман... иаргы еснагь деилаханы ихәон, изхыехәатәу акы акәызшәа: блә... бләфи... бли... бләфарофимоз...

Егы, аәа цытәык здеизалан иқаз, егъоуцәамыз, егъкәәцәамыз, егъцағацәамыз, егъышәпацәамыз, егъажәцәамыз, егъыцкәынцәамыз иныкәшәа акәашарахь ихан. Аха, уажәы-уажәы «дкәашарц» даакәлеит ухәоны, даакәцуан. Дныкәлон, даакәцуан, дныкәлон, даакәцуан, уи дафын. «Ицкәашарц» зфыназхозгы аагылон. Хыхынтә урт анышәыргә зкәахауаз иреипшын. Дара зеггы, рхымғаағашьала егырахь еидгылаз рааста еизааигәан. Ашьтахьшәа «даныкәла» «дшыкәашоз» мацара егырт ахъеидгылаз ахь днеит. Ицызгы найшьталт.

Урт зеггы зхы збиа иныкәызгоз цъоукуы шракәыз фашьомызт. Итәы-ипха иқан.

...Икоуп аидара ныкәызго, аатцәа, акалат, ақды, ахәа ныкәызго... икоуп мацара зхы ныкәызго, зыжәахырқәа ирыбжъакны...

Алақәа ракәзар, ианаархаштқәа, урт рылапшқәа ркынтә рхы ианақәйтха, ашьашра ацәа ахырхәеит ишеихәмаруаз. Зыжәла изымдыруазгы оба-хца

рыцлеит. Урт, зыжәла изымдыруаз, руакуы зынза ашьабыста асахъа аман. Ацыхәагы убри ацыхәа акәын изақараз. Ашьапқәа адгыл иакысыр хәа ишәошәа, ихәынгашьаны акәын иқәнаргылаанза ишықәнапауаз. Егырт алақәа уи инахыкәша-аахыкәшеит, аха иара ахы ада аәакуы усс иамамызт. Зны-зынла акы инафыоны, ақышә итасызшәа ахы ырт-рысны иышьтнапауан. Абжъаапны ускак илахырым абульдог зегь реихагы ихәмаруан, ажәзы афыцытта, зеггы ирықәнатәон. Ельдертериери фокстериери инахысхысуан, иаафәышәон, аха ахәмарра рацәак реадырцаломызт. Уажәы-уажәы рыпшәмацәа рыпшауан, урт шымцац агәра аныргалак, дырәеггых инахысхысуан. Иқәарқәашьеиуа цъара иамкуаз сеттер акәын. Уи тқъаны акәын ашьашра иштәагыжәуаз. Абаскатәи еилааы ейхәмаруаз егырт алақәа цъара инархымзакәа. Убас ахы ныкәнацон, кәаданы иакәушәа. Доберман-пинчер зацәык иахынагылаз иаамтысыцызт. Иышьтыхны ацәашьхәы еипш ахауа иалакны иакыз ахы аакәацаны, уажәы-уашьтан афы ааихыхны абжъы аргап ухәарын. Аха макъана уа игылан.

...Ашьашра ахәаакәа иртшәар хәа ишәоит, уажәраанза ипсеипсеиуа апырғыблақәа злыпшуаз ачықрақәа хара-хара ирывсуеит... Уахь рхы рхангы иаамфәышәеит...

Ус ихашхатәарахазшәа игылаз доберман-пинчер, атхарцәхәа иаалқъан, «аа-қ» арган ачықрахь иоатрыст. Иааилагылаз зеггы иаразнак уахь инапшит. Зеггы «рсабрадақәа» еипшхеит, ажәйтәзатәи атеатр афы, зынцәахә иитахым зымпыцқъан, уи игәағ зхигарц икоу рроль назыго реипш.

– На-за-аа-ад! – ани икәкны изкыз, рыбжъы рызымтоз амчгы ақыркы икылхны днақәхәхәеит азәы. Изтәыз иакәхап. Алагы иаразнак уахәха-уахәха мацара

инаскъан, ишьтыхзан иакыз ахы ақәхан, ацыхәа патагәа аухәтанареылан, итарлакьзаны иакыз абға архәан, ирыцхәхәа иаангылт.

Доберман-пинчер иканацаз, уи иахкьаны дара рхәаакәа иахыртыцыз игәоутартә зегьы иаарныцшит, «рсабрадақәагы» инеибанеибейцшны ашәшы иарәатәеит.

...Издыруада иқәцыр... ргәалаказаара бжыист.

Асахъаз абаортәрақәа ирәыз оыца-хоыкгы, изәыз иаакәыцны, зегьы ахәаизыооыз ахь инеит. Дара алақәагы руаки акамчцда еицшцәкьа абжыи анахыркьа, аорақәа, абаша шытафоырақәа, аигәыдыззаларақәа иркәатцын, доус изтәыз иаины идгылт иқәацқәацо. Алашәарыца сеттер зацәык, цъара иакуамызт, итәон, игылон, иқәарқәашьеиуан.

Анакә ықәцзеит. Ачыкь еилачырақәа хтит, ицқъахеит. Аскак иемирцысзакәа дахыкәтәаз деисизеит. Быжьрабыжьцәантә иаиуаз ауубыжьқәагы еиқәтәеит. Аха, афыоқәа, хәычы-хәыцла ишьтыцуа әеахараkra иафызар акәхарын, аскакцәкьа еилачны уажәоуп иара икынза ианыоаза. Ицсыц изеивымго ихәлачит, ицынца итачит. Уахагы ихы имч ақәымхакәа, ацыкь-цыкьхәа деимсеит. Дзыкәтәаз амахәгы «кәыре» аргеит. Дацыцкьан, иханы иказ амахә дамцасит, аха убрыгь хкәыҗит, иаргы дазнымкылакәа «аа-аа» хәа ибжыи наихәлакьеит. Ииулак дахьзаны иара ацла ахата иеакәыршаны икын, иеааникылт.

Цақа еилагьеҗит, еилаоынтын, алақәа зегьы, ани ирәыхны измаз иацәыганы, рыбжьқәа дыргеит, еибарцәааит, нас аоада рыхқәа раханы, цақантә ицахысуашәа, ашра, ацарра иалагеит. Уажәраанза изқәцәкьаз доберман-пинчергы рацхәа ицхашьа-пхато иаашит, нас зегьы ахаштын, иаапкзеит, ахы аоада ирханы еишьтата-еишьтата «ицахысуан», ацла иацагьеҗуан, зны ашьапакынза иаиуан, нас

инаскьон. Убри абжык убас иагын, илымха ацә-оаншьаеицш итасуан. Абульдог акәзар, абжыи аргара убаскак иахыццакуан, арахь аоеиха амтакәа аоныцқа цъара иаргон, арахь итыюцыцхьазагы иара шытарцон, уажәы-уажәы ацлашьапы иазыоуан, ахы аннакьарц атахушәа. Мрагылараевропатә овчарка акәзар, ашьапқәа ацла икыдыргылан ишуан. Сеттер зацәык иткьаны амоа акынза инеиуан, аха уахь анылара азымгәагыкәа, иткьаны арахь ихынхәыхуан. Чыхә-уахәуа акәзар, ацхәызба лыкәа итыцарц акы агмызт, ицәаа-цәаауа. Сенбернари ротвейлери, икарцара цқа иақәымшәо, ишуаз иреишуан. Ашьабыста еицшыз җнатуамызт, авивихәа хара-хара ирыкәшон, ашьапқәа анышә иакьымсыцт ухәоны, иртрысны ишьтнахуан ихәынгашьаны.

Аимсабжыгы геит, зегьы здеизалан иказ иаразнак дцәыцпыцшшәа хыхь дыцшит, нас али-цси рыбжьара амоаҗ дназахьан. Егьыртгыи неихьзаны нак-аак ивагылан, дрыгәтылакны рәынархеит. Егыи икәашакәашо иныкәозгыи, зынза «акәашара» даакәыцын, шыаҗа тбаала урт днарыхьзеит. Рлақәагы хыршыршуа инарышьтаооит. Зыжәоа ткьаны иказ, иқәым-цуаз сенбернари ротвейлери ракәын; урт шытрала изыкыз ауасақәа реизцара, рыхьчара акәын, зны-зынла ажәытәзатәи рзанаат рхы италалон, нас, ауаа рәы уи иазырура рзымдыруа иқәхон. Артгыи, ари аоыза аилаоынтра аныкала акы рыласт, аха икацатәыцкьаз анырцәеилага, дара-дара еиҗашуан. Шытрала урт ирхахахьаз акәац амч ду ирнацаз уажәтәи «рыхь-чатыцқәа» ақалакьтә уадақәа ирыоуназомызт, убри акынтә, адәахьы иандәылыргалак, акы нмыжкәа инырхыр акәын. Нас ианыхынхәлак, ароышыга рырташшәа, интаха ицәон. Ани шытрала изышыцылаз афара ртахымхозтгыи, алакәкәа рәеицш, жәаха-жәымш ицәацкьон.

Мрагылараевропатэ овчаркақәагы ус акәын, анкәа зны ауасахьчара иазкзан, аха ршьагы дарггы реырпсахьан, ауаа русқәа рахь ииасзахьан.

Зныкыршәа, изтәқәаз рыбжьқәа ҫацаза ианрыхьза, сенбернари ротвейлери ашра иаакәытдын, ихашхашуа, иааиҫапшит, нас иаахьахәын, еивасны зеггы ахьцоз ахь рҫынархеит.

Уажәшьта ипштәымызт. Уи еиликаауан, аха атла инапы ахьакәыршаз дамахашәа дықан. Ани дгыли жәәани еидыгәғәала изкыз, иахьа иара аатрахь дыргылан дызмаз, ианша нахыс мақк зеггы аунажыт, иара иатцанакытқәкьозггы, адәахьы иннажыызггы. Игароу асаби инапы анирто аицш. Иара аатра дытағәғәа дакын. Даҫахушәа, даҫахымшәа, даршәошәа, даркәышуашәа. Макьана иуаоыбжарахьггы дыказамкәа, ҫара иуал теимыжыт, ихәтаз акаҫы ҫара ихы пхьеимкит... Зеггы мақк уи иаунажыны ишыказггы, макьана цқәа иашьцыламыз «рнапқәа» шрывапсаз иаанхеит. Иарггы убасшәа акәын, аеыртысра дацәшәошәа, ишыпштәымыз шидыруазггы.

Ус ақалақь аганахьала, абна-парк иавгаз амәаду шыказ аецәақәа кыдхуа асиренақәа рыбжьы геит.

...Иахьзеит!..

Иаразнак ишьахәырзыз иналнахәеит, нас итыпсаауа игәы аәғнакааит. Атхарцәхәа, ацәа далан даалтызшәа, илымха ааихыккәит, икәша-мыкәша иказ аназаара ашьтыбжь, амшын абжыггы налақан, еилыкка интаоит. Мгәацәаха атла дахьхәазаны, али-пци рыбжьара дылбааит. Аәа убриақараггы ахмыртқәа ага иаҫыкәыршаз амәаҫ дназахьан. Уи уажәшьта ауаа мацымкәа ианын, зыбаортәраз иааз, иоуаз, ус иныкәоз. Иарггы амәаду дшынангылазтқәкьа днахысхысын иҫыоҫеихеит.

Деихон, деихон, аха акы дашьтуамызт. Ус пхызла акәын ишибахьаз: ишьтахь ашәарта ықан, иара

даакәымтцзакәа дыоуа, арахь дахьгылац дгылан. Ахаҫахәа иааигәалашәеит ус еицш аан ажәйтәан икартоз. Ркәых нрыжьюан. Икәаҫ аҫыбақәа еимданы инапқәа ртишьт. Иаргга ҫыбааҫ акы инацәкьарақәа нахьыст. Апырғы дакысызшәа инапы ыртрысны арахь интицааит. Уажәоуп ианеиликаа, дандәылтцауз аррамаҫәа шишәитцаз.

Урт иҫыбақәа руагы акәын уи зтаз. Иахьа уеизггы ижәәа тқьаны дгылт. Уи ашәцара дакәытцхьан, иҫыба итазггы уа изынижыыз имызырц акәын. Иҫыба инапы нтеикыхт. Уи итаз, абинт ишылахәазггы, инацәкьарақәа ирылакьакьон. Аха имырғәғәакәа ус икын. Убри аамтаз, инижыыз ашьашра иаахыкны еикәшәамыз атормозқәа, шә-зарза жьакцак реицш рыбжьқәа геит, нас-аҫәә-сеоҫәа икыдрыжылаз амашьына ашәқәа рыбжьы. Инацәақәа ирыбжыакны иикыз аатганы нақ инкаиршәит. Нас деихеит: азныказ доунашьтызшәатқәкьа ибеит, аха уи азхомызт. Аоыртаггы иртомызт. Зеггы атротуар тшәа ианибагәалан иааиуан. Аәада зхы хазггы, алада зхы хазггы еибамшатақәа, ишыоуаз рыжәәақәа кыдибаххаа еивкьон. Цкәынцәан. Зынза иқәыпшқәазггы ықан. Иузааигәахацыпхьаза, икылкаан рылапш уцаркуан, ухы анахаха уахьымзар, улахьытқәкьа иасуан. Цәыркшааҫа дук убас имәхакзан иғанааиха, ажәыларакәа раан иапхьа иибоз, аҫсык дааиласыр дызшыуаз еицш дибәит. Ани ахқәа злыкькьаны иказ ижәәахыр ыртрысны даннаха, егы дарбрын, уантәи апарәпет иаларсыз ахахәтә шыақа иаахеит... Уи дыцәхан, арахь дизытқьарц иақәикын, аха ионы иаауази иарей еитеидыслар хәа дшәан, дрылаоны иҫынеихеит. Аәа знык ус каитцар, аисрахь инеибацар калон, ани ашьашрахь иааихьаз уи гәарымтар залшомызт. Азытқәақәа зтатәаз амәаду ахьггы диасуан, уи усс икымызт, аха ари гәакрас иоузеи хәа рылапш дыцашәар алшон.

Убаскан ишьяхэырзыз иналанакшеит еиҗах, иаа-хьухьут. Иаргы, уи инашьтацан, ихьуаз ишьяхэырзыз ала даацыркьит. Данаацыркь, иаразнак игеиҗеит, ирҗахзамкэа акэзаргы, идымсылакэа ивсра ишалагаз. Иҗегь иаарыҗэҗэаны даацыркьит, нас дкаиазаны дцыркьуа, ишьяфала аҗкыс инарццакуа иҗынеиҗеит. Еиҗхеибаҗа ладеи оадеи иоуазгы, ианизааигэахалак, амоахь иоаҗан, азыткэақэа инархыҗа-аархыҗо ивсуа иалагеит. Уажэшьта акыр инахаран асиренақэа рыбжы геит еиҗа. Ихынхэны иҗозар акэхап.

Аха арахь инарылаҗшырц азэи оыҗьей нырмыжкэа иҗомызт. Иара еиҗа-еиҗа доунажьуан. Акы кам-лазашэа зегьы дрылаоны дцалар акэын. Изнапык уажэы-уажэы иҗьыба инҗишьуан. Уа иҗацэын. Икэых хэа икаиршэыз ишьяхэырзыз иалихыз аҗыыхақэа ракэын... Дагыахьыоуаз, дагыахьыцыркьуаз ишьяхэырзыз аеинардыруан, ихьаауан.

...Стикс иҗымшькэа иахьынзанхаз акэу... Аинаржьи ирыҗэа иахьынзакыз изрыжэымкэан иахьынхаз акэу...

1998 ш.

АМРА АҢСЫ ШҢАЗ

Аҗстазаара иара атэы иаҗын: акгы азомызт, акгы хьанаршшомызт – агэыроагы, агэырҗарагы, аҗэ-гыагы, абзиагы. Аус ауан, акэара-акэарахэа еисуан, ашья арныкэон, атемпература иахылаҗшуан, зшья рхоу ршья мыхьшэашэарц, ма имшырц, зшья хьшэашэоу ршья рхамхарц, ма иҗааршэымхарц.

Аҗсрагы уи иаҗрымшэо иашьтан, инахьшэоз иара иааимҗнаҗаауан...

...Аҗсыжра аены акэыба иахагылаз ахэсақэа дрыладыргылт. Аҗаҗа иахьлыхэҗоу хэа акэын, аха дахьгылаз маншэаламызт. Еимгеимҗарак азы дын-җыҗыҗышшэа диҗамҗшуазар, Езыгэ акэыба дахьтаз ихы-иҗы лбарҗамызт. Уи аҗсра иатэнатэиҗьҗеи иахьа хымшын.

...Минуткэак ирыдамзаргы аҗыхэтэанза иарей ларей рхала еизынханы, ихэаҗшыха лоуаз җыылшьон, аха иамузеит: еынла – ахэсақэа, аҗэуаҗэа, уахыла – аҗсыҗаҗшыаҗэа. Убас иҗаҗатэуп хэа уеизгы азэы ихахьы имааит. Усқэа раан еиҗа дзыкэҗэыҗуаз Мариҗагы алаҗылымҗит. Аҗсы игэыроа аҗара иара аҗсра амаҗ рур акэын, урҗкэа уа иарбамызт, ма уи аха рымамызт.

...Иааиднагалазар уаҗа рызхара изеибамбазеит...

Иара аҗсра мыждагы уахьнаҗзомызт, аҗстазаара иаҗэнаҗоз иаразнак рыҗсахра иалагон. Анапаҗы инеиз раҗхьа рыхьз, рыжэла, аҗстазаараҗтэи русқэа ухэа наҗ инарыхан, «аҗсы» хэа иааихнашьалон. Иара аҗстазаарагы ианеихнашьало ыҗоуп, ларгы иаахҗэаны «аҗаҗа»

хәә илышьтоиожътеи уажәшьта ѿ-шықәса цуан. Иара усгы, ажәйтәан, иара уажәыгъ цъара-цъара ишыкарцо аицш, лыхъз рыцсахыр лтахын. Шьюуки рыхъз бзиа ирбоит, уара иухаштыргы, дара рхатақәа еилахан, рғы итарзтыуа, иутахы-иутахым уғы анааихух уахъ интарцоит. Лара лыхъз лгәы кыднахъан. Уаанзагы убаскак рыбз ицырхъан, иркакахъан, ацыфаха еицш илыпхъазон. Ара дахъаанагазгы азәы зацәык иакәын еилахан изхәазоз. Ма убри акнытә егыртгы иргәагхо хъыз фыцк лыртап хәа дгәыгуан, аха уаха умцсит. Рыцсы иаахдмырзааит. Ма ажәйтә уаа еицахақәа хәа рзырхәар хәа ишәеит – уи даара иацәшәон ара, еихарак ахәса – ма иртахыз хъзык лара лзы инырхыр ртахымхеит. Убас иахыказ лыхъз ахатагы иахароу рацәоуп хәа илыпхъазон, лара илцәаамамыз ахатәы цстазаара шьтнахызшәа, аелым-нахызшәа, чархәара лызнаушшәа. Азәы зацәык уи згәарцханы изхәоз, иазыразыыз Езыгә иакәын. Езыгә дыхәмарны, аха дшазпагазгы мзакәа, «Ханым» хәагы ацицон, «Есма-Ханым» ихәон.

Лыхъз анырмыцсах, ус «атаца» хәа иахылышьтаз еиха лгәы абауан. Иара убри ажәагы, изхәозаалак, ирыхәлахар хәа ишәозшәа, иаанкылан, иазыцшшәа акәын рғы иштырхуаз. Иара ахата рхәаанза иахъзаны акы аларцарц ртахызар акәхарын, ахәажәцәы еицш, ма ацәыршы еицш...

Лтацарагы илыднацоз рацәан. Уажәы дахъ-гылазгы илур, иара атәы ныкәылгалар акәын: лғапхъа акәыба итаз лхата ахыакәыз, урт макъана фыц еиднагалаз хәа иахыпхъазаз, лцәа ахылтәымыз, лцәуара атәгы аеакала иахыказ – шыафак калцаанза убарт зегы дрызхәыцыр акәын.

...Аибашъра атәы анлаха, агәра лымгазеит. 89 рызгы еидыслакәеит, аха еикәдыртәеит, уажәыгъ акы азырзбап хәа лгәы иаанагеит. Лара лгәы нзырхоз Езыгә мчыбжы накъак ихабарк ахыкаимцаз ауп. Ланхәеи

ланхәпхаи дрымпыцажыны... Лабхәа ахәса рус зынза ихы алеигаломызт. Уи пхәыссыгы, цасгы, цхасгы, фызасгы имаз усуран. Шыжы инаркны инеихашәы ихәлаанза уи тәыс даман... Ланхәа лара дшаалбалак Акәа шыкоу ацшра далагон. Лылақәа хәашъуан, акы рымбо икалон. Инамцхәны лхы-лфы иақәгылаз ашьанақәа, абжәаапны ицәыш-цәышза иказ, уар-калеиуа, ирылыхәхәоз ахәыцқәагы цыпхъ-цыпхъза икалон. Уажәы-уашътан ар зманы уахъ адәықәлара иахыццакуа агенерал гәамц иеицш. Лара Езыгә дахыццаз лан лхы иахыкәылцоз, зхы атыша ита-зыжыыз хәа ахылызылхәоз, дахылымбоз акәын ари илзылхымгоз. Хлапәалымшьеит хәа. Даргы ацам-хазеит, «аеы иахәаша акәадыр иахәоит, хачкәын зацә иоуп зхы зфаз, шәара шәкынза ихы аннеига еицәоугы икәнагоит» хәа рзырцхаит. «Абри лоума хара ихақә-нагоз» хәа ауп рапхъа данырбазгы ргәынамзара иацаз рылапшқәа ирхәазоз...

...Езыгә данаауа хәа ләырхианы дтәан. Ахәагы афашагы иасхәап хәа. Арт реицш икоу ажәақәагы ароуп иахылытаз. Ланхәпха лжәар ағы урт еиха ирлас-ырласны илтаххон, иахылымпыхъашәаша иказар акәын.

Ацстазаара аус ауан. Илыхъзон, зны агәала-шәарақәа дрыхънарпшуан, мацк дахнагарц... Нас арахъ деитархынхәуан. Дахыкоу, дшыкоу лха-намырштырц. Урт дрыламхазарц.

Ацәуацәа аара иафын. Уажәы-уажәы урт иры-лылбауан аибашыга мафәа зшәыз. Урт зегы хыла лара лапхъа ишаатгылоз, ишлеихырхәоз гәалтон, аха лылапш мцәахыкәа дызрыхәапшуамызт, иахәтамызт. Лыблақәа иара усгы итыблааны ицон. Дыштахаз анлаха аахыс ус дыкоуп. Убаскан, амацәыс еицш акы лысит, лшыа-лда ацчақәа ибылуа итысит, лдақәа зегы асаба ртыооы иннажыызшәа лбеит. Лылагырз

аартақәагы еимақыюны иакит. Убриаахысгы лыб-лақәа ҫара иаамцәаакыцт. Лымгәарта итоугы иеирҫит. Лхағы лыхшыо ааиуа ианалага, уи изгы дшәеит. Уахыки енаки зынза ихарта-сырта ыкамызт. Ашьтахь, иейкьо даналага, иагырмыцхәт, аха уи усс илымазма. Уиаахыс уаха дагыаакөымтыцт. Лымза иааиуоуп. Уажәыцәкья илықәнакрым хәа дгәыгуеит.

...Х-мчыбжъя рақара акөын игыз Езыгәгы... дины дибарц. Уи ларгы лгәы амбаауази... Мчыбжык цхьаны дааит. Аштә ацыхәан лылапш шынаикәшәаз еиҫш агәра лгеит аибашьра ишалագацәкьаз. Убаскан лгәы интыҫсааз уаха имааит. Уи ишәыц акөын ишәыз, аха автомат икын. Аштә абжа анааиоиша, ижәоахыр иааихын, инаивакшәа иааникылт. Автомат анылба нахыс, лгәы штыҫсаазгы, аччара дакит, уажәы дабаччарыз акөымзар. Ари аонатағы иткьо хәа иара ус акы рыдлымбалацызт. Бҫьарк азбахә рхәогы лмахацызт. Лара абҫьар атәы дазәлымхан, избанзар лаб ишәарыцага-лақәа рыжәзы иагахьан, ашәақкәеи ашәарыцарей ртәы ада ажәабжы ыкамызт рыюны. Харатәи ареисқәа рахь иныкәоз иавтобус аныкәцара акөымкәа, изанаат хада уи акәызшәа. Ари аонатағы аныхәагатә еиҫш иззыкоу еихаҫсыхәуп: лабхәа имоуп ауаоы иимыркзо, иҫкәынгы дналацан, аихақәа, аигәышәкәа, ахәызба, азахәеи ашәыри реилыхгақәа... ахәархькәа, хәыҫгы-дугы рыц еилыхны... Аоны рхы иадырхәацәкьогы убас ихуп, дара, издыруа роуп акөымзар, аәазәы иаразнак иеихәуеит. Зны, таца бысҫак зуп, сацклапшны фатәкәак кәсҫап хәа дахь-налагаз, еснагь ирку амацурта хәызба аҫахьына-лырхаз, лнацәа аахылцәарц акы аалыгымхеит. «Митә гылан, митәы ауит хәа» – илхаштзом усқан ланхәпха илхәаз... Аиашаз, лабхәа инапы ахы аҫсоит рхәон зегы. Амғы иалхны рашта иаатагылаз зегы инапала икаитаз ракөын. Игәарақәа аҫыс зкылымҫраауа икын,

ашәыр, азахәа – ҫара имыцхәу махәык, ма иооу акы рымышәхәо ишҫақалоз. Езыгәгы иахьатәи атехника аамта дызлапшыыз имашына ала акөын. Уи қарала амашына ныкәцара дақәйтны дкалеижьтәи иман. Аха лара дахьынзалдыруаз, уи иҫстазаарағ тып дук ннакыло, зегы ишыкарцо еиҫш, уахгы-еынгы уи дацрыхо длымбеит. Аибашьра аныкала аены инаркны уахь иман. Уи аеынгы шыапыла ауп дышәеиз, аены аибашьцәа аказы уеизгы-уеизгы иртахын. Амашына уахь иахьимаз атызшәа алылхырц далагеит ланхәпха. Уи, егыаҫара дыказаргы, дызлацәажәозаалак уажәы-уажәы «амашына» хәа лажәа иалалтзон, ртаацәа реы ажәагы, азингы змоу аказы аиҫш. Уи ацыхәала ацәажәара рыман Езыгәи ларей. Лара луадағ дықан, аха Езыгә ибжы убасқак иғәғәаны иткәеит, дахьгылаз дытрысит. Знык ибжы геит, уинахыс цәажәара кәмләзеит. Ус еиҫш ибжы ианакәызаалак иагыл-махацызт. Ланхәпхагы амашына азбахә уаха лыҫы иахылмырзааит, аха уинахыс иашьей ехәшьей анеи-бабалак, лылапш еихә ишыхьантаз ала, илбон шақа дыхәжәаны дамаз. Уажәы аштә иахьаатаргалаз инахашәа ашәы нақәыршәны идыргылт. Уи, хәарада, ланхәпха лыбз алоуп.

...Аены, амацурта абартца иаатәеибахәаз, иан, иаб, иахәшьа днарывсны нақ дныоаналан, ҫытрак уа дықан. Нас лара лахь дхәлеит, иавтоматгы шыкыз. Данааю-нала, уи нкыдыргылан, иарҫа напы налыкәир-шан, дааигәыдирғәғәалт. Знык-оынтә лыеимылхыр лтахын, уажәшьтацәкья акгы лызиамхәаргы, дышгәауа ақара усгы илырбарц, аха димышьтит. Уеизгы афоқәа лыҫы тырххьан, аҫхы цәыцәза арыжәтә ҫьбара еиҫш лҫынца иахьтәсуаз илзыхгомызт. Уи анеиликаа акәхап, иаразнак даауижьит...

Езыгә ихы-иғы абаха шылмоуаз еиҫш, ацәуацәа рбаха лоузомызт. Дара ацәуацәагы ус машәырла

рылапш найкәымшәозар, аңсы иәпаңшзомызт, дара акәыба иахагылазгы ирыхәаңшзомызт. Ус рбыжькәа еикәдыргон, еидтәуалон. Агәырәеи, аңәуарей, агәакрей ара рхатәы қстазаара рыман, иааиуаз зегы рымаң ддыруан, әеакы ахагы рыртомызт.

Уажәшьта агылар ләәуадаәох далагеит. Лшьапкәа чит, лшьапашта изыкәгылаз азымдыруа иалагахан. Лымгәарта итоугы, дааңсазар акәхап, зны-зынла даахәыцы-мыцуан, аха нас акраамта ихарта-сырта кайцомызт.

Аңстазаара аус ауан. Зны хара-хара илывсуашәа лбон. Зных ла лахь хыла иныдгыланы дырәегых лгәалашәарақәа рахь дархон. Уаха лыцхраашәа амамызт.

...Уи ауа (иаашар еибашәра деитәахуан иара) еилылкааит иаалыркәан ауаы икәра акыр нахылар шыкалоз, ихгы иткәкәаны иахыикоу итатәар. Раңхәаза акәны, даара лхаәы иааган, дазхәыцт ахаңа-пхәысра, ахшара, аңаәәара ртәы. Уажәы аеа цакык аушәа лбеит «схаңа» хәа аңәы злаңашәа илхәоз ажәа. Иаразнак дахызаауа дкалеит убри макәана игәғәам-хацыз, лара ләаәәагы иара иәаәәагы ааз-хыкәласуаз, макәана иахәаилададаз икоу дара рәаәәара. Уи ауа адагы дзыцәшәаны, лыбз цәгәазар иахарахоит хәа ләы итәыхны зыхьз лымхәацыз лыбзиабарей иара Езыгә ибзиабарей, абри лымгәа итәзи ракәын, аңәа даәоумцан, убри рәаәәара хаңас иамаз... Макәана ибзиан «аңыхәа» иахымаңаңызт... Аибашәра акәзар, зегы еизааигәанатәит – аңстазаара, аңсра, агәырәа, агәырғәара... Урт зегы рышьхәа еивцоуп рхәон, аха ус ажәаны маңара ирхәоит хәа илыпхәазон. Уажәоуп лаңшәаба ианылба урт ахаңә-ңәахә реиңш рхы шеилаңсоу...

Аңхәа игылоу аңәсақәа зны-зынла инеимда-аим-даны амыткәма рхәон. Абжәааңнытәи аңәуарақәа

ирейшмызт аңәуарақәагы. Ас еиңш икоу агәлымңәах иакәым, зхәы згахьоу, зхәы зфахьоу хәа ззырхәо иакәзаргы, рыбжы тганы, амыткәмагы ааимдо, иааимаркуама ухәартә дырәәоун. Аибашәра ахыткәара еиңш иухьзоит, әеунардыруейт, иара аңкәарақәа иара ишьакәнаргылоит, имхәа-мырза уи зегы ахаңгыло икәнаңоит. Ускак икоу ашәарта зегы ртәиңкәа рәы иаргылоит.

Ланхәа дхашхатәарахазшәа дахыгылаз фымт, даакәымңзакәа илымбоз, ихараз, ус лгәаанагара иаңыз акы ахь дыңшуан. Уарла-шәарла даалңны, лыңкәын акәыба дахытәиңшуаз иара ида акы зымбоз лылапш неихылгон. «Зымңахә ыңәаз сара, зымңахә ыңәаз...» – лхәон, ихычыңаан еикәышьшьәа икәз лкышькәа ааихыхны. Лылагырз лгәырәа иаблын, ллакыңақәа ирәәаны икән.

Уажәы даакәымңзакәа дахыиңшуаз Акәака, Есма ләаәәа рганахь акәмызт. Уи иңгә ихаран, угәы ааңыңсаартә ихаран. Ускан зхы иакәитхаз, зңәа-зжы аидара иаңыңыз аңсы акәхап. Урт рыжәла злаңаз ала, Аңсаа хәа, зыңсқәа тоугы уажәы-уашьтан иоышь-тыпраап хәа угәы иаанагарын.

«...Бңәуа, бңәуа, уи пхашьаразам, – уажәы-уажәы илаңауан ланхәңа лыбжы, – бхы-бгәы далх...» Ари лара, аңаңа, лакәын изыкыз. Илызхымгоз – «бхы-бгәы далх» хәа аңәы алаңаны илхәозшәа ахьлаңауаз акәын. Насгы убри дакәыгәғәаны, лыбжы неитәыхны илхәон, аибашәра икәнаңоз ашәага-загақәа дырхыңарң ләахызшәа. Абри агәырәаәңгәагы дахылбаауейт. Дышзымңәоу, лыблақәа шәааз, итәблааны ишңогы лдыруейт.

Уи арахь дааңшзомызт, аха зегы лбон. Арахь маңара акәым, лышьтахь икоугы. Убас шьтахьгы пхәагы избо, цстәума, цсаатәума, хәазоума акы ыкоуп, аха иагы лундазгы илгәалашәомызт... Лара

лакэзар, лымгэа лпынца адкысло, лшыапкэа чны дахьгылоу, ахэаассақэа лывган, аеыртдысра ахы-калоз, иахынаскыатэыз, иахыааскыатэыз – зеггы арбан уа. Атаца уи апхыашыа лдыруазар акэын. Абжыаапыны акэзар, цасхэагы, апкарақэа ишырхэо акэымкэа, лара еиха ишылзыманшэалаз дныкэашан, аха уажэы апсы иахатыр, зеггы ирыхъоз, зэырнадыруаз айбашыра ахақ илнаркатомызт.

Хакейтра ыказам ари адунеи афы! Ацстазаара еиха шака ухы уаланарцшуа акара еилукаауеит шака ушыахау.

Зеггы дара роуп, иара ада цсыхэа ыказам. Уи изеыц иафызар акэын, аус аулар акэын. Иара абра дахьгылоу лгэы икэыюеит афақ-афақхэа асаат еипш аус ахыауа. Ларггы далакны дакуп, зны-зынла агэалашэарақэа днархыырцшуа, мацк даахнагоит...

...Уи аены данцоз лымгэа ааишышыт, иаразнакгы дхэацыхэапшыа дааицрашэеит, рацхыаза, рацхыаза дангэыдикылаз еипш. «Дтакэашоит, захь дца сыздыруам, аха цыара итэо иакэзам...» – лхэеит лара, иагьяацалшыеит, згара-заагара уадаохаз лыцсыц иалыюуаз ахынзагэыкхаз. «Бара бахь дымцеи, уаха дабацоз...» – дааччеит иарггы.

...Рацхыаза, рацхыаза данылба, ижэла анлаха, Ацсаа хэа, ицалшыеит. Ижэла ахыцсаатэ жэлаз мацараз акэым, иара ихатагы абнатэ цсаатэ деипшын. Апшадаас зыбаоқэа ркынза излысхыоу, зхэы шэыршэыруа иканацахыоу, зыблақэа тнарыцкыаахыоу. Аччагы дацит, избанзар, зыкны дааиз, ларггы дызлахэыз акласс зеггы онатэ цсаатэқэоушэа илбеит: зызхара ыфа зызхара ыжэ икоу – кэты, арбагы, кэакэш, кэакэш-арбагы, кыз, кэата – ус гэрыцкыагас, иртахушэа, иртахымшэа ашыац иахыкэласуаз. Ргэыр-еанзамкэа абнатэ цсаатэ анаарылапры, иааилаооит, ашэарта атэы зхэоз рбыжкэа дыргеит. Арбагы «кы-

кы-кы» ахэеит, уи иаанагоз «ажэоан шэартоуп» хэа акэын. Акэтарцынақэа цаны иаахыцызшэа, иааилакаркарт. Акэакэш-арбагы, ажэоан рацэак иацэ-шэомызт акынтэ, азныказ иатэамбакэа быжкэак орган, арцынақэа нак инеиланацалт. Аха, ашэарта рхысызшэа анырба, ифабыгза имшэа-имырха абнатэ цсаатэ ахырылагылаз инавс-аавсуа иаакэлеит. Апазана иаганы, ускак рхы иахыадмырхэоз акынтэ рым-цэыжэоакэа аус рымуа, ирыморуа иахыеилагылаз, ари абнатэ цсаатэ хэылацсшэа икоу хзакэқэатэкыоу ахарбап, атаца иаланархэааит хэа ирызбеит. Арбагыкэа, рбыжкэа рыхэда икылахо, акэтарцынақэа ааиларцалт, урт зеггы дара шырхылацшуа, рнапатака ишыкоу алархэарц. Уафы дызмыхэоз акэакэш-арбагы акэын. Аеырбабазан, абна цсаатэ хахаза иахырылагылаз ианнавалалак, «гэы-шш» хэа ашақэ иасуан. Акэакэш арцынақэагы еицфакны ақэфыртун уи. Акызкэа реепштэны, реидкылан, рыхэдақэа тхэа иниасуан, иааиасуан. Кызс икоу зеггы усоуп. Рим еикэзырхаз харацэкыа хауп хэа рхы амариашазан икоуп. Ажэытэзатэикэа, галлаа ирхаанкэаз ракэымкэа... Акэатақэа урткэа акгы усс ирымамызт, итэаа-маауа еснагы азаоахь рхы хан...

Убас илбеит лыклассаф илыцтэази уии реикэшэара. Лара лхата дызцазкуаз аонатэ цсаатэқэа, иара «Акэакэш-арбагы» идкылан имаз ракэын. Иарггы еснагы убри аеырчреи «гэышш-гэырр» хэа аниас-ааиасра ада акы ааизмыреыцзеит. Убри мацара дыхэмаруан. Акызкэа – урт зчапан шаахшэаз акариера зеазыказцоз ракэын. Урт реихараоык рабацэагы ранацэагы инагоу хэа ирыцхыазон. Рыхшарагы уи афы ицегь инаскыар ртахын. Урт, зееипштэны ианиас-ааиасуаз, уимоу акласс гэы ахь ианцозгы «хара Рим еикэзырхаз хрышьтроуп, хара Рим еикэзырхаз хрышьтроуп» рхэозшэа уахауан.

..Уи ааба дрылган, ара Аќа дааны ашкол дышталаз еицш италаќооз маќоымызт. Аха ари уртѓы дреицшымызт. Уахаѓы урт дрылаќеуаѓы уафы имбеит, рымцанѓы дыќеымлеит, имцанѓы иааимышьтит. Ашьтахь иара «аќызќацќа» рќынтѳи азѳыры идрќыларѓы цѳѓа ирбомызт. Аха ларѓы, иара Акѳакѳшь-арбаѓыѓы ихьяцшны уи ихѳацшырѓы ртахымызт. Зегы дара роуп, уажѳы-уажѳы иаалырќан илгѳалашѳон ацсаатѳ иахыршалаз ижѳла. Иахыршалаз акѳым, иара ус иаѓижѳлан. Ацыхѳтѳан, уи ауафы амхылдыз еицш днызкылоз, иара иахь иухан узгоз акы дшалаќоу хѳа ирхѳооз, зынза ихалцарц илтахзамыз, даќѳшаќацымхар амуит. Аха гѳаныла лхы даѓуан, иацы аќытаќынтѳ иааз цќѳынак иќынза схы шпаназго хѳа. Лара, Астик игѳыц цсыс иахаз. Астик игѳыц, рышкол аѳы акѳым, аќалаќ аѳѓы ирдыруаз. Уи ицашыцны Кѳакѳшь-арбаѓ хѳа иархѳоозарѓы, бзиа дбаны, згѳы издуны иазхѳоозѓы ыкан...

...Иарѓы агѳра ганы дыќан ускан, сшьапѓы даара ихаракны икыдгылоуп хѳа.

Макъана шыбжъаарацнын, аха, цѳуара иааиран иќаз рахѳтѳ еихарафык ааихъан. Аибашьра иара абраќаѓы зегы ртыцќѳа рѳы иаргылт. Цаса изхымццакуаз, уимоу инахыхѳѳанѓы имѳацыргоз – иалеибабарц, рыгѳќѳа нибакыларц – зегы арќаѳит. Уи аамта иахыбаауан, зегы иара иадцќалан иашѳон. Уртќѳа ирыцымныќѳаз, иахыцаз изы ишѳартан. Цсыхѳацќѳа аныќамлалак, ацсы аеныцќѳаѓы дыржуан, ашьыжыѓы, ашьыбжышьтахыѓы. Цъара цсцартаќѳак аныќазѓы, ашьыбжы аныѳыхыхѳѳа, ацсы анышѳ дартон.

Ажѳонѓы шѳартан. Цъара-ѳыцъара ацсыжраќѳа раан, ахаирпланќѳа, еихарак авертолиотќѳа амашѳырќѳа ќарцахъан.

Иахъа шыжъаахыс агаѳа аганахь цъара итыѳуаз абзарбзанќѳа рыбжы уажѳы-уажѳы ажѳон арцѳа-жѳон. Агаѳеи ареи ирыбжыаѓылаз ари ахѳеибарќыра уи цытрак иахѳаеуан. Аха нас аѳышьтѳнахуан, ирхыѳны ажѳон атышшарахь ицон, ажѳон гѳамцуа арт агѳыргѳырбжыќѳа анылбаанадалаќы, аурт баацсы абжы еицш иннажыуаз, акраамта аѓрахъаа еицш атышшарра итаѓежыуан. Нас цытрак иаатынчрахон. Ацѳуараќѳаѓы еиќѳтѳон... Макъана иѳыѳорны иќам-хацыз, аха ишышлара ишлахъаз, ашта-гѳара иалаѓылаз араѳараќѳа рыбжы еилышѳѳаны иахыќацсоз уахауан. Уи ашьтахь уаха бзарбзан хысбыжъ мааѳит.

Цытрак аацхъан, абынхѳа ахахѳа иќѳеиааз абыз-гѳырќѳа реицш, зыбжы акыр иѳѳежыхахъаз ацлара злыхѳѳооз ахѳеибарќыра иаахыѳит асыцсацара еицш иаанымѓылазакѳа иаауаз абыжыныѳра. Ацѳуараќѳа ааихсыѓт. Ус, ахѳеибарќыра иѳахыќны, ицќъаза аѳыхыта зыцыцуаз ажѳон аќны аќамаѳы еицш иаацырцырын, инаиќъаны ицеит ѳ-хаирпланк. Нас цытраамтаќ ажѳон ацабара иаѳын уи «асыцса-царабжы».

«Уажѳыта рацѳак рызнымхеит хѳа сыќоуп, анцѳа ихѳоозар...» – иѳы азыѓѳѳамќѳа ибжы наќѳиргашѳа иуит ацъабацѳа ирзааигѳаны игылаз, иаѓажѳѳамыз, иаѓѳацѳамыз азѳы.

«Аѳадацќѳа архѳарста иќѳлом, арт хланцы иштартцогы ицхамшызакѳа еицаахуеит...» – ина-цицеит аѳазѳы.

«Иларышьтќѳооз урт вертолиотќѳан», – дныбжылахт, аиаша акы агхар хѳа дшѳошѳа, амыстхѳага лбааи-дазшѳа зхѳамц иашахѳѳаза игылаз.

«Зегы дара рами, шышѳы итарблит...» – итах-замќѳа уи иажѳа ацынхѳра ихѳон ацѳажѳара ахы зкыс.

«Зегы шпаракөу, – амыстхэага лбааздашэа иказ аиаша ицегь ириашар итахын, аха иаразнактэ́кья излаириашаша ие́ццашэомызт, – зегь шпаракөу...»

Лара азэы дизызыроуа ды́камызт, илылшомызт. Лшьапкэа лымазу илымамзу лзымдыруа ды́кан. Дфажэ́кны азбагы дакуан. Азба лычхарын цъара дтэазтгы. Ускан, ишылтцахъаз еицш, лгэалашэаракэа, лхэыцракэа аалыкэыршан, азэгы дзахымсуа, акгы ахымоуа и́калцон, лыцсгы лгон.

...Апсстазаара акэзар, аус ауан ишауц. Уи иахьатэи мацара иафүшэа аабоит. Аха иара азы «иахья» акыр афыгхара амоуп, агэацагаранза ииасхьоу иалагылоуп. Ауафы изы игэалашэарахахьейт иара азы уи зегы «иахьоуп».

Лара лхала дынхейт. Быжкэас, фыыс и́коу зегы лыкэпапан дырkit. Изланылкыло акгы лымам, лымч хом. Лгэыроа ахахэ еицш лыюныцкя изаатэалеит. Мацк иадамзаргы сыцсы сдыргап хэа дзыкэгэыгуаз лгэалашэаракэа лзынкыломызт, илхибахэа ицон.

...Апсрагы иара атэы иафын. Уи апсстазаара еицш абжы ахамызт, апхара ацмызт, ус апсы заны аус ауан. Апсы анышэ дыхнафэанза хэа ицшымызт, анапафэ инеиуа хэычы-хэычла иара апшра рнатон.

...Акызатэык макьяна дкамхакэа даазгоз, азыхь еицш ицкьаз ахауеи быгькапсантэи афьюкэеи ракэын. Макьяна абгы рацэаны ифэан. Аеашэшьяларакэеи акьытэыракэеи реы ифэаз абгы макьяна ииатэкакараза икан, еихарак алтарракэа реы. Ари ахаха-хымш уахыла иахьыхцаалаз акьнитэ, зыбгы акыр еилашлаахъаз фыюрны идэыкэлейт. Икапсаз, ифахаз макьяна ишиатэац икан, хэычы-хэычла ишлоз абгы, ахкааракэа реы арахэ ихыркакоз акэынцэ афы – зегы ла лзы фыы бзиақан, егырт илызхымгоз афьюкэа хыреуан. Убарт афьюкэа зегы анеилалалак, фыц ишлаз абацэ афыы рхын.

Абас афьюкэа ртэы дазхэыцит, иаалыркьан ма-кьяна дкамхакэа даазгоз ахауа цкья, тагалантэи афьюкэа зегы ырхэашьуа фыык рылатэейт. Ари афыы лцэа анылтэымзгы илзыхгомызт. Иаразнакгы лгэы зыюзыюуа даакэлейт. Афыы ашьтахь акыр тхьаны ауп уи зцыз лыбжы анлаха. Езыгэ дышыны данаарга, лхы ахьылгара лзымдыруа даныказ, итамшэоз иказиз... Абжы ацкыс алашара шапысуа... амца рапхья ибазар калап, игэеанитарц аеинарбазар... аха анаскьяха имазейт... Ус анакэха, амцагы, абыжгы ахы рапысуейт... Иубом, иуахауам... ианткья нахыс ишэышэуейт рхэейт, аха уи иара гэыкэха агэмырефьгашэа акэхап... Афьюгы ахы еицшуп, амцагы, абжгы ирапысуейт... «Мадина дызхагылоу, Мадина лылагырз зауз...» – афыы акыр даргэакхьан еицш иааоит абыжгы. Хэытхэытлашэа илхэон, аха уи убри еицш иказ хэытхэытран, акэыба иахагылазгы, ашьтахь итэакэазгы еилыкка ирахауан. Ирахарц азгы акэын изылхэоз. «...Мадина дызхагылоу, Мадина лылагырз зоуз...» Мадина ланхэпха лакэын, изхэоз, ани дзыргэакуаз афыы ныкэызгозгы уи лыыза лакэын. Ланхэпхагы ларгы, акытафэ хаца хашпацо рхэан, реыдражэит. Акалакь акынтэ иааргаз акультура акахуеи азаракьей – еснаг афыы рхын. Ланхэпха лыыза еихарак азаракья дазгаган. Акы схэоит хэа лфэ ааихылхцыпхьаза, рапхья акэбылфыы дэыкэылцон. Ахауа зегы былфыызшэа икалейт. Лгэы хынхэуан, еилахынхэуан, аха илулак инылкылон. Лымгэарта итаз ипсы изейт.

...Ари афыы уи икынзагы иназоит, хымпада доышыны дыкоуп. Уажэшьтацэ́кья илылшомызт, уаха азэгы дгэеимтазар, лара лха́та акы лызбароуп. Ихуахны илыкэыршоу атаца лхэаакэа дырхыцаны, лара илтэым атерритория дыкэлароуп. Лыцштэхэгы цэгьазар акэхап, аха цэуара иааиуа, апсы иши-

хэампшуа еиңш, ихагылоугы ирыхэаңшзом. Ихагылоу, шамахамзар, дара-дарагы еихэаңшзом, ланхэңхаи лөыза азараңбафаои реиңш еиңөнымхошөа казцо рыда... Убри аамтазы лыжөахыркөа нтарсны иааныркылт. Урт лнапкөа шхэыңыз, лнацөкьрақөагы шыссаз, илылаңсны дызларкыз ала, дылдырт. Лара ахшароуреи, аңбабааи, агөбылреи лцөеи лыбаои акны днарған дықан. Аха лгөамч еснагь доатцхон, еихсыңгыр луамызт. Марица хөа лыхьзгы амцеи ацахөцахөреи ртөык алан. Ахөса бзиа дырбацөомызт, аха рхы лыларгаломызт, зегы дара роуп ла лтөы иалыргон. «Ари дышгылоу шөымбазо, дкахаанза хөа шөыңшума?!» – өаалтит зегы ирахартөы. Лыцхөа азөгы имхөеит. Ларгы данаалыха, наң лыөылытөит. Зегы рышьтахь иказ, рацөаөык ахьтөамыз арадаө дналыртөеит. «Саанза бөыбмырцысын, уажөытцөкьа сааиуеит», – лхөан, аңшзы еиңш дныцаба дцеит. Уи убаскак дшеилахазгы, агөылахөсакөа зегы ирхылаңшуаз, аңхьа икацатөыз, ашьтахь икацатөыз разхөоз ла лакөын. Ашьтахь игылақөаз, итөақөаз акыр инеилытцааилытцхьан. Лара лакөым, зхы иакөитны иказгы, аскаамта цьара агылара рылымшеит. Ацөуацөагы уарла-шөарла акөын уажөшьта ишааиуаз. Инахараны иказ, агацөа зламлаңыз, амөақөа ахьырымкыңыз ақытақөа ркынтөи зөахьызыгзоз ракөын уртгы.

Уажөы Езыгө акөыба дахьтаз еиха илбартахеит. Аңсра ари аөымш даара-даара аус аухьан. Раңхьа ихыиөы икөнашьыз аиқөара уажөы ахөаңшшөы аанахөахьан. Уи раңхьаза данылбазгы иаразнак игөалтөит ихахөы жөпа ашлацкөа шалңшуаз. Аңсаа иңшқаны ианхьтуагы рхөы шлазаргь калоит хөа гөаныла ацөы алалтөит ускан. Уажөы урт ашлацкөа акыр ижөпан. Иара убаскак дхаранатөхьан, иңшрагы лгөаламшөозшөа акөын дшыказ. Дышьны ашта дтаргалеижьтөи акыр шықөса цхьоушөа.

...Данааргаз аены ихы-иөы еицамкыңызт. Ииа-шацөкьан, ихьз ухөар доықөтөап ухөарын. Лара ихыиөы лымбазазшөа дықан: избанзар иблақөа хөахьан. Ацыхөтөан данцоз илбеит, уахагы илбарц дыкамзаап. Зны-зынла абла жөангөңшшөалагы, азыжьңшшөалагы абла гөыңрақөа хөа ирышьтоуп. Уи ианакөызаалак иткааны бла итамңшыц роуп... Ицаулоуп хөа зегы ирзырхөоит, аха ицаулацөкьоу ажөангөңшшөалоуп... Езыгө иблақөа жөангөы-ңшшөалацкьақөан... Уахагы ишцакаларыз абна цсаатө аблақөа... Аңсаатө жөлагы баша ихымзар акөхарын... Иара изоуп лгөы иззаанагаз, иңсы ахьтоу иблақөа реи ауп хөа... Аха уи, маңк ихытхөааушөа ибар хөа дшөаны, иалымхөаңызт... Иблақөа ирыццеит иңсы...

Уажөшьта, цытрак иадамзаргы, лгөалашөарақөа лырхынхөыр лтахын. Цытк дрыхьзарц. Урт дырхьымзакөа өаахөыра рмоуа иара иццар, дахьцо игар хөа дшөон...

...Мчыбжьык шылзылхымгоз, өмчыбжьа, хмчыбжьа аңшра лықөшөон. Раңхьа акгы ркымызт, абцьар рымамызт. Агацөа, ртанккөа рыөтацөахны, амөаду иазааигөаз ақытақөа ирылалон... Аонкөа былуан, ауаа тахон. Езыгө, даабжькьан арахь ааха иоуаанза, игөыңи иареи рхатцарақөа ртөы ааоуан: абцьар шьтацартақөа ишырқөло, баталионк абцьарла ишеикөдыршөаз, БМП-ки танкки шыргаз... Аха убарт инарышьтарыхны, ашөаць-згы ааоуан. Езыгө иөызцөагы азөы дтахахьан, өыцьа рыхөхьан...

...Зны, ииулак иөыныбжьаршөны данөеи... имашьына ахөынцөабаа иаганы агөашө дахьынталаз иааныжьны... лара, ус иара иахьөиңьаишьөоз акынтө, асоф дахьныкөгылаз леаанылкылт... Илбахьоу иакөмызт. Ус изылбаз, илзырбаз атөы ахөара уадаөын, ахьз лзаөомызт. Аха уи иланахөөит, иара иахьа

уажәраанза дызлаказ лара лзы иацанакуаз. Дыршып хәа усгы лгәы итамшәацыт... Лгәы итәшәахьан, аха дшәаны лхы иацәылзон. Уажәшәта ипылкуазеи... Аха усқан, иешейтәикхьаз макьана цқьа илызгәамтақәац дақәак илапыцәцәан, илыцсаан иказар хәа гәарас ианылк, убас лгәы ицәлеит, аха асоф дылбаарц далагаргы дзылбаауамызт...

Уи атәы иалымхәеит, аха иара игәейтәит иаразнак. Убас ахәыц еикәиршәон. Игәейтәит, аха дылзымцааит, «ахыркьарагы» даламгеит. Избан акәзар, иара Езыгә ихаҗацәкьа издырамызт уи шыҗаҗатәыз. Зегьы дара роуп, илапш зны-зынла илывигон, акы ихы ахибаауан... Уажәы еиҗа ихтит лара шаҗа дитәхыз, уи иззомызт, изыцәахуамызт... Аха иаалыркьан акы дааннакылон, инагзаны дызгәыргьомызт. Раҗхьа иргылан, еилылкааз ауааы дишьит, ауаа ишьит... Аибашьра еибашьроуп, аха ауаагы дуаауп...

Уажәы уи ихы-иҗы акәыба иахьтыпшуаз, аҗсра ада аеакы илымшо атынчра атыхәтеи дтаргәгәаны дакын. Зыены дылбаз аены игәалтаз, нас акраамта илцәахуаз, зыгәра лгар лтахымыз, лқьышә иқәылцар илтахыз, ацыхәтәан зхала иара амчра аҗаҗа днеиз имхылдызмчы ыҗазамызт, ицыцсит. Уи амч макьана инханы иахьыҗаз иара дызлахәыз лгәалашәарақәа рҗы акәзан... Уи иҗстазаара, иареи лареи ахьынзеибадыруз, иахьынзеицыҗаз аҗсы җан...

...Ижәла лхәан, арцааы ихьзгы нацылцеит «Езыгә» хәа. Лара арцаагы еикәымк лхәазшәа, иаразнак лҗы акәалаҗ еипш иаалыркиҗ. Арцааы дҗыцын, акласс дыргәапхар лтахын, зегьы дырҗагәыбзыгуан. Еснагь раҗхьа акласс ргәы иаанаго аилкаара дашьтан, уи дацныкәарц. Лхатә гәаанагара зынза илымамшәа акәын дшыҗаз. Уи еиҗарак дырҗагәыбзыгуан еиҗа илпырхагаз агәып. Акласс даарылапшит, Астик –

Кәакәшь-рбаҗ иахьгы днапшит. Арцааы, лыбз аблыр хәа дшәозшәа, «Езыгә» хәа иаабжьыркьан, цқьа умзырсуазар иузеилмыргартә ауп ишылхәаз. Аха лара Есма ибзиан илахаит. Лыбжы мыргакәа, лыбз иқәцан, ихаау ихааму агьама лбарц лтахызшәа лхазы илхәеит уи ахьз. Иахәоз дазымхәыцзеит, иара ажәа ахаҗа мыцхәы ихьантазшәа лбеит, лыбз налымнахәо. Уажәшәта дыхбыцуп, аха данхәычыз излашьтихзеи ари хәа лгәы иаанагеит, днаҗакьыц дызламцазеи. Уажәы имч ақәхартә икоуп. Иоуразоуроу лылапш дныцылгеит: уи даоцамызт, аха акгы игмызт, иоура, иҗбаара, иҗейтыпш, даара инаалон ибзиан иқәхәаз иахәы жәпа; ишизхара изхәхьан, ахаҗарпыс изухәартә дыҗан. Убасқан ауп иангәалта – ихаран, аха, лара ианакәызаалак мыцхәы илбон, мыцхәы илахауан – иахәы иааныпшыртә ашлақәа алнахәан ишыҗаз.

Абарҗ зегьы лбеит, аҗша зтыршаз лхы инҗалан итыст, лыхәлымшәагы аччабжь өтыют, иоткьейт ухәаргы калон... Баша илзырхәомызт лара ианылмахауаз «Аҗша иақәтәоу» хәа. «Аҗша иақәтәоу» акәмызт убартқәа рзы илызхәатәыз, ицегьы иргьны акәын, дыцкәынамызт акәымзар. Аха усгы лзырхәозар каларын, лара цкәынымзар зҗаб длыцныкәазомызт.

Арцаапхәызба уи илыцпыргызит. Лара дзакәызиз Астик игәып дацанамкуазтгы, уи абҗа лымамызтгы, дыччеит, дмыччеит хәа акы аанаго иҗазма. Хәышықәса раҗхьа зқытаҗ иқәырцаз аколнхара ахантәааы ипҗа... Лан зацәык лыда азәгы дазмырцагьейт ақалақь ацыхәахь, ацәымзаркыра араион аҗы иаархәаз аоны... Уи, апхын акрырхара иааны азын ицоз агыруак инхарта дгыл иадикьалаз, нахьхы ақытаҗ рыонашҗацәкьахь икаххаа инагаз амәачаҗа аҗарагы аҗбаара змамыз, адгыл кьыцәы надаадашәа инықәиркьакьаз акы акәын.

...Убри аамтаз иара Астик ихата дыччеит... Дыччеит акөым, ыырчча кайцеит... дыкны дагозшөа, акраамта ичхауаны, нас дыгнажөазшөа. Уинахыс азөы дизын-кылозма арцаоцхөызба... Иара Езыгө ихыз шаархөаз еицш дтөеит, иччоз рахь уаха дагыхамцшит.

«Уажөы еилажөжөа икоу ицысхөы алацшра дала-гозар акөхап, – лхөеит лара ускан, Астик лхы наидылкылан, – ацарцчара...»

Уи иахьааицхыз дтөон. Аены илыдтөалаз дыкамызт, дшааиуаз ла лөы даагылт... Астик дырөегых ирөыцт, еиха дзырччоз ацыхөтөан илхөаз ажөа акөын «ацарцчара». Уи иаанагоз издырзомызт. Изымдыруа ажөақөа еснагь икьатеиах цырцөон. Иара, усгы бызшөак нагзаны издырамызт афынтө, имахацыз ажөақөа цоа рымамызт, ианааиахалак ччараха исуан... «Иаразнак дыштөаз умбо, – нацылцеит лара. – Ихыз дшацаз даацсахьейт... уцши ихахөгы аршлейт...»

Лара уажөыгь агөра ганы дыкоуп, ауаөы хынтө ахьз итатөуп хөа: данхөычу, бзиа иибо ихөмаргақөа реицш дзеилахауа; данкөыцшу – рацхьатөи ибзиабара иашьашөалоу, иахөо ацкыс ацацөахны; иуаөрахь даннеилак – адамра итөигалаша, ашьха имцац джьаны идырго ахахө еицш...

Хөычы-хөычла лгөалашөарақөа рынхыц дагон. Ус ауаа лбон лөацхьа, итөаз, игылаз, аха рбыжкөа хьюны иааөуамызт. Ацөуацөа, хыц-өыцк ракөымзар, ааира иакөыцхьан. Уажөшьта агөыцхөцөа ыкөло иалагозар акөхап...

...Астик иныцоз рацөан. Уи иаб мацура дук аөы избакө рхөон. Иахагылаз икөрахь днөихьан, иахьа-уацөы икөцуа рахь дыцхьазан... Ари ақалакь аөы ус еицш икоу азцаарақөа ацаөцөацөкьа алацөажөон, иазөлымхан. Астик иаб изы ирхөон «без пяти минут...» хөа, ани иоурц икоу амацурагы ахьз наццан. Уи

цытрак ианыгөагөа, даара ицөыцацөахны Астик иаб «без пяти минут» хөа ишьталт. Аха уи атыцаө аөеираз агөыгьра ыканац, урткөа уаөужьыр калон. Иара Астикгы, еснагь өыргазак кайцон, аха иаб иуск, уи хьызшьарас ирцаз, атөы ма игөы иалан, ма дахьхөмарны знымзар-зны иааиөыцаиршөомызт. Уи здырыц ирдыруан, ирылазцарц зыхөтаз ирыларцон. Макьана аөбагы хьрхагамзар цырхага рылам хөа ицхьазан... Иара Астик иакөзар, дназаазан, аха дцаган... «Сцакны акрырфөит» – ихөон. Ашьапылампыл иара дыхөмаруамызт, анапылампыл, амцөышөымпылгы... Амала амцөышөымпыл хөа рхөоны ианиаха, шыкөсык уи ажөа аацөырган аччара далагон... Атурник аөы өынтө рыда иөизөагомызт... «Хара хөамыстцөоуп, амцөышөымпыл акөым, шьапыла хныкөомызт, аөы ццышөкөа хрыкөтөан... Уажөы хөөык зтатөоу амашьына саатк 70–80 километра карцарцаз 280 өы рымч ртахуп, – дахьхөмар-хьөхөон уи. – Хара өы зацөык ала саатк 70 километра каццон...»

Шьоукы-шьоукы, ииашатөкьаны имакахы иад-өахөалаз, ас анихөалак иөеилыцсаа ицон. Шьцрала саамыстоуп ухөар, уажөышьтацөкьа икалон, аха ани иаб дзыкөкны дрымаз атыц ахь иөеира иацхрааөым хөа ирыцхьазон. Аха ус цьара шөартак ыказар, Астик ицсы иахирзаарымызт. Уи идыруан, иаб уахь ихоз, аихабыра рөы итөақөазгы рыпринципкөа зегьы ишырхьацхьаз, ишкарыжьхьаз. Ус, урт рпринципкөа шака игөгөоу атөы ауаа рахь ианырхөоз, реөицштөзаны инарыкөыгөгөан ирхөон акөымзар.

Ацстазаара зегьы рзы аус ауан, ицсыз изы ада. Ацсрагы иара атөы иаөын. Ацстазаара аамта ннахуан. Ацсра иашьуан, цсык-цсыкла, саат-саатла, хөычы-хөычла, иахьа, иацы ахь иианагон...

Лара илыкәлыршаз ахәаагы еиха-еиха илы-дыгәғәалозшәа лбон уажәшьта. Аха макъана уи дахьчозар лтахын. Аеакы лыкәкын, аха ажәфан атышшаара акгы иазынкыломызт. Зны-зынла лыцсы ғырхәыцаа иакуан, лыцсың аалымнахуан. Аха, анцәа ицъшьала, иара уацәкья дааунашьтуан макъана. Лымгәарта итазгы, иаразнак ихы лирдыруан, дхәыцымыцуа деиталагахуан. Уажәшьта ацсы иқәгара шааигәахоз лдыруан акынтә, Езыгә иахь анапшра дацәшәон. Уахь илыцәхоз лылапш зегы ивархыкны, ааада, ахәеибаркырахь илырхеит. Уа, инарылхәхәоз ахәы ақәцәан, ара лбааи, ахәкәа ршьапкәа рахы ацкыс зыбгы кацсахьаз ацлара иалпшуаз абааш еилыцхаауа хы-шәахәала итәын... Уи мацк лгәы ааканатцеит.

...Еснагь ихархаруа идәыкәыз, азгабцәа реипш ухәансхәанкәа ирышьтаз, згәыпгы заргы ашкол ахы згахьаз Астик иаалыркыан иеиргәапуан. Ииашан, акәакәшь-арбагь еипш иеирчуан. Усқәа раан акәакәшь-арбагьгы рыцәмацхон «Индиук» хәа ишьталон. «Ус есымзеитасымта азаара изаауеит» хәа рхәалон «забацәа Рим рыхьчоз». Усқәа раан Астик иара игәыц иалазгы ргәы нирхар, уимоу дырзыцкьаргы калон. Аха еиха ихтеикуан акласс ағы зегы реиха итынчыз ыцъа аишьцәа. Урт еициит. Убри акнытә еицызар, еснагь еидтәалазар ртахын. Уеизгы-уеизгы мыцхәы ицәажәо икамызт, аха акы анааибырхәа, иаразнак игәартон. Рцаоцәакәак, егырт еиха ирпырхагаз, аха рнапы зламлоз ргәаг урт ирхыргон. Еидыхны идыртәон. Убаскан зацәык арцаоы ихәатәы икәныкәомызт. Еидтәалон. Абри есымша рыххатәыс ирыман.

Астик абас «азаара» анизаалоз убарт хтеикуан. Икәбакәшәо иахьтәаз дрылахәмаруашәа, иргәыбзыгуашәа, иршәошәа, игәғыгь рылаихигошәа...

...Уи аены ача ататарақәа ыркәымпылны иргәыдицәо далагеит. Ашкол буфет ағы иааргоз еснагь азра агын,

иуркәымпылыргы ахьантара аман, унаршә хиазар, иахьақәурыз иагыакәшәон, иадцаблангы инхон. Ари акәакәшь-арбагь, баша «армакьяча» хәа ишьтамызт, иара ианимахауаз, инаршә хиамызт. Уи дызла-хьыздыртәыц иказиз... Дара аишьцәа Астик инеи-цәыхараны ацзамц иадгылаз апарта иахатәан, еидыгәғәала. Игьазгьазуа, иорденцсараха уи ацзамц икыдын Брежнев ипатрет. Ажәытә гычцәа ркяла афархәкәа реипш, ицымшькәа хышьшьы, цьаргы импшзо иблакәа ирхакын. Ани армакьяча иршәуаз реихарак уи апатрет иакәшәон. Иахьақәшәозгы инхон. Изамоа, еимасаба иказ, хьзи-цшеи змаз ицымшькәа ивархыкны акантацырақәа реипш иакәпыкка инхеит. Уи иара изыршәуазгы ибон, арцаогы илбон, аклассгы игәартеит. Аха зегы емырба, емырха карцон. Ацыхәтәан, Брежнев илактацәкья ианташәа, «апақ» хәа абжыгы анга, арцаогы дпыцза даагылт, акласс зегы рцәа аарыхцеит... Уи мыцхәгы зеырхаан, зхы-зғы еснагь игәыбзыгза иказтоз азәы лакәын. Зыбз тамгылоз, ацха змоу акәыдмцаа хәа илышьтан. Урткәа рызбаразы ишыфратыз, рцатәкәа рғы ифратызтгы... Ацәцәагы аныкамла, асцәкья ианахиркья, зынза дызкәызуа акы алтаанза SOS хәа асигнал калцар акәхеит. Еснагь иғыхааза агәыбзыг зкәыз лхы-лғы зегы неикәшәы ицеит. Ахагара ззааз иеипш дындәылкыан лғыналхеит. Дымцацт рхәоны, ашкол арцаоцәа рагырак, адиректор рацхәа днаргылан, илыма дааонашылт. Урт ари иазыпшны уа итәазшәа. «Абар!..» – ахәызба цар ағы еипш лкышә цәақәа инарыбжыхәхәеит лыбжы, Брежнев ипатрет ианнадгыла. Аныхачаца еипш икыдыз апатрет ачаркәымпылкәа ақәыхәхә ианнахәапш, рғы акит. Уахагы акы аарзымхәазакәа иаикәкьяшан, зегы ашә ахь идәыкәлеит. Аорацәкья измыот, егырахь акы агырмыжт,

убас иццакны ицеит. Уи ианагоз икалаз еиҗахәашья амам хәа акәын.

...Ускан, уеизгы-уеизгы, аполитиказ ауаа рҗакра иакәыцқәахьян, зынза ахәынҗқарра сырбоит хәа иалагоз азәы даҗамшәозар. Аха ркариера азы, рҗыц азы, рыхз азы урҗқәа шшәарҗаз ишәарҗан. Ари уажәы аҗара-дырра ақалақҗтәи акәшааҗы инаоуан, урҗгы, рхы иакәхшан идәықәырҗон аҗара аминистррахь, аминистрра – апартия ақалақҗтә комитет ахь, ақалақҗтә комитет – апартия аобласттә комитет ахь...

...Абжъааңны, телехәаңшрала данықәгылоз, дыхә-цәырххо, ихацламхәа ихымхәыцуа, абри аҗашья, ақәҗышыа дзақәымшәозеи хәа иҗәыҗеибахахауан, иҗәыҗаччон... дара абарт рырҗаоҗәагы... Ма, амҗақҗақҗараз адунеи аҗы зегы ирапызгоз Қырҗтәыла аҗхьягыла, уи дааганы саатк атрибуна дықәыргыланы данимаз атәы... Жәларык аниҗәагыбзыгуаз, гәаныла ианихыччоз. Иара игәы цшааны, алажә амузыка анахалак ауура ишалаго еиңш, х-саатк еимаҗәаны данҗәуоз... уаанзагы изнымкылоз ичхәра, иеиқәа ахы иҗагылаз абанка уажәы-уажәы ианартәуаз, ашьҗахьяла иҗган ианыргоз... Ускан ара, Акәа, дара рышкол аҗгы гәың-гәыңла еидгыланы ирхәоз уажәы-уажәы иалоуан «аҗашьягы иакәымшәо, аагылашыагы» хәа, «алыгажә зхы цаз» хәа...

Аха уи аеакын... Уи аҗакҗхықәра азәгы идхаломыҗт, аңша иагон. Ари лаңшәаба ашкол зегы аҗанакит... Егьоумхәан, ахәынҗқарра аҗыза ду ихааҗы амш аларгеит...

Зны азәазәала, нас оыҗья-оыҗьяла иганы разҗара иалагеит. Раҗхья зегы гәыңуан, ани еснагь хәаҗы гәыбзыг ихәмаруаз арҗаоы илхәап хәа. Аха уи лыҗсы иахылмырзааит. Ләы акәалаң еиңш иахынеиашәаз инхеит, лқышә җаҗақәаҗәкьягы арахь иаҗыңш-шуамыҗт, убас игәҗәаны иакит. Иргоз рахь цыҗоык уахь

инрыжьюан, цыҗоык арахь иаарышьҗуан. Арахь иаарышьҗуаз шыоуы амҗа рәықәлан, рхы-рәқәа рхыблаа иҗон, аеа шыоуыкы цәыш-цәышза иқан. Урҗгы егырҗгы рыхәдақәа рыкәае, рхы иоахан роызҗәа изрыхәаңшуамыҗт. Иоашьюмыҗт, икәзҗаз ихз ддырхәарҗ, дареи дареи рыҗәгы еибахәарҗ, ачар-хәара ддырҗаҗарҗ ишааҗы, ишықәымчуаз. Азәгы икаитҗарыз дақәшәомыҗт. Индиук ихала ихәап хәа изыңшын. Аха иара, икәша-мыкәша икоу, изәу акгы имбазозшәа, гәмырәыгыга журнал дук имҗаҗаны – уи еиңш иказ, акомиксқәа зныз ажурналқәа ныкәигалон, ахы инаркны аҗыхәанза шәынҗә ракара дахәаңшхьян.

Аҗкәынҗәеи азҗабҗәеи гәың-гәыңла иалпхьян иргон, цыҗоык арахь иаарышьҗуан, цыҗоык уахь иныркылон. Иаргы даргы дрымбазозшәа ивсуан. Измыңхьяҗыз хоык-пшыоык рыда нымхеит, аха Индиук еырҗысы имамыҗт. Аҗыхәтәан иара Езыгә нак днарҗхейт. Уи доагылан, ашә ахь акәымкәа, Индиук дахьтәаз ахь иәынеихеит. Зегы рыхқәа шыҗацалан итәан, аха уи еразнак игәарҗейт. Езыгә иңхьяз арҗаогы ашә дахылагылаз дынхеит, ма дахымзеит, мамзаргы, икало збап хәа дааңшит. Езыгә, Индиук дахьтәаз днеидгылан, илымха ихы нҗакны акы иеиҳәейт. Уи акы иҗасызшәа доышьҗнарҗейт. Аеакы ахәахагы дахым-зеит, «аҗыгә» аргеит... Индиукгы дхьяшьшыны апарта днахахаит...

Ахәқәа ирылхәхәо иқәгылаз абааш шәахәала ишҗәы, ишхылашаауаз иқан. Абжъааңны ааста амра нхазшәа лбеит. Уаанза излагәалҗахьяз ала, маҗзак акәын уа амра аеахьяаннакылоз. Издыруада, ари адгыл ахычао ижра амш азгәарҗозар... Убас днаскьяр-гозар, жәытәнатә абри адгыл зыңсы ақәызҗоз зегы реиңш. Агәыҗхәҗәа рықәламҗаз, ускак изааигәоу реиңш...

Лымгэарта итаз ирфыцны далагеит, ишыапкэа рыла «ашэ» дасуан: атыгэ-тыгэ, атыгэ-тыгэхэа... Арт ахэкэа рынхыц, агафа иаваршэны ишытоу арха, уи икэган инагоу амоаду ианыланы инеиуа атанккэа, урт рымоа зкырц амоаду анхыц-аахыц икоу абжыынц еилачыракэа зыерылазан итэоу Езыгэ ифызцэа акы рзицхар итахушэа... Уи иаалыркэан иеирцэгьатэкэеит, даакэымтцзакэа «ашэ» дасуеит. Уажэшьта иефхэара ааигэахоит, абаскаамта дызтаку «абахта» нижыыр итахызар акэхап, иефхэара пытк шагу... Уажэшьта итахызар акэхап адунеи ахь, иаб инижыуа адунеи ахь... Иан лхала дынхар, дшэар, лгэы ткьар калоит... «Егы абахта» хэа азихэеит ари адунеигыы шэкэыооык, дарбану лгэалашэом. Агхэара бзиа илбон, аха еснагь дыццакны акэын дшапхэоз... Исыхшо изы адунеи ус икоумцан, ибахтоумтэын хэа уажэы гэаныла анцэа диашьапкуеит... Анра атэы данаазхэыц, амацэыс налхысызшэа, ибыл-былуа иналыхкэеит. Уи анаалгэалашэалакгы, макэана азхэыцра цасым хэа леацэылгон. Зегы дара роуп, ашьта лгэафэы ихааза, икэатаза инхон.

Дангылазгы знык илахаит, уажэы ирлас-ырласны ллымхэ интасуан «амш икэгэышьан» хэа ахырхэоз. Уи уажэада илмахацкэа даукахыз, аха уажэы ларгыы Езыгэгы ахьацанакуаз лгэы фнакаауан. Изхэозгы ахацэа ракэын. Абжэаацны «амш хауит» анырхэо, цэагэан, лацан, рашэан, ма тагалан ауп... Лацан – ажэла анышэ ианарто... Ажэла анышэ ианакэшэалак ацсы тапацоит. Ауафы ицсы анихыцлак ауп анышэ данарто... даныларцо... Аха зыцсы тоу зегы ирымоуп... жэлакьартак... мгэартак...

...«Индиук» акраамта дзаламцит. Икалап, даналцгы дыпхашэаны ихы дымоахозтгы. Езыгэ зегы иблакэа дирбеит, шэдэылц хэа. Зегы дэылцын

аштахь илбааит. Ианааи уи дцахэан. Ацэцэа шыкалаз еипш, цаса еицоналаз ирыламыз рцаоык дааин, иахэала шэы шэакэитуп хэа реихэеит. Ицэоушьаша, дырцаоума, иара амацура ду зцапшьоз Астик иаб иоума, иара иоума, иахэа икалаз хэа азэы ифэы иаатыхны далацэажэаны икамлеит. Акызацэык икарцаз, Брежнев ипатрет кыдхны арцаоцэа ахьтэаз ахь иргеит. Насгы, мызкы акара ирмазазан, акласс акынтэи ацкэынцэа, еихарак агэыцкэа ирыламыз, лара ускан гэаныла акэатакэа хэа дзышьтаз, ицэыцаччо еибырхэон. Езыгэ Астик дахьтэаз дышнеиз, егы амца ицрасызшэа дшыцкэаз, нас ишикэшэаз, дшыланашьтыз атэы...

...Уи ацкысгы ицэалшьаз, Езыгэ ианду даныцсы зегы ахьцоз Астикгы дрыццеит. Уеизгы-уеизгы, ари ахаоазараф имааргы калон, аха абни агэыбзыг зхы-зфэы икэызтцалоз рыккласс кураторс даман, убас илтэхэит. Хэарада, уи Езыгэ ианду длыцэнымхо ауакэхыз, еизарак афэы далаехэон, ацаоцэа хэтыр еикэцашэа шыдхарцо хэа.

Ашта италаанзагы изфэысуаз анаара мацэагы ахаш шкэакэа алыхэхэон. Ицэашэаны днацшы-аацшуа даналага, Астик игэеитеит. Лара лыдагы азэы импан дыкэлазомызт уиаахыс. Убриакынтэ еснагь лааигэа дыкан.

...«Арт ари занду дланашьтыз ишытра ауп, уи иабдуцэа, урт рабдуцэа, урт, урт, урт, урт... – знык иггаз ицсы аанцэаанза убри ажэа аитахэара дафын Астик.– Урт ускаоык ыкан, ара иазкуамызт... Ргэы анегыгьлак, рыоны ахыбракэа инарыкэгыла-аарыкэгыло мацара, агафа ицон. Усаами иаргы ишихэоз, ацгэы ашьхантэ ага илбаарц атахызар, аонхыбкэа ишыркэаз илбаауан хэа...»

«Излымбаарызиз, – лхэеит ларгыы иаалыркэан, ани ихыыз аахыс избэхэ еица ахэара дахэалагаз, иара усгы

ацэы еиҥахылеицоз лгэы иоыцаххны. – Гиуенес, Диоскуриа, Себастоплис руаажэлар ыкан, сасра иртауан... Нас, цқа ианеибабалак, арахь аонхыбқәа, амардуан еицш ирғалан иоеиуан...» Арт еиқәылпхьазаз цъашьаны дналыхәақшит, ицшшәы ихкәа, абри илдырцәкьома хәа. Ацсны аҥоурых иазәлымхәцәкьаз, иашьтаз, издырырцгы зҥахыз иара Езыгә зацәык иакәын. Убри шьоуку ирымеикуа зныкымкәа илаҳахьан ауп... Егырт реиҳараоык, арцаоцәагы налацан, рыдгыли руаажэлари рҥоурых Огненнаиа Землеи уи ақалақ хада Ушуиа рҥоурыхи ирзаоызан. Ани «Рим еиқәзырхаз рышьтра» иаиуаз, апарта иахатәаны аполитикатә кариера еицхызуаз, иара ареволиуциа аҥоурых реадцалан ирцон. Аха Ацсны аҥоурых атәы ацсы избахә рхәараҳа ирҥыцадыршәуамызт. Уи шака еимактәыз, шака идыршоашьахьаз, шака иҥызшәаз рдыруан... акы рҥыцкьар калон, рацхьака цъара ирғаркшаз...

«Исхәарц истахыз ирацәаоын хәа ауп, – лара илхәацәкьаз ацыфа астоит хәа далагар, ани еиқәылпхьазаз игәлаиршәар акәхон, уа аггы имчымызт, уи дацәарц, иажәагы хиркәшарц иҥахын. – Насгы, иааны ара акәын иахьцсуаз. Ржырҥа анырмоулак, еиқәыржуан, цытрак ашьтахь ижыз рыбаоқәа хьахьхьала абас анышә иалцшуа инхеит...»

Убриакара ихыҥхәаан, игмыгын ииҳәоз, еиҳагы лгәы иҥаххит. Уи адагы игәалтеит Езыгә дшихыбаауаз. «Ускак ирацәаоызтгы, уажәы еишәак азнагы ыкамеи, ацкар рфама!» – лхәеит лара гәаныла Езыгә дихыбаауашәа анылба, лхы дазцасны. Лкыркы цәҥыхаа ицазшәа ауп ишылбаз убарт илхәақәаз, аха убаскак Езыгә датәалымбошәа калцар лҥахын, лхы агәра алыргарц, уи лара дыҥнагозшәа, иара, егәа ишьапы циркьакьаргы дзыоамзартә дхаранакуазшәа.

«Ишҥа-ишҥа, ирфа закәызеи «ацкар?!..» – ашҥа иҥалахьан ирҥхашьарц акы игымхеит, убас иччабжь ицәыҥкьеит. Уеизгы изымдыруа ажәак иаҳар, ччархәс икуан.

...Лара убас хара-хара дышивсуазгы, зынза усс дышлымам, иара иакәым, лара лхы иахалырцарц шылҥахызгы, иказшьа ачыдарақәа акыр лдыруан. Уи еилылкааит лара ләызцәа зеггы реиҳа ихы дшеицшыз. Егырт зеггы, дара ирхатәыз инеиҳаны, ирдыр-ирзымдыр, аәа рольк-рольк ихәмаруан: шьоуку еиҳа инагаз роызак иҥыцшуан, ма ағар рказшьақәа рахьтә имодахаз акы реаҥыршьырц иашьтан, шьоуку изеицхызуаз рацхьатәи ркариера уажәнатә реицшыртәлар рҥахын, шьоукух – цәка рьекажьны ибылгьозаргы, егырт ирылзкааша акы хзыкацозар хәа иаҥын...

Ус, арт лгәалашәарақәа, лхәыцрақәа ирызнымкылакәа ланхәҥа лмытәмабжь ааоит. Уи лмаҳазаргы калон, аха лара ллымхә царын, ихәанчам, еиқәшәоу амузыка ацкысгы, ихәанчоу, еилагоу иаразнак иҥасуан. Амыткәмагы, арыцҳара иатәуп, аха игәа-кашәоуп, имузыкаоуп... Ашәа ззымхәо, злымхә цыгәоу, амыткәмагы изхәазом. Аха ланхәҥа лыбжьы ала арцәоу цыылшьозар калон. Икалап ус, иаазҥыцшәо зеггы хкәыршәоушәа избо. Аиаша цәкьаран цъара икыдзар, икылымцшзакәагы агәҥацәкьа иҥаҳаршәуеит хәа зхы зыҥхьазо.

Ихәанчоу, еилагоу абжьы зызхымгоз ллымхә ҥнашьаауан ланхәҥа лыбжьы. Лыбжьы ахьыцаршеиз акынтә ажәақәа агәырәа ацкыс ашҳам еиҳа ирылжжуан: «Уахәшьа, уахәшьа, шака урыцҳаузеи, шака уеилкаамкәа умәасуазеи... Аха иудыруаз, уахәшьа мыжда уеилылкаауеит, уахәшьа зацәык... иушьтаргалаша...»

Езыгә ашәа бзиан иҳәон... бзиагы ибон ашәа-хәара... Лабхәа иакәзар, уажәыгь ачарақәа рҥы ахкы иҳәон... Ари захь дцада?..

Лгэы еиҫа-еиҫа иҫкааны илыхуан. Афыоқәа дырөөгых дрыцшааит, ддыргәақуа иалагеит. Лыкәша-мыкәша иказ зегы, шамахамзар, аҫзы фөы рхын. Ацбабаа змаз, зыонқәа ирфахыз ҳәсақәан. Лымгәарта итазгы иеиртынчхит. Атышшара ду аазаны лыцсың аалымнахзарц иалагон.

...Зегы шыкалаз уажәыгь илыздырам. Иөыз-цәатәкьа, цаса иара игөың иалаз ирхәоз ауп... Хәыц-хәыц еиҫыршәшәаны зегы рхәара иаламгеит... ларгы дыршәтон, аха даргы ргәы ирзархәомызт. Уаанзагы, Езыгә данаабжькьалак иаахыцтәцәа-хыцтәцәаны ииҫәәәоз рыла еилылкааз акәын илдыруз. Уртқәа ртәы ахәара итахымызт. Илдырузгы убри акәын, Езыгә иман агөың. Урт быжьык ыкан. Дара рхала икацатәу збаны, цкьа ишьақәымгылацыз аштаб ақәыршахатны имоапыргоз макьана ирықәманшәалахо иааиуан. «Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп», – лхәон уи хәытхәытла, уртқәа данрыз-хәыцуаз. Раҫхьа ицшыхәуан, иаахынхәны инатәаны аплан шытырхуан, иршәон-ирзон, нас акәын ианцоз. Абцар ргарц ицома, аибашьыга машьына рыц-рыркьарц ицома, ацьяаҫханы ргарц ицома, аҫа ири ицьяаҫханы згоз амашьынақәа ркараван иақәлама, – цьара акаҫы иахьымхәкәа иааиуан. «Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп», – илхәон, илхәон, еиталхәон лара гәаныла. Урт рхатарақәа ртәы иаразнак арахь иааоуан. Езыгә еиҫарак дрылыркаауан. Идыр-мыцхәуазшәа лбон. «Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп...» Езыгә данаабжькьалак, изаҳаз зегы ааины ихатарақәа ртәы ила итархәо иалагон. Игәалақәаара шыбжьысуаз лбон, аха иара уаоы хатырын, еиҫабацәак кажьны дцомызт. Лара уаанза лгәы иаанагомызт, арехәара зынза изнымаало дыкоуп хәа. Лара лакәзар, ажәак иадамзаргы азәы лье-

хәаҫхьыз иҫәар, акраамта ихаакәакәараза лгәы иқәхон. Езыгә уи дахычмазааоҫхон, иара дандырехәоз, егырт дырцөшәа ибон... «Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп», – дхәытхәытуан, дхәытхәытуан даакәымцзакәа... Ашьтахь, абцари ацьяаҫханы цытк рнапаҫы ианыкала, раҫхьа иааилышьшәа еиҫкаақәаз аштабқәа еиҫа иантышәынтәала, ртактикагы аәаҫ-сахит. Еиҫа инартбаан аоперациақәа азгәартәо, иагымоапырго иалагеит. Еиҫаз аоперациақәа еиҫа иуадаоын, алцшәәқәагы еиҫан, агхақәагы... еиҫа ирацәангы иахтынцатәхон... Аха аибашьра – еибашьран, лгәы иаанагон лара, ашәақь анткьалак агөыцә амца ткьоит, ашьхәагы изку игәы икыд-сылоит...

Лара иахьынзалдыруз, Езыгә игәы иалан ргөың цсақьаны абаталионқәа иахьрыларыцсоз. Ус иказ, зыөпызшәахьаз, ирлас-ырласны зтактика зыцсахуаз, аҫа икаитцара дақәымшәо дзеилахәоз, ацыхәтәан икоуп шухәо аханы икылкьоз, иласыз агөың ишыказ иныжь-тәын хәа азицхьазон... Аштаб аҫы итәаз ус ирыц-хьазомызт... Аха аибашьра – еибашьроуп, лгәы иаанагон лара, хыхь избаны ишьтырхыз зегы ықә-ныкәароуп хәа. «Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп...» – илхәон, еиталхәон лара гәаныла. Езыгә иөызцәеи иареи уажәшьта уиакара, иара шьашәы итарблыша, илаҫш ицашәо изыкаларым хәа дгөыгуан... Излоу еиҫа ирылаоашьяп хәа.

«Ауаоы дыцсьеуп, цсынгы бзангы амчра змоу амч дахыбаауеит, – рхәон ара шьоуки. – Уи иацу ахьзгы еиошаны иртахзам, ишеибгоу ауп ишыртаху...» Езыгә абартқәа илымҫа иаимырхарц акәхап, иаабжьыркьан данаауазгы, ацых ишалаз дауан, ацых ишалаз дцон. «...Аоҫтаа илымҫа цыгәоуп, аоҫтаа илымҫа цыгәоуп...»

...Аены аҫацәа рмашьынақәа ацьяаҫханы быжьганы гөымстәтәи афронт ахь иргарц икан. Дара ама-

шынақәагы рацәан, баталионк шеибгаз рхы-ршьапа-
кынза абцъарла еикәных, урт рыхъчон. Езыгә иоызцәеи
иарейи уи ағы ағышәа рыман, ари аоперация аплан
казцоз рыхшыо рыларцеит. Ирхәоз ацәгыагы абзиягы
азәгы иахимхәаит. Аха ианейдысла нахыс дара ргәи
ишаанагозцәкәа икалеит: аҗхәа игылақәаз ааха гәгәа
анроу, изымцошәа анырба, ашьтахъза иказ хынхәит,
агәта игылоугыи уинахыс инхазгыи амоа рыртәрц,
даргыи дара ртәкәа иахыркыи ахъ реықәрыжыырц...
Зыҗсы иақәпшыи аҗацәа, еиҳарак ашьтахъ игылаз,
ахынхәра иахъзаз хацәынмырхацәкәа еибашыуан.
Убарт амашынақәа амца дырктәын, иҗыәены амоа
ианхалартә икацатәын, рыгәта инхо рықәхра еиҳа
имариахарц. Убри аҗырак рхы иадырцеит Езыгә
иоызцәеи иарейи. Машынакгыи еибганы изымцеит,
шамахамзар – изыхъчозгыи. Ианейлга иццактәын,
ианаамтаз иқәцтәын, ихәииз, ишыииз зегыи җшаатәын.
Езыгә... иҗсы ааитеикырц итаҳхазшәа, инапылатә
хыцкәага ихы ахынықәитцаз дынхеит... хык, хызацәык
ауп иқәшәаз, инаилкәан, иҗсы аман ицеит...

Уажәшьта ишгылатәииз акара лдыруан, аха дышьх-
ныҗсылан, дзықәтәаз ағә-җааҗа дықәначаҗазшәа
дыкан. Акәиба иахагылаз инарылт-аарылтқәаз
ахәсагыи ааны еиҗарылагылахан. Лара лаха азәгыи
имамыиизт. Марицагыи уаҳа лхабар камлазеит. Уажәшьта
ейдцәацәала акәиба иахагылаз дрылапшны иҗоу
дылбартамыиизт.

Аибаркыра иалыхәхәоз ахәахыи дыҗшит: азыбжак
ашәшыи азааихәан. Абааш макәана амра ашәахәақәа
ирылагылан.

...Ашкол ианалгоз ашықәсан, зны иқәшәаз атацкәым
аткыс еицәаз аеа тацкәымк иқәшәеит «Индиук»: иаб
уахгыи-еынгыи дзейпхызуаз, иҗыиба иҗоу акы аиҗш

иипхъазоз аматтура неимпыцшша ицеит. Иара ИО хәа
дыштәаз, инаихан, аеазәи, ицегъ иҗаз, акадркәа рус
зызбо, ишырхәало еиҗш, ицегъ аперспектива змаз
днаганы дахадыргылт... Астик иаб икариерагыи уа
иаанцәеит... Дара класск ағыи ицтәазгыи, ирызхазар
акәхап, ианазхәицкәа, иарччеит, рыхгыи рыцҳаршьеит,
уаанза уи ишахәапшқәоз аныргәалашәа. Иара Астик
изы аҗстазаара нахәи-аахәит. Ахәи икыр ағыи изымкуа
икалеит. Арцаоцәагыи, ацаоцәагыи уаанза иана-
рыжыуаз зегыи, маҗ-маҗ издыршоо, идырдыруа иалагеит.
Игәиҗгыи афархыимца еиҗш иааикәчхәаҗит, зегыи
хаҗа-хаҗа ицеит... Лара, ииашацәкәан, дрыцҳал-
шьеит... иара дзакәиизаалак, уаанза аеакала изныкәоз,
дыбжыиизхуаз рцаогыи, цаогыи, иара иацкыс еиҗмыиизт...
Дкалмыжыит, игәи сырғәгәоит хәа дағын...

Убас ишеихоз ашкол иалгеит... җыҗоык, иара «Рим
еикәзырхаз рышьтра» иаиуақәазгыи нарылатан,
Урыстәиылака ицеит. Аинституткәа изталаз талт,
изымталазгыи уа иаангылт, Аҗснытәи ауниверситет
ашка рышәкәкәа аларцеит иара, Астик, Езыгә, убас
«аонатә җсаатәкәа» рахытә аеа җыҗоык. Ларгыи
дшымгәиҗоз дахырпхъазалт... «Нхарак ахә ахтын-
цаны... – лхәзаап ашьтахъ лан, иахыылтаҳымыииз
данца, зейкәа иазцасны зәацә зырбааз иеиҗш, –
мцураш схандеиуазаарын». Ус зхәоз илхандеииз башан,
аха уи лаб иакәхон. Хара иныкәоз апассаҗыиртә
автобус иақәтәаз. Хара ицоз, атыҗ змаз апассаҗыирцәа
абилетқәагыи рыман, иагытәан, аха еиҳа ааигәа-сигәа,
15, 20, 30 километр иахырыцанакуаз ицоз, аеа убриа-
караоык гылан. Ус анакәха, убарт имтәазакәа автобус
иҗагылаз иршәоз ауп имцурашахаз... Ауниверситет ағыи
данней Астикгыи уа дылбеит. Ағышәаратә экзаменкәа
моапысуанат җара иахәа дныкәымҗшит. Иаб инапкәа
макәана уанза иназозар акәхап хәа ақәылцеит. Лара
лан, уи дахыталаз лыпҳа лталара аткысгыи дейгәиыр-

ҕазар ҕалап... ду иҕа лхэон, Астик иаб ихыз аҕһа инаргылан. Уи ихыз уажэшьта рацэак шаанамгоз агэра лгар лтаһымызт. Астик аҕһынцһыхэа бзиа ишибоз лдыруан, еснагһ ихэы тацэаһны илыман. Иҕалап, шықэсыкаһы 20–30 уғэ аҕһынцһыхэа рылифаауазтҕы. Аҕһынцһыхэа аҕара агһама амоушэа акэын уи ажэа иғы итаркэымпылуа ишихэоз, нас аччара дшалагоз. Уахагһы иааизеилымкааит ацэ уғэи аҕһынцһыхэа уғэи злеицшымыз. Ларгһы ихархаррақэа, ибаша цэа-жэарақэа, иөырбарақэа лгэы цырцэан дыкан, аха дкалыжһыр зынза ихала дықэхоит хэа дрыцхалшьон. Дыздыруаз зегһы убри дидкылан акэын дшырбоз, лара лхала зынза дыказамшэа... Аха ашьцылара баацс еицш ус дацон.

...Езыгэ италара шдыруадаһыз, шһоуки аусуратэ стаж рымоуп хэа мацара иаҕһа ишдыргылоз атэы лахаһан, аха иара уи зынза далацэажэар итаһымызт, иара ианитаһымха ажэак иара усгһы иузиғыхуамызт. Лара, ашьтахһ излеилылкааз ала, ауниверситет антыцһнтэ акомиссия иалаз дрыхһчеит, еихарак атоурых аниҕиуаз иааирцшыз адырреи, иара атоурых аһ имаз абзиабареи рзы...

...Ауниверситет иантала инаркны Астик ицэа аархэны ихаҕеит. Ацша дақэтэоуп, баша ахархаррақэа илоуп, дырқһынцыцуп, аха уи зегһы хэыцроуп, мышкы-зны аҕһыз еицш имоасып хэа лгэы иаанакон. Иаа-лырқһан, ибаофрақэа хитуа, атэамбара илан, иихэо, иара цқһа изымдыруаз ажэақэагһы, ашхам рылыжжуа ианылба лгэы цеит. Арахһ рымцан азэы дықэломызт, иара дказыжһыз ларгһы дкарыжһит. Уи иара игэацэа иалсуамызт, аха лара игэнылгон. Раҕһа, ишлахауаз иғы иааташэо ихэо, иғы тызэзэааны дцэажэо, ихтны ацэарақэа ихэо далагеит. «В конце-концов, мы живем накануне XXI века – ацстазаара зһы цэнархэһыоу азэ иеицш дцэажэо далагеит. – Знаем, что существует...

секс...» Убри иаанаконгһы цқһа издырамызт, ахэа-шьагһы. Аха, иара игэы излаанакон ала, иахьатэи аамтаз уи иацанакон ззымдыруа, деицахан, дымрин... Аха «уи иацанакон» анихэоз игэы итаз ус игэы иахьтаз мацара уацэыпхашһарын. Лара дицэгэаазо даналага, ииулак иара итэала – ахэашһагһы еиха ирееит, изахауа далазартэ. Нас зынза илақэа хкит, иареи лареи анааизынхалак инапқэагһы ицирхыраауа далагеит... Зны ихы анаалғеигэа, ишны иказ ипсыц аалғахаит, иифаз зегһы зхатата иказ ихапцыцқэа рыфыоҕы... Ларгһы лһы лхаштһны ишлымчыз диғасит. Езыгэ даниғас өырцсы ҕаитцеит, аха ара атак ҕамтақэа даагылозма. Инапы рқһақһангһы убас иҕаитцеит уи атак, мчыбжһык ауаа раһы дызцэырцуамызт. Убри ағһы даанымгһлеит иара: излеихэоз ала, анапанцашһа ада акгһы ззымдыруаз лаб шеи-шықэсеи аколнхара еихабыс дықэыртэаны дызмаз иаб иакэзаап, уа ғаахэра имоуа дзырзша аныҕаитца, дғыхны дааганы, ара иреиғһу ареис аһ иныкэо, иреиғһу автобус дақэтэартэ, есымчыбжһа хынтэ-пшынтэ ицһыбақэа еимгэамзо ионыҕа дгэарло дказцазгһы иара убри иакэзаап... Ари иаанакон бара шасыск баһызоуп, иаастаху быласыгзар ҕалоит хэа акэын.

Убри инаркны хара-хара дивсуа далагеит. Аха иара длышьтыцуамызт, лымоа икуан, лара илулак дыб-жһыцэраан дицэон. Лангһы акалашэа дқалеит. Астик даһицрыцуаз лтаһымызт. Лара аоныҕа анеирагһы деиламхауа, уаха лһы здылкылар длымамкэацэқһа дықэхеит...

Дшэацы-рхауа, Астик цэара лымоа икыр хэа, ауниверситет ахьтэ дшаалоз, оынтэ-хынтэ Езыгэ длықэшэан машһынала лыоны дигаһан. Лара дызта-гылаз дырны иҕаитцоу, ус машһыршэа длықэшэоу иаһагһы илыздырам...

Ауабы иуафрахь днықөлаанза, уңстазаара зегьы уаңхьака икоуп хәа иархәоит. Уахь ихәыцра зынза иаларцазом, уи цстазаарамшәа. Ихәыцра, ифа иагны, ижә иагны, ишәымкәа ихамкәа ихигозар, уи атәы уа аушәақә ирхәоит... Аха ауабы иифогьы иман, иижәуагьы, ишәитцогьы иман, ихейцогьы – ихәыцра ицәызыр калоит. Лара ишлыхьыз еиңш... Ицегьы даназхәыц илбеит, дзыхьчо, илыдгыло, лхы наздылкылаша азәгы дышлымамыз. Лан, макьана иаахтны илымхәацыт акәымзар, Астик дигозар лыонапыкьы ақәылтон, уинахыс насың змоу анацәа дрыланаргылоит хәа азылқхьазон... Лыңха уи насың лнаҗозма, илнаҗозма хәа дагыазхәыцуамызт... ду иңа лыңха лкынза ихы неигазар... Дымцаирсыргьы усс илымамзар акәхарын. Иара итәала, лымцарсра идамздам аеазәы ишизеиҕымкаарыз еиҕикааит. Зынза гәарас илымамыз шьоукы, Езыгә ишыкаитцоз еиңш, рмашьына дҗадыртәеит, ус лыонынза дыргарц. Уеизгы, Кыбырхәын инхон. Уахь акәымкәа аеацара рхы андырха дрыхәеит, ҕ-ажәак ирыдамзаргы еиҕа зыгәра лго азәы иалхәарц шылҗаху... Уи Астик шиакәу. Иаразнак илдырт арҗ зегьы еиҕызкааз иара шиакәыз. Даргы ирҗахыз уи акәын, али-ңси рыбжара икылкәа Астик имашьына рхианы дахьгылаз дрыма иоакылсит. Амашьына ашә артны даатрыжыт. Иаргы днеидгылт. Усканцәкәа иара Езыгә еицәамкәа илкьазар калап... ңыҗрак акгы дамаҗәамкәа дыҕелырцәеит. Нас дыҗкәеит. Илышҗаларгы дрызкуамызт, уатәи араион дара раҗкыс илдыруан, аха даргы лышҗамлеит, ишәазар акәхап, аус алҗыр хәа...

Иара уи аеныцәкәа Езыгә длыңшааит. Илдыр-уеижҗәиҕы акраацуан уи имхылдыз зыены дам-ңыхьашәаз аены инаркны даанкылан дшамаз... Еснаг усс илымамшәа калҗон акәымзар. Убри ацәцара,

аиааира атәамбара – лара дзырнагошәа, дхара-накуазшәа лбаҗәкьон...

Уажәоуп урҗкәа зегьы лхаҕы ианеилыкка...

...Дгәаҕны, аңхы даганы, лылақәа ахьҗоу умбо, лҕы ааихылхит, аха лгәи лылағырзи неимаҗәан илнамырхәеит... «Саргы...» – ихәеит уи игәаҗанза даақәҗсычхан. «Саргы бара беиңш ауп, быда ңсыхәа сымазам» хәа акәхап иихәарц ииҗахыз. Уи аилкаара акраҗахызма хәа лгәы иаанагеит уажәы...

Убри аамҗазы, ларгы хәаа лыкәыршазамкәа адәыхты дықәтәазшәацәкәа, акәыба иахагылаз аууы анаилдырга, дхашҗатәрахазшәа агылаз лылымшо дыштәаз, дангылазгы лымбаеит. Урҗ ланхәңха лыбжы моашьахуа ирылыоуан. Абжәааңнытәи еиңшмызт. Ахьаа ишылнархәозгы, уи иатәымыз гәынамзарақәак, еырхықәымҗарақәак аламкәа икалазомызт. Уажәы ахьаа ада аеакы алақьашьымызт. Ларгы днаңшит: ишыақәа анышә иалахошәа, мчыла-мчыла иакәыхуа дааиуан лабхәа. Еҗана – макьана зуаора иқәыз, ажәрахь зхы змырхациз. Аамҗа аҗанза зны, Езыгә излеихәоз ала, рабацәа, урҗ рабацәа, урҗ, урҗ, урҗ... аҗоурых ианаҗанамкуазтәи, аҗоурых ианаҗанакуазтәи абиҗарақәа рхыңхырҗаҕ амра аңцәа хәа иалырхыз ихьз зыхьзу... Зышҗтра убас аамҗәи аҗоурыхы рҗахьзантә иааго, дгыли жәоани рыбжара Аңстазаара хәа изышҗоу азымшын ду иаршыз ашәа иаззышо агышәыгқәа назҗрыхо, ирәа-ираза, зцәеи зыбаи урҗ ирымхны иахьа уажәраанза иаазго, иахьагы урҗ рҗҗыңқәа зну, зшәа наңхьахәо иааиуа ирылҗыз, рцәеи рыбаи зцәоу изыбаоу, рҗҗы зыңсу рцәеи... ахаҗа бзиа, анхао бзиа, знапы ахы аңссо, амахәҕиаа рахьтә, азын зәынкылан икоу ашәаңыңаң рҗҗы – абаазатәы ңара аеанаарҗыс, зшәақәы-ғәҕәара еиңш имоашьо издыруа, анышәи, амҕи,

амахәфияаи здыркуа еихаҕсыхәымзар, акәчышь мҕазырсыз ахышь алеиршәарц азы акәымзар, зыҕсы ҫоу акы иакәкны бҕьар ҫызмырҕьац... Знапала, зҕьабала зыхәгы, аеа ҕыҕык рыхәгы аазрыхуа... Иҕа зацә игәы ҕыблаа дахықәу днeihагыларц, аҕыхәтәанза днeihаҕшырц даиуеит...

Аҕьабара дахықәгылаз инаркны, иҕа дахықәзынза жәаба-жәохәка шыаға шықәсы хьанҕақәаны иқәра иахылозар акәхарын... Убарҕ убаскак ихьанҕан, изгомыт... Икәашза иҕаз, аха ус хыис змамыз ихахәы иаҕыпшуаз, амра иабылхьаз ихы-иҕы аҕәағәарстақәа реиҕш ианыз акычырақәа иҕахны иркын. Уртҕ ҕысыр, реоурыжыыр ддырҕхашьар калон... Аҕсы даны-неихагыла, инапқәа наҕ-ааҕ иааиҕыхны икәшарц зғыназхаз ахәсақәа ааникылт. Ихы доурыжьзар иҕахын. Зегы ирымаз аамҕа аҕара акәын иаргы дызқәиҕыз, инамҕхәны аҕсы иаҕхьа аеынкылара ахәтамызт, еихарак ахатца изы. Иҕа дахықәыз днeihаҕшын, нас иханытә ишыапанынза илапш неихигеит, иемирхәацәакәа инапы наргзаны игәы инықәишыт. Аҕсымаҕәа иацәахуаз, дызгаз ахҕыҕ даназааигәаха, инапы ааникылт... Нас даахьахәын, ла лахь, иҕаца лахь дыпшит. Днeihууаа дцеит. Ахәчахәа иаалгәалашәеит ас еиҕш данлыхәапшхьаз... Аҕыхәтәан Езыгә данаабжыис, иаразнак иеикәабеит. Иубон уаха изымчәауа дшыҕаз. Илдыруан уи абжьааҕны аҕхзы илҕны, дҕьашьны зынза ишизымчәауаз. Ашкол данҕазгы имаҕәақәа иара ишизәзәоз. Ишәызгы иаргы дыцкәкәкәараза акәын есышыжь ашкол ағы дышнеиуаз. «Чистюля» – лхәалон лара аҕәы алхны, иара иахартә еиҕш. Иара имахәазашәа кәитцон. Лара убас афьюкәа лахауан, хысымҕак дылзааигәахаанза ауаы иныкәигоз афәы лдыруан. Езыгә иара усгы иааигәазаны днаивс-ааивсуан, ҕьара фәы чыдак ихызар, ирхианы исымаз, ианааҕаххо инеиҕаскып хәа,

аха имаҕәа ацкәафәы ада акы узахкаауамызт. Ашыҕахь ианеизааигәазаха, данаагәыдикылалак лзамәа ихәда ианнадылҕалак, уеизгы ифәы-хаа ихылкаауан. Лыдам-здам уи уаы иахартҕ дыказамызт. Гәаныла уи аҕша афәы, аҕырра афәы, ажәоан афәы хәа ахызыл-цеит. Баша аҕсаатә жәла рхым уртҕ...

Аҕхзи алымти иаганы иҕаз имаҕәақәа, хыхь-тәикәагы, ҕаҕатәикәагы лызәзәеит. Ауа шаанза аҕша кәанда асуан. Ашыжь ибахьан. Икнысхуеит хәа дахьнеиз, лабхәа даагылан, ицәыз зегы ирылкаан ичкәын ҕаҕатәи имаҕәақәа дрыхәапшуан. Дхьапшны абыржәеипшҕәкьа дналыхәапшит. Ицәахыр иҕахын, аха изымҕәахит ибла аҕшатлакә еиҕш ихыслоз ашәазызара... Ускан ицәа иалашәазар акәхап... Лара уажәоуп гәарас ианылк, ускан илызгәаамыззәеит. Данцоз, данааигәыдикыла, иеыкәаба-иешышышь, фыц изәзәаз амаҕәа афәы иалсны лара азәтацәык илахауан уи афәы-хаа... Аха иаб ицәалашәара афәыла ла лҕынза имназеит... Аибашьра ицо ауаы иеыкәаба-иешышышь, ҕаҕатәи имаҕәа ҕсахны, дызәзәа-дыхәхәа... Аеа гәыюбара бааҕсык арҕысит уи игәағы ускан... акрыз-бахьаз, акыр захахьаз ауаы игәағы...

Уажәы дхьахәын, даақәгьежыын, уаанза дахыгылазынза иеадмырхалакәа днeihт.

...Лыҕсыҕ лзеивымго илымнахуа далагеит. Иа, анцәа, иа, анцәа... Ара дрыламхәроуп, аҕыхәтәанза илычхәроуп... Лымгәартә иҕазгы ихәыцы-мыцшыақәа иҕсахт, ирфәыцт... Ишыапқәа еиха икыдрыгәғәалан ирҕәиуан... Нас, уаха азхәыцхагы даламгазакәа, иахьынзауаз ишыапқәа еиҕихт... Иа, анцәа, анцәа...

Иаразнакгы лывара наҕ-ааҕ ла илтәзамшәа икалеит, ихәхәеит, ихашхәтәрахеит... Иара убас, иаалырҕьан уажәраанза зегы ирхьцәоз аҕәуабжькәа, ахәхәабжькәа зегы ллымҕа инҕабеит, дара ицәуозгы

еиладьыхаа шөйтха дук еицшеит... Илулак, аты-шаара илымнахуаз лыцсыц арахь иаамкөкөан, лөы анааихылх, лхьаа абжыы ахы иакөйтшеит... Лыхөхөабжыгы лахаит. Нас илыцагылан хыхь дхаргалт, дыкөйтшеит. Уажөы-уажөы лыхдырра лымцөо, илыкөлашьцо ианалагалак, азөы «аөацс-аөацс» хөа лнапсыргөйтца ркьякьан нак-аак дылөасуан. Шака иөацаз ала, лгөакөышра еилнакаауан ари Марица шлакөыз. Уи лгөы аргөгөон. Илахазоз лара лыхөхөабжакөын, ааигөа-сигөа уаха цсы зхоу дыкамшөа. Иара ныскылоит, өөеикөызгөоит хөа далагаргы, лхы лымч акөхазомызт, илиааиуан. Зны-зынла зегы ирылцөраауа илахуаз Марица лыбжыы зацөык акөын: «Быхөхөа, быхөхөа, беиха, беиха!!!»

Аамта шака цаз лыздырам, зныкыршөа, здакөа злаццөцөартө акынза ирыххаз лымгөа, лмакөахөара-зегы ишынеибаку лцөеи-лжыи ааунашьтит, мыцхөгы икөаташеит, ла илтөшеит. Иаразнак ауада төит ахөса рыбжыкөа рыла. Убарт зегы ирылцөраауа игон бжык, быжь ыцк. Убрыгь цөуабжыын, аха ацстазаара иабжыын... Ахааназ ишыкоу еицш, иахьагы азөы ицстазаара абас ибжыы рганы ахы икуан...

Цкьа лыблакөа аахылтын, лыцси-лыцси еихьымзо ацшаара далагеит, иаразнакгы лылацш икөшөеит, иөалхыкны драхан дахьыркыз: «Дцөуп!» – лыцсы ицегы инеикөахаит. Дызкызгы Марица лнапы хөыцкөа, лнапы гөгөакөа ракөын. Уи, абжьаапны ишырхөо еицш, дагькацшьцөамызт, деимакыцгы дыкамызт, дааракгы итахны дцөуомызт. Ибжыы өтицон, аха нас даакрым-өрымшөа далгон. Ари-абжьарак итыблааны ицоз лыблакөа, ицөааны иказ ллакыцакөа иртыорны аөыланахеит лылагырз. Уи убриакара еизаны иказар акөхарын, аанкылашьа амамызт. Убаскан, еималан илеиуаз лылагырз иналакны азөы длыгөзит. Лылацш анышьтылх –

ланхөпха лакөын, убрыгь лылагырз еималан ицон. Уи лышьтахь даөазөгы длыгөзит, уигы ланхөпха лакөын. Ибжахоаз уи лыблакөагы иривтыжжны илеиуан лылагырз. Убри лылагырз еиха ицаазар калап хөа лгөы иаанагеит, убас лзамөа ашьта аннацон. Уртгы рыцсы ргагөышьеит – иахьрыцхалшьоз цьалымшьазеит, ус гөахөарак аиуа лгөы иныкөшыны ицеит.

Ацстазаара аакөымцзакөа, ацсцаха камцазакөа, аус ауан. Ланхөа деиталыхөацшырц атахуп хөа азөы илеихөазшөа, деиталыхөацшит: уи лыблакөа бжахоа ихөан, лылагырзкөагы лзамөа абжаракынза инеины, нак-аак иадөалан инхеит.

Уаөы ибартө икан, ларей ланхөпхаи реицш, ацөуарагы мацк иадамзаргы, лыцсы шылнамыргаз, лгөы шазмыркөатаз. Уажөы уи дызцазкуаз ацстазаара анеирта-ааирта амамызт. Уа иказ ахакөитра аөыза ацстазаарагы иалшомызт, ацсрагы. Уи ларей лыцкөыни ракөын иацанакзоз, шахатсгы анцөа даман. Иахьарнахыс, анышө даннарта нахыс, адунеи аөы дызлахөыз, дызкыз зегы доурышьтөуеит, инаскөоит, дшеибакөу лара длызныжыны. Аамта лзынхоит ацөуаразгы.

...Адөахы иөеишьтацаны игаз автомат хысбыжыкөа аиөхаа аатдырцөажөеит. Ари ииз ихьзала акөын. Иара дышьтыхны дахьыркыз ицөеижь хөычы неихөеит. Абас иөинардыруан адунеи: уи ахакөитра мазеи дакөнаргөыгуамызт, аха уи ахьзала акөпараз ишөкөа аанартуан...

Ашьтахь, амра штаз, Ацсаа ржөйтө нышөынтракөа ахьыказ ахөызкөантө еица ахысбыжыкөа ааөит. Ари итахаз ихьзала акөын. Уи амгөартакөынтөи адунеи алашарахь данаанагазгы ихыст, уажөы, егы, назатөи амгөарта анышө ахь данцогы – убас. Избанзар деибашьөын.

Аказаарей, акамзаарей, ииасуей, назазатәии абас
иааигәазаны ианааифацшлак, урт рымчи рымехаки
рфацхья ацстазаара шәаьон... Ускан абжыи аргон,
агәи ннакыларц, иахнаркьон, иармыцхәуан... Уахынла
бнаршәыралла ацара зықәшәаз ахәыцы, игәи алейи-
мыштырц, ихы алейжъьарц ибжыи рдуны иихәоз
ашәа еицш...

Асаби дани нахыс азәгы дыдмырцәуеит. Ацсы
анышә дацан, ихынхәны иахьяаиуаз, ацсра ргәи ицалан
ишыказгы, асаби иира атәи ргәи арцхон, иажъьон.
Ицсыз ихызала иныхтәалан цәыцак анырклак ашьтахь,
фыц ииз асаби дныхәан, ркышә иныкәыркуа арыжәтә
әааки еицшымкәа игьамахоит.

...Икараха ицәаз асаби дшахә-шахәуа иан длыван.
Ларгыи, агәырәеи, агәырғьарей, лыхшароурей, дызтәз
анра ахра – зегыи деималаркны, итыхьшәашәаа иказ
лгәи аазырцхаз анасыцфыц лхы ахылбаауауамызт. Зымч
ахьмаңыз акынтә ихьантаханы иказ лнапы ишахә-
шахәуа илываз аилахәара инакәылцеит. Уи абжыи
рганы ицсыц леигаәеигон.

...Ацстазаара аус ауан...

2000 ш.

АМАЦӘЫС АГЪАМА

Аацынра аахьян, аха ажәцарақәа маацыт, акәыкәу
әнамтыцыт.

Иацы ахәылцазы аәи ааганы аштә иштәицаз
гәалтәит. Ус акәзар, машына ахьзымнеизо аәааа инхо
иоыза иахь дцоит. Убри азәк иакәын иара иацкыс
ирхәхьяны, иахьяагы зшьапы икәгылаз. Лара Еныкә
данынеифацшы цәгыарацкәк шыкамлаз еилылкааит.
Уи ихы-иәи аоыра еицш дацхон. «...дышьтәнацәит хәа
сахаит. Аацынра, ахышәт-мышәткәа рымацара ракә-
зам, аакыискьатәи ахәрақәагы пытуеит. Снаб-
жысып. Иара иааимыцхаит, аха иааицхаанза хәа
сзыцшуам. Игәи рыгәгәатәуп, уи ихәоит, игәастахьейт.
Хуацьяк аханы икәгылоу асаат еицш дырхиалатәуп», –
иччацшь ицацацшькәа инрыцыцхейт. Лара лыеныл-
кылар лтахын, аха иамукәа лыбжыи тганы даачейт.
Иаргыи даныцкәыназаз, ларгыи данызгәбаз ус ччараха
ианлыслак, бзырччозей хәа ианакәызаалак дцаа-
уауамызт. Ус дахыччоз деилаханы длыхәацшуан.
Даныччоз бзиа ишибоз лдыруан, еснагь лкышә икәкын.

Усканцәкья иара ибара мацара лара лзы ныхәан,
аха уажәи дзырччаз аәакын: уи бзиа иибоз рыхьз убас
деилаханы ихәон, дахыццакцәон, «иамхафон». Лара
лыхьз еихагы ирласны «илбааидон». Аха ани иоыза
иабду ихьз жәйтә хьзын, ахәарагыи мариамызт,
хәарада, – «албаадарагыи». Уи иабду, рыжәлантә аәи
уаанза иказгыи уажәи икоугыи дреиғьын хәа дыц-
хьазан, дара руазәк избахә анырхәозгыи абрыгь-
абрыгь дишьтәроуп рхәон. Аәаауаа зегыи абна, ашьха
ртәи бзианы ирдыруан. Убри акынтә, аәаказы ина-
рылыхәхәоз далкааны хәтыр икәыртон. Уи иабду

Гедлач еизара уаоуп хәа дыпхъазан, Гедлач имаҗа аизарақәа зынза иҗахзамызт. Аҗста ахаҗазаратә дааны лбаа имҗапыргоз аколнхара еизарақәа еснагь дахьыр-хьымзоз аҗынтә, аҗхьагылацәа ракәымкәа амарахәцәа дырхыпхъазалан. Аха ибзианы деибашьит. Изгәам-җацыт акәымзар, кыбаҗны илазаарын.

Уажәы еиҗарак дзырччоз, убри иҗыза иабду ихъз ихәда икыламхазакәа «иахьылбааидаз» ауп. Лара лыхьзыцәкәа ааҗыркәаны, аky игәы ннарханы даныҗаз акәымзар, шамаха иҗәазомызт. Насгьы аҗсахгақәа иман, ма инаирхәы-ааирхәуан. Иара ахъз хәагьы иааҗыркәаны иуҗәоз хәа акрыҗахызма: лара пшьҗеи-шьцәа драхәшьазатәын, дагьрейцбын, лыдагьы псы рхамызт. «Бзиа» хәа илышьтан. Ишнеи-шнеиуаз, «Б» «рамхафон» «Зиа» хәа инхеит. Убри акәхеит лыхь-зыцәкәагьы. Иаргьы иаалахәҗыхны иҗәарц аниҗахыз «Зиабзиа» иҗәон. Иҗәон ахъзын, аха «ифон».

Ара иҗегьы дзырччоз ыҗан, еыла дцаратәы аеыҗга иоут. Аиашаз, уажәы амашьына «ашьапы ахьакуа» еыла цьара анеира пхашьарак еиҗшны ирбо иҗалахьан. Аха Еныкә амашьынагьы шимаз рдыруан аҗынтә, уи ихьанаршшон. Лара деигәырғьон ас еиҗш аеыҗгақәа аныҗалоз, избанзар иара убасҗан иҗахын аеыҗәтәара. Иҗыза изы иҗәон еиҗш, уи иҗхраауан. Иара ихаҗагьы есааҗны иааубартә еиҗш деиҗагәҗәа, дышуа-җаҗ-шьызгьы, иҗшшәы ихаҗа дҗалон. Аха «кыҗ» мхәакәа ихигон. Анцәа иҗшьыала, егьа ибжа аибашьра иага-заргьы, егьа деиҗанакүазаргьы, макьана шықәсыла иҗгәҗамҗа рацәак дахымсыцызт, игәамч аус ауан. Апрель нцәаны мес ахь иқәло ианналагалак, иҗшшәы аауан, иҗшәауаз илакҗақәагьы ааҗылашон, иҗаҗақәа ирылахьшәашәаны иҗаз иҗчапшьгьы аҗсыпҗа аалалон.

Ахи аҗыхәеи, уи раҗхьа дахьгәалҗаз аеыбҗаҗ ауп. Ахәаҗьараз аиҗлабрақәа раан. Лара ашкол дҗан, макьана ахәычы хәа илышьтан, аха иаргьы дыҗ-

кәынзан. Иахьынзалдыруа аҗыҗаҗ зегь раҗхьагьы амашьына иман, аха аеҗы каимыжьит. Иара арахь еиҗа аҗаҗа датәын, дара архатәкәан. Уи дузгәамҗо дыҗамызт, аха лылапш аниқәшәәцәкәа убасҗан ауп, ашькыл дангылан, диашахәцәза, уахь дымпшзакәа, наҗ-ааҗ иарсыз аҗәышқәа рыхны данцоз.

Иахьа абжьааҗны аҗкысгьы заа дгылеит Еныкә. Уи цатәыс иахьимаз иагьааигәамызт, амҗагьы мҗа мариамызт. Абжьааҗынгьы ашара даҗгылон. Лара аеа пьҗтрак ләышьҗалкуан, аха иахьа аиарҗа аҗхарра лыҗсы алыхәхәа дшыҗазгьы дгылт. Пҗак иҗамҗакәа длышьҗыр лҗахымызт. «Бара макьана бымгыларгьы җалон...» – иҗәеит иара. Дымҗаҗәыҗаҗәит, аха гәыкала ишихәоз лдыруан. «Ғмырҗысы усзышьҗуам, ааҗынраха аҗсаатә урҗаҗәар ишҗасыпсыхәо...» – ас хәаны дмыччар җалозма, дааччеит.

Иеадмырхалакәа какалк икын, иҗамчы аақәхны иҗанынеиха, ларгьы дишьҗаланы дындәылҗит. «Аҗкәын... Шьыбга ателевизор мыҗда дшахәәпшуа акрыҗара ихашҗыр җалоит... Бгәы дҗаз, – иҗәеит уи даахьахәын. – Схәатәы хеиҗо далагеит... агәыҗрақәа сымоуп... Пҗаса ихызжәәцәозар акәхарын, арҗ аҗ-кәынцәа җадыҗкәа зыцәгәәауа уздырзом, ргазамҗа иқәуп...»

Лара ақәҗылымҗит.

Дмыҗцакыкәа, ишьапы ибзианы ашькыл инкылакны даныҗеиха, аеышьҗыхра шиҗәуадаҗыз убон. Ирхәхьаз иарҗа шьапы цҗа иҗәуамызт. Убрыгь инимырпшыр иҗахын. Еиҗаракгьы ла ләы. Уи лгәы лнархьуан ларгьы, аха ддәылымҗыр җалозма, знык аеыбҗаҗ данызнеи, иеагьааириашеит, ижәахьырқәагьы ааитцихит, аеҗы ашаҗахәа аҗынахеит. Ашҗа дынҗыҗны наҗ архәара давалаанза дзыпшын.

Ари аеҗы аҗоурых аман. Шықәсык аҗхьа лашьцәа рымахә данынарышьҗуаз ирҗеит. Иаргьы ианааз

еыгәгәән, еыла аицлабрақәа еснагь ирылахәын. Акраацуан уи еицлабрак ахь ахы дмырхеижьтәи, ақәра аман, аха уахьалацалак азы макьана иеиқәшәән.

Зегь дара роуп, ас еицш аеаацса амақә ишцаиртоз хәа зхәаз рацәаохеит. Изыртәзгы ианиааз деыбгаказан, аха уажәшьта дтәахеит, еиқәнагоит рхәеит жәынгы-ғангы Енықә ицашьыцуаз. Ларгыы лгәы иамыхәазеит, уажәааны аеы амақә ирто рбахьоума, аха еицәалтәыр хәа дшәән, алафылымтит. Енықә игәы иахәо иамыхәо атәы иахьагы илыздырам. Аха иара бзианы иныкәигон, азынра цытк итеикуан, цъара далацон. Амашьына ацкыс иара дақәтон. Амашьына антигоз лара цъара данцоз акәын. Лара аеы атәы рацәак далацәажәар зылтахымыз, лашьцәа ргәы-намзарақәа хтны ақәара иалагар хәа дацәшәон. Урт Енықәи ларей ианқәыцшыз инаркны ишеихәацшуаз рдыруан, ицәырганы ирхәомызт, аха цәгьа ишырымбоз акара агәәара пыртәхьан. Ашьтахь, ибжа цаны, жәантә ацсреи абзарей дрыбжәагылахьаны, жьейбгак иқәымкәа даныхынхә рақәшьа зацә уахь лхы лырхар даара иртахымызт. «Ауаоы данқәыцшу игәы иацысуеит, аха уи азы ашьауға иқәырцом...» – иара иғгы ирымзазеит урт. Дара ацшьыкгы еибашьцәән, еибга-еизоыда ихынхәит, аскак аибашьра икыднакьаз роыза дыршаатар акәын, аха дрымшәтеит. Рғы итаргыланы ираазаз, рыцсы зыхәлаз рақәшьа излылазомызт. Лара, акы дмырхәакәа дара, дыззыркырт иртахыз ацарахьыцәкьа лхы лмырхакәа дахьиццаз, лхәәтәы мацара дахьыкәныкәаз даара ргәы днархьит. Иахьа уажәраанзагы убас ишеицәыхьшәашәоу инханы икоуп. Илдыруеит уи дара шака иаргәакуа, аха ланмызкахьы знык иадамзаргы дааны дылбоит, лгәы калцоит. Дгәыгуан, цъара бжьиак дқалар, уртқәа зегьы рхадырштып хәа.

Иара аегьы ацәаоа аман, иахьагы иканамыжьцызт. Иабалакгы дақәнартәомызт. Зны, Енықә цъара цатәык иман, аеы кәадырны аехарцартәе иңфәхәаны аоныка дааит. Какалк икырт днатәән, ифәца аамхны ифәхьы иоеигаанза, адәныка ахыткьара еицш аеыкьыркьырбжы геит. Еишьтахьы роыцагы аныодәылкьа, аеы аапкны иқәын. Абжъарахыца еицш зны ацхәтәи ашьапқәа ирықәгылон, зных – ашьтахьтәикәа, апырғы ақәшәазшәа. Апырцәқәа иерыларцсны икны дақәтәән Шьыбга, дақәтәән узхәозар. Акәадыргы цо-иаауа аеыбга иқәын, Енықә дақәтәаанза амгәырхакәа ркәаданы инижъзар акәхап. Еснагь еразнак иказцара иақәшәоз Енықә, уажәы дақәымшәеит. Убаскак дшәеит, ацкәын акы изнаур хәа. Аеы дақәхәхәеит, икамчы доаханы уахь днатрысит. «Еихагы иураапкуеит!» – днечиыхьылан, даанылкылт лара. Дааипыркьан, ихагаханы иказ аеы дабозар дабартә днечит. «Залашә!» – лыбжы нақәлыргеит уи дақәмыцәкьакәа, аха егьмырхаакәа, – «Залашә!». Нас ицегьгы лыбжы налыргәгәеит. Иара иышьтнахыз ацхәтәи ашьапқәа ус ишакыз иаанхейт, нас имыргьцәакәа инықәнаргылт. Ицыцзагы иаагылт. Ацәа ахыцан ицон, илақәны иказшәа иқәарқәашьеиуан. Аеы днадгылан, Шьыбга дылбаалгарц лнапқәа прахаит, аха иара ицсы аниоу, урт иеаарывган, ихала дналбаапеит, абза иеицш. Дыоны иабияшьа иеынаигәыдижьлеит. Енықәгы, зегьы ихаштны уи ихы игәышпы инадиргәгәалт. Уажәшьта дабакоу, дарпысхейт. Аха Енықә макьана, ахәыцы иеицш дибоит.

Енықә нак архәара даннавала, даахьахәын, амацурта ашә ныдцан, аонду ахь дцеит. Шьыбга амла дакны дааиргы, ма лара илеихәап, ма ихала крифап. Ихәы хианы астал иқәгылоуп, уажә ибама.

Ецы Енықә цъара дышцоз анеилылкаа, икалцақәашаз дрызхәыцуан. Уаанзагы, уеизгы-

уеизгы, лускэа акы дрыхнаго икамызт, аха иара аоны даныказ, акы имац лур лтахын, ифатэ-ижэтэ зеггы ианаамтоу ихиахартэ. Насггы, иара аоны даныказ, лара адэахьтэи уск далагар иузомызт. Иаххэап, лутра абжеихара баха-замкэа икан, афеидакэа напыла ирашэатэын, ахаскын рылхтэын. Дихымхэыцырггы длыдгэаалон.

Аонду абарцахь данхала, аутрахь дыцшит. Уи азыбжак зеггы ииацэкакараза икан, ажэынтыгылакэа рышэт хылпа дукэа кэаш-кэашза итыцшуан. Егырахь полиетиленла иахьхыбыз аицахатэкэа рфеидакэа шаара иаахьан. Аха лгэы еихьышыуаз аутра абжеихара ахьбахамыз акэын. Егырт лускэа зеггы ахыбра ацакоуп иахьыкоу. Аутра италатэын. Аха уажэыг акы лыцаприт, уахь илыхомызт макьана.

Ашэкэаггы аценцьыркэаггы кьакьаза иаалыртит. Ацша онасаит, имыцхэхом. Нас рцэартакэа рахь диасит.

Хатэи-пхэыси ркаруаткэа еицэыхарамызт, аха хазхазы игылан. Ианакэызаалак илаоымшэацызт уи ицсы заны арахь дандэыкэлоз. Ла лкаруат акынза данаа-залак, мацк иеааникылон. Ус дылхагылан, агэра изымгошэа. Дыцрышза лапхьа данныкэтэалак, лхыза дааоахан, лара нак атзамц ахь днаскьон. Иахьаггы... зеггы рышьтахь, даахэны деитаналываианы, ихақы-цсықыра анааикэтэакэа, инапы лхарц иныцеицан, лцапан инацакны ианыз ашэахста инахьышьит. (Даныхэычыз зны аццышэ еипш ихны иказ ахэызба дафаахьан.) Зны-зынла, инапы ашьшьыкэа иаанкылан, лхарц иаатцган нак инаивалцон, аха иахалылырцсит. Уи игэацхазар акэаап, ататын-люа агьама змаз ипаца иналакны дааигэзит.

Иара, шамахамзар, мафэахэаранзаггы деилыхны иелимырбацызт. Аха цьара данцоз, цакатэи имацэакэа аницсахуаз илбахьан изакэ шэахстакэаз иныз. Дрыцгацэкьан дыкан. Убарц рахьтэ оба-хца убас

итарффалан, ажэа ирыбжьиаазггы ииацэаза акэын ишыказ, шыа алазамкэа.

Ашьаршьафкэа лыршэшэарц илыманы абарцахь ддэылцит. Аштэ тбаа ду инаскьаганы итагылаз, уажэы збарца дыкэгылоу ацкысггы еихаз, еихаггы ифыцыз, еихаггы еигьны икацаз аоны харак амардуан дналбаакьейт Шьыбга. Амла дыцнацазар акэаап, дцаны ихала акрифааит, иеаиршьыцылааит хэа калцеит. Аха уаха аштэахь дыкэымлакэа, дырөөгьых нак деитэаоацалан, аонутцакэа дыоналт. Уажэоуп ианлаха, даныонала абжы еихаитэзар калап, музыка хагакгы. Ателевизор акэзу, амагнитофон акэзу руаки иахэон.

Икаицтацыз икоузеи Еныкэ уи иаб ионы агэыбылпра икырц, абра иеаашьакэикырц азы. Имашьына иагыз шырацэазггы, убартэ раахэараз ицсы иацацаны ицэахны имац ацаракэа зеггы ахтынцаны ателевизор фыц изааихэейт. «Елцьи!» – ихэалон Шьыбга уи ахьз, дацаеырбан. Иара убас – амагнитофонггы, еиха игэы иахэоз ашэакэеи амузыкаи дырзызырларц.

Дара амацуртаф ирызгылаз ажэйтэ телевизор «Електрон», ихцэышааза акэын ишунарбоз. Ацыхэтэантэи ажэабжыкэа дырзызырфырц иана-лыркуаз, арадио аицш дазызырфуан, ианыз еилганы илбазомызт. Аха лара шыоуки-шыоуки реицш ателевизор ускак дазгагамызт. Акызацэык, ашкол дантаз аамтазы еиха ирылацэаны иказ ашэакэак гэхьаалгон. Лан данаауа длыхэарц лгэы итан, лашьцэа рахь уажэы еиха зылшо амагнитофон лзааихэарц.

Еныкэ иашьейца аиашаз, даара гэыцхас диман. Иашьейхаб аибашьра алгамтацэкьаз дтахейт. Итацаггы хышыкэса аатцхьаны хатэ дцейт. Очамчырантэ акэын дшааигаз, уахь деитэахынхэит, уатэик диццейт. Шьыбга, аратэи ашкол цэгьам-бзиам даналга аахыс, ахатэы ихауазшэа, уеи ареи дрыбжьан. Аха еихарак уахь дыкан. Лара гэаныла «агастралиор» хэа дишьтан.

Ацыхэтэан пытрак ихабар ыкамызт. Енықэгы уахь дишьталаны дцеит. «Арра дыкоуп...» – ихэеит уи данаа игэы азтамкэа. Аеа пытрак ашьтахь иарггы дкылыгэгэа дааит. Армаџеа ишэын, убрыгь шэџашэыхушэа акэын ишыказ. Ихылџа абз џеын, уажэы-уажэы ириашон, иара дырџеггы ихыдышьшыны иблаџеа инарџахауан. Лара лџышэ иқэкыз лычча аеаалымнахын, аха Енықэ илахь шеиқэыз анылба, иаразнак иаанылкылт.

Пытрак ашьтахь армаџеа ишэымкэа ус дааит. Уиаахыс уа дымназаџт ухэоны арахь дхынхэуан. Енықэи иареи реыюнакны зны-зынла акраамџа еиџеа-жэалон. Иара даазкэылаз иабиашья иихэарызеишь хэа ибла дхыџшыло, мыџхэы дидхэаџцало дџкалеит. Иаахэлаанза аус ициуан.

Енықэ, ларггы амџ лхыџраар иуамызт, аха Шыыбга итэык лхалалгалар шиџахымыз аџара лирдырхьан. «Анџса леиџш биџхьазо бџкалар сџахым...» – ихэеит уи. Лыгэгы иалымсзеит. Енықэ еснагь еиџш аара сы-вигеит хэа илыџхьазеит.

Дмыџцакыкэа ашьаршьаџџеа цџа илыршэшэеит. Даахьахэаанза Шыыбга дырџеггы амардуан даал-баакьеит, нас даагьежы-гьежыын, маџк дааџшын, амардуан џаџхьа дааџалахт. Убаскан лгэы адыџ арган, инџыџсааит. Иаразнак еилылкааит ус дзыкалаз: Шыыбга амардуан данхалоз, ижэџахырқэа шикыз, ихэда џырхан, изара аџалакьшыа ухэа, Енықэ даныџ-кэынзаџтэи лгэаланаршэеит.

Убри иагьхааны, иагьыхааны лгэы ишықэыз лшьа-ршьаџџеа лыманы наџ дныюналт. Аиарџақэа аннеи-лырга, ашэгы аџенџыырқэаггы аартны ишыказ, иныжыны абарџахь дындэылџит. Ариаџжьарак март ахахэ убаскак илнахьан, иахья жэантэ еилашэон, зны ақэа ауан, зны акырџх, аџша џэыџэы асуан. Аеа-нааџнаша еиха еиџхэо иалагеит. Ари аџымш-хымш хыхьынтэ акгы млеиџызт. Аџсџхэақэа ажэоан

еимаркуашэа инеибаџа-ааибаџо иаџан. Иахья ажэоан аихарак хтын, ахауа убас иџқьан, зыхэ дуу аметалл иалху асаркьал еиџш, џьара унахьысыр, аккахэа абжы аргарын.

Ауџра аџалара иаамџан, аха акы дамышьџуашэа, даџеаашьџшэа дыкан. Данызџабыз, зны-зынла, еснагь дахьычџозгы азырхакэа, иахьынтэкылџьоз лзым-дыруа хэмаррак аџшыылгар, насыџк дарааџсар аума акы лџаххон. Ус схы аџша анџасуа хэа дашьџан. Зны-зынла Енықэи лареи еимгеимџарак азы ианааиқэ-шэалоз, иарггы даныџкэынзаз, ларггы данызџабзаз, убас азаара еиџш ианылзалоз ыкан, Енықэ зны инапқэа аанкылан, нас даалгэыдкыла, длыгэзыр, дыџнгы лшьамхы лэалыргарџ лџаххон. Аха убаскан лаџш-џаџшы илымбоз хэаак лымџа аџуан, илыды-гэџэалон, дыннакылон. Уи анхыџ икоу хэа гэоарамзар акгы лыздырамызт, аха ас даныкалалоз лџышэқэа ықэыблаауа ихыџча иказџоз уантэи иаауеит хэа илыџхьазон. Уи анхыџ маза дукџеахны иаман. Ла лгэы иаанагон уи анхыџ иамоу амаза аахыџ арахь, абзиабара зыхьзу ауп хэа. Уа уи џџарра амазам, аха арахь, аахыџ иамоуп хэа. Ара аџхэызба зыла ирџэны лыжэџахыр иқэгылоу аџхал еиџшушэа лбон. Аџхал иџоу хкьаны икамџеарџ азы, аџхэызба убас иақэыршэаны лшьапы ықэлыргылалароуп... Аџхал џэымзар, еихаггы ахкьара адыруеит... Шака аџуа, иагьеитџамкэа, егьеихамкэа иџазароуп...

Убри ахэаа еснагь икоуп, џџарра змазам адунеи аџџарақэа казџои рыбжьара. Зуал назыгзаанза зылакьысра азин имам ауџшэыл алакэаџтэи афыр-хаџеи лареи рыбжьара ишьџарџо ахэа еиџш.

Абарџа лэынахылшыын, лгэазхара илзымбо адунеи дықэџшуан. Арт, ахэыџы чмазарақэа, аџеарџшза, абџы, аймхэаршэааи реиџш исыгхахьеит хэа лгэы иззааназ ахьылгэалашэазозгы лгэы канатон. Ус, нахьхы ашџа

ацыхэан, амардуан дналбаакъахын, уахагы даанымгылазакэа, ашта еиоцэаны арахь ифааихеит Шьыбга. («Ашта ацыхэан еуаоык дааиуеит, хаари-хари, уа...») Ацэы илылхыр, дааихыччақарц лтахын, аха иара иацкысгы, Еныкэ игэампхар хэа дшэон. Иаргы, аиашаз, игазамта дыкэыцэкэоуп, дзыхгэауа уздырзом.

Уабамыччо, арахь иаашья мацара уахэапшыр, аони аони рыбжьара ишэарц итахушэа акэын ишьаёақэа шеихигоз. Амла даргэакзар акэап, уи ус адыруеит.

Абарцахь дымхалазакэа даангылт. «Аха бымазар, мацк, – ихэеит уи дарыхьташыны дыкоушэа, иажэақэа иёы иахьяатшэоз ицытэцэо. – Суада ааилыргазар стахын... соызцэақэак ааир калоит. Саргы сбыцхраауеит. Ателекгы бахэапшыр, каифовые сегодня передачи...» Нас умыччан, иижэыз ихы-иёы икэлазшэа изықкэа тытэраа ицоит. Абар ателевизор дахьнагаз. Уи бзиоуп, аха ани ионапыкгы ицыба иртагэгэа изикуазеи... Иахьынзалтахыз акынзацэкэа иалмыруит, аха атак калцаанза даачеит. «Уи еилхаргап, аха акырзумфозеи, шыбжьаахьеитеи?» – убрагы лыччара цытк ныбжьалыршэит. «Акрысфахьеит, сахьзахьеит... – ихэеит уи. Дацэыпхашьо ихгы аалеиркэит. – Итабуп, бзиа избо агэазалкэагы шыпхаз икан...»

Длалбааны ашта данныкэла нахыс, ларгы иара арахь данааиуаз еипш, арантэи уанза ибжьоу лшэарц ақэылкызшэа, дазцасшэа лшьаёақэа еиххэа-еиххэо лфыналхеит. Аха уи гееимтазеит. Амардуан ианаадгыла, даагылан ацхья иара дцарц лнапала илырбеит. «Уца, уца ара иапшэымоу уара уоуп, уагымхааит, – лхэеит, уеизгы, дкэанызануашэа анылба. – Ус иацуп, аеакала ицасым...»

Еихарак илтахыз абас иааигэазаны амардуан данхалоз лбар акэын. Иаргы лажэа уаха иобамтэкэа иёынеихеит. Амардуан цака ишьапы ыкэимыргылацт

лхэоны, хыхь дхацалахьан. Инапкэа ицыба итаргэгэа иахьикыз, мацк дэанахэон, аха уи ихалашья, ижэоа-хырқэа, изара «аус шыруаз» Еныкэ даныцкэыназ лгэаланаршэеит, зынза лабэаба илбозшэа дканатеит. Злыпхахаура, ашья ухэеит хэа иаалшозеи хэа аанагеит ихааза итыцсауаз, илхьяауаз лгэы.

Ларгы дишьталаны дыохалт. Шьыбга даныкамгы, мчыбжьыкахь знык иадамзаргы, знык ашэқэеи апенцыркэеи зегы аартны, ацша оналырсуан, асаба зкэыз ирыкэылхуан, ионылцссон. Амра бзианы ианыпхоз ацэартақэа дэылганы оба-хца саат идлырбон. Шьыбга ицэартамацэа хианы, изэзэа-ихэқэа еснагь ашкаф итан.

Ажэакала, сасааиртак аицш ихяны икан. Даныкоугы, ашьыжь даныоагыло ицэарта ааирееиуеит, уаха ус имазам. Абарт зегы дзырфыз еихарак Еныкэ игэы канатап, игэы артынчып хэа акэын. Уи лара лзы акыр иацсан.

Шьыбга акраамта данымаалак, иара Еныкэгы шыжьла ара даины, цака ауацьяк аёы амца ааихэ-леитцон. Иашьеихаб ионы, иара дыкагэышьам, аха зынза икэацтажэымхарц лок оеишьтларц.

Шьыбга дахьышьтало иуадаё ателевизор аус ауан. Даара ибзианы иунарбон. Лара деилахан даахэапшит. «Ррекламақэагы даргы», – ихэеит Шьыбга икышэ икэцан. Ицыба итакыз инапкэа руаки аатихын, здоуха кало азэы иеипш аёынеирхан, ателевизор ахы икэыз апулт аакэихит, ихысга нацэа нақэыргэгэаны, акы-оба канал гэатаны, руакаёы иааникылеит. Уа фильмк цон. Ашоура тэылақэа рыётэи ршэырак аёы, армацэа зшэыз шьюуки, еикэных рыезаны иахьтэазынтэ аеа шьюуки ираоазон. Изеиоазозгы абцьярла еикэных икан, аха урт ргэы ртынчны ус баша еицэажэон, рбыжькэагы ааоуан. Иреиоазоз рыбжьы мыргакэа инеихэапшыны, блала еицэажэон. Урт рышьтахьыцэкэа аршэыраё

абтэыюа еицш еиларша магыгра дук шытан. Нас, ахы кыакыза ишышьтнахын, илакы-лакыа абз еимфаца ирлас-ырласны итыртэраауа, зызкэа аеархан итэакэаз рахь афынанахеит.

Лара лцэа аалыхцеит, иаразнак ахэацшра даа-кэытыцн, Шыыбга дызлыцыз аиартыхь днацшит. Иееилахэаны хыхь дыкэиан ателевизор дахэацшуазар акэхарын, ацэа итыхцэкэан акаруац икэын. Дааччеит. Иара иахь днацшит. Уи ионапыкгы ицыба итаргэгэаны дгылан. Изыгкэа тыцэраа ицон. Ицшышыагы акалашэа икан, ателевизоргы дахэацшуамызт. Цьаргы дыцш-зом ухэарын. Акрыфара дахьнеиз акы ижэызар? Еныкэ зны-зынла фырцьанк о-фырцьанк ижэлон. Арыжэтэ ус еснагь астал икэгылан, ирцэахзомызт. Шыыбга арыжэтэ ахь ус акгы идрымбалацызт. Арыжэтэ акэзамызт Еныкэ дзыцэшэозгы, арышыыгакэа-анаркотиккэа ракэын, «ани амыжда» хэа дзышьтаз... Ауада тбаан, аха ицэыцлашыцаран. Аварахь ала иамаз аценцьыркэа акада егырт рхышэкэа зегынцьара иаркын. Ателевизор ахэацшраз еиха изыманшэалазар акэхарын. Ларгы иаасыртуеит хэа лэазылымкит.

Аус напы алыркит. Еилажэжэа иказ ииарта хыхь икэыз аиарталаршэгы, уи ацака иказ ахызагы, иааилахэаны абарцахь идэылылган, илыршэшэеит. «Иутахызар ицэысцоит, мра цак ыкам, аха цшак нарыласып...» – лхэеит, урт рышэшэаны ианаао-налгала.

Иара, уажэраанза изыгкэа тыцэраа ишцоз, уажэы ицшшэы ихахауа далагеит. Ари ижэыцэкэазаап хэа лгэы иаанагеит, иаргы ацыс ахы хнацэоит, даблит агаза. «Иатахым, уажэы ус иказ...» – ихэеит уи, даагэамцуама ухэаратэы. Аиашаз, ибз акэакэа ццэаны дыкан. «Ижэыцэкэазаап, аамзахэ», – лгэы даатаччеит лара. Агэабангы реины, хыхь ахыза цкэа иныкэцан, лэаариашан, аиарталаршэ ыкэлыршэырц данааюаха,

Шыыбга днатрысит длыцхраарц. Аха дылцырхагахан, аиарталаршэ уаоцас икэымлеит хыхь.

– Са сымч акэхоит... – лхэеит лара дааччан. Иара ус дахынатрысыз длыдкыслеит. Ицэа зегы ихыцан ицон. Ижэыцэкэазаап аамзахэ, рацэакгы агэра лымго даазхэыцит, итаршэны ицэахтэуп, цэара акы садыркуеит...

Аиарталаршэ уаха ишытымхкэа лнапала илыриашарц лэаалырхэан, лнапы нагзаны иныкэшны лылыр-иашарц доеихеит. Иара убыскак дааигэаны дыл-хагылан, аеицыхырта лмоукэа усшэа даанхеит. «Уаанаскэа мацк, икалозар...» – арт ажэакэа цэара реааизыргеит, аха абжы рмоут, ус инхеит. Лгэы тыцсаауоу илыхыоу лзымдыруа икалеит. Абар илбоит инапы лыкэиршарц ишааирххаз. Издыруада лыцсы лылышэшэаз цышыазар. Лылыриашарц деитаныоуеиха, инапкэа аалыкэиршеит, ллымха ицсыц цахэ-цахэуа интасит. «Угэы иаанагази, уара амбжых, угэы иаанагази?!» – ажэакэа зцаараны еица реааизыргеит, аха абжы рмоут. Лгэы тыцны ицоит, итрыхьтышы-аауеит. Уаха дышцакало ари аицш агэыцжэара данакэшэа... Ус... цакантэ атуан лбеит, ацхыз еицш. Убас зыюныцкала згэышэ аартыз аценцьыр афынтэи лылацш накэшэеит ацстхэа гэаоакэа ирылацшуаз ажэоан агэацагара, нас итыцсаауаз лгэы иацны хланцы ишталаз. Атзамц афы икнахаз, уажэраанза афақ-афақхэа аус зуаз асаат абжы цеит, ибжызит. Ларгы дыб-жызит дыказамшэа...

Данаалц, азныказ зынза итынчран. Лылырцысыр хэа дшэон. Амацэыс лхысны ицазшэа акэын дшыказ. Цытраамтак дыказамызт, дыбжызны дыкан. Уажэы уи еилылкаауан, дыказар акэхарын, аха аеацэара акэын. Уа иказ еицахэашыа амазамызт. Насыцзу, насыц-даразу, цсразу, бзаразу – ахэара уадафын. Лгэы икэыоуеит уантэи лыбжы. Убрыгь гызразу, ашэазу

здыруадаз, ажэала иузеитамхэо, ажэа зынза икалаанза ииз акы акэын...

Уажэы лхы лдыруан, аха абни, еиҗахэашья змамыз, макьяна дашьтуамызт. Нас, иаалыркьян, аҗақ-аҗақхэа асаат абжы аргеит. Уи иагьяцнацоомызт, иагьяг-нархомызт. Убри акэзар каларын асаат мчыс иамазггы. Уи иаакэымцзакэа иахэоз икацэҗкяз акэын, иагьяг-мырхакэа, иагьяцымцзакэа. Уажэы уи иланахэеит ишцатэу. Ацшатлакэ лыцасызшэа доацнаркьеит, хыма-цсыма аиарталаршэ аалырееишэа лун, ашэ ныдцан, дындэылцит.

Лыоны дахыныоналаз, лиарта дныкэхан, дын-таҳаны дыцэеит. Данаацш, иаартны инхаз аҗенцьыр акынтэи марттэи амра ашэахэа мчыдакэа лиарта илацсон. Иара акыр интагьалахьян. Даныкэиоз акгы лыкэлымцзат, ахьта дакхьян. Абаскаамта дыцэан, аха лыцсы шьяны дыкамызт. Агэахы даганы, хэлаанза амшын деисозшэа акэын лымаха-лышьаха шыказ. Икалаз зегы кказа илгэалашэон, лхы итагьежьюа итан. Аха дазымхэыцыр, лэахылгар, акы дахнагар лтаҳын. Ашырхэа доықэтэеит, нас дтэазамшэа доыцнаркьеит. Дгьежы-хынхэуа аоны дааонахеит. Убаскан, уажэ-раанза җызымтзоз иказамшэа илбоз адэныкантэ цсаатэ бжык лаҳаит. Ацсаатэқэа зегы лара иабалдыруаз, аха, шамахамзар, ааигэа илымбацызггы рыбжкэа лдыруан. Ас еицш бжы лмаҳацызт. Уи угэы иалакшон. Абжыала иубон ишгэырғьарамыз изыкхяз. Гэакран, аха аламала гэакрамызт. Уи ахынтэауаз кэрыжэаа рхаантэи агэылшьапқэа рыбаққэа реицш ацакьяқэа арахь излыхья икоу ашьхарпы акынтэи акэын. Ирхэо илаҳахьян, уа амацқэа рацэаны иамоуп, ацакьяқэа анышлак ирықэтэаны ицэалоит хэа. Абас цсаатэқ гэак-цэакуа абжы анаргалак, Еныкэ инацэа уахь инар-хашэа ихэон, ари Сасрыкэа иишэиз ауарбажэ ауп хэа. Уи Сасрыкэа ашьа ицыюр дахышьтаз инейны иагьи-

зымцаакэа, хьяасггы икамцзакэа, ишьа иацашьшь иажэит. Иара ишэиит, есцхынра, еиҗа ианшоуроу, азыжэра уақэитымкэа, азы ахаҗа ашьа еицш иубалааит хэа. Абас, еиҗа ианзышуа азыжэра иахыбаауп азоуп изкыиуа ихэон уи.

Ларггы илаҳахьян, ацхын ашоураз ауарбажэқэа ббаза ихаланы ианкыиуаз, аха ари абжы усггы икамызт. Аҗенцьырқэеи ашэқэеи аалыркын, амардуан днал-баакьеит. Ц-нхарак зтазоз ашта иацэкакараза ишьтан. Ашта агэтацэҗкья, ихаамхацыз амрахэага реатан, рыхкэа еидкыланы игылан ахэарақэа. Зны-зынла иацэаашьо рлымхэқэа, рыхкэа ркьялон, мцума, кэыбрума акы ркэырцон. Лара егьяацьялшьеит, акгы ақэмырззакэа абас еицш араҳаҗтра алшартэ иахы-калаз. Ацсаатэ абжы гон, аха уажэшьта акыр ишаацсаз цашьомызт, еилацсон. Уи абжы иацэшэозу, аб-жыаацны улымхэ цызхуаз егырт ацсаатэқэа рхартэ-сыртэ ыкамызт.

Гэыла ааигэакгы дрымамызт. Уеизггы, уажэы зегы аха рымазам, акы иафуп. Азэызацэык, Цакэына, уанылзыцшзамыз дкылууа дааиуан. Насггы уи днауҳэацшаанза угэалакара лдыруан. Ибзиазар изыбзиоузеи хэа дцаауан, ицэҗазар изыцэҗоузеи хэа. «Сара акыр сықэзар, бара беицш икоу тацак анцэа дсаҗэаимшьози...» – лхэон, дшаалбалак аҗеихыхха лымтақэа. Цыцья аҗацацэа лыман. Аоыцьяггы лгэацхомызт. Лцацэа ахэсақэа еицаарган, ачара ду руит. Аибашьяра ашьтахьцэҗкья уи рацэак азэҗы ираҗэеимшьеит. Дарггы ускан ирықэырцаз ауал уажэыгь ирзымшэацызт. Цакэына цба-хца фырцан ауатка лжэуан деилахан, хыжэлада. Хыжэлас или-мазггы ара дмааижьҗеи еизыкэкэоз ажэабжкэеи ауҳэансхэанқэеи ракэын. Уртггы еиҗарак изыкыз анхэацэеи аҗацацэеи реизыкэзаашьяқэа ракэын. Лара аччара даналагалак лхы аалырцысуан: «Ахыыр-

хбырхәа быччо, изакә насыңыз Еныкә имаз, егә дгәакзаргы анцәа дизылбаацшит...» – еиҗах дны-хәаны аәа фырцъанк лкуан.

Уажәы даакылсыр хәа дшәеит. Дналыхәацшит – зегы кказа илбоит. Иаразнак даакәгъежәаан, лутрахь лғыналхеит. Ахцыста дахынхыцыз лбаха уа иахын-кыдлыргылаз икан. Уаха аутрагы аҗацшра далам-гакәа, паса иахыылкызгы акәымкәа, инавархны иеыцны лымаҗа ахы лкит. Дахьналагаҗәкәыз мацк анышәацшь аман, ирласны дашьтуамызт, аха цытк даныфаскәа, еиҗа икацсо, иалагеит. Аутра аҗыц алхызгы лара лакәын. Абра паса, арт адын фыцкәа дыргылаанза аган оны гылан. Абра акәын иара Еныкәгы дахьиз. Дахьиз ауада иахьакәшәоз лыпшаан, убри иахьаҗанакуаз зегы акама лалцеит. Зынгы-пхынгы ииаҗәкаараза икоуп. Анышәыргәы ахьыказ даннеи, хыхь-хыхь уажәыгь икьакьан, икәахан, аха бахафьбжак анафс икацсон. Ахәшҗараҗыцкәа дазааигәахо даналага, зынза икацсо иалагеит, уа макьанагы ахәа ыцыцуан. Ара цыпх иааиҗархаз зегы даара иҗацеит. Ахәыл ахкәа убри иакарахеит, ахаҗшьа ианҗамла ауалыр-бкәылкәа рыла идырцәит. Лара ахьҗа лылцит, дыцхеит, нас хәычы-хәычла аҗхзгы аәаанахеит. Лыпсы ааиҗамкзакәа ишьҗылхыз лымаҗа ааганы дылбааит, иҗегы инартбааны аәакы ахы лкит.

Март мшы аилахәлара иафын. Аҗстхәакәа хшәа-хшәааза иаакалан, реааизыргеит. Ажәангы тыла-шьцааза икалеит. Лара аусура дакәымцзакәа ажәан ахь дыцшит, аҗстхәакәа инеибанеипшны ихшәаан, аха цьаргы мацәыск лакы-лакьуа ирылкьо лымбеит. Даара дзыпшын, аха имдыдит. Амаҗа дызхагылаз акыр иаалцахьан, ахыр-хырхәа ақәа афьланахеит. Уеизгы, уажәшьҗа дцар акәын. Еныкә ихәы рхиатәын, даацсаха дгәарлоит. Аутра дтыцны ашҗа данныкәла,

нак егы аонахы дыцшит, аха Шыбга иҗарҗа-сырҗак ыкамызт.

Еныкә ишылашаз дааит. «Уажәыкгы дахыҗеит рыцха...» – ихәеит уи. Амҗашоура имоушәа акәын иблакәа шыказ. Аеы бзиа ибон, аха ихәрақәа арцысуан. Уажәыгь ишихьаауаз фашьомызт. «Аеы акәадыр ақәхны иоусыжып, уаха ашҗа иҗаз, иазхоит... Ацкәынгы уааи хәа иасхәап, хнеилатәаны җаа-цәашәала акрахфап», – ихәан, деицак-еицакуа дындәылцит.

Цыҗрак дыкамызт. Ларгы дыцшын. Леахылгар лҗахын, аха лгәы тыцны ицон. «Безхәыбжәзеи абриакара, анышә беабыршьите... – ихәеит уи данааонала. – Ццакырас икалазеи, макьана акгы ахыҗазам...» «Сгәы иҗоуиҗьҗеи акраацуан, аха сахнагон, – лгәы еиҗа иааҗынчхеит, нас ахәмаррахь ииалгеит, – исымхәахьеи, аутра сара исусуп, сара савтономия ауп хәа... Ани иаадырлоз шыоуки-шыоуки реипш, хәычы-хәычла исымпыцышәхырц иақәышәкит, аха саргы изуа сакәым...» Иаргы дарччеит илхәаз.

«Шыбга дхәхьзо цысшьоит, аха егәаурым, – ихәеит уи астал ахь днеин. – Хара акрахфап, нас иаргы даап. Ариабжьарак даара дсыркарахьеит, уажәы саннеигы дыцәан... Иаакитцалак, убра ацкыс абра дыказар еиҗуп. Уи агаҗа мыҗда иқәрымкаауа икоузеи... Анцәа иҗшьыала, схәатәахы дааиуа, ихәхы ихшыф ааиуа иалагеит. Анцәа ихәозар, сашьа ицәан ызрым хәа сыкоуп. Амин!» – афырцъан азна нҗеиҗәан, дфоханы ижәит.

«Бкараханы быкоуп, бца, бышьҗал... Сара сааи-зыпшып, – ихәеит акранифа. – Снаиацәажәақәаргы сҗахуп...»

Ихәашьа, иччацшь илбац акәын, лгәы мацк иааҗынч-рахеит. Аиашаз, уи даанза аеыцга кәцаны дцарц лҗахыцкәан ларгы.

«Сцацѣкѣап, шѣкѣыкгы снахѣапшып, зынза апхъара схаштыр хѣа шѣоит», – иаразнакгы доагылеит. «Сара ацыхѣтѣан снапаѣы ашѣкѣы аныскыз схаштхѣеит, – дааччеит Еныкѣ. – Паса агазеткѣа ма ибжъасыжъ-уамызт. Уажѣы агазеткѣа Акѣа итыжъны Акѣа иапхъоит, хара ус ханхеит...»

Хыхъ дахъхалаз еразнак дышъталейт. Алашара лырцѣаанза илымаз шѣкѣкѣак ахыкѣгылаз днар-зыпшит, аха дапхъартѣ дыкѣамызт. Иаразнак ацѣа дагоз цыылшьон, аха иамуит. Иарггы рацѣазак днымхакѣа дхалт. Азныказ еырцѣа калцарц акѣылкит, аха илзыкѣамтцейт. Иара ацѣашы амыркыкѣа аеилыхра даналага, лара изалыркит. Ианакѣызаалак иѣааилыхны лара лахъ днеизомызт. Зны иара ииартѣ днышъталон, нас акѣын ипсы зо, азѣы дакѣиқыр хѣа дшѣошѣа лара лахъ дандѣыкѣэлос. Уажѣы дышиашоу лара лахъ днейт. «Бшаацсоу здыруейт, аха быпхарак сымамкѣа сыхъ-шѣашѣаза сзышъталом... – ихѣеит уи мазажѣала, даацѣыпхашъо. – Ара сшыкоу быцѣар стѣахуп»... Уи длываиан, иахъа дахъцаз атѣы лзейтѣеихѣон, ибжъы лахауан, аха иихѣоз дазызырѣомызт. Уаха инапггы абжъаапны еипш лхарп иныцацаны лшѣахста инахышъырцггы даламгейт, ус длывагѣгѣа длываиан, лнапы ахываз иаишьышьлон. Пытрак дцѣажѣон, ларггы ажѣакѣак наилалцон. Ацыхѣтѣан ла лнапы афыѣа-лырхан, ихарп инталцан, ихѣракѣа инарыкѣылшьит. Рапхъаза акѣны икалцон, уаанза илзымгѣаггыцызт. Иара итѣахымхар калоит хѣа акѣмызт, лара илзымычхар хѣа дшѣон. Шѣахста анылбалак, хѣрак данаѣапшлак, абни лшѣахста ахѣызба анаахоз аеныцѣкѣа еипш ибыз-бызуа иалагон, лгѣы иасуан.

Уажѣы лгѣы еикѣхѣаланы далагейт: ашѣахста ссакѣа ускак усс имкыкѣа, ирыкѣмыргѣгѣакѣа лнапы рхылгон. Иарггы лнапы апсы заны иканатцоз ипсы заны

дацаиан. Цъара дапырхагахар хѣа дшѣаны акѣын ипсып шеивигоз.

Уи бжъынтѣ дырхѣхъан. Шынтѣ убас игѣгѣаны дхѣын, ипсы еикѣхоит хѣа азѣггы дыкѣамызт. Ирхѣарах абжа амырхызар калап ускан. Аха Еныкѣ иакѣын, ибжак агейт, аха егы абжа ацѣегейт ускан ихѣракѣа ртѣы анлахаалак, аоны ирымбарц, уаханза илычхауан, уахынла лхыза дцѣытцаланы дцѣуон. Ибжа ицазггы убаскан илцѣуейт.

«Сцѣаха ауп инхаз...» – абас ихѣо лахаит зны азѣи иарей шеицѣажѣоз. Абжъаапны урткѣа ртѣы дала-цѣажѣомызт, аеазѣы далацѣажѣарггы итѣахымызт.

Умаѣа зыбжъашѣацѣкѣо иказ ишѣахстакѣа рахъ доазо даналага, лнапы ааникылан, арахъ иаацегейт. Нас лзамѣа днагѣзит. Ицацакѣа баазажжыраза икан.

«Шыбга сиргѣыргъейт, – ихѣеит иара ацыхѣтѣаншѣа. – Уажѣшъта агѣра зго салагейт сашъа итѣѣаншьап шмызуа. Сгѣы итѣоу сара исхѣаанза еиликаауа далагейт. Уа ускѣак ыкоуп, даара сгѣы бжъырхъан, аха, ишпакѣасцари, иара еигъуп хѣа игѣы ишаанаго сныкѣар акѣеит...» Лара акѣѣылымтит.

«Ариабжъарак аусура хгѣы итѣоуп, зны иара иман-даринакѣа рыца хбахауейт, нас, – са стѣкѣа. Амч ду илажъуп, ахы атѣазар, – дааччеит. – Уи азы иаб иахъ дцейт, сыпсымзар. Сашъа мыжда мышкы икаитцоз хара хшынѣацѣаз мчыбжъык иахъыкацѣомызт...»

Аиашаз, адымш инейдгыланы аус руан адыцаггы. Амшггы роуит. Зны ишѣшьуан, зны еилѣруан, аха шамаха, хыхъ акггы млейт. Шыбга иахытѣанакуаз амандаринарта акрыкан. Дара иахынзартѣыз ааста акыр еихан. Уажѣы-уажѣы акрыфара хѣа иааиуан. Еныкѣ, Шыбга изы акѣын уи зыкаитцоз акѣымзар, ашьыжъ акы днацханы дцар, хѣылпазынза акггы анимфоз ыкан. Еснагъ игѣы хтны дыкѣамызт. Лара уаха лылахъ нейцыхны Шыбга иахъ днампшыцызт. Аха

Еныкө иахыбоз зегы абжыааңны еипш дычча-ччо икалцон. Дара анцалак, дызызаалак, даакөымцзакөа дзыроуан, уи аены зыбжы лахаз аңсаатө еитаргозар хөа. Рацөак ихарамкөа иказ, абна змаз ахөкөа, Көрыжөаа рхаантөи агөылшыап дуззакөа рыбақкөа реипш ацакьакөа злыхөхөоз, аңынци ачыкьреи зхыцөахьаз ашьхарцкөа – зегы мрагыларахь ианцөйтцлаша инаркны ацөажөара иалагон. Аха аңсаатөкөагы уажөы убаскак еилахан, ашьыжьыцкөа ашара еигөыргьаны ашөакөак рхөон, уинахыс уха-саха бжы акөын ирхылцуаз.

Ани аңсаатө абжы уха иамыргеит. Изыкөшөа-заалак, еибганы инхазар зегы эфу иалагароуп. Ауахаса-хажы ускак идуцөам. Аңсаатөкөагы зегы бжык-бжык рымоуп, аха ахьаа иамңсахуа акгы ыказам.

Ашьыбжышьтахь иаалыркьаны игеит абжы. Аоны дындөылкьан, дзыроит. Ацакьакөа злыхөхөоз, ама-таңшкөа змоу хөа ззырхөоз ашьхарцы акынтөи акөын. Цаса ааста еиха идагөан, еиха ихьырвырын, аха иныбжьаршө-ныбжьаршөны, цаса еипшцкөа ицары-царуа игон. Дшазызыроуаз, ашьхарцы иавало мацара, инаваз ицеит. Нак иахыпраазар акөхап.

«Аңсабарагы ажөаа ткеит, – ихөеит Еныкө ахөылцаз, Шыбгагы иаргы карауараха астал ианынахатөа. – Иахьа уарбажөк кьиуа аеашьуан. Уажөааны уи аоыза смахьацт, Сасрыкөа ишөиу имшөиу сыздырам, аха уи аңын еиха ашоура аныкоу, азкөа антабо ауп ус аныканацо...» Уи, хөарада, иуарбажөымызт, аеакзан, аха лара лажөа алалымгалт. Ари ажөабжь анаацөырига, Шыбга дахьтөаз дынцөы-тыччазшөа лбеит, аха, уи ицөахырц акөхап, иифоз ихөласызшөа каитцеит.

«Умыццакын, аццакра хырхага дук алам, еихарак акрануфо», – ихөеит Еныкө Шыбга иахь дхьамңш-закөа.

«Аибашьра аангы?...» – инеиөыткөеит Шыбга.

«Аибашьра – еибашьроуп, уатөи акрыфарагы крыфарам...» – даагөамтызшөа лбеит Еныкө, ухагы ымыт акрыфара дналагеит. Адыроаены иаалыркьан Еныкө Акөака ддөыкөлеит. Ианлеихөазгы ашьыжь ауп. Узцози хөа дзымцааит, ус казшыас илымамызт. Абжыааңны акөзар, дцозар дызцо ыказар акөхап, имхөозар иззимхөо ыказар акөхап хөа дазхөыцуан. Аха иахьа дызцоз лдырыр лтахын, дцозар иара Шыбга дигар.

«Уааңсаны, укоуп насгы умашьына...» – лхөеит лара, ацөажөара далалгалар цөгьа илымбо.

«Уанза сцартө сыкоуп, смашьынагы уанза сна-нагартө...» – иаргы уха даламлеит.

Итганы иргылахьаз, икөсхьаз, иоабжьахьаз «Нива», ашө шаартыз цытрак аусура аларгара дафын. Аусура иалагома шухөо, иааңантөалеины иакөыцуан. Ацыхө-төаншөа аус ауйт, абжыгы хьырвырза улымха цнахуан, ашьтахьалагы алоа еикөатцөаза иөтыббит, ашө ниджылыаны дандөыкөла, лара лхы аалырцысит, ари уанза уазгом хөа. Иара ихы икөеит, самгар иабацо, «где наша не пропадала» хөа. Ус ихөалон зны-зынла.

«Нива» Еныкө ианааихөаз азбахө ла лкынзагы инаот. Ари аөаөаө амандарина калоит хөа уаөы дыкамызт, аха арт нхьацөа бзиақөан, иацөымаашьакөа икарцеит. Арха ацкыс еигьхөит. Ара ахөкөа акөыршан даара иакөшөеит. Раңхьа ирнаңаз иашьеихаб ичарагы аларуйт абри амашьынагы алаархөеит. Аеа машьынақөак змазгы ақытаө имацөымызт, аха ари рылыркааит. Алшыкөсанык ада хөатөы рымамызт, Еныкө аөыбгаөгы дказоуп, амашьынагы зынза ашьа ихөицалоит хөа. Лара, хөарада, лгөы иахөеит, аха иахьахдыркьоз дарччон. Лашьцөа ускан Еныкө даара дыртахын, ибзырзы ахөара иахашөаломызт. Иарей ларей еихөаңшуеит хөа ирдыруаз цөгьа ишырымбоз

рзыцәахзомызт. «Баша имхәзезит Андреи Гәниа – Асовет мчы хәазезит хара «Нивеи» арезинатә магәкәеи хәаанагеит хәа...» – уртқәа реицш иказ зхы ала-зымгалазоз лабгы даахыхәмарт. Уи даара иарччеит, уаха ирмахазацызшәа. Лара усгы ачча лқышә икәкын.

Макыана шыжызан. Ариабжыарак ацәадара дар-гәакны дыкан, аха уажәы дцаны деицазышь-таломызт. Ләи лнапи еикәыцсангы дызтәомызт. Илызбеит лыгәыюра цқәа еиллыргарц. Амацуртәе илымоу, еснагь рхы иадмырхәо рсаан, рацәца лызәзарц. Адулап итаз антылгоз еснагь иаркыз азыбжак аартны дтацшырц ақәылкит. Убрагы изәзәатәу тамкәа икаларым. Уа Еныкә иеихацсыхә, еиуеицшым ихәызбақәа штаз лдыруан акынтә дтацшзомызт. Ахәызбақәа усгы дрыцәшәон, даныхәычыз данафәаха инаркны. Ақәча-қәа цакагы хыхыгы ирықәын еиуеицшым ахәыз-бақәа. Аибашьраф иныкәигозгы, уа ирылан. Урт рахытә хазшәа икәыз хәызбак лылапш ақәшәеит. Урт иаа-бахыоу ахәызбақәа иреицшымызт. Афы кыакыан, апынца харшалан, ахәы мыфәтын, анаптаршәыртақәа аман. Акыр ихәызба дуун. Игәагыны лнацәа ду нафылшыит, иара апынца кыакыагы, аццышә еицш ихын. Лцәа аалыхцәит лчапан иацакны ианыз ашәах-стагы нтыцсааит, иаалыхыит ахәызба данафәахаз еицш. Иаразнак нак инталцан, ашә алыркит. Илгәа-лашәеит зны Акәантә данаа ари ахәызба атәы шлеихәаз. Иидыруаз цкәынак хәыкатцаоыс пацхак афы аус иуан. Даниба, иахәызбақәа иреицшызы, изтәыз излеихәаз ала, хамтас иицәит.

Астол икәлыргылаз саани цәыцеи зегы зәзәаны, ирбаны ртыпаф иныкалцан, оф гәышыа хәа днатәеит. Ацәаха лымазтгы абыржәшьта дыцәар калон, аха илымамызт.

Ишәшыын акәымзар, амра акыр иөеихыазар акәын. Еныкә имашына деицанамырхакәа дцозар, уажәшьта Мыкә дырхыан. Шыыбга ихабар макыана икамызт. Ариабжыарак иабиашыа ицәа дтихәатцәкәеит, аскак аусура уи иабеибахыаз, деилаххаа дыказар акәхап, шыыбжыаанзагы дызмыцәарызеи. Ихәы рхианы ихәаны астол икәгылан. Лара дцаны дныкәиар калон, ашә налхаркны, аха иара илырбар лтахын дши-цәымшәо, уаха лымпан анеира акәым, уи азхәыцрагы ихаймырштыр адагы цсыхәа шимам. Цсраенынза. Ариабжыарак лыюныцка итакны, ихәәны илымаз зегы рыцсы таланы, лымч рыкәымхо икалар хәа дацәшәон. Уи дацәшәон, избанзар, илыздырамызт ишынкыла-тәыз, иахынкылатәыз. Аха уи агыамагы иаргы цыбаран, лгәы ыкәыблаауа акәын ишаауаз, ахақәитра атахын. Аха илымнахаанза лхы злалыриашаша, излалыркыиаша акы сзыцшаауазар хәа агәыгра лыман. Ус дгәыгуашәагы дыкан, аха аеакалагы илдыруан хыркыиашыа шыказамыз. Ахәаа мыжда дахнагеит, аха шытахыла царта амазамшәа лбон. Уаанза, арахы, аахыц даныказ ацартақәа рацәан, аха уажәшьта инцәеит.

Ус Шыыбга ишәшыыбжы лахаит. Уи иаирхәақәоз имузыка хагақәа руакы иацысхәоит хәа дафын, аха иалцуамызт. Лара даатцкыан, адулап днадыхылан, ахәызбақәа ахытаз иаалыртын, ани ахәызба аапылган, хыхы иныкәылцәит. Нас дхәар-цсаруа агәыорафы ләаанылкылеит. Иара ашә данаалагыла, нак-аак ашәвазқәа ааникылан, фымт ус цытрак дгылан.

«Акрумфо, абан ухәы ахыкәгылоу...» – лхәеит лара уахы дымцшзакәа.

Уи ақәфимтзәит, дахыгылаз дагымыцысит. Лара дхәахәны днеифәапшит, ицегы инакәырғәғәаны иалхәарц. Ускан еицш изықәа тыцны ицо икамызт, аха ацәа иарчыз илацәақәа иртыцшуаз иблақәа цсеицсеиуа цхашыарак рхыршәыламкәа илзыцшын.

Ус иикыз ишөвазқәа аауишьтын, лара лахь ифеааихеит. Ишқакалцари, уи ахәаа мыжда нақ деиҥахытыр лҥахуп, аха иабакоу, паса еиҥш лшьамхы мацара акәымкәа, лцәеи-лжьи зегьы аалымнахит. Арахь, аахыц, лымч зықәхоз хәа акгы ыкамызт. Убри лымч зқәымхоз ахыз азыпшаара цәгьан, насыпызма, насып-даразма, хагаразма, аршышразма. Икалап, чмаза-разаргы, чмазара баапсызар, иагыҥкызаргы. Исхызгеит шухәо, еиҥаҥыцхоит.

...Абар уи инапқәа шьтиххьейт, илыкәиршарц, иамхарацәоу иҥсы аҥша еиҥш иахьылҥасуа дабылуейт. Лышьтахыцәкьа адулаҥ ахы иқәылцаз ахәызба атәы лгәалашәейт, аха уажәшьта дагхейт. Дыхәхәарц лҥы еихылхит, аха акгы тыоуам... Нас, уи инапқәа данрымпыхьашәа нахыс лхы дахәо дзыкамлазейт...

Данааҥш, уажәазы амацуртәҥ инейтихны игәақатаз ацәартгәы дықәын. Илылсны ицоз амцашоура бызбызуа макьана лдақәа иртымтыцызт. Иара убас ибызбызуа гьамак лқьышә иқәын. Амацәыс агьама азәгы имбацт, аха абас акәхап ишыкоу.

Ашырхәа доықәтәаны данаазырҥы, азәы иҥамкәабжьи лаҳаит: лаҥхьацәкьа астал дахатәаны ахапыхапыхәа акрыфара даҥын Шьыбга. Лара даатцкьейт. Адулаҥ днадыххылан, аханы иқәылцаз ахәызба аакәылпаан, иара иахь шьаҥақәак аакалцан, даагылт.

Иара дахьтәаз дагымтысит, акрыфара дшаҥыц даҥын. Иҥацә ду зтәз иҥы ырнаашәа даапыхәырччейт. Иблақәагы ҥсеиҥсеиуамызт, зегьы рыхбалахьан. Ус дхәынгашьашәа дылзыпшуан.

«Лымч дмырхейт шәымбои, Васа, лымч дмырхейт. Дхәыцзоуп, арахь лцапан ахшәахагы арымтеит, аа, Васа...» – ихәейт аҥамкәара даакәытцны. Ихапыхьара ибжьишәшәозшәа акәын иажәақәа шдәықәитцоз, иҥы иҥакыз ахәашақәагы нарылапсан. Иоашьомызт ани еиқәыцәашь, ауапцәа хылпақәа

реиҥш зхаоақәа «зылахь» иҥажьны, инейтихны агаҥа иқәпсаз ахыбрақәа ирыцараазо ртәы даара ишилсхьоу.

«Быбжьи мыргакәа быҥсы заны быказ, избасхәазаалак, акәымзар... – ибжьи иблақәагы иҥицейт уи. Ари ара иицаз, бызшәан, аха хыла изҥицааз лзейлыргомызт. – Ани быҥахмада иҥы башшырц бгәы иҥазар? Иабхәо сахар даара иҥахын, насгы хәатәы бымоу ибымаму... Ашьта ыкам, амта – дыршьас иамоузеи!..»

Лахәызбагы аумышьтыкәа ишылкыз лаҥхьа игылаз акәардә днықәтәейт.

«Сусқәа, патыкьхан ишыказ, уажәы арыҥарахь ихынхәит, быҥахмадагы хәычы-хәыцла дхысхын, дсышьтаҥало дсышьтоуп. Ариабжьарак сгәы кыднажәо анышә баша сасуаз цыбшьома, иара игәы иахәогы акы кацатәыми... Уажәшьта сара иҥаху зегьы ихала икаитцо далагоит. Уахагы дзыпцоузеи, ижьи ухәом, ицәа ухәом...»

Абра баныспырхагаха, иарей сарей хәнейабыжь, бара бзы имшымыхәларахоит. Уи сара саҥахзам, иара дазхоит, убаскак сыгәра игоит. Иахьа ани идрандулет ала Акәа дназароуп. Амҥан иқәнакыргы шьапыла дцароуп, мгәацәха дхәазаны дцароуп – это его, козла, проблемы – сара сус каитцароуп. Уи закәу бдыруоу, ани арра мацура хәа изышьтоу аҥы аәа шықәсык сзынхейт – иахьарнахыс шәкәы сарбамкәа икаитцароуп. Уи амитә аҥаху цыбшьома, жәабака нызқь роуп иаҥаху. Иара ара агәаоа иеҥеишьуейт акәымзар, зегьы ахныкәгашьа рцәхьейт. У всех бабки водятся, еще какие! Аскак ирҥаскуа сымандаз, зегьы сахьтәоу иарго икасцон. Уи азы ахы умазароуп! – иҥшьнацәакгы рыла ихы днаснит. – Еибгоу жь-ҥацак иқәзам, аҥацә хәычы лейиҥш ицәа хтны азәы ибар хәа дшәоит... Сара сакәзар, зынгы-пхынгы мақәахәара сееилыхны сдәықәлон, –

игөымхаха дааччеит. Нас иблақәа нтицеит. – Сара сыртәаны сшыапы изәзәалароуп. Иара иакәымзар саб деибгаза иахья ара дтәазаарын. Ибымдыруеи, саб мчыла дааигеит... Уи саншьцәа рахь дцаны ихы пхьеикхьан, Урыстәыла. Урт уа иаархан икоуп. Уа уцаны ушцатәо, ара ужәлар ашьа илагылоуп хәа дикәамцит, ашәкәқәа изиоуан, ателефон дизасуан... Игәы аныццәа егыгы даан, мызкы цаанза дпакьпакьуа днышьтарцеит...

Саргы сеитымханы саакәхеит, сангы. Уажәыг усоуп ишыкаитаз... арра умцакәа калашья амоума, уаб уицазами, нас ауаа рахь хазлацәыртцрызеи, азәы ила хазлацәшрызеи... Уара иуакароу шакафы рхы ақәыртцаз удыруама – дааскәамцзеит. Зхы ақәызцаз иақәырцеит, егырт даара бзиа ирызныкәеит... На игле сидят все, – ихы-иґы ыреицапан, Еныкә икацашья кацаны акәын ишихәоз... – Егырт зхы пхьазкыз зыхшыо ыказ уажәы зегы ркуп, зегы рымоуп... ринамаркақәа узыпхьазом... Саргы зхахьы зыхшыо ыкоу рахь сиасыр стахуп... Апатриотра хәа изәу, ахақәцара хәа изәу бзиоуп рымхәеи, ирымаскуам, дара ирымазааит.

Ари ихы зкәитцо имоуп, сара ихы сыкәитцароуп, уаха псыхәа имазам... – иґачыз ашәах ааирыцкәеит. – Бара ибдыруама уи арра хәа сахьырышьтыз, – зынза ихы-иґы иреицацеит, ани ацсадгьыл ахьчацәа ахьазыкарцо ишыкоу?... Дарбан иазыкарцо, абри сара сеипш бґа змам пьтфок роуп. Егырт тынхак дызмоу зегы ус асахьаз иахыпхьазалоуп. Цьара, иара убрыгь асахьаз, гәатарак аныкоу, ауаа рылацаны еизыргоит, абжьяаґны рыонкәа рґы икоуп. Урт рхәы аиґабацәа иргоит... Ани сара сеипш уа иаанханы икоу рламгәа таґахәа икоуп, ахысра акәым, автомат ахаґа иоаханы ирзышьтыхуам... Ирфо анрымам дара-дара цанцаны икны еибафоит...

Абар уи бхаґа бзиахә сахьышьтыз арра зеипшроу. Саб дикәамткәа ус дишьтын, дыршьит, аха уи ишьагьы сара схы ашьагьы сара изуеит... Сан лоуп ирыцхасшьо, арт ахәацауаа рґы иаалхылгахьазиз... Лара Очамчыра иреиґыыз аонкәа змаз руазәк дигцан. Уажәы аоны акгы аанагом, аха ускан сабду ионы еипшыз змаз ишьамхы еиқәыршәны дыштәаз дныкәнагон. Короче, ари бхаґагьы иґсы таґацы хуал дацазароуп, уаха псы-хәажәла имазам... – Нас доагылан, мацк ла лахь дааскәеит. Ахәызбагьы ибон, аха зынза уссгы имкит.– Бара брыцхыханы быказаап, – ихәеит уи цасхәа хәытхәытла дцәыцаччо. – Ари сабиашья кадыц аибашья дахьыказ дыдракәеит хәа сыкоуп. Уаанза, излархәақәо ала, ақыґаґы еаншьаґагә нижьюамызт. Ани аеабаажәцәкьагьы сзақәнамыртәаз ихыбаан ауп,– дынцәыцаччеит, – уи ишпхьзу. «Залашә?» – хә-хә-хә!– ибжы ацәы иахацаны дааччеит, – еану, еабоу, мшәан, иара?... Уи усым... Бара ибасхәо убриоуп, быбз ааґакны, бкәаталеиуа беыкабцар, ани бара ибыгу сара ибыгьсырхом... Жәоангәашәпхьара бзылбааґшны быкоуп ибдырузар... Абасоуп ишыкоу. Васа! Короче,– иґацкәым доахан иналирбеит. – Абас шәыскуп, царґа шәымазам... – Нас дырәегьых лапшыла лханытә лшьапаньнза дааимидан, – ничаво, ничаво, даже очень ничаво!.. Иахьазы иазхархап. Уажәшьта сцап схы ныкәысцап, не жизнь, а – малина!» – Дкылышьмылышьуа дындәылтцны дцеит.

Лара ус акраамґа дтәан дхашхатәараха. Атәаха шлымамыз лдыруан, аха макьана дызгыломызт. Льюныцка цьара иалагарц згәы иґаз лыкьызкьызбжь лгәы иқәыоуан, уи аелымхны аґаанахар дхәәны дашьюан. Аееизґаха амґакәа доагылт. Астол дна-дыххылан, ицыфаха зынтатала иґаз акрызнифалоз ачанахкәа, астолкәыршә аарыкәыршан, амаґ ахы анґадырцачо еипш астол иқәлыкшон, иқәлыкшон,

ицыххаа ицаанза. Нас иршэны итацэыз акъамсаргага илталыжьын, лшыапала италкэахаит.

Дааикэъашан, еснагь ауацъаф аварахь ишьтаз амцеибаркыгакэа нақэылтан, амца лыргэгэеит. Ақэаб азна азы аакалтан, инаганы инахакналхаит. Убас дааццакны аоынду ахь дхалт. Лымаџақэа ашкаф итакнахаз, ус аиашычиккэа рџы итаз зегъы аатганы лиартаџ иныкэылцеит. Лшыаџақэагъы – ус. Нас днарылапшын, цкы еикэарак аалылхит, џакатэи лымаџақэа иреигъыз, макъана лџэа иамбацыз, лшыаџақэа рахь – ашьхэа лакэы зџаз, ашыапы аџсыршыага хэа дзышьтаз. Егъырт зегъы шыаршыафк иаалахэан, ахкэа ааилылшыит.

Ашкаф ашэ алыркырџ ианаанылкыла, аоныџкала итасаз асаркыа акынтэи илыхэаџшуаз лэырхыкэымџан дыказшэа лбеит. Убаскан илгэалашэеит асаркыа данымџшылеижьџеи шака џуаз. Абыржэы уантэи илыхэаџшуа адэахыы џыара дылпылар, дылзымдырзакэа дналывсны дџон. Уеизгъы, уи асаркыакынтэи лэырхыкэымџан, датэалымбашэа акэын дышлыхэаџшуаз. Длыхэаџщэо далагар дылхарахар калон, ашкаф ашэ днаханы, зэырхыкэымџан иааџшуазгъы дшамаз, наф иалыркит, кэыбак ахоа еипш инадыркацалан. Лиартаџ џака илыџаршэызгъы лхыза иахылхызгъы хазы иаалыџџракны, егъырт еилалхэахызгъы аашыџыхны џака дналбааит. Урт аџэартаџэы иныкэылтан, амца иахакнахаз азахыы днеин, лнаџэа нзаалкылеит. Иааџэыгъежьхахъан.

Лэахылкэабоз аџаџараџ иџэыџлашыџцаран, аха алашара алмыркит. Асапын лхыылшыит, лыелыркэыџит, нас ақэаб ахы ларханы иаанхаз азы зегъы лыкэылџэеит. Деихыкка даакалеит. Леанлырба, џакатэи лымаџа фыџкэа анылшэылџоз илбеит акыр илыгхан дшыказ. џаса ус илыдкыланы иахыгэалџоз,

исыџэхэыџхоит хэа хыаас илыман. Лыџкгъы ус акэын, иаалыџэдухахъан. Аха урткэа рызхэыџџа лымамыџт. Еныкэ абензин азы иныкэигоз аканистр абжеихараџџыа џан. Аканистр аашыџыхны аонашыџахь, еиха иахыџџыакырџаз илыргылт. Нас дааин, аоны дызлаџназ лшыапылеимаақэагъы ашыаршыафкэа инарыдкылан, идэылганы илыма дџеит. Дымџшыкэа, аџаџака игылаз абаха аалган, иаарласны шыамхакынза анышэ џылжааит. Амаџақэа злахэаз ашыаршыаф егъырт ус еидкылан илкызгъы уахь инталтан, аканистр ахы ларханы итаз зегъы ақэылџэеит. Нас, аспыџка ааихышыны ианынџалыршэ, агэыркыхэа амца акит. Дук мырџыкэа иџџышэа зегъы уа иааџахэит. Абаха аашыџылхын, иџылгаз анышэ нџаџсо маџара, еиџеималыџсеит. Абаха наганы аџыџаџ иаакалтан, аканистр аашыџыхны аоны деиџаныџнашылахт. Даагылан, аоны дааџнаџшын, лгэаџанза даақэыџсыџхаит. Нас, адулаџднадгылан, аханы икэыз ахэызба аашыџылхын, ашэ ахь лэыналхеит.

Дахындэылџыз, амаџурџа абарџаџ џыџџтэи ажэџыџџра лылаџш нақэшэеит, дааџгылт. Уи хыжьжэараза икалахъан, акыргъы илакэын. џыџџ, аџшџақэа хыџрааны ицаанза ишылыхыџоз илыхыџон. Аџыгэгъы, урт рыџра егъа илакэызаргъы уанза џеишыа амамыџт, аха ишааџэыртџлак, аџшџақэа ранаџэа ахаџыруа, ахы икэсуа иалагон. Иаргъы аеахыџон, аха ианалымџџлак, алымхакэа ақэыџсаны шыџахыла идэыкэлон, нас абжыы рганы иџуан. Аџгэы алымхакэа кыакыза иканаџ ихыџаџуам, аха алымхакэа анхыанаре иаанаго «саџахэит» ауп.

Ажэџарақэа сынтэа имааџыџт. Иагхазу, раара мааиџзу лыздырамыџт. Адэныка ддэылџны ашџа дныкэххит. Ашџа џаџэын, зхы еидкыланы ихэап-жапуа еидгылаз ахэарақэа рыда. Даахыахэны аџэа дуқэа рымџахь лэыналхеит. Урт руаки амџан игылаз

атэартафэ днатэеит. Аңхын аншоураз аохаантэ итыцуаз аңша бзианы иаиуан ара. Даазыроит. Аңсаатэқәа руах-сахбжыы шгац игон. Ани оынтэ зыбжыы лаҳахъаз аңсаатэ аҳарта-сырта ыкамызт. Асынтэи дыпшны харантэ лаб ионы аңәаара лбон, акыц хыб хоапшьааза, макъана цқәа имышәтыцыз, зиатәара еинымлацыз абаҳча иахьалпшуаз. Еиллыргартэ икан уа цъара алоа хәхәаза ишәеиуаз. Рбаҳча еилырхзар, иамырхыз аоа-моа рбылуазар акәхап...

Уаҳа лыюны агәалашәарагы, аәа гәалашәаракгы ләамтакәа, лшьамхқәа ааидыргәғәалан, аҳәызба амәтәы хәы нықәылкын, лыхәда цқәа иотырҳан, иртрысны аццышә иаоыаз аҳәызба апынца наф-лырхеит. Атәатла дацыпшны илбоз ажәоан ецәара, иакәыршаны иказ аңстхәақәа амацәыс нарылқан, лыблақәа нтыблааны ицеит. Уажәраанза лқышә иқәыз, амацәыс агъама еицшуп хәа илпхъазоз шыцааз агәатарәа дахъзеит. Нас инеимаҳан, зегы аанцәеит...

...Аапынран, аха ажәцарақәа маацызт, акәыкәу фнамтыцызт.

Март – апрель 2002 ш.

БЫҒЪКАПЦАН

I

Акыр жәашықәса рнырцә, иара иланхози ашьха ашьапақынза иказ уинахыстәи ақытақәеи қалақс ирпхъазоз, зыюны хцәышаақәа агаға иқәпсаз аилан-хартаф акәын. Азышьтақәа реицш зхала зышьтра ылызгоз, уа иказаз хқа-цшьба моа ркынтә, руаки данылан дыфқәа-фқьо днеиуан уи, Иуана.

Такәы аацуан иаргы ара дыкоуижьтәи, аха акалақуаа рахь ихы ипхъазомызт. Убри акынтә, «ара сынхоит» ихәомызт, «сыкоуп» хәа акәын. «Схәынт-қарра мацуоуп» хәагы макъана фығәғәала изхәомызт, аха убрахь ихы кыдын.

Амчра фыцгы макъана аеилыргара иафын, иара знапафы иказгы, ааигәа-сигәа иказгы – зегы амоа иқәыз иреипшын.

Уажәазы уи дыццакуан, дызвысуаз аңша нарәақьо днеиуан. Ара инхо аамта акыр иганы ифыхоит. Амчра фыц аусқәагы ара оба-хқа усхәартә рыоңыцқа акәын иахьымоапысуаз, инхоз зегы ацанақыртә акынза имнеицызт. Даргы, аоны инызкылоз рацәак акгы шрымамыз аицш, адәахы ирыхозгы рымамызт, аха ишыоагылалак, еихышәшәа-еипышәшәа абарт амоа-қәа инарнылон. Мала-тәа ацкыс мала-ныкәа хәа акәхарын. Урт, аңсшәа еибызхәогы, асахъаз икарцоит акәымзар, даарак раҳатыр еибабо акәым, ари ацутәи еибагозаргы усс изкым уаауп хәа ипхъазон. Моакафы ианааиқәшәалоз, шамаҳазак акәымзар, ихьшәашәа-хьшәашәаза еиоысуан.

Иара уажэыгы, иааицыло ацша нарфаакьаны дахьцоггы, усс иркым, дыцэгьаны дызша азэы дхьяпшынггы днаихэампшит. Абри абаскак дзыр-цакаузеи, ара, уафы дахьымыццакзо, цэгьароума, бзиароума хэангы азэы даазхэыцуамызт.

Ауездтэ хейдкыла, «акомиссариат» хэа изцаэырбо ирхэоз русхэарта зыоназ ахыбра, егырт аонкэа инарылган, иоахаракны иахьыказ цьара икэгылан. Уахь иоагаз амфа, амфахэаста еипш ахала имизеит, иаз-хэыцны икацан, егырт иказгы иреигьын. Ахыбра анкья изыргылаз атуцьар урткэа зеггы шэаны-изаны еификаит. Уи ашьтахь, амчра фыц, зны аволост хэа изышьтоу, зны ауезд хэа аиҳабыра убра ионалт. Акомиссариат аиҳабыцэкагы дналацан. Ауезд акны мацара акэым, ареспублика зеггы афы Асовет мчы аагараз ақэпацэа анейкэырцхязоз еснагь ацхья зызбахэ рхэакэоз иреиуаз. Уи макьана шэ-еык рымч змоу хэа зызбахэ ааохьоу амашьына имам, аха аранза еык, е-еык рымч змаз фаетонла дааргон, нас дыргон. Ара макьана аэы бзиа иапысуаз акгы аанамгацызт.

Иуана избеит уи амфала акэымкэа иааихтэаны дцарц. Аусхэартэи аиланхартэи ирыбжьоу адэы икэган игаз амфахэастахь дымфахыцит. Амфахэаста бахза икан. Абжьяацны, еихарак ақэакэа рышьтахь, адэы еснагь икэиан иказ ахэира азы ацатэон, амфа-хэастагы даара иоаскьяанза ихкыцэааза икалон. Сынтэа тагалан бзиан, ишеилгаз мацара иауан, аха акыр иласны ихьшэашэарахон, абыгьгы акыр икацсахьан. Адэы икэиан иказ ахэираггы фабжьа-хахьан, ицэахьан, афоггы уахартэ икалахьан. Уи, ирхны, ицэаны икоу атэа аффы аипш илаҳа-лаҳауа икамызт, аха иара игэы иахэон.

Ииашацэкьан, шыжьаахыс ипсы играмзо дыкан, усцэка аусхэартахь днеирцгы итахцэамызт. Абра дахьынзақэсуа мацк иадамзаргы дартынчып хэа

дакэгыгуан. Цьара-цьара мақфахэара иоазоз ахэира, афыртын ыкэсызшэа еилажэжэа ишьтан. Чашэан ауп ас ианыкарта. Ацхын ақэтымтаз ашоурақэа анейкэтэалак, ишааилахэлалак, абри адэы ныхэар-таханы шэкыла ацэашькэа агэы икэдыргылазшэа, иакуан. Ари ачашэацэа рцэашькэа ракэын. Ачашэацэатэкакэа хэа зхы зыцхязоз, ашэакыи алакэеи, ма ахьшыбжьакэеи зхы иазырхэоз арахь икэломызт. Аха аатрашэарыцацэа рацэафын. Урт алашарақэа рыдагы, лабазак, лабазак ркын. Рыцсы заны, ахэира илалан, илацшуа иахьцоз, цфа змам аматкэа ылаҳэазан инеиуашэа, ашшыхэа рышьтыбжь адэы зеггы икэчын. Ача, аеырцсны иахьылатэаз, алашара анакэпхалак, зынза ишэакьон, абла хэыцкэа зацэык кэыс-кэысуан иаакэымцзакэа. Ускан аатрачашэацэа рлабазақэа мфанырцон, ача ацакь-цакьагы иахьзомызт, уа иааикэтэон. Иуана шьтрала дэаоауафын, арт архауаа, агафауаа икартақэоз рахь игэы инанамгоз акрыкан. Иара убри ашэарыцарафгы. Иаргы ианиааз дшэарыцафын. Еиха дызманшэалазгы убри акэын. Аха иара ашэарыцара хэа дзышьтаз ахьыказ еиха иахьыхаракыз, абгабкэа ахьамаз ахрақэа рфы акэын. Уилахыс ишэакь еейцыхны акы иакэикуа дыкамызт.

Ара шьоуку нцэаха ахьшь рыбжьоит, нас рыжэоахыр, ма еснагь иоышьтыхны ирку рнапы икэыртэаны ажэырт илхо илоуп. Аеа шьоукух рмацьаркэа разкэынца, рлақэа рцырпысса ицоит. Зеггы— ацэашькэеи алабазақэеи зкугы, имлакымлацэо икоу ахьшыбжьа зжэоахыр икэтэоуггы, змацьаркэа кыццэыхала еитцарпапа, злақэа ирыпхьан инеиуагы — ишэаны згэы тыцны ицо, хаскын хышэтымзар акы иаламкысуа, цаккэымк иакарам ацсаатэ хэычы ацсы тырхырц иашьтоуп. Уи шака ишэарыцароу атэы ахэара удаоуп.

Уеизгы, иара дшақәгәыгуаз аиқш дызтынчимхеит. Уажәы ари адәы игәаланаршәаз ачақәа рытәгы уи иацхрааит. Уртқәа зегы иахья ашьыжьза иалагеит. Усеиқш акы калоит хәа зынза даназықшымыз. Шаанза ишә азәы ашьшыхәа даннас, иаафәеишьеит. Шамаһазак акәымзар, ишә азә дасуа икамлацызт. Ақытаһтә аума, аеацъарантә аума, дызтаһхоз уахь, дызхықхьазалаз аусхәартаһ инеиуан, уа еиҳа ирзымариан ицшаара. Урт зегы иханарштит ашә анааирт, иасуаз даниба. Уи Гәранда лакәын. Зегы цъашьатәын, аха еиҳа ицъашьатәыз, дидыруеижьтәи абаскак штүазгы, асцәкья иааигәаны дылфам-пшыцызт. Гәранда иибахьазгы лакәын, иибахьазгы лакәмызт. Лапхья убри атәы ихәар хәа дацәшәозшәа, лара дапыөлеит. «Иузырузеи, мшәан, иуцаргалазеи, – ицегы иара иахь дааскәеит, – ушша уграпырема, анцәа злыпхахаура?!»

Лақкәажәра, лхәатәы ианакымқоз аантәикәа шьталымтацызт. Уи игәы иахәеит. Аха ас, дзеигәырғаша акгы шиалымхәазгы, даара еизааигәоу ауаа гәхьяаабаган ианеикәшәо аиқш лхы ахымқоапылгоз игәы арқшааит. Лыгәкышья, лыла-шашья, уимоу акы лхәарц ләы анааихылхлак, лзамқоақәа тыпхаауа ишыкалац иаакалон... Мацк ахәажәцәагы шылфысхьоу иаразнак игәеитәит. Аха уи акәмызт лара абаскак дзыпсахыз, деицазкыз... Уи – хьяан. Лыблақәа ирхын, лажәақәа ирыцын, ләахьяа-лырцыслак ианыпшуан. Ахьяақәагы еиқшым, ари хнырхәышья змамыз, хәшәы змамыз акы акәын. Уи ахашшаара дшақәыпцхьазгы уаоы ибон. Убри акәын убас ләырхықәымташәа, иара иалхәаз дахымкәшәкәа, имырқшзакәа изылхәозгы.

Иара дычкәынзан, лара рацхьаза данибаз, данкәыпшзазгы дақкәажәын. Лақкәажәра ашәцатәы бзиа еиқш илнаало, дақәшәан иныкәылгон. Уажәыгь

уи ыкам узхәоомызт, аха қасатәи амч амамызт, иамазаргы аеакала икан. Еснагь ихаракны, хәықдас, ижәбома хәатәкья ишьтыхны илкыз лыхгы лцәыхьантаһазшәа икан. Ускан лылапш моасны ишцоз иаргы инеихьылыгзон, дахылбаауамызт, аха, хәарада, уаха акгы дақәнаргәыгуамызт. Уеизгы, убри мацарагы изхон.

Уажәы уи ацшаара иакәыцны икан. Аоныцка ианыюнала, дагымтәакәа, дышгылаз, лыерыцхам-тәикәа, дымкуцәуакәа иалхәеит дыззааз. Лаб дтаркзаап, Алмахсит ду. Уажәы зны аволост, зны ауезд хәа изышьтоу афы тауади-аамстәи рыоныцкагы, анхацәа рыоныцкагы зажәа акры аанагоз, зыгәрагы ргоз, уртгы егыртгы еиҳа изыкәгәыгуаз Алмахсит. Уи дыртазыркызгы хыла иара Иуанагы еиҳабыс имоу, ауезд акомиссариат аиҳабы иоуп хәа агәра ганы дыкан. Иахья-уатәы руакы хәтыр зкәу, унеишь-уаишь хәа зархәо нхацәақәак Алмахсит ихьзала аиҳабы ифы инеирц ртахызаап. Лара еиҳарак иара ифы дзааз – убарт аиҳабы идикылартә изыкацозар хәа ауп.

«Аеа мызкы дантаха дыпсуеит, – лхәеит лара атыхәтәан. – Доурыжны изыкалар, нак азәы хәхымбо, азәгы хәхызымдыруа цъара ххы ааж-уан...»

Атыхәтәан илхәаз даара игәы инархьит, лыгәшәымшә злеихәозгы имазамызт.

Иуана дызхыпхьазалаз аусхәарта зыюназ ахыбра абаа аиқш икацан. Амавритантә стиль хәа изышьтоу иазааигәан. Аоны ахата нак-аак иара атзамцкәа рацкыс ижәпаз, зыкәцәахьы абаатзамццәкьякәа реиқш итапыкканы иказ абаашкәа ирыбжьакын. Зегы илыпшаахыз қырмайтла икацан. Аштагы, иацакыз абахчагы ахәхәтә баагәара харакы рыкәыршан.

Уи зыргылаз дтүцъарын, даара дшақәгәыгуаз моашьо ашьапы икит, аха аостәа дихыччозарын. Ус

ххэаргы, аонеихагыла мацара акэым, аеакалагы, ускак зышьта нзыжыыз макьаназ азэы ицшаара уадафын. Уи ижэла, ихыз акэымкэа, ижэла шыкэсык ииуаз, иаххэап, хык, цшыкык рахь азэы хьзыс иртон. Убри акынтэ, абра цака агафае, ма уи аахыс ашьханза икоу ақытакэа рэы инхо цэгьакы-бзиак афы иахьеизо, убжы рахартэ уи ажэла анухэа, рыбжафык ракара иаразнак ихьахэуеит. Ари аиланхартафэ инхогы уажэыгь даныргэалашэалак ихьз ахэаха рибатом, еихаракгы иара Иуана игэылацэа, уи итатын фабрикае аус зуаз. «Есныхэа инапала апара хайтон. Аныхэа-кэагы рацэан...» – рхэон урт зыгэра хар амамкэа иргоз рэы, икэыпсычхауа.

Иара ихата зибнака, зишэнака дагеит, ахэаанхыц хара цэара дыкоуп рхэоит. Ари ионы аипш Акэагы имаз изымгеит акэымзар, дахьахэапшуаз бзиа шыкам-лоз анеиликаа, имаз зегы рыхэ ыцыхны заа дыкэцит.

Иуана аоны апхэа даннеи, обаны еифахауаз, уахыла, аихатэы бжындакэа хьантаза илашьтны зыюныцкала иадыркуаз ашэ хьанта дукэа кьакьаза иаартын. Уахыныюналоз аргыарахь акэын ашэ зыхьчоз итыц ахыказ. Уантэи ахышэ дылпшны даапшуан, иаины уи иадгылаз рахьтэ ишьттэыз ишьтуан, ирпштэыз ирпшуан, ирхынхэтэыз ирхынхэуан. Иахэа ашэ еимданы изыхьчоз хэык-фэык амилиция иреихабны иказ уи ахышэ апхэа дгылан, нак азэгы дтэазамызт. Акыр изланы иказ ауафэикэа абыржэыцэкэа цэарантэи дыюны дааизшэа, ипынца агэафара дукэа тырчаауа, абжы рганы ацсып ртигон.

– Шэеипхныюлозма уара, ухақы-псыкыуа? – абжэаап-ны еипш димеихырхэакэа фэаитит Иуана. Иаргы астэкэа ихижэар итахзамызт, аха уажэшьта изыр-хынхэуамызт. Егыгь иахьцьеишьаз инмырпшкэа днаихэапшит, нас уи имахазазшэа, иханытэ-ишьа-панынза лапшыла дааимидеит.

– Ишцабзиоу абри ачеркеска кадыць, изеипш матэоузеи, – ихэеит уи ибжы тагэафара. – Саагылазар матэак сеиламхацт абри аипш...

– Нас узкыда, иумзахуеи?

– Ари ушэуцарц азы узара ткэыцэаа указароуп, уара уеипш... – иахэа уи илакта атагэафаракэа иблакэа убас ирцэахуан, иара итахханы имырлашар, рбарта уоузомызт.

– Уи ахьудыруагы бзиоуп, – дааччашэа иуит Иуана, аха хаара изацэамцеит. Егы ижэахыркэагы акыр итбаан, аха уртгы иаарыцэдуума ухэо, еснагь икэыршэны исаз ихы кэазын. Илахь таэылаза, ицымшьаартакэа ылгэыгэ-ылгэыгэза – уи иахэак дизыхгомызт.

Дивсны ифынеихеит.

– Умыццакын! – иапхэашэа даагылт. – Иахэа уртаххоит, иуцэаахэеит... – уи ицымшьаартакэа ылгэыгэза афада ирхеит, аихэабы иоуп хэа аанаго.

– Ара сыкоуп, цэаргы сцэзом, – ихэеит еиха хэтыр акэцэан, аихэабы итэы дахьалаирхэыз акынтэ.

Даавацэин, абахчэа ихаз ашэ ахь ифынеихеит. Егы дгыланы дышихэапшуаз идыруан, аха уаха дхэампшит.

Уи аусхэарта зыхьчоз рхы Беглар ихьзын. «Баглар» хэа еиха иззыманшэалаз ыкан, аха иара даара игэапхомызт, иаразнакгы уириашон. Ишнеи-шнеуаз иара ишитэахыз ахэашэа рцеит, иззымцазгы, иара ириашанза дара идыриашон. Зегы ирдыуаз убри акэын, аихэабы инакэыргэгэан «афэа Баглар» хэа иеихэон. Уицэкэа дсыриашоит хэа иаргы далагомызт. Хыла иара дзеихэабыз, «афэа акомандир» хэа иархэон.

Ус, аиланхартафэгы, ақытакэа рыфэгы зегынцэара дырдыруан, аха хыла дахьыз, дахьынхоз, иани иаби зуцэаз хэа уразцаар азэы изхэоомызт. Шэоуки дтыркэан, апсуаа драазеит, шэоуки дцэамын рхэон,

уимоу, иныцю-аацюны ирхэалон атуцар дзых-чозгы дрылан хэа. Иара уиазтаар, «сара спролетариатуп», стахар, ма сыцсыр, снышэинтра аханы иадырсуа сыхзи сыжэлеи анцатэзам, «апролетар» хэа мацара анцазар иазхоит» ихэон.

Уи убас ихы моацигон, аусхэарта абжьараусзуоцэа зеггы еихабык дырзиоызан. Дахьиз, дахьяазаз уафы ишизымдыруз аицш, уажэы дахьынхо, дахьыоноу хэа азэггы акгы издырамызт.

Иуана, абахчарахь игаз ашэ аартны данындэылтц, уа иамаз абарцаф даагылт. Аиашаз, атуцар ихэыдамыз азэы иакэзар каларын, амал мацарагы акэымкэа, агьамагы игмызт, убас еицш атыц алихит. Асынтэи, ара абахча хэычы итагылаз ацлакэеи, ачыккэеи урыбжыцшны, зеггы ирыкэыршоу ахахэгэара ухыцшны, амшын иацэкакараза ухыцшылон.

Уажэы мацк игэы иалан Беглар ицеггы имаршэа кны дахьимацэажэаз. Уи иидыруа рацэоуп, иахья иара игэы итыхо атэггы изымдыруа дыкам. Насгы, зегь реиха аихабы диефархасыртоуп, иусура ус икоуп. Аха аихабы, ара дыказ, цьаргы дымцааит ихэазар, баша имхэеит, ма иара ихаца днечицхэоит, ма абант, Геранда зызбахэ иалхэаз аарц икоуп.

Дышиашаз акрыфартахь днечиргы калон. Уа Лолиа мыжда илзымдыруа иарбан ухэансхэану. Мчыбжык ашьтахь икалараны икоу атэык лзымдыруа, лымхатаск лымамкэа калашья амазам. Аха иахья еицш игэы аныкоу Лолиа дилазомызт. «Абри ахыбра ацака еизо рахь уарей сарей хауп ацэоанзатцэкэа, – лхэалон дшылбалак, лыблакэа нархэы-аархэуа, – цэоанк ала, ишудыруа, аанда узышышуам, оба ыказар дырөгегых акы узбоит...»

Ашьшьыхэа абахчыхь дналбааит. Иаргы рацэак ыкамызт – гьезьырак акэын. Уеизгы хкы-хкыла ацлакэа, ачык-жэлакэа мацымкэа итазеит. Зын-

зацэкэа ишахэымшэо шидырузгы, еиха еицашьян абахча хэа дашьтан. Уа итагылаз рахьтэ уфы иаацоукакаша акгы шырфамлозгы. Апаркгы анааломызт, уи ицеггы еихазар шакэу идыруан. (Ари, Иуана издырамызт, аха амавритантэ газон хэа изышьтоу иакэкны акэын ашьапы шкыз. Хыхь икэыз анышэ аеацбарантэи ишаагаз уи атэы здыруа иаразнак ибартэ икан. Аха нас изакэыцыз, иара ус ацла цшзакэеи ачыккэеи рфы изаагылаз здырхуада.)

Ара итагылаз ашэапыцьяф рахьтэ, еихаразак рыхьзкэа издырамызт Иуана. Урт рыхьзкэа иара ажэа «апарк» аицш, иара изы ифахан. Иаххэап, «абна», «адэы», «ашьяц», «ал», «ац» ухэа иара изы ишцэажэоз еицш, арт рыхьзкэа цэажэоимызт.

Ацлакэагы, ачыккэагы ркынтэ икан зыбгы кацсо реицш зыбгы камцозгы. Ачыккэа хыдмыр-ффеижьтэи акраацуан, акыр ихбабаза икалахьян. Зыбгы кацсо рыбгы шкацсара ианкацсалак, рымцакэа рыцкратэон ачыккэагы фыц ихырффатэон. Ускан аиланхарта анхамоа хэа изышьтаз акынтэи апарккэа ртэы здыруз даарцхэон, нас ари аусхэартаф аус зуаз зеггы уаахэ ддыркацон.

Иара Иуана иакэзар, амчра фыц аакалазар, абри ахыбра аусхэарта оналечижьтэи макьаназ абри абахча уахылацшла хэа инапы ианырцан, ус дааиуеит. Уи инапы ианызтазгы хатала ауездтэ комиссариат аихабы иоуп. Акэпара аилашымтаз, еиха ианшэартаз даазыцрымшэо дызцыз, ызарагы ззиуаз, иагыхьчоз. Иара аихабы излеихэоз ала, аргьажэоас имаз.

Усканцэкэа урткэа зеггы еиха аеакала идикылон. Дыккэынымзи... «акэпара» анырхэалак, ачча дакуан: кэпарахкыс иара иидыруз «бгарцахы» акэын. Иара хылацэкэа акэпара дазгагамызт, аха данакэшэалак дыкэпон. Макьанагы убри «бгарцахы» хэа изышьтоу акэпараф анышэ азэггы даимырбацызт.

Аха, ашьтахь излеиликаазала, урт эфыз ақөпара аеакын. Уи зны-зынла напышьашөала, аөазных камаҥыхла ианеилалоз мацарагы акөмызт, уимоу еиөагыланы ианеибашьюаз мацарагы акөмызт. Лацшөацшы иумбоз мчын. Иара, ашаха еицш еимдырххоз ахақөитрагы ус иубазомызт, аха ианузым-галак аөунардыруан, ианугалакгы. Баша ирхөоит акөымзар, ианузымгалакгы иуадаөын, ианугалакгы. Уахгы-өынгы уахө тыргөыгөны амац уулар акөын.

Аха ғыц даналагаз, дахыцкөынзас акынтө игөы аналаказ, уртқөа зегы данхөыцызтөи ихөмаррақөа ирзааигөаз акы аицш дацпыцөон. Ускан, еснагь дызцыз аицхабгы убри ахөмарра иалахөу азөы иеицш дизыкан, даашьтыхны диргылон, диөыцтреикуан, иөы итамзоз алаф иеицөон, икацашьяқөа каицон. Аха уажөы уи деицхабыцөкьан, дхөынцқарра уаөын, дхадан, иицөоз иара изы изакөанзар акөын.

Усканцөкьа, урт «абгарцахы икөпо» хөа дзышьтаз данрылала нахыс, аицхабы дзыхьчозгы иара иакөын. Ашьтахь, амчра анеиөыркаа, зегы еилазыгзоз аөыза Беглар инапы ианырцеит.

Иуана дналбаан, абацча дныцагылт. Тагалан амчра анапаөы ианагахьан. Абгы кацсахьан имацымкөа. Уи дылагыланы иөынеиөеит. Азеи ашлие рыфөы макьана еикаран. Урт рыфөы еснагь игөы казцоз, агөалашөара бзиақөа изцөырызгоз ракөын. Хөарада, ускан игөа-лашөон шьхыцын, ськ ыкөнацаанза ацста реартарц рахөгы уаагы аныццакуаз... Иаргы алпхынрак дахышөарыцоз ахра дуқөа игөы рызхыблаауа дшыказ... Аөны данааилак, ишынцаацөаз – иахөшьцөа, иашьцөа, иаби, иани – шака дьгөхьяаган ицылоз... Даньөөидас инаркны уи иөны дсасын. Зны, тауади-аамыстөи ирыцыз, инарылкьө анхацөа рыцкөынцөа рахь дыцхьазан. Ашьтахь ақөацөа дрыланагалт, анхаөыжөлар рыхьзи-рыхьымзги иадгылаз ирылахөу

хөа дыцхьазан. Уажөы, ари ахышыкөсагы, амчра ғыц аөы икоу, зышьхақөа, зышөарыцара, зқыта, зтаацөа – зегы уи, жөлар рымац аура иахтныццо хөа.

Аха иахья уртқөагы игөалашөартө дыкамызт. Иахьатөи аамтала уахөацшуазар, уеизгы-уеизгы митөзакгы камлеит. Ииашоуп, икөнагом, аха аамыста ду дтаркит. Уи ианиаазгы иара икласс иатөыз рацкысгы анхацөа хөтыр изрыкөын. Иахьилшоз дрыцхраауан, ирыкөнамго иакөшөар, рөыхра дашь-талон. Аха, уажөы аамта ус икоуп, уи дахьяамста дуу азы мацара дтаркыргы рылшоит. Ахи ацыхөеи, аус иацхраатөуп, дытрыжьыртө икацатөуп. Аицхабы иахөатөызар – иахөатөуп. Уи изиахөатөузеи зегы иара идыруеит, аха.

Ус егы иказаргы, иахья Гөранда иара иөы дынкыдыхылан дibeижьтөи, лыөцөажөабжь иа-хөаижьтөи, лыөшылыцсахыз гөөицөижьтөи, иара иөшицсахыз атөы иалхөөижьтөи, ицстазаара ахөаа канатазшөа, арахь аахыц иөыцны даламгар ада цсыхөа амамшөа ибеит. Уаанзатөи ицстазаара акгы ацнамыхт, ус игылартақөак ицсахт. Зны-зынла игөалаказаарагы аөацсахлон, уимоу, лара Гөранда ианлааз харантө лацшык наихьылмыгзаргы далазон, уажөы иаа-лыркьан ацакпхькөра иман дацылт абри амш.

Уаанзагы зны абыржөы акөзаргы абыржөы акөхароуп, уажөшьта ахөычы-хөмарра сахыцацөөит, аусурацөкьа – ахацаназа иуалу напы асыркыроуп хөа игөы ианаанага, иөицхабы идырызшөа иара иахь днеицхьөит. Уи иаахтны иөицхөөит, иара ицөөизозгы акгы имазамызт, Акөака дыргарц, деицхараркырц ишыкоу. «Хөа зегы апартия хөсолдаццөоуп, – ицөөит уи ускан. – Ухы ахьдырхо уцароуп. Уаргы уажөы ара уаанызкылаша акы уазыскыр, уаанхазар алшоит, саргы акгы сылдмыршар. Убри акынтө, макьана абри абацча уахылацшла, убрыгь усуп... Ишахөтоу шөкөыла

иҗаагалап, мацурак еиңш. Нас, сара санцо, җабаа мбазакәа, уаашьтыхны уахь узгоит, уатәи уусура иеиҗа игәғәахоит, аха уара избац уакәзар, зныкьарагы еиҗа иааугом. – Иара игәы аналаказ ишицәағаз ала, интыркьа-нтыркьаны дааччеит. – Убрыгь бҗарцахьы ақәҗара иаҗызоуп... Арагы иаанхо калап...»

Убысканынза уи алаф ажәагы еиҗәон, ианаиҗахыз, егырт, уажәы уи ихьчара знапы иакыз ишыртхымызгы, дныонаорлон, данхәычызтәи ихьз Кәаҗаб хәагы еиҗәалон. Аха уи аены нахыс аеакала дзыкәлеит, аеакала ихы ныкәиго далагеит. Убри аены җыцбарах дибейт, изҗаит, даара изҗаит хәагы игәы иаанагеит. Ақәҗара ианаалагылаз, иахьей-уахей ианейцыз еиҗәоз уажәшьта изиахәомызт, ускан ихы шымәаҗигақәоз уажәшьта имәаҗимгар акәын.

Зегь реиҗа изейцәахаз уи ихьз ауп. Данхәычыз хьзык иман, данырнатуаз аеа хьзык ирҗейт. Ихьычы хьызшьара «Кәаҗаб» иалхны ақәҗаратә хьызшьара изыкарҗейт «Светильник» хәа. Аха уи азәы ииашан ианейҗейга, «Копилка» хәа аанагеит, нас иара иакәихит. Ақәҗара ахы анакыз, иаргы дычкәынзан данналагылаз, аоны ихьзыртяз ихьз иархәон Гач хәа. Ишнеи-шнеиуаз, маза-аргама ауейздзегьтәи аизарақәа мәаҗырго ианалага, иаалыркьан җара уаанза уаҗы изымдырзоз ихьзи иабхьзи еидкылан ирхәейт, Виқтор Михаил-иҗа хәа. Иҗбаршьазаргы, азәгы алаҗимҗит. Ашьтахь, шьоукы иара Гач данырнатуаз ирҗаз ихьз ауп рхәейт. Аха иаб гәышьа Қьбар акәын ихьзыз, аха убрыгь ақьырсианра җыц ианаларгалаз дшарҗысахьазгы дырнаҗит, убыскан ирҗаз ахьз ауп рхәейт. Шака калалак, ара иматураҗы уаанза дыззымдыруан уи ашьтахь дыздырзи, хьхь аеспубликатә усхәарҗақәей – зегьы ихьзи иаб ихьз җыци ахааназ ус акәызшәа ишьтырхт.

Ақыҗақәа ркынтә шьоукы аказы иаргы, дара зышьылаз Гач хәа иархәон, уа азәгы акгы ахиҗәазомызт. Иара Иуана иакәхейт зҗагылазашьа еиҗа иуадаҗыз. Аусхәарҗаҗ зегьы, иахьаҗахызгы, иахьаҗымызгы ибжьаргыло, Виқтор Михаил-иҗа рхәон, иара азәзәҗык уи ихьзәҗ даннейлак, ус акгы мхәазакәа давсуан.

Ара аеакгы ыкан: иара Гач, ианхәычыз, зызцәа ахьхәмарны, мацкгы иахьччан, Кәаҗаб хәа хьызшьарас изыртяз иан, иаагылазар иҗхәысейбаз, ианлахауаз Гәлиза ду хәа изышьытаз, ианылмахауаз Гәлизажә хәа зырхәоз илҗахымызт лычкәын җасатәи данхәычызтәи ихьзшьара азәы иеиҗәар. Гәлиза, аиашаз, даагылазар җхәысейбан. Лхатца, «аиспанка» зыены Аҗсны иқәнагалаз аены ихьын, мчыбжьыкгы днанамҗейт. Ейбакалҗла илаазаз ускан амҗарҗа дҗан. Иабгы, нак назатәи имәа дықәлаанза, арахь ииньыз уи азәзәҗык иоуп.

Аҗлақәа ирыҗахьыз абгыжә дҗо-даауа дылан Иуана. Абар хьшықәса цуан абри аусхәарҗаҗ дааины, дынтыс-ааҗысны, нас акрыфарҗахь дндыгыло, лафқәак нарахәо дааиуазийҗейт. Иаалыркьан, уи шака ихьанҗаз, аиҗабы иейҗш иҗоу иажәа акәзаргы дызхымҗо, шака ахаҗа иаҗәамыз – зегьы рыхьанҗара җыц иқәыҗәҗәо иалагеит. Анҗ иаарц иказ дырзыҗшын. Дгәыгуан иахьакәхейт хәа.

Днейны аҗлақәа руакы амҗан игылаз атәарҗаҗ днатәейт.

җауади-аамыҗей рахь, дара амч анрымаз, еиҗарак дзыцзаз азәы иакәын. Шаҗ-иҗа Қәыҗ хәа. Уи аурыс ир рәы дыкан, корнет хәа ачын иман, аха зегьы ныжьны Аҗсныка дааит. «Ахаҗа иҗсадгылаҗ дыказароуп, даамыҗазаргы, дынхаҗызаргы, дейбашьҗы-заргы!..» – ихәалон иара уажәы-уажәы. Уии иарей рхала, нас, егырт җауади-аамыҗей рычкәынцәа

ирыцны, иахымсасыцыз иабыкөү. «Асасбыста хаауп...» – ихәалон Қәыць длацәкәысуа. Уи акы сацәшәоит, азәы сицәшәоит, акы сацәыпхашәоит хәа дыкәмызт. Даара изааигәаз ауаагы данырмаабуаз еихан, убри акынтә зны-зынла малазацәы даныкә-хозгы ыкан.

Иуанеи иареи анеибадыр инаркны, дилацсны дникылт. Иара иәы саамста дууп хәа иәыргәгәаны иәыкаимтцеит. Иуана, қәралагы акыр дшеитцбызгы, иәышыкылцәкәа ииркуамызт.

...Абжәааңны, арагы дтәалон, акраамтагы дтәалон, азәгы, акгы усс икзамкәа, аха иахәа иауамызт, ихы кәнишьон. Аенышьыбжәон ахәцеибага ду дкәазза абахча дыцатәан. Доагылан, иакәыршаз ахәхәгәара аганахь днаскәеит. Уа цсацлажәла шыацәкәак ыкан. Урт цыткгы рхыцуан. Аха рацәакгы рәырымгеиит. Рацәхәа ианидыр зегь рәицәа ицәеишьаз, урт ргәырбгы карцсон. Уажәы ргәырбгы зегьы хәацәшьаахәхәан, аха ус ирыкәын, икацсахәаз мацын.

...Аиашаз, Қәыць зны-зынла алаапк даоызахон, амыцхә ижәуан, иакәым ихәон, аха убаскак еишьцылт, дизкажәуамызт. Ашьтахь зныкәарала дшақәымгәыгзоз иаахәит зегьы. Уажәыгь ихьухәуа иәыцхоит изынхаз уи ахәаа, ианааигәалашәалак. Рәизыказаашәа зегьы иара убрацәкәа азшәах еицш иныкәба ицеит, абгажә еицш уи ацака икоу ахәра иакәны инхеит.

...Иахәа Гәранда дибәеижәтеи иәыцхеит. Уи атоурых атәы зоухәода. Ақытаә инхаз иоызцәа ирдыруеит, иагхарцоит уи, аха уажәы иара ицырхагахар хәа иацәшәаны рыцсы иахдырзаауа икам. Уатәи иоызцәа уи азы ишәартам. Уи хьзы амазамызт иара итәала, аха амч аман. Абзиабара хәа изышьтоугьы иузадкыломызт. Бзиа еибабо еибаргәакыр, акраамта изеилибамкаар алшоит, аха нас, шамахазак акәымзар, еизааибагоит. Еибагоит. Ахәыцкәа рхылцуеит, дара ргәеибабылрагы

урт ирызшо рәынархоит. Дара рхәацәкәа еигәыцхәцәак реицш икалоит, ани ртаацәара ахы зларкыцәкәаз гәалашәарахоит.

...Иара уи рацәхәа даниба, еснагь длыхәацшыр итаххеит. Ускан дыцкәынзан, аха ус ишыкамлоз идыруан, еихаракгы иара анхаоы дахьипаз, лара аамста ду дахьипаз, уи аганахәала дзыкәгәыгуа хәа акгы калашәа ахәамамыз азы. Убри акынтә, илацш ицәахуа далагеит. Аха лара илмыцшаар лымуит. Ус лылацш заналшьоз гәмырәыгьгас илыман. Ахкәажә, еихарак данкәыцшу, урткәа рзин лымоуп.

Аха абри иара дахәацәанакыз иалкааны зегьы еицгәартәит, лаб Алмахсит дналацан. Дахьынхаоыз акәхап ус дзалыркааз. Еснагь икылзыршәшәо анацшәа ирзеилкаауамызт, уинахысгы иара Иуана Алмахсит ионы днеиуа-дааиуа, уи аәы дыцкымкәа дахьыказ.

Лара Алмахсит ихшара дреитцызбан, азәгы дилеицәцәкәомызт. Лан лара дышхәыцыз дыцсит, дылгәалашәартәгы дыкәмызт. Лаб ла лаазара иазикит еихәа ицкәаз, еихәа ламыс змаз хәа иипхәазоз оыцәа ахтныхәсахәыцкәа. Урт неитәнеитәсуа лара илыфзан. Атыпан ускан иаадыртхәаз ашкол акынтәи арцаоцәа рыоңыка иныкәон, дадырпхәон.

Зегьы рәы акыр ддыркынцыцуан, аха лаб, ауаоах ибзиабара дахәшәтәуан, дагәылпхәауа дканатон. Иуана идыруан Алмахсит иара хәтыр шикәитцоз. «Ари анхаоыцкәын ашьабыста еицш дшыкоу шәымбо, – ихәалон уи аәыргәацра здыруаз тауади-аамыстәи рыцкәынцәа рахь лацшыла Иуана днадырбаны. – Хәра хәпапан хшәанза хцәшькәа кылышьшь иаакәлоит. Уажәы хашцо хцар, хускәа даара иееим...» Уа даагылон, иацицарц иицахыз ихәа дацәшәаны иәы иаирхәомызт. «Иара гбакы дазышьтыхуам, арахь хәккәынцәа ртәы ихәоит, – ицәыцакны дгәацәауан

Қәыць, ари аицшқәа аниаҳалак. Ихаҗа иеҗыцәкәа акгыы изхәомызт, урт аиҳабыра-аицбыра анхацәа рацкыс иахатгылон. – Знык уасак изхом, иҳаҳауеит... изеҗыцшугыы иара иөызцәа роуп, аҗашь ахала икалазом. Сара усазцаауазар уи аөыза схы исзатәашьом, уи аҗсыцәгыара ахьзуп. Уимоу, ус зышхәас изжәуа цәыцақәак сырхырбаауеит...»

Алмахсит изы ииҳәақәоз рәы диқәшаҳатмызт, аха иара Қәыць, аиашаз, деилакаца дыкан. Жыы-мыцхәык иқәмызт, абни «зышхәас иижәуаз ицәырацәахалон акәымзар.

Иуана, Қәыць дицны, егырт – тауади-аамыстәи зәицныкәара даларцоз – дрыцны, лассы-лассы сасы дзыгны икамлазацыз Алмахсит иахтынрахыы дна-нагалон. Иара аәа гәыграк имазамызт, аха абас знызынла Гәранда дахыибоз, лылапш ахыихылымбаауаз цыс ихан. Ус аамтагыы цәит, иаргыы абри аицш аҗагылазаашья илаәзо иалагеит. Ларгыы, цытрак уа дақәымшәакәа, даннеилак, еснагь илызкыз егырт алапшқәа еимгәыреәо, лылапш ахыццакны иара дапшаауазшәа ибо далагеит.

Ус... аиашаз, зегы аахәит...

...Абаҳча ахи ацыхәеи акырынтә дахысит, арахь игәалашәарақәак рылагыы ихы ахигоит, аха дыпшуп, акы анбасархәои, акы анбазбари хәа. Урт ааины икалозар, иара имбакәа цашья рымазам. Аусхәар-тәегыы адәахыы иубартә еицш еырцысра карымцәит. Бегьларгыы арахь дааталалон, иара Иуана убра дышгылазгыы, абаҳча лапшыла еимдо, ара уажәы икацатәу, уажәштан икацатәу хәа апшәмара шьтыхны ацәажәара далагон. Ижәоахыр днас-насны, уаланам-галацәазааит хәа аанаго дхәаирпшаанза. Уи дшитәх-цәамыз иззомызт. «Уара узоуп изысхәо, иуцхраатәуп, озеленение великое дело, воздух, здоровье – урт зегы

уара унапы иануп...» – ихәон уи мчыла дыччо. Иахья убрыгь ихабар уаҳа икаимцәит.

Дыроеггых днәины аәа цлакы амцан игылаз атәар-тәә днатәеит.

Абыржәаанеицшцәкәа тагаланк азы, аоныка ихын-хәны ишаауаз мчыбжык акара скалом, схабар умбаргыы хяас икоумцан ихәаны, иәы даасны дцәит Қәыць. Хымш ракара аацхьан, Иуана ахааназ ихахыы изаамгашаз ажәабжык аарылаөит: Қәыць Гәранда дигәит, шьоуки дымцаирсит рхәеит. Уи аҗызшәа бааҗсы алцит. Алмахсит ауаа иманы ипҗа длышьталт. Аха лара «сахьяаз сыкоуп» анылхәа, даахынхәны дцәит. Уинахыс, излеидыруа ала, Алмахсит иҗсы зыҗхәараз иҗа мап лцәикит. Иара дахыкоу уи лызбахә азәы ихәаргыы, ма иара днарылцны дцар акәын, ма изхәаз дцар акәын.

Иара Иуана игәы ахыпсыз инхәит. Изхымгоз Қәыць абас дахыпсахыз акәын. Аәазәы дигар, ус ишы-калашазгыы идыруан, еиҳа ихигон. Уинахысгыы Қәыць уаҳа дагымбәит, машәыршақәгыы цәара иааиҗамхәит. Аха иара Иуана ихаҗа иеицсахит, уажәраанза изымдырзоз аәазәы ионыцка дцәырцит. Уи лаза имамызт, амц дзыцкәон. Дникилар, деиқәигәалар акәхеит «сара саагылогыы сыказам, арт классла иҳаҗоу, хшья зыграгәоу сырәагыланы сықәцароуп, – ионыцка дтацәажәон уи, – зхы-зыпсы иаеиҗго ауаа иашақәа ахыкоу сыказароуп!..»

Иара ихаҗацәкәа идыруан, уи «зхы-зыпсы иаеиҗго» хәа дызәыз рыоныцка зжыы ужәыр зтәан еиламгыло шакаө ыказ, уаҳа царта, уаҳа хыдыларта змамыз. Аха имч иқәымхәит ани дызмыргылоз. Уи еыцгазаргыы каларын, избанзар, анхара-нцыра иацәыхкәахьаз ауаөы, игәы каршәны цәара дызтәо дыкамызт.

Дышиашаз Гач иахь дагыцәит. Уи зегы дрылыхәхәоит, ма дреиҗгуп хәа акәмызт, ус зны ашкол

еицтан. Иара класс даналга дакэыцт, егы иеакэырцсны дафын. Ианейдтэалаз Гач хаха-хымш иитцоз иара мышкала ицон. Ацара дзырцоз апап Иуана диеигэыргыаны изихэара издыруамызт. Идтэалакэаз кэрала дреихамызт, аха ус зегы дрылыхэхэон. Зны урт руазэы зегы ишрахауаз иыза ицэгъа арцаоы ифы ихэеит. Арцаоы данца, Иуана ацэгъа зхэаз ачкэын дыкны даниршэ, ишакэым дкахаит, ицынца ашыа ааит. Уи азы ианырыпкозгы ыкан, аха Иуана мыцхэы згэы еилгаз ацаоы хэа дахырыпхязоз акынтэ, ишыамхала ацыка дыладыргылт. Иара, уеизгы-уеизгы, хэатэ-хамцан, ихы итэшэоз анаос аеакы ныкэимго дыкамызт, аха ани зыза ицэгъа зхэаз, уи акгы ахьиарымхэаз ухэа еидкыланы даназхэыц, доаткыан, иапхьаткэа иказ апенцыр асаркыа отапыххаан, дыкылпан, ашкол ашта доытка дцеит. Ашытахь апап-арцаоы рыоны днеит, зегы ианахажьуеит, абри акрызльцуа азэы иоуп ихэеит, иани иаби дрыхэеит, аха иара ацсра-оынцэарадагы имуит. Изимузгы, уажэшьта ашкол афы днеины иызцэа рылагылашыа имам хэа ипхьазеит, иеиргэааит, аха дыпхашьон. Уи апап иахьагы дигэалашэоит. Дигэалашэацыпхьаза цыара акы злеиташа моак апшаара дазхэыцуан. Акэа икоуп хэа иахьахьан, иара икэлоугы ацара ахьырцо. Акэа дызнеир зегьрапхьа убри ицшаар итахын.

...Гач ускан ари ауездаф дырдыруа дкалахьан. «Иахьа уажэраанза умоахкыаны укан, иахьарнахыс угьежыт, амоа иаша укэлеит, иузыбзиахааит...» – ихэеит уи доеихацгылан. Иара ускан ачча дакит, аха иеникылт: ашкол ианейцтаз, данхэычыз, ицатэкэа цкыа ихы иантамлалак, акэачаб итаз абылтэы нтыкэкэаанза, иапхьа иныкэыргыланы дахьтэоз акынтэ «Кэачаб» хэа хьызышьярас ианиртоз аткысгы деитцазшэа дибейт.

...Доагылан, дароегых абахча дныцыс-оыцысуа дныкэлейт. Макыана азэгы ихабар ыкам, иаргы азэгы дипхьом.

Ацьяжелар, мамзар, аусуцэеи анхацэеи хэа ажелар рыхьз зыпсахыз Гач дышрылаз, нас рапхьагылаоцэа дшыруазэкхаз Иуана иахьахьан, аха ашкол ианейцтаз аахыс еибамбацыт знык ада.

Убаскангы реибабашыа шыкалаз атэы азэы иоухэаратэы икамызт. Зегы зыхкыаз Кэыц гыкэха иакэын. Алмахсит баша ихэомызт, Кэыц есым-зеитасымта азаара изаауеит хэа. Уи иашацэкыан, Гэрандагы убри имзеитасымтакэа руакы дацанакит. Агэра ганы дыкоуп, Кэыц ашытахь дшахьхэуаз, ирласынгы. Ианакэызаалак пхэыск лахь дхьяпшуа имбацыт, зны-зынла урт зегы неидкылан дна-рыхэапшны дышнымхо атэы изазомызт.

Ус акэмызтгы, ашытахь ари аменшевикцэа ахацаны цэгъапсышыала ишыказ дцаны Деникин ир дрылалозма, итахашыа уаоы изымдыруа ихы таирхозма. Гэранда леипш иказ, абри еипш аамтаз, лабацэа ианрышыташэарыцо лхала дныжыны.

...Уи ускангы изааны дыкан, Гач убас дани-зныкэозгы. Иуанагы даницмыз иакэшэеит. Иуана даницыз еиха игэы азтаны дыцкыон, избанзар дышникылоз идыруан, абжыапны даланагалацэон, нас, даагыларц итаххаргы, ихы дзаиааиуамызт.

Еизарак афы – ускан аизаракэа рацэан – Гач абольшевикцэа рыхьзала дыкэгыланы дахьцэажэоз ихэазаап, «аменьшевикцэагы харэыпсаауа хакам, аха тауади-аамыстеи рааста иахзааигэоуп, избанзар, уртгы тауади-аамыстеи ирацацэоуп» хэа. Ари захаз Кэыц, иара иеипш азаара змаз еизиган, Гач иызцэа дрыцрыркэейт. Дара еыжелан, Гач деикэпах дэахэаны дрыбжыацалан идэыкэлейт. «Зегы иахьырбартоу цыара унаган, – дагыуан Кэыц, – амца иакэиахьоу

умгәәцәә ркыаны икәысцоит, алахәә ухақыруа». Цас иауазшәә, амған дрыкәшәеит Алмахсит иахтырқарцәә иреиуаз азәы. Уи еилақан иқатқаз аихақ агәыжь иакәәахәән, ағы ианкны инеигон. Алмахсит мышәхәыс хәычык кны изааргазаап, убри итакны иаштәә, асасцәә иахыырбалаша цъара иргылар итахызаап. Ари Қәыць ианиба, агәыжь ааникылан, иакәәахәәз аакәихын, Гач изкәә икәәеицәеит. Уи егыхьантәәамызт, аха иара изхеит, уеизгы ишәәгаа ыкамызт, зынза деицанацалт.

«Абри уацаланы уцалоит, – икәеит Қәыць, азаара изааны, уажәшьта даагыларц итахызаргы иxy дазымиаиуа. – Иисус Христос дызкыдырқаз ацъар иара идыргон. Уи ишьа уажәы сара изуеит, Иуда исыргоит уи ацъар. Сахьхы хәхыоухало абри утакны, абахәәә усырцоит. Анцәә думазар, уимыхәози, уимашьапкуази, аха анцәә мап ицәышәкхәеит, шәара агәыцәәкарақәә, хәатәыс ишәымоузеи!..»

Гач иоызцәә азәы иеы даасын, иара Иуана дипшааит. Иуана урт данрыхъаз Гач уаха наилымшо, дшын-каҳарацәкәа дықан. Қәыць иеимырххазеит, дызфыз игәы ақәфыгыхьан. «Аха, нас шәәаидышәхала, аоызцәә товаришьчраа, апролетарцәә, ацәхәы-кьантәзқәә!» – икамчпцәә иәамгәәцәә ильцеитқан, иоызцәәагы иаргы агәарбжъара бжыырцәәжәәауа, аеышьапхыц иарганы ицеит.

Иуана, Гач излеихәәз ала, классла дызтәыз рахь даниасаз аламтала ажәлар, уажәы ацъажәлар хәә изышьтоу рыоныцқа аусурақәә дыргәгәеит. Урт рахьтә ахадақәә иреиуан ацәәжәара, ацъажәлар еизганы рхы атартәара. Уи ағы ари ауезд ағы Гач ирапигон. Аға-пыцгы иман, абжыгы ихан, цсышьацәгәала иаарым-пытимкәкәәкәә ажәәуаара иртөмызт. Тауади-аамыс-тәи ианрааз ауадақрақәә еимаркуан, аха арт, зегы аархәны икәхаргылоит хәә иафызгы, уртқәә рзы азәгы ицахазомызт. Насгы, дахьуаәсасз акыр ипырхаган.

Зны-зынла ибжыы рилоуан, арахь иара уағы дйба-зомызт. Иара дызтахымыз ибжыы ахьаагаз цасхәә иакәшо-иакәшо мацара дырцәәхзон.

Иуана ари иаразнак игәеитәеит, иагыхьмызгйшьеит. Зны, Гач дцәәжәарц иғы анааихих, егырт икәшо ианалага, даашьтыхны ижәәахыр дыкәиртәеит. Иара уағы-назаазак ижәәахыр акынтәи уи зегы иры-лыхәхәоз атрибуна иахагылаз дйфызан. Гачгы, ариабжъарак иихәәшаз идырхәомызт, деихшылан дықан, ижәәахыр дныкәикаанза дызлагаз иаа-тәирцәәанзацәкәа дағын, ацъажәлар хәә изышьтәз ажәлар иртахыз атәы икәәанза. Иара урт иртаху еигыны издыруа хәә дыпхьазан. Иажәә ачын-тыры иафызан, ацъажәлар ирагоу, измырбзазо, нхамәа рызымто хәә урт иалхны ирымаз ирхикьон, ирыкәпцәәтәон. Зны-зынла, напы гәыцхәла дара, ацъажәларгы инархикьалон. Уи зтаху ыкоуп хәә ипхьазан. Аха «ажә ашьапы ахәыс ашьуама» рхәоит, уи еилыркауан даргы.

«Хәи, уқәәқәра хцааит, икәкәнагоуп, еилызкаауа хәкәзар ххы хурдырит...» – рхәон шьоукы, рыеим-царкыргы цәгәа ирымбошәә; «инапы фәцоуп удыруоу, цхәысеибак дахзааигашоу...» – ацәы алартон алафхәәра шьтәзымцәацыз аәа шьоукых.

Убри инаркны Иуанеи Гачи еидгәалазшәә акәын ишыказ. Иааицрымшәәзакәә уи ицзаара апартия инатәз напынцәк еипш дазыказар акәын. Иалагазгы иара иоуп, дацпыхәангы икаитон. Уи, аиашаз, егымариаусмызт. Гач шәәгаала дмачын, аха ақдыхсаха еипш зара имазамызт. Иара «ақдыхсахагы» атса тәдыртәәзшәә акәын ишыказ. «Ал салху цьушьома, ацъ салхуп!» – икәәлон иара Гачгы.

Уажәшьта уртқәә акгы атахымызт. Уажәы ацәәжәартақәә ыкоуп. Ара, еиха цәәжәатәыс иахымоу, ацәәжәарта дахьнадгыло, цәка әбака-хпәка фы змоу

амардуан җагылоуп. Иҗахызар абжъаратәи дҗагылоит, иҗахызар – хыхьтәи, иахьынзеиҗаху дҗыхәхәартә. Уажәы аныхәақәагы рацәоуп, уи ахыбрақәа рыоныҗкагы имоапыргоит, уа ицәажәатәуп. Ауаа рееибаркынгы амоақәа ирнылоит. Зны-зынла Гач (аоыза Виктор Михаил-иҗа) амоақәа рәы имоапыргоз аныхәақәа раан җьаргы дҗазомызт. Ара хыхь дахьтәоу ашә анаиртлак, амоахь ихоу абарҗа днықәгылоит. Аҗуҗьар иҗалоз зеггы заа идыруазшәа ауп ари ахыбра шыҗаиҗа. Аҗьяжәлар, абираҗқәа, аплакатқәа, ашәтқәа кны уи абарҗа иаҗсны иҗоит. Рнапқәа рҗьоит, ашәтқәа рҗьоит, рбыжықәа дыргоит: «Нагзара ақәзааит...», «Хаир ақәзааит...», «Нагзара иқәзааит...». Зны-зынла иналарыҗсоит: «аоыза Виктор!»

Ақәа ишыҗарҗаҗәкьо иҗахҗоит хәа, артгы рхы аҗадырхар рҗахымызт. Ар маҗ хьзы ргеит хәа.

Анеиааирақәа ианрылгалак, ари аусхәарҗа аонуҗка аныхәа ахьзала аҗәыҗақәакгы рыклон. Усҗан акрыфарҗа зеггы уи иазыркуан, асталқәа еиҗыршыуан, ахы арҗон, аҗыхәа. Агазетқәа рәы ишырыолоз еиҗш, иалукааша аныхәақәа раан, егырт аусхәарҗақәа рҗынҗәиггы асасҗәа аарҗхьон, ирылаҗш-рылаҗшны. Иагымкәа астал дырхион. Урҗ абанкетқәа хәа ирышьҗан.

Зны, банкетк афы, оы бзиаҗәак ыҗан. Шамахаҗ акәымзар изымжәуаз Иуана инамҗхәны ижәит. Астал моапыргоз иара Гач (Виктор Михаил-иҗа) иакәын. Аҗәҗа анику егырт гылар иузомызт. Иангылалак иара днарыҗаз дахьҗоз иҗахымзар акәхарын. Дара хыхьынҗә җаҗа иҗшуа, иара җаҗанҗә дара дрыҗаҗшуа, иаҗсамызт, хәарада. Аха җсыхәа ахьамазамызгы ыҗан. Уа иара «шәымгылан» иҳәеит хәа, дара рхафы изааизомызт. Ари Сталин аныхәафәа аан акәын. Иуана игәалашәоит, раҗхьаҗаҗәкьа Ленин изы акәын изгылоз.

Уи дыҗсижьтәи ус дыргәаладыршәон, аха раҗхьа уи азы акәымкәа Сталин изы игыларҗә иҗазҗаз аҗәы издырамызт. Уи дыршьагы амамызт, хыхьзанҗә иаазар акәхап.

Иуана уи ахьз гәхьяаигон. Гач ижәоахыр дықәтәаны данҗәажәоз уи ихьз ала далагон, уи ихьзала далгон. Иаргы убасҗак дашьҗылт, уаха дшыҗәоу дурфьхар, раҗхьа уи ихьз ихәон. Аиашаз, убасҗак игәра игеит, даныҗәоуггы иҗхьыз иалоу аусуҗәеи анхаҗәеи роуп, есышьыжь мраны дрызгылоит хәа игәы иаанагаҗәкьон. Уажәы «уи дыҗан, дыҗоуп, дҗалоит» хәа рхәоит, аха ишеижьягаз аҗарагы еиликаауан.

Аҗыхәтәан, арҗқәа раан, иара Гач, аоыза Виктор аныхәафәа аныркуазгы игылон. Имгыларгы руҗәкьомызт. «Схы сзахаҗгылом, аха шәара зеггы шәахаҗыр аҗынҗәи...» – иаргы доагылон. Иара Иуанагы, убри аены, аоы бзиа аныҗаз аены, Гач аныхәафәа дахҗәажәан икит. Аха убрагы даанымгылеит, иҗеггы хәҗыр иҗәиҗар иҗаххеит. Ианаҗахьҗәкьаз ишыҗаиҗалоз еиҗш, дашьҗыхны ижәоахыр днықәирҗәаргы җәҗа ибомызт.

Еснагь ара дибалон. Раҗхьаҗәкьа мчыбжык ахь знык-оынҗә днаган диаҗәажәон, ажәйтә, афәтә ргәаладыршәон. Насгы еснагь диҳәон, есымша кәымжәы-кабала иееилеиҳәаларҗ. Иара усгы ибзиан, аха еиҳарак асасҗәа рзы. Зны-зынла Аҗсны анҗыҗынҗә ианаалозгы ыҗан. Усҗан Иуана иаҗсуа маҗәа даҗәәырбо, иҗама ахы кны, оынҗә-хынҗә ирыдам-заргы изеыҗигалак урҗ иеыдиҗбар акәын. «Абрк, партизан...» – дыҗчон Гач урҗ дахьрылагылаз, иара иахь дыҗшны. Ус иаҗахызар акәхарын.

Уажәы иаазқәылаз, уи иусқәа раҗәахеит, аамҗа изхом, шықәсык җуеит җаса ишыҗаиҗоз еиҗш днаган димаҗәажәеижьтәи. Аиашаз, ауаоы абриаҗара аамҗа

дышьтыхны драхан дануклак, иугөйдкылан иуаазаз сабик иеицш угэы дыцалар алшоит. Дыгэхьааугар.

Гач иныхэаға нтыркөкөаны ижэын, иныкөыргылан астал даахыцит Иуана. Нас дычча-ччо аханы итөаз Гач иахь ихы рханы ифынеихеит. Амсабжара ааиоишахьан, абаскак игэы тызга здырхуада, анкьа зны, ақөпара аилашымтаз ишыкаитцалоз еицш, ибжыы өеиргеит: «Уара, Көацаб, зны укөацабын, аха уажэы улашар-багахеит!»

Убри аамтаз Бегьлар икоманда иалаз, еиқа излаз оыцьа ааин, амса кны иаагылт. Дырхыкөшарц ифанынеиха, аоыцьагы наидыххылан, нак-аак ижөахыркөа нтарс иааныркылт. Иаргы дацытцьканы, инеимда-ааимдан игөчамах иқөцан иандөықөица, агөарахөа иацхьа агөра иныкөхаит. Убри аамтаз накынтөи, цьарантө даацөыркөеит Бегьлар. Ант иуаа еиханы иоагылахьан. Урт иныцакшөа дрыкөцөкьан, даарак иртахзамкөа ихьацны реынархеит. Днеин, Иуана имахөар ашышьықөа иааникылан, даахьеирхөит. Иара, уи иөааимихын, дхынхөны дцан, итыцаф днатөеит.

Убри нахыс абанкет дуқөа ракөым, ахөыцкөа рахьгы инацхьара иакөыцит. Убрыгь, аамтала акөхап ихөан, дақөтөеит. Еимгеимцарак иоуны иара диацөажөар итахын. Иара убри атөгы еицөарц, ант асардацкөа ишырзымдыруаз дара реизыказаашьа, реизааигөара атөы. Иахьа еиқөшөартө изыкаларгы реицөажөара өеакхоит, уи уаха акгы алагалатөымызт.

II

Убри аамтаз, зегы-зегь ирылсны, илымхакынза иаазеит цөажөашьтыбжькөак. Урт ахахөгөара анхьцынтө, арахь иааолоз ацөажөашьтыбжькөа ракара итгамызт, урт иагьреицшымызт. Абга шгыгуеи, ала шшуеи, ацьма шыкаауеи, абгацьма ашақө ишасуеи

шеицшым еицш. Али-ацси рыбжьара адөахьы ддөылцхьан. Урт ааиуан ахахөгөара иаварххны иоагаз амса ианылан. Иаргы иаразнак дырбеит, аха ршьаға иацрымцеит, иагдмырхеит. Руазөы, еиқа ицкөыназ, Иуана еиқа изааигөаз, иацхьака иенеиташөа иуан, аха иөааникылт.

Арти иареи, уеизгы-уеизгы, еснагь еиөархасыртан икамызт, қөралагы руазөк ида, акыр рыкөра рфахьан. Насгы, арт еицырдыруаз уаан. Ари ауезд афы урт ззымдыруаз, дтаудума, даамыстоума, дынхаоума – шамаха уао дыкамызт. Урт нхацөан. Анхацөаназақөа хөа изышьтаз иреиуан, ражөагы русгы акрацанакуан. Гачгы ибзиан идыруан урт. Ақөпара аилашымтаз хөа ускан изышьтаз аан, Гач ижөахыр дахьыкөтөаз өааихак анимамыз, даанкылан иажөа цыркаргы, ацөы иахарцаргы ичхауан. Аөазөы иничхауамызт, аха арт ирничхауан. Ус анакөымха, дзыкөтөаз амахө инапала ихитөар акөхон, хөарада, иара Иуана ижөахыртөкьа акөымкөа. Урт уаныртахымха, ажөлар утахызар ацьажөлар хөагы рыхьзца, заца иузымзырөорра, иухыкөшан, хара-хара иувсуа икарцон. Дара рхацакөа ауаа зегы ырзырөны шыкөсык ахь знык-оынтө рыда ицөажөомызт. Убрыгь, ххы дхарбоит хөа акөымкөа, цсыхөа анамоузалак, абарт ирхөарызеишь хөа ицшны ианаанхалак акөын. Урт рахьтө азөы ажөамыцхө ианакөызаалак ихөомызт, ражөа еизган, иразан. Абас мацара ажөлар реы убаскак рыгөра ргеит, уажөшьта, цөгьа изымбо азөы дыказаргы, уи адырхагахара цөгьан.

Ашыжь инаркны деицагөгөа дызкыз, иаалыркьан ихасаптөны иацхьа икөгылаз, иламыс зцазкыз – зегы мацк дааурышьтын, ицсы ааидыргеит. Арт Алмахсит иус еицш икоу акы иаанагеит, ирзымзырөыргы, ирыцымныкөаргы зыкалазом. Амчра фыцгы ас икоу ртахуп, мчыла мацара хара узцазом.

Абартқәагы дрызхәыцхьан, аха ахи-ацыхәеи, иахьа иалагзаны ицстазаарае даара ихадаз акы еиликааит: абыржәы дахьыкоу дааихьейт, иахьада атакпхықәра иаша идны, иара ихы шымғаагиго, илиршо акыр ацанакуан ионы дшыюнымтыцыз. Убри изынагзар, акырцъара деикәнархо, изыкамцар, аринахыстәи ицстазаара пхастаны ибо ақынза.

Иаргы, деихьыс-еиңысуа акәымкәа, даагылан дырзыпшын. Уарла-шәарла анахь-арахь иниас-ааиасуаз ақалақь-уаа, рацәакгы итбаамыз амға ианылан иахьнеиуаз, арт наскья-ааскьян амға рыртоз цъыршьон. Аха урт амға зегьы рымехакны ишааиц иааиуан, инаскьярцгы ргәы итазамызт. Аратәи аныкәара ақкарақәа рыздырамызт, ирдырырцгы ртахымызт. Дара рыңкара дара ирыцын.

Иара иқынза ианааи, иаагылт, инапы имхны аңс-шәақәа иархәейт. Хәбыць, Мамсыр, Кьагәа, Кьесоу, Нага — зегьы алыпшаахқәа ракәын. Ари амчра анааи, тауади-аамыстәи рахьтә инханы иказ рымацара ракәымкәа, егырт зажәа ахы иакәитызтәцәо хәа ирпхьазоз анхацәа цытфокгы ражәа, рыбжьы рымырхуан. Аха артцәкья макьяна азәгы изымгәагыцызт. Даргы ркырта рыртомызт.

Паса, ажәйтә мычра ахаангы, урт иахьыртахымыз цъаргы уск иузаларцәажәомызт, иара тауади-аамыстәи иртаххазаргы. Нхацәан, аха ацәа ракара ицагьан иахьатахыз. Қәыць иеиңш азаара змаз азәы иакәымзар, нхацәоуп хәа иатәамбашәа азәгы дызривсуамызт.

– Уахьхәкәшәаз хгәы иахәейт, анцәа уирман-шәалааит, – ихәейт дычча-ччо қәралагы, әеакалагы иара еиха изааигәаз Нага, егырт мақ даарапыкьян.

– Аиеи, дад, ухәкәшәар хтахын, – иңсың ацанза иганы иажәақәа амға нариҗейт зегьы иреихабыз Хәбыць. – Иахзеиңшу усуп хәа сгәы ианагоит хара абра

хәазцаз... – илабашья хьантаза ашьшьықәа амға иныкәикшеит.

Беглар «уртахуп» хәа дызфызгы абри акәхарын. Арт шаауаз рдыруан. Ара ус акәын. Аеазәы иакәым, Лолиа илдыруан.

Аоналартағы ианнеи иаагылт.

– Ухәпызан хнаг... – ихәейт Хәбыць.

– Аиеи, дад, аиеи, хәпхья унагыл, – инеиларпсеит егыртгы.

Уахәгы ражәа обамтәкәа днарапызейт. Ишыкала здырхуада, аоналартағ азәгы дтәазамызт. Уа итәалоз реихабгы ихарта-сырта ыкамызт. Иуанагы уаха даанымгылазакәа драпызан хыхь ихейгалт.

– Уажәытәкья, – дара рахь данынапш, урт аагылт.

Адкыларта ашә днахан, ашьшьықәа иааиртит. Амазаныкәао пхәыс рышьтыбжькәа лахазар акәхәп, убрыг илдыруан, хәарада, арт ааирц ишыказ, дхәаза листол дахагылан. Уи дыччарц лхапыц анаалырпшы, рапхьатәи лхапыц кьякьяқәа ашья рыбжьажжы иқан. Лолиа гәыкәа илхәо иахәхьан, уи леихабы данир-шәалак хапыцла дшьо далагоит хәа. Ибартә еиңш лхы аалалыркәит, «шәюнал» хәа аанаго. Иара, ашә днахан икьякьяза иааиртын, ишьтахь игылаз рахь ихы икәейт. Уртгы, рыемырххакәа, еихабы-еитцбыла, еишьталан иаразнак иныналт. Ианыналоуп иангәейта, кәакыцыпхьаза игылаз акәардәкәа ирхагылан Беглар имилиция-уаа. Урт иахьгылаз азәгы иеимыртысит, иаргы имбазозшәа кәитейт.

Ақхәыс-мазаныкәао лышьтыбжь мыргазакәа, ашьшьықәа, егыи, нақ ихаз ашә абжара аартны, днынашьшьит. Дынаамлацт рхәоны арахь даахынхәит. Иаартны инлыжьыз ашә ахь лхы налкәейт. Иуана Хәбыць иахь дыңшит, уажәшьта ақхәагылара иара ишихәтоу ала Хәбыць дышиашаз ашә ахь иғаньнеиха, зегьы еихабы-еитцбыла инаишьталт. Иара

зегы рцыхэтэан дныюналан, ишьтахьала ашә аиркит. Ақьяфын иатәа зтаршәыз астал тбаатыцә агәтаныцәкья дахымыхәхәо дахагылан, даара ихы рзышьтны қбаадқәак дрыхәақшуан уи. Иатахуп анигәахәуаз, ахышәтхәа ихы шышьтихит. Ицьеишьазшәагы кәитцеит, дагымыччеит. Фымт астал даахыцны дакәшан, дара рахь ифинеихеит. Иуана уи ас иааигәаны димбеижьтәи акыр иеиҗеикхьан. Зызхамта икәгылоу ақәыпш иеипш акәын уи ирццакны иешәиҗеикуаз. Уажәы ихы инаркны ишьапақынза кьяәмаәтәала деилахәан. Цаса цака еснагь агалифе ишьан, зны-зынла ахылқарчқәагы неитныцсахло икәацә-қәацәза инеихаиргылалон. Ицынца ацака ицакәыкәыз, аревوليуциакацаоцәа азәырфы иныкәыргоз аҗаца аоыза уажәы нақ-аак иртбааит. Имгәагы аақшзахахьан, еиха ицлахьан. Цасагы уи атса игратәоушәа дшыхьантәз атәы Иуана иақара издыр-уадаз. Уажәшьта цаса еипш драхан дизымкыргы калон. Аха уи уажәы дышьтыхны дызку амч дун.

– Уаргы ара укоуп, аха усымбеижьтәи цыткгы цуеит! – иаалыркыан ус мышгашақә зкамчцата кьаны ахауаф абжы зыргоз иеипш, иччабжь өтиркья-өтиркыан, иаразнак ицәахит. – Шәтәақәа, шәтәақәа, шәтәақәа! – астал ақхья атзы иавағта игылаз акәар-дәқәа рахь инапы наирххеит. Нас, астал иара дызхатәо ала, азәы иеавазан дықан, имырбакәа дақәикыр итахызшәа, ишьафәқәа нароуны, ишьапы ахықәиргыло цытк иаанкыло, итәартаф днеин астал днахагылт. Азәазәала лапшыла иааимидан, ихы рықәкны даақшит, сышәзызырәуеит хәа аанаго.

– Хара, дад, хазустоу уахәара халагом, – тынч-тынч, иналаршә-наларшәны иара иахь дыцшуа даацәажәеит Хәбыць. – Ара зегы иудыруа хауп... Хәқкәын уоуп. Аха утық закәугы аадыруеит, уара, дад, ахәынтқарра

уқкәа унапы иануп, зегы хзы уаақсоит, аамтагы рацәак умаххыр хтахым...

– Шәа шәсымдыркәа, шәа шәыззымдыруа дыз-уста... хара хволост афы, шәара шәымац аура еихау сара ус сымазам, ххәынтқаррагы убри азоуп изахтаху.

– Итәбуп, дад, иуеитцбу умац иуааит, – иажәа налеигалт Мамсыр.

Егыртгы рыбжы тымгакәа «итәбуп» рхәон, досу дахьтәаз мацк днацыззан деитанатәон.

– Дад... – ихәан, даафәхеит Хәбыць, ихз ихәарц итахызар акәхарын, аха имхәеит. Хәбыць дуаф кәышуп хәа ихз цахьан, аха илацәа ааихамкәысзакәа аоыстаарак азәы ицеигаларгы калон, дигәампхар. – Иахья абра хаззааз, ацьябаа ухарбарц изақәахкыз улымхәкынза инаргахьеит хәа ауп ишаадыруа. Иахья икоу харгы иаабоит, хлашәым... Иара зыхьзала ара хаз, ишыжәдыруа дгазам, уртқәа еиликаауеит...

– Иахья иара итыцаф шәара шәуазәык шәыказар, абас иекынцо абра даарызу? – дцааит Гач, иақхья икәыз ақбаадқәа дрылапшуа.

– Даауан, хымпада, даауан, – ағу ааилдыргеит зегы.

– Ианиааз, иихәоз ианалнадоз, убри акәын дзыф-зазгы...

– Ускан шыардаоык фиххьан...

– Иабаззеицәеи, еснагь уаахәыс имаз ракәызтгы урт? – ихы рцысуа дааччеит Гач. – Насгы, урт гыыцәан.

– Агыч изыхәа ашәитышәи днеиуамызт, уххь згеит, – дацралома ухәартә даацәажәеит Кьягәа, – иара ианиааз аиаша кәсцоит хәа дашьтан, ифихуазгы анхацәа хәкәын...

– Аеакала дыказтгы, сара ацәгья сакәым, абарт абзиақәа абра иаазгы шыафәк кәрцоимызт, – ихәеит Мамсыр.

– Ибзиоуп, ибзиоуп, усгы акөыз... – абжы мыр-
гакәа ихаҕы аччара аанирпшит Гач. – Уажәы сара
истаху, иара ишшәеихәазтәҕья ауп, иацымцакәа,
иагмырхакәа. Уи ус инықәырпшны акгы иҳәазом,
иажәа ҕкоуп...

– Иаргы дхахәеит, ажәа дашәмыршыын, иаахцәаны
шәсызцаа, «сзыхтәикзеи насгы санбанзатаку хәа» –
уаха ажәакгы ацимцеит, – иҳәеит Хабыць.

Гач дааехырччашәа кәицан, даахәыц-хәыцит, нас
дырәөггы иаҕхәа иқәыз ақәадқәа ааипхыи-шыи-
шыааит.

– Абарт шәеипш икоу ауаа аауеит хәа ансаха, иус
саҕхьан иаазган, абра исымцоуп. Раҕхьатәи изцаара
аҕак кәсцоит, – дааччеит уи. – Ус хыла сара дҕа-
сымкзеит, дҕашәк хәангы азәгы идсымцазеит. Уиазы,
урт реипш икоу аусқәа ирызку ауаа хәмоуп, анцәа
ибоит. Анцәа хыхь дыкоуп шәымхәеи, – ихы шытымх-
кәа иблақәа, цәанцәыка атуан ах ирхеит, – ус анакәха,
аиаша шысхәо иахауеит...

– Аиаша иухәо агәра хамго хәкоума, уххь згеит, –
иҳәеит Кьесоу. Уи дуааацшыын, еснагь деибакны
дыкан, уажәы ицеггы деицралазаргы узгәаҕомызт.

– Аха, ишәцәыззом, зус цәгыоу, аусуцәеи анхацәеи
рымчра шырҕахым иаахтны изхәо дрылаҕхьазоуп...
Ашахатцәагы амоуп.

– Амцшахатцәа анырацәаха бзеирак иазхәам, –
Кьагәа еснагь дацралон. Хабыцьгы днаихәапшит.

– Хара ихахахьоу «амчра ҕыц шәадгыл, убри цәара
хқылнамгозар, хара хара изызго хәкөым» хәа шихәо ауп.
Урт реипш ашахатцәа аҕаххар, амцшахатцәа рацкыс
акырза еихахоит.

– Амцшахатцәа хәа узәуггы, саргы исыздырам
уаргы, Кьагәа уххь згеит, бга ахьтам ла ҕашуам
рхәоит... Сара урт сҕаху цьушьома...

– Ухы шыарда ннацааит, ус шцоухәо, уара ауаа рзы
ушыкоу, аиаша ушашьтоу атәы ззымдыруада, – Кьагәа
иааицәымыҕхазар калап ихтцәаны дахьцәажәаз.

– Ижәдыруаз, шәара шәеипш хәтыр зқәу иахьатәи
анхааыжәлар рхы ҕызго, абра шәахьааз даара хәтыр
сзақәуп сара, – иҳәеит уи иеицштәзан. – Хара
ххәтақәагы, хпартиагы, хәидеологиагы ус ахәазом
ауааы дҕауадуп, даамыстоуп, дуацаруп, дынхаоуп,
ажәакала, хара излаххәо ала, классла мацара ахәшьара
итатәуп хәа. Имацәоымкәа – ҕауади-аамыстәи иреиуоу,
амалуаа иреиуоу ирымоуггы, ирыхзуггы, рхәтақәагы
хара хтәахы ииасит. Уи амац руеит, ибзиангы ируеит.
Харгы ус икоу алкаан ирыхәапшуа хреиуоуп. Шәара
шәыззаацсаз саргы издыруа азәы иоуп, игуггы,
ибзоуггы аадыруеит... Ишәцәыззом, егымариам, аха
саргы сицхраар сҕахуп...

«Акы иҳәаргы акы идыруеит...» – агәыҕра иоуны
даахәыцит Иуана, аха макьана деицаҕәҕәа дызкыз
дакын.

– Изаазарызеи, хара ххала хәкөым, иаргы дуқә-
гәыҕуеит... – Ицсы ааилалт Хабыць, иҕаца цшзақәагы
инапашца нархышь-аархышьит. – Алмахсит дыпшқам,
уажәшьта иуаажәлар рҕы дынзыжьша дашьтоуп,
акөымзар аҕстазаара ақәа-рамҕы еипш дкажыны ицар
шҕеиҕаххо...

– Аха, уеизгы, иажәакәа рцынхәра изынастиуеит,
ижәгароуп, уи дазыпшуп, издыруеит, – даачча-ччеит,
ҕакс икаитцо ажәакәа игәы шрызтоу удырратә. –
Сызтәикзи хәа дымцаауеи – уи иара идыруеит
дзызтаркыз, егырахь, санбанзатаку хәа дцаауазар, аа,
абар, – иҳәан, даахәны, ишьҕахь иаахаракны аҕзаҕы
икнахаз икөымжәи икабеи рахь инапы наирыххеит, –
абри ишәыло дқалаанза! – иччабжь нтырқья-нтырқьян
иааникылт. – Уи дкәышуп, еиликаауеит, аҕакгы
каитцоит, исмахаргы калазом...

Зеггы ааччеит, ари хэмаршақә ииҳәаз акоюп, аеакахы ирхатөым хәа.

– Ухэмаршыагы бзюуп, ухаҭагы анҭәа уҭаги-мырхааит! – Хәбыць даныаагыла, зеггы адрухәа игылт. Гач инаиеихырхәан, ашә ахь рҭынархеит. Иарггы дрышьҭагыланы имазаныкәгао лтәарҭа акынза дрыц-дәылцит. Амазаныкәгао рҭхәыс дшәакьаны, лыстол дахыҭны днаскьаны дгылан. Уантәи иандөылтцуазггы, еитәанаиеихырхәаны иҭеит.

Иуана иеанкыло рышьҭахынза дынхеит, ҭыара акы сеихәозар, ма исыдицозар хәа, аха уи акгы анимхәа, дара реицш днаиеихырхәан, дышиашаз дындөылцит.

Дара ахындөылтыз изыпшы.

– Уара уус ахь унеи, дад, хара хәццакыроуп, – ихәеит Хәбыць.

– Уи адыза сзышөымун, шәҭы тыршәашә шәсышь-туама, ус калашья амам! – дааҭаҭыҭаҭәит иара.

– Уаха, уара умсит, – ихәеит Кьагәа. – Пшзала, убрыгь хәхзап.

– Уахҭаххар хара уҭаҭшаауеит, – Нага Иуана инапкәа ааникылан, иааиргәҭәеит. – Абзеираз хәи-кәшәааит. Угәхәазгоит, зны схала суҭаауеит, хәзхара хәибабап...

– Ааи, раҭәа сыпхашьеит!.. – инарыкәҭәҭәаны идөыкәлаз рахь шыәәкәк аакаитан, даагылт. Убаскан дазхәыцит, иакәшахәҭазарггы, арҭ реицш икоу ауаа шизныкәымгоз, ираҭәашьян иахьнеиго хәа акгы шимам. Икама ахы ахыкызггы иаауишьтын, нак-аак инапкәа неихынхалт. Иара усггы, ари акыҭа-қалақь лымтк аҭыцәкьагы, шамахамзар, еимҭахарак ахь имцо, ма ныхәак ахьзала ус зееилазхәаз ида абжәапны, аенышьыбжьон, икәымжәы-икаба, икама-чаҭа – деилахәеилаца азөы дубазом. Иара аҭзаҭы икнаҳаны иаҭатәазггы, асахьаз, асифаҭ азы акөын изыкаитоз. Икалап, уи ажәытәра иагаз, иршөыхны

икнархәаз, амыдаҭыҭәа еицш дызлыҭны икаижьыз акы ауп хәа дахәапшуазҭггы. Иуана заҭөык иакөын аусурахьггы кәымжәы-кабала еилахәаны, зкама ахы кны ирылаз.

Акөымжәи, акабеи, акамеи еибашьыга маҭәан, ус баша ашәҭара ианалага, злагарацагас икарҭаз аеыо еицшыртәит акөымзар, иара ус иеилахәан еснагь дааларц, ус ажәапшзала иархәеит, аха дҭак иаоызан.

Абжәапны Акәантәи даама, аеаҭырантәи аума, хыла уск азы абра иааиуаз ус ҭмырҭысы ирышьҭ-уамызт. Лолиа лыкрыфарҭаҭ рхәы дырхион, иридтәалоз апырхуан. Иахья, усггы еггысггы, азөы акы иҭсы иахимырзааит.

Дарггы ццакы-ццакуа иҭеит. Иарггы ара раҭәак шиҭаимкуаз акара рымбакәа икам. Дарамоу иарггы уажәоуп ибо даналага. Иара, зеггы зышьҭаз аус азггы, игөы ахьҭаз имааит.

Уажәшьҭа иахьазы аусхәарҭахь дыззыхынхәуа хәа акгы ыкамызт. Ус дахьгылаз изкәа кыдпсаауашәа дкалан, ашырхәа дхәапшит. Иахьяк икьякьаза иаартыз ашә дылпшны ибеит, нак аоныҭқа акәакь иеаҭашәа Беглар дҭыкәза дгыланы иара иахь дшаапшуаз. Дшибаз акара ангәеиҭа, уи иаразнак дныҭбаба дҭеит. Иахья, ирҭәан иказ рахәҭыр акынтәиггы, ианаа нахыс ҭыара дааҭөырымцит. ҭыбабаас иоур хәа дшәозар акәхап. Аха уи ус еицш адца имазҭггы, дырҭырҭуа дыкамызт. Уи, Иуана дахьыказаалак, иахья жәантә диҭахауан, дишькпапшуеиҭәҭеи акыр ҭуазар калон. «Уаангыл, ма уара сухьзап, сымпсзар, – игөы иаанаҭеит уи. – Умаха уаҭхауа укасап...»

Алмахсит иусггы бзиак алҭуеит хәа ахәара уадаоын. Убаскан игөы ааәнакааит ашәазызара, уажәы Гәранда лзы.

Даахьяхөын, аоныка иҭынеиҭеит. Икалоит лара Гәрандаггы ажәабжь дазыпшны иара дахьынхо акәша-

мыкәша җара дыказар. Сахынхо хәа ус ауаа ирхәо хәа акы ихәон, акәымзар, уахь ихо, игәы азтаны икамлацыт. Уи дзыюноу жәык атәарта иахьакароу, ихы наздыкыло гәылак дахьымам мацарагы акәым, иара ус абри аиланхарта лымтык иара итыпмызт, еигу дыоназаргы, сыоны хәа изазхәомызт, убаскак игәы ахымызт.

Гәранда дахьыноу днeihьазаргы калоит, уаотас икоу агәылацәа имоу җылымшьо. Агәылацәа зеггы уаа быргцәан. Ирымаз зеггы, цгәык, ла-җинак – зеггы онакны, досу ишә ихаркны дтәан. Иара ашьыж дцон, ахәлара дааногон. Дара еынла идәылымцуазаргы ибомызт. Насгы, излеидыруз ала, урт абри амчра җыц ахыз зхыз зеггы ирыцәшәон. Ус зны-зынла урт рахтә азәы дандәылтцази иара идәылтцымтәи анеикәшәоз, хыма-җсыма днаиеихырхәон, хыма-җсыма нак дыо-наланы ашә айркуан.

Убри, иара икәымра ахьыкоу аонгы, аусхәарта зыоназ ахан зтәыз итәын. Ашьтахь, иара ихазы ани айҗш ахан аниргыла, ари еиокаа-еиокааны, итадын фабрикаә аус зуаз өнеицеит. Убарт руак дыонан уажәы иара Иуанагы.

Аусхәартаә аусура даналага, уи усуп хәа иузып-хьазозар, дааганы абри идырбеит. «Абра уааонала, оба-хҗа мзы иаачха, нас уаотас икоу ауада хәа акәымкәа, ускан изымдыруз ажәа «аквартира» уахтоит рхәеит. Уи аахыс хҗа-җшьба мзы реиҗш акыр цеит, аха уаха уи азбахә уафы даламцәажәеит. Зназы ус игәы иааногон, иеихабы деихартәуазар, Акәака диаргозар, ара аеакы дзашьталозеи, иааичхап, уахь иаргы данигалак, убра иртозар акәхап уи квартира хәа изышьтоу хәа. Уажәшьтацәкәа ара ихы изыо-накыцәкәомызт. «Итакуцәкәа са сакәзаап, сгәатцәа еилымгеит акәымзар...» – игәы ааинархыт уажәы.

Уи аены уаха Гәранда лхабар камлеит. Адыроаены ашьыжгы җытрак дааҗшит, аха уаха арахь дшы-мауаз акара идыруан уажәшьта.

Аусхәартаәы даннеи, дахьыныоналаз, ашә зыхьчоз ртәартаә амилиция руазәы, акәардә амаа ихы ыкәкны дтәан. Иуана даныныонала, уи ихы дааохеит. Ахышә ихы нылеикит:

– Вам велели никуда не уходит... – ихәеит уи дҗархасуа.

– Уи дарбан ус зхәа?! – уи игәы иньцаххит Иуана.

Амилициягы иааицәымыҗхан, ихы ышьтйхын, акгы мхәакәа, иеихабы ишыкаитцозтәкәа иҗылымшькәа дыроахеит, «хыхь» хәа аанаго.

– Иара Иуана шәкомандир шәышҗанаиеиҗшитәи, иахә шәкылышәшәазшәа, шәзы ахьымааоуа шәагааит!– ианакәызаалак ари аусхәарта аоныҗка дшымцәажәоз даацәажәеит. – Сыкәҗархәар... уиоуп ирыгу уажә-шьта...

Дышиашаз акрыфартахь иҗынеихеит, жәабжь ыказар Лолиа илдыруеит хәа. Насгы, игәы цшьаауа дыкан, иацаахыс зымзар акы икыркы имылбаацт.

– Ианаамтацәкәаз уааит, – дзыпҗшны дтәазшәа днeihьылт. – Еснагь акрымфазакәа укоушәа збоит, крымфацапшь... – дааччеит уи дацаеырбашәа. Ицегь данычкәыназгы дидыруан лара. Ускан абарт лыблакәа җшаша иказшәа ибон. Уажәшьтоуп иангәеита урт атыблакәа ишреиҗшыз.

– Еснагь атәы хакәыҗып, аха иахьа егьсым-фацәкәацт, – уи лмаршәа ааикыр итахын, иҗыцны илдыруа, илахахьоу лирхәарц.

– Иахьа усгәапхоит, акрыфараә уаннеилак унапыр-кәычы-шьапыркәычуа акы уалагоит, уара уеиҗш ахаца, ицнапык акәым, ионапык ишьтырхуа ифароуп.

Иаразнакгы аҗәоурахьы дцеит, зхылҗа шкәакәа ақә ылган, апхәыс шәпа – ахәшааы лхы-лҗы гьамгьамуа

иааизкылпшлоз ахышә ахь. Иуана, днаскъаны акәакъ ахь инастхаз астокъә руакы днахатәеит. Шыжьла ара акрызфоз Бегълари, уи икомандеи, дара акрыфарта аусзуоцәеи ракәын. Зны-зынла иаргъы дрыцлон. Егырахь, иаркны икацаз акабинетқәа рахь еихарак шыбжьон акәын акрыфараз ианааиуаз. Шыбжьонла аусхәартә аусзуоцәа рыбжаоыкгы ааиуан акрыфараз.

Изаалгаз зегъы цхан. Акәтыжь каканла еитчацәны икацан. Аха иацтәин. Уи злеидыруз, ачанах хыртто идыртәуан, уажәшәта иныхтәын, иахья азәгы имфар, икажәтәхон азы. Иреиғъыз ажыхәтақәагы ахьал-рыпшаахъаз ақынтә, егырт ахыхь-мыхь рацәаны изаарцон, ас еипш икоу рәы ргәы дун. Аихабәцәеи урт рысасцәеи рзы еснагъ ағыц, алыцшаах кәртон.

Ари гәеитеижьтеи акраацуан Иуана, аха алақәа еилыхны атәан рызто хәа, ауаа аскацәкья еилыхны рхәы шцарышәто хәа ахәара ихы изаәашьомызт. Егыртгъы азәгы фиуамызт.

Лолиагы дааин, лхы ифакны даатәеит. Ас азәы ифәы дтацшуа акрыфара итахымызт, аха иахья ичхар акәын.

– Ассир уасхәоит уажәы, – лтыблақәа аанылкылан, лқышә жәпақәа аатлырчааит, дылгәзырц лтахушә.– Уара акгы умахәзаци? Аиаша, аиаша?..

– Исахарц иказиз, аонынтәи сышиашаз ара сааит, уажәы бацхья стәоуп... – акрыфарагы даакәыцын, иацхья иқәгылаз аграфин џабжья азы итаз ацәца абжа аакаитцан, џбака фамџа ижәит.

– Акрыфала, акрыфала... – иаразнак илхәар лтахымызт, иара ицәырган иимхәо, иитцәахуаз акы илырхәарц ақәылкызшәа. – Уара уакәым, сара исахаит...

– Бегълар иакәхап, уаха ибазхәодаз... – дылхы-баауашәа кәитцарц ақәикит. – Идыббалазеи бара убри, абыбыц иқәшәар буамеи?..

– Уннан, иаргъы уаргъы, – лтыблақәа камкамуа иаакәлеит. – Усхымбаауазааит, уара кәдыц! – акыркыр аатлыргеит.

– Изыбуазеи уи, азы дагааит, ибахаз бымхәои...

– Уара ус хәала, иара анхацәагы, урт ирылцызгы хатәеибацәом, апролетариат роуп гәыграс икоу ихәеит... Изустцәада, убарт апролетариат, иуаазами?– деитәаччахит Лолиа.

– Апролетариат Бегълар иоуп, уи дуаоым хәа быдхъазома?

– Уикәац, уикәац нак, цъара акы сауркуеит, – лхәеит уи лыюнапыкгы кьо, лтыблақәа аанылкылан илакта инақәылкит: – Алмахсит ифәы инеины, хәаихаб ду... Виктор Михайлович иихәаз хәа аниархәа...

– Нас, нас?!

– Уи ачча, – лыбжы зынза иныцалкын, лыцымшыкәа доарыхазаны лтыблақәа отылцеит. – Хәаихаб ду иоуп, ус ззихәо... Уи ачча икәымжәи икабеи сара сыбаоқәагы акуам ихәазаап...

«Усгы ами, мцума» ихәарц акы ааигымхәеит, аха ибз ихапыц нақәиргылт. Иахья иихәахьоуггы рацәацәоуп. Лолиа илоухәагы, абра аус зуа зегъы ааизганы урылахәагы аоуп.

– Ауаа нагақәа рыхәмаршьагы хәмаршьа еипшым,– дааччеит Иуана. – Ари ианихәозгы, баша имхәазеит ус, ибдыруеит, уи баша акгы ихәазом, ипызко атакгы дазыцшын.

– Уи иахәхьеит, даара дарччеит рхәеит, – дафын Лиолиа. – Уи дышкәышыз здыруан ихәазаап... Гра зацәык имоуп – дахьтауаду, аха изхароарым, иана-хажып ихәазаап...

– Убас шихәоз агәра ганы сыкан, – Иуана ибон ләапара шатахымыз, – иацсоу иихәоггы ацсоуп...

Лолиа ахэыкацартахь анлызэфырт, лнапкэа рыла илырбеит, умыццакын, саауеит хэа, аха уи ихы иархэаны, иара дцеит.

Абахчахь данылбаа, еиҗа иҗсы аавигеит. Абжьааҗны гэцэа зхеимкзоз абахча, уажэ җсеивгарҗас изыкалеит. Ашэыр рҗала ирҗамла, зегы рыхьз идыр, изымдыр, шэаҗыцаҗын, рыҗсы җан, ахауа дрыцкьон, афэы бзиақэа рхылцуан. Сьюны хэа дахьгэарлоз, игэы ахымызт, ари аусхэарҗа зьоноу ахыбра аҗака дныюналаны дзыкэтэо кэардэк ахыюнаиргылоз уадак иара изы икамлеит. Урт зегы җэын. Ирыюнатэаны аус руан. Анапхгара кэзцоз рымаҗ руан, анапхгара ахэынҗқарра зегы еибаркны иакуп хэа иҗхьазан. Ус анакэха, даара акраҗанакуан урт рмацура. Ақьаадқэа, бгыц раҗэала еибаркыз, ус хаз-хазы, бгыц-бгыц иказ, ишеибгоу еивцаҗахны иэыз, зьбжа эыз, амхэыр зқэыз, изқэымыз – урт раҗэан. Уадак акынтэи уадак ахь иргон. Аҗыхэтэан, чақэак урт реихшьаала аиҗабы иахь инаргон. Ақьаад қьаадын, уаахар иҗэон, аха ианыз амч гэгэа амазар акэхарын. Аҗэмаа зкымыз, аеага зкымыз, уаа гэарҗак шьыжы инаркны инеихашэа ихэлаанза аус днарузар, насгы, хэагэыжьла иузнымкыло ауаа, уҗахызар ажэлар хэа урышьҗаз, уҗахызаргы – аҗаажэлар хэа, еидкылан изку убартқэа ракэзар – уи, хэарада, ус дун.

Урт аусзуоҗэа мызкахы зны, хазы-хазы, гэыҗ-гэыҗла еизалон, эба-хҗа саат еилатэалон. Нас зегы җыарак еизыргон, аиҗабгы уа днеиуан. Убарт уаахэла иазыкарцоз ақьаадқэагы уа ирымҗан, аха ускан фырхэала акэын аус шыруз – иҗэажэон. Ианалгалак, ашьыбжышьҗахь зегы еизаны какалк ркуан. Уи абанкетҗэка акынза иазынагзомызт, аха арыжэтэ ацын.

Уахыкала икаҗсаз абгы иаҗтэикэа хнаоон. Иаргы, ишьапы назлашэо ишьҗаз абгыжэ дьлалан дахьцоз, афэы игэаҗхон. Зьбгы камҗсоз, зыхьз изымдыруз аҗлақэа, ачыққэа рылахь еиқэызшэа ибон. Издыруада, шьҗрала иахьынзатэиз рыдгыл, рҗауа гэхьааргозар... Иуана ахаҗахэа иааигэалашэеит абахча аҗыхэан игылаз, уахыкала рыбгы зегы фгэыхаа илеир шалшоз. Уахь иҗагынеиҗеит. Даннеи, уаха имбазаҗшэа иааҗьеишьеит: иацы ихэаҗшьааза ирықэжыыз агэырбгы уажэы ифгэыхаа ршьапафы ишьҗан, даргы кьантазза, ихахаза игылан. Иаа-рыкэыршангы еиҗа илашаҗеит.

җыҗтрак урт дынрыкэша-аарыкэшо игэеитон. Рыкэша-мыкэша игылаз ачамха кьафқэа макьана рыбгыабжа рықэын. Ишланы ирықэыз рыбгы җаҗыккақэа җыара-җыара икаҗшы уаркалеиуан. Ашьха җстақэа рфы ииуа ачамхақэа, уа зегы ирхыхэхэо ашэ кьантазқэа ирымаркуеит. Урт уажэшьҗа рыбгы шкаҗсара икаҗсахьеит, иахышьҗоугы есуаха ихҗаалоит.

Арт зегы зигэалаиршэо, иахьа жэантэ еимдо, абахча кэахауа дзыҗоу ихы алахигарҗ ауп. җыаргы умҗан хэа иархэоит, нас уинахыс абри дабакоу хэа азэы ма дҗаауам.

Изакаызаалак акы еилкаатэкаан издырам, издырам Гэранда дшиҗшаара, җыара дьзлалыхэара.

Аусхэарҗаф зегы еиқэыҗшьыхаа икоуп. Амжэабгы зларҗсаз аканҗқэа реиҗш, рқьаадқэа ирфызар акэап. Аиҗабы ихабарк җыара иааимбазэит. Уи зегы рышьҗахь акэын данаауаз. Излеидырузгы даазгоз афаэтон акэын. Уи э-еык аҗакын. Аеқэагы җырҗыруа, ихэхэа-ирыцкьа икан, иара афаэтон ахаҗагы ара икақэоу иреиҗын, макьана ифыҗын, атэарҗақэа ирыхкьаз акадифа кэҗшыгы хымхааҗызт, аҗшшэы ахамхаҗызт.

Иуана уажэы Алмахсит иус акара игэы ицхон Гэранда лытэгы. Дахьипшаара издырамыт. Абазар афы акэзан иидырқәоз пытәык ахыказ. Анкыа Қәыңы иареи зтаақәоз адуханқәа рфы усқан аус зуқәоз нхақәаны иқан. Аха ла лыхызала дцаа-пшаауа ддәықәларгы итаһымыт. Дахыказ лара илмырзозар акы иазхәоуп, лхы дацәшәоит. Лолиа данлацәәжәогы илымха кыдтан ауп дшыкоу, цъара лыхыз алалыршәуазар хәа, аха ицәгангы ибзиангы уи лзы акы аалфытымшәеит. Ус анакәха, илыздырам. Лыззеи ахтыпхәыс макъана дыпхәыс гәгәоуп, иатаххар уа Гэранда лыңсы лықәылцоит. Убри хәычык игэы абаауан, аха иазыртынчуамыт.

Аусхәарта антацәы ашьтахыгы пытрак даапшит, аха уаха азәгы димыпхәеит. Афаетонгы мааизеит, аихабы иезаны дымцазар, дызлаца издырам. Икалап зынза аусураф дыказамзтгы.

Сцоит хәа игэы итакны дшыказ ауп, ани ашә илатәаз амилициауаю абарцахь дшааиз:

– Все уже ушли, двери закрываются... – ихәеит уи дцәыс-жыысуа.

– Где ваш начальник?! – уахь дыохалан, дивсны дышцоз, изжәоахырк ала днеизывасын даахьеирцшит уи.

– Не знаю, он мне не докладывает... – фәаитит уи, жәоахырла дахьизывасыз даарак игәампхакәа.

– Ты сукинцыз, он – сукинцыз! – инацәа убас иртрысны иара иахь ирхеит, егы ихы ишьтахька днахеит, иқышә итасызшәа.

Ианакәызаалакгы инапы дафон абарт зегы рзы, реихабы рапхьа днаргылан. Убри амгәылыф ихыпшыз зегы изеиуоу азәы издырамыт, милаплагы, аеакалагы. Аңсшәа рахауазу ирмахауазу азәгы издырамыт, дагьразцаауамыт. Зегы рызара

зеиуауаху бызшәала изхәоз иара Беглар иакәын. Узеиуоу хәа уиазцаар, сара класлагы, милаплагы, аеакалагы спролетаруп ихәон. Ус анакәха, апролетарцәа хыркны ираазозаарын, уи ифатә хазы идирқәон, акахуа иижәуаз кахуа еипшымыт, ачаи иижәуаз – чаи, арыжәтә ахыгы афыцәкыа ифәхы иааигомыт, еиха ицъбарақәаз ракәын иижәуаз. Анапыларшыра уатка афәы иахаргы каломыт.

Ус ауаа рахь еснагь уи изы фыцк рхәон. Уажэы, шыоуы дкаршәуп, туңарк диаазеит рхәеит, шыоуы ибжа тырқәоуп, ибжа аңсуоуп, ибжа ермануп рхәеит, аеашыоуыкы – аурыс шыагы илоуп рхәон. Ус акәхап, нас, апролетарцәа зегы шыкоугы.

Еихарак абыржәы игәра игомыт, дцәыркыа-цәырасуа ариабжьарак ихымоапгашьала, цъара акы еипцәкәкәоит, изакәу здырхуада. Ани Алмахсит изы, ма ипха лзы абзеира избо дыкоума.

Гэранда лызбахә ари идкыланы даназхәыц, игэы нтыңсааит. Уи убаскәк ишәартан. Икама ахы ахыкыз убас ирыгәгәеит, атра итаңиуама ухәартә.

Макъана ихеицар итахцәамыт, аха ацыхәтәантәи ахтысқәа, идырдырит шака дымоахкыаны дыказ, уи шака джыаны дамаз. «Ушша утрапырема» хәа Гэранда иалхәаз, игэы иалсит, аха ус баша ишылымхәаз еиликааит.

Шака ахта италыршәызи, абас иркыңыңыңы, ахтыңра ишыонагылаз мацара ираазаз аңхәызба аңкәажә.

Адырәаены ашыжь аоналартаф аеазәы дтәан, иацы итәаз иакәымкәа. Уи, Иуана дшибаз еипш дааткыан, афицар ифәпхьа дгылоушәа ихы инапы надикылт.

– Вольно! – ихәеит Иуана, иааигәалаиршәан (уи ажәа Қәыңы ифыцакын акынтә идыруан).

Убрыгь адырра иитәит, цъара дымцакәа ааигәа дыказарц ажәа шизынрыжыыз. Ари цъоушьартә

икацәкьан, уааңшы хәа иархәон, уинахыс дыр-хадырштун. Аха уажәазы зегь ичхалар акәын, уи аус цъара дапырхагамхарц.

Дышиашаз Лолиа ләы днеит. Аха убрыгь иҕыцыз акгы лыздырамызт. Абжъааңны еипш инеираггы рацәак дахамцгылт. Аха сывам лхәан, ахәыкацаөцәа рзы афатәә зхахә ылызхуаз рзы дгәамц-хамцуа нак лтыг ахь дцеит.

Аеынггы афаетон ахабарггы имбеит, Бегьларггы дыкамызт. Дзызцаашазггы азәггы дипыхьамшәеит. Уацәкьаггы ус ианыкарца, избеит азәггы дизымцаакәа, иара Алмахсит дахьтакуцәкьа дцарц. Уахь адилижанс ныкәоит хәа иахәхьан. Дышцаидмырбари. Игәра ганы диацәажәар, уинахыс икаитцашае еиха ахы дыкәнатцар алшон. Икалоит, Гәранда дахьыкоу идыруазарггы, инапы даницарггы. Аха убрыгь рацәак игәы азтамызт, издырамызт Гәранда дылнышәахьоу дылнымшәацу. Гәранда лаб дахьтакыз дымнеир каломызт. Аха дахьыкоу иалымхәар, иарггы дазымцаар алшоит. Урт изыкәшәаз ишақәшәазггы рцасқәа рызкажьюам.

III

Амш убаскак ибзиан, аңсың лагаоагара узыгәа-гьрымызт. Пшацк асуамызт, тынчран. Арахь уажәшьта иңстакалтын. Нырцә-аарцә ашьхарцкәа хызвооз ашәаңыңаң рахь зыбггы казымпсацыз рацкыс иказыңсахьаз еихан. Урт рыбжеикәабжашлара еиха еилыкка иубон. Амра ашәахәәкәа абнара иа-зыцәахуамызт, иалпхон. Ааигәа-сигәа ашәаңыңаң рымахәкәа рәы икацаны иамаз абызкаҕаҕақәа уахьыңшлак ихәыңыңхо икнахан. Цака аиохаа цаула ацантә аергхәа зыбжы хаолоз азиасггы, зны-зынла амра хыччалло ицәыркьа-цәырасуан. Уи ахьеи-

лаарцыруаз амш лашара ацкыс илашаны аиохаа итыңшуан.

Алмахсит дзыкәтәаз еыгәгәан, аха амоа цәгьан. Акраацуан ауаоы инапы амбеижьтеи. Амш цәгьақәа раан аоар иаанагаз ахахәырдыды аныжьлан. Аеы ашьапы цкьа иакуамызт, уажәы-уажәы ишьацәкәысуан. Аха иара, дақәымгәамцкәа, агәра дамыхацәакәа еиха ашьапы ахьакышаз ахы ирхон. Егьырт, оыцъака аеуаа ишьтахьала иааиуан, аиохаахь ихаз аганахьала – аеа оыцъа, оыцъах рыеқәа иаарысын, ирапыкьан аңхьака ицеит.

– Агәеанызаара еснагь ибзиоуп, – ихәеит Алмахсит иахь, агәтахьшәа инеиуаз Бегьлар. – Хәаңхьака амоа тацәызароуп.

Ус днаихәаңшит, аха алафимтит. Уи ииҕашаз азцаарақәа ииҕахьан, иахашаз аҕаккәа иахәхьан, уаха акгы шацимцоз идыруан. Абарт акәасақәа реипш зыеқәа ирыкәжыыз иара дреихабын. Алмахсит ибон, урт уаоцас аеыкәтәара здыруаз азәггы дышрыламыз. Аеы иасырц аныртахызггы иркыз ркарабин-шьхәәкәа рыла акәын ишасуаз. Иара Бегьлар ихаҕаггы дбакәза акәын аеы дшақәжыыз.

Арт иаакарцоз, ариабжъарак иара дрыххо дрыман иахьыкәу атәы зеггы азәы избахьан. Убри икәныкәан иаауан. Алмахсит игәы иаанагон Кәаҕаб ачычиа иоуп хәа урт рышьтахь игылаз. Икалап даара ииашамкәа икаитцазар уи ауаа ахьызынеишьтыз. Уеизггы, уажә-шьта иңикуаз хәа иказиз. Абахҕае инеин, иара Бегьлар дназлаз, атамзаара шыҕацаны, ишәагақәа ихырхит. «Сыңсымеи скәыбеи шәара усггы икашәцом, икашәцарц шәалагарггы сара сзаира аңсымеи скәыба иаго амаҕахә акареи шәара ацәхәыкьантанзқәа ишәызтода, шәара апролетарцәа...» – абас ацәы рылеицеит, уаха иеимырххакәа. «Даара хәтыр уқәысцоит, аха апролетарцәа урыламкысын...» –

ихэеит иееипштэзан Бегьлар, игэы иалсуа акэым, уссгы ишикым моашьо. «Сара исхароузеи, шэара шэфала ишэхэеит, хгэыцэкарқоуп хэа, шэалаехэоит. Аңсышэала «ацэхэыкьантазқэа» шаанагоз аныжеба, ишыказ, апролетарцэа хэа иншэыжыт...» – иаргы дырқэацуамызт. «Абахтаф иушэу ала ауаа рахь ухазнагом, ииашоуп, иахьа аамталашэа ауадафрақэа хэмоуп, аха нхыцаа, хашьцэа рфапхьа ххы харпхашьом... Мшаены ушырбахьоу, уеилахэеилаца урбароуп...» – ихэеит уи.

Алмахсит еиликаауан арт иаңшыргаз бзиақ ишазхэам, аха дырөөгьых дгэыгуан, далазартэ цэара акы избозар хэа уи аччи. Егьирахь ари адунеи афы иара иихэо иазхэыцуа, ма дзыхьчаша азэгьы, акгы нханы иказамызт. Ашшыртагы имамызт.

Жэацы, Виктор Михаил-ица дигхьейт рхэан, абахта даатганы дыргеит. Нас, уахьцэкьа ушнеиуа дырбара атахым, уара уус иапырхагахар калоит рхэан, пхарта тыпк изыпшаан, даанрыжыт. Ипхарта, ифатэ-ижетэ – зегьы дрылазартэ икан. Иара дахьыцэоз иказ ауада анаос аеа уадакгы амадын. Уа ыыца амилицияа тэаны дырцапшьон. Ус адэахьы ацара анитахыз дрыман, аффы баапсы зыюназ, зегьынцэара азы зтыкьаса ицоз ашьашьмахьы дыргон, дааргон. Иахьа ашарпаз Бегьлар днеит. Уи днартэаны, даара иеыркэсан иеихэеит, абыза Виктор, ишьтихит, ишьтеитеит, икэихит, икэитеит, аха уаха збашьа изамтеит: абри уздыркыз уусқэа хыдахаанза, хьырхэрас иуқэырцеит 24 саат рыла Аңсны уалцны уцарц. Нхыцка драцэажэеит, уа анкьатэи уыызцэа здыруз дрыпшааит, уажэы абра, Абгаларта хэахьынахысуа нхыцынтэи иааз ауаа узыпшуп, урт рнапы уануп, зегьы уара иштуаху икарцоит хэа. «Иудыруз, уи аамтала ауп, – ихэеит Бегьлар. – Нас, Виктор Михаил-ица зегьы ишахэтоу избейт, арахь уаартэ икаицоит...»

«Урт, нхыцаа, кавардаа хэа узеу, сара соызцэа, – ихэеит иара Алмахсит, – сара сахьыргара акэым, дара рхэхьыргара рымам... сыпсра абра икашэцар, шэаргы шэтынчхоит, саргы, хызатэык шэеигзома?...»

«Уажэы сара сакэзам згэы нурхо, абыза Виктор иоуп, – ихэеит уи еыргэаа кэцо. – Абриабжьарак убри дафуп. Аиаша уасхэап, иудибала сыздырам... Изауц-хазгы удыруейт, амықкэа алыхэхэа икан, аха лаф бзиақ аипш дарччейт... Уи зегьы еификааит, ишэеит, изейт...»

«Ибзиоуп, аха асынтэи нхыц ицоит хэа смахэцт... Дали Цабали рыла акэзар акы иамусын?...» – иеыцу акгы шимахауаз идыруан, аха дцааит.

«Зегьы збоуп, уи иахзыпшу хара хауаф дрыцуп, ашьа шэхигейт... Асынтэи хаздэыкэло, конспирациязар акэхап, уи здыруа иара Виктор Михаил-ица иоуп...»

Уаха диламцэажэеит.

Ашьыжь шаанза агэарабжьара тацэкэа рыла, азэгьы даарыкэымшэазакэа айланхарта иалсит. Уи налц абнараф аекэеи ауааи ахьырзыпшыз инейт. Урт иидыруз, иибэхьаз хэа азэгьы дрыламызт. «Ари амчра гэыкэха шахабаала еизыргаз рыла еибытоуп...» – ихэынгашьаны дцэыцыпшшэа дрыхэапшун. Дара, абри дуафума хэангы, азэы дхэапшны днаихэампшит.

Бегьлар иакэын ивагьежьюаз. Ишыкыл кны аекэа ирейхаз, еиха игэгэаз руак дакэиртэейт. «Иаргы гэгэак ауп, аха уаргы...» – дааехырччейт уи.

Уажэы дахьнеиуаз Алмахсит ихэыцрақэа деимаркуан. Урт зегьы хэан. Ицацэа руазэы аурыс ры дрылан, дфицарын, дахьага издырам. Егы Петроград дшыказ ипжэейт. Убрыгь ихабар хэа акгы издырам. Тоуитадала иахаит, ахэынтқар данахьрхэа, ахэаа дхыцны дцейт хэа. Уаха акгы, ус егьа иказаргы, урт хацэоуп, изыкэшэалакгы ирласны сызтыпциндаз хэа ауаа зиргэакуазгы, дахьтакыз изхымгозгы Геранда

лтәы акәын. Өынтә ихәы налышьтит. Лара шлакәыз злеидырузыгы лчакәажәкәа рыла акәын. Урт рык-ацашья ланаззеи иллырцан, ашьтахь илзырцаз лцкыс еиғыны икалцо далагеит. Егырт икарымцоз аеакы адылгаломызт, аха, излархәоз ала, акәаха убас илкуан, ашә иалалцоз еихшәеитцшәа, имыцхәымкәа, ицхәымкәа, нас лара дахагыланы илжәуан. Убрагы ианаамтоуцәкья амца иахылгон. Икалап, лара убас зегы дрылкаан дахыбоз лкымтагы аеакала ибозтгы, аха зегы ирхәон уи атәы.

Иаалышьтит ахзын, аха ларгы дшацыз акарагы идыруан. Ларгы лхала дцәырымцит, иаргы бызбар стахуп хәа изымхәеит. Уажәы убас ихьяауан, игәы дтацәуон, ихала дыказтгы дыхәхәар каларын, ибжы абри аиохаа иазымкуа. «Иарбан ихәхә зылихуаз, иара акармыцажә, уажәшьта лыла атацшырта имоузар калойт. Ииашоуп, ауафы дуаоуп, ускак игәы ахылызыхшәашәаз ус икоуп, ишылдыруз лынасың наган азы иалтеит. Уи ихы итахымызт, азәы дитаххо, атацәара кайцо дыказма. Зегы дара роуп, ицха знык дибар, лылахь дагәзыр, лхы игәы инадиргәгәалар, тынч дыпсуан.

Ацсра бзиа шимоуа усгы идыруеит. Артгы, арт апролетарцәагы знымзар зны уи лтәык иазымцааит. Урт алашәарыцацәа иреицшуп, зегы ирышь-тафьюеит, зегы ахыкоу, рхырхартакәа рдыруеит. Ицха дахыкоу шизымдырузагы еилыркаахязар акәхап. Дара ирдырузаргы игәы алакацпа хәа иархәара икоуп. Гәранда урт дрымпыхашәар, рнапәфы дкалар алшоит хәа ихәфы ианааига, игәы кыдорны ацара иалагеит. Иеааиреицыит, аха акраамта доунажьюамызт.

Амоа еихә-еихә ицәгяхон. Иаарыкәыршаны ацсабара еихә-еихә амра алыжжы улацш узакегомызт. Итыцсааны ицоз Алмахсит игәы хәычы-хәычы

доунашьтуа даналага, иеааитцихын, икәша-мыкәша ацсабара иамаз аныхәа деилахан днахәацшит. Нас, убри ацсабара иканацаз арахатреи алашареи аеышьацхыц иазыргозгы азәазәала дрыхәацшуа днархысит. Ишьтахьяла оыцья ракәымкәа хык аецәа ааиуан. Урт руазәы аидара зкәыз еыкгы афы ианкны иааигон. Аидара акалашәа икан, идун, аеызкәа икәызза, афахәагакәа неихышь-ааихышьуа иацклацшны иакәфахәан. Изкәыз аеы, еихә иахымардараз ахыцака икәсуа шака аешарххоз ала, иоашьомызт уи шыласымыз. Егырт зегы нак аиохаа аганахьяла инеиуан, иара – илбааны амоа иангылаз азакья тзамц ахь дыгацалашәа. Дрыцәцаны дыңар хәа ишәошәа.

Уи днацшы-аацшуашәа аниба, Беглар иара иахь еихә дааскьейт.

– Ари аеы зцашәшьуа закәызеи, сеихрацага аума? – Беглар иахь днацшит Алмахсит.

– Улафхәаоуп, Князь, – дааехырччейт уи «Князь» анихәоз «з» акраамта дакәыгәгәо. – Уи закәугы ианацаху иаххәап...

– Аскатәи маза... – ихазы даакәыпсычхәит Алмахсит, – ас ханбанзацо, иахзыцшуп хәа шәызәу, хара хәаигәахыцпхьаза дара наскьома?

– Уажәшьта рацәакгы бжъазам, – ихәан, акы игәалашәазшәа, иеы ахгы мацк даахейт. – Уаацсама, Князь? – дыроегык «з» цытк днакәыгәгәейт.

– Князь даныкниазыз аамта цейт, аха шәара апролетарцәа хәа зхы иазызхәоггы шәашьцылан ауп ишышәхәо хәа сыкоуп.

– Уи избан?

– Шәабатәи пролетарцәоу, икоу зегы шәнапы иакуп, амчрагы, амалгы... Уажәшьта шәыхыз шәыпсахыр акәын, апхәызба хаца данцалак лыхыз шылыпсахуа еицш, – абыржәык игәарцханы дааччейт Алмахсит.

– Зегъы дара роуп, хара хпролетарцеоуп. Шәара шәшья шәпцеибажәауан, хара «азәы зегъы рзы, зегъы азәы изы» хәа хәкоуп...

– Ажәа зегъы алазоит, аха аусаф уртқәа знапы иану анцәа инапы иануп...

– Анцәа итәы хахгагоуп, иаашәзыкамтцо зегъы уи иқәшәыжьуеит. Хара азәгы иқәхажьзом, ауафы инасың иара инапы иакуп, зегъы иара икаитцароуп.

Арт реицш иказ ажәақәа иахауеижьтәи акраатцеуеит, амчра ианазхьуазгы ирхәон, ианыргагы ирхәоит, аха еицәамхазар еигъымхеит, еигъхап хәа уақәзыргәыгша хәагы акгы ибом.

Рагъхьаза абарт иреицшу ажәақәа иахауа даналага ддырхәыцит. Ииашан, ажәлар агәәкра, ананамгара, арыцхара ирзалгозар рпырхагахара атахым хәа игәы иаанагеит. Ацара иашьтаз, дтауадума, даамыстоума, дынхаоума хәа еилихуамызт. Урт зегъы ирыцхраатәуп хәа ицхьазон. Уажәы издыруада, изгәалашәода, изоухәода, ани аччиа Гач дышицхраахьаз. Уи ацара ицәуадаоуп, аха ихы адишьылоит, уахашаанза акәацаб ихаркны ицатәқәа дрыдтәалоуп хәа иархәеит. Урт убри акәацаб итартәозгы рымамызт, иан дыпхәысеибан, уахтапса змамыз. Ихылапшырц, ицхрааларц нареихәан, убас мацара ақытаф ашкол далиргеит, нас иара аччиа уаха изынамыгзеит акәымзар. Уажәы еихә-еихә еигьтәуа ироуа уи ибиографияфәы иарбоуп тауади-аамыстәи тып ширымтоз, ашкол дахьтаз дшахыр-баауаз хәа. Уаха иаргы цьара иааифыцымшәеит ицхраауаз ртәы. Ирдырыр итахымзар акәхап...

Ус, хәычы-хәыцла, уажәраанза зыбжы хыхьынза иазаамгоз азиас абжы кказа иааоуа иалагеит. Алмахсит идырит Абгалара шааигәахоз. Уа уанхалалак, ари ацакья тзамц зынза ахыцда инықәххуа иааскьоит. Амюасогы ахыцда дықәкны дакуеит. Даара ишьапы

дапшны дцар акәын. Дышәыжәызтәкья соуп зхәогы дзафәсуамызт. Аеы афә ианкны изгогы, ирханы агәра ианаха ишьтыроуп акәымзар, асынтәи улапш ахьымназо, азиас шәакьяны изтаршәу аиохаа ацахь дарцоит.

Ус Беглар иәы агәра нафәикын, зегъы днарылс-аарылсын, Алмахсит имахартә еицш ибжы ныцакны акы реихәеит.

Априказ аицш.

– Излазбо ала, арт «уеыбгаказацәеи» уарей ама-зажәа шәзеилоуп, – ихәеит Алмахсит паса еицш дизааигәахан, дивагылан дшааиуазгы, дихәампш-закәа. – Мазала шәеибаркызаапей...

– Маза дукгы хәмазам, дук мырцыкәа иахрар-гамаргы калоит, – инткааны Алмахсит илакта дынтапшит уи, «иумузозар» хәа аанаго.

– Амаза анухәа, – Алмахситгы апыкрақәа дыр-кәацырц избеит. Ибга акы шкыдгылоу идыруеижьтәи акраатцеуеит, аха убри шааскьазаз акара ицәа иалашәан дыкан. – Маза ыказам, шьоукы иасны ирцәахуа, аеа шьоукы еимыркьо ирыман иқәуп... Ус хәытхәытла иахьейбырхәо азы иумхәозар. Иаххәап, уара узгы ахәынтқар иохранка дрымадан хәа нархәа-аархәақәоит. Ус анакәха, урт уажәы зхацкы каумыршәуа зегъы утиуазма?

– Хә-хә-хә... – ехырчча кәцо илапш неифирхеит. – Ускан уи мазала изуан, уажәы ара аргама изурц азы. Иумдыруей, иара Нестор Лакоба ихтагы амен-шевикцәа рполиция афә амац шиуаз? Избанзар, уи аус азы иатахын. Ажәакала, хара хзыцәшәо, хазкыр зтаху хазларкуа хәа акгы хәмазам. Аха, иуцәыззом, уртқәа еилымкаазакәа иршо изман иқәу даарак бзиа иаабом, ауаа рыжәоа тыркьоит. Ашахат баапсы азәгы дитахзам. Еихаракгы ибз ихапыц ақәыргылашьа изымдыруазар...

– Шәара иаакәшәцахьоу зегьы зылала избаз, ирҗахы-ирҗахым шаҗатс иоуз зегьы, рҗы хҗуеит хәа шәалагар, шыкәсык ала зегьы ацәажәашьягьы рхаштып...

– Нас сьзтаркызеи, санбанзатаку хәа уцаахуеит, – уи ибжьы тахәәеза дааччеит. Иҗызцәа зегьы адрухәа иара иахь иаапшит. Баша драхәытхәытуамызт, аказы ргәыреаницеит.

– Уакәшәар, ус уцаароуп, егьыс, уи сара рахәтиаак аицш исырта цушьома, уаргьы уакәшәар калоит, әәазәгьы, хаца дызкәымшәо акгьы ыказам. – Алмахсит иеизынкыломызт ацыхәтәантәи ажәа ирҗазшәа. – Уиакәым, ишсоухәара, Гач Нестор Лакоба иаб ихъз деилахәуеит хәа сахәит, усоума? Аиашаз, даара ихъзы цшзоуп – Аполлон... Идызгалазеи, ицьюушьартә иҗоуп, лыхнытәи нхаф нанамгак...

– Гач акәым, аха аҗыза Виқтор, Виқтор Михаил-иҗа... – ицьюушьашаз дацрамлазакәа акәын ишихәоз Беглар. – Нестор ду заца диацламбра, уи иара изы дфырцшыга дууп... Насгьы, Нестор ду иаб ихъз дзеилахәрызеи, иара иаб ихъз уфы иҗазытуа иҗазар?

– Қьбару? Қьбар хъзы цәгъазам, аиашаз, аха...

– Уа иузакәмыршәеит, – Беглар ахәмаррахь ииаиго далагеит. – Хәара ареволиуционерцәа иҗахцәо хәазом, ажәытә азахәа еицш хәхәда иахарцаз хәхъзкәагьы хәцсахуеит, адунеигьы еиҗахтәуеит, ауаагьы, ауаа рыхъзкәагьы...

– Убрыгь еилыскааит, – иаргьы ахәмаррахь ииаигошәа кәицеит Алмахсит, инцәыцакны, иара иахь иехырны дынцәытәаччеит. – Уи, нас, хәабжәара инхааит... Гач Нестор Лакоба зегьрыла диҗыцшыр иҗахуп рхәеит, уи иашоума?

– Иашоуп, Нестор Лакоба зегьы хәиҗыцшыуеит, зегьы хъзы дсаркьоуп... Нас иаргьы, хәргьы егьырт хәрцәоцәа дуқәа хәрҗыцшыуеит – Ленин, Сталин... Уи цәгьоума?!

– Уи еилыскаауеит, – дырҗегьых иара иахь иехырны дынцәытәаччеит. – Са сьзәу әәакуп. Гач Нестор Лакоба ддагәоуп хәа иахәхәеит, ддагәазар ибжьы рдуны дцәажәозар акәхап игәахәын, дацахәхәаны ацәажәара цигазаап. Икәша-мыкәша иҗоугьы иахьахәлаанза рлымхәкәа цууы рытга идәыкәзаап... Уаргьы знызынла уацахәхәаны уцәажәоит, удагәамхәзааит?..

– Сароу?! – ихәеит уи ибжьы рдуцәкәан. – Быжъра-быжъцәа ашышкәамсқәа еибырхәо сахәуеит...

– Уи агәра згоит... – ихәеит Алмахсит. – ацәытә-зырҗара уакәымцыр, анышә ицәоуп ибжьыгьы уахар калоит...

– Насгьы, – ибжьы ацәы иахәцаны дааччеит Беглар, – Виқтор Михаил-иҗа дшубарыз дубеит, аха иаргьы ибзианы уидырузаап... Нестор ддагәоуп ухәеит, уи иақара Нестор Аполлон-иҗа дыздыруада, – ихы дфәахан, ибжьыгьы ныцеикит. – Бгьыцк еицыкәч-хәыруеит... – Иаргьы игәарцханы дааччеит, Алмахситгьы. Алмахсит игәеиҗеит, уи «Аполлон» – анихәоз «лло» дшакәыгәгәоз, цасхәа мацара адагьы, тәам-башакә...

Абри ацәашьяха дахьымзакәа, Беглар иәы афы еихырцәо агәра дахан, ибжьы иргеит: «Остановиться и занять позиции!» Рышьтахь иааиуазгьы рыхъзеит, аварала иааиуазгьы, Алмахситгьы Бегларгьы ирыкәшаны иаагылт.

– Агәыгәра хароуп, егьырт зегьы ааигәоуп, ах уацкы... – Ани иеиҗабы изы иажәа иалыжжуаз атәам-башакә ицегь ишхәамны иалоуан уи абжьы. – Уеыжә-цроуп, ахәмарра иазхәзааит, аус ахь хәиасып...

Алмахсит даанацшы-аапшит: зегьы икәшан игылахан. Уаха зцаарагьы рымтакәа, цытк дадхәла-заргьы, дөыжәцит. Аеыбҗеи амфә бааҗси шака дды-рааҗсаз уажәоуп ианилсыз, ергьхәа ишьапкәа дрыхылан. Иара иааишьтарххны аеа ыцәагьы

еыжэцит. Урт, аеы иакэыз аидара злақефахақаз
пдыртлан, еймакы-еифакуа ирулак иакэырхын, агэа-
раха ахахэра иныларыжыт. Нас руазэы инацэа
пагаакэа рыла уи иакэыршаз акасыжэ пыжэжэо мацара
иаахитит: ари еилацаны икацаз ехацын. Алмахсит
иханытэ ишыапанынза инаилнаркьеит. Гэаныла
акэзаргы дыцэхарц, ирыкэнаго ажэа гэгэақэак ихэарц
ааитаххеит, мацк иадамзаргы игэы алеиычырц, аха
ус еипш иказ ацэхарей ажэақэеи изымпшааит. Урт ргэы
итаз, дара закэыз атэы зхэашаз ажэа иара издырамызт.
Ибон иара ила ани ачча ишыа иурц шақеикыз. Егя
ихэаргы, ари абызатэка далакоуп хэа игэы иаа-
нагомызт, тацкэымк иакарам, аха зныкьарала ауауы
дызшыа ашхам аузышьтуа ацстэы деипшуп хэа.

– Уара усқан утауадын, уаамыстан, иаркы-ирцэ хэа
уқан, – дымшэа-дмырха, дыпхамшыа Алмахсит илакта
дынтапшит Беглар. – Уажэытэка узакэу атэы
халацэажэарым... Ишудыруа, Иисус Христос зынза
дынцэан, аха дызкыдырцоз ацар дацаланы ихала
игеит... Уаргы абри иахьатыпунза иугароуп... Ас еипш
икоу аазаб зхызгахьоу рацэоуп, урт ацкьақэа, ац-
шыацэа хэа ишыоуп. Иузымдыруа укам, убри абыза
ихигахьеит, иахьа хара хзы ацкьацэа, ацшыақэа
иреиуоу азэы...

Алмахсит днацшын, нахьыи Абгалара иахагылаз
ацакьа-бахэы цэаажэза днафапшит.

– Абна нахьыынза иугар акэхоит, – ихэеит Беглар,
Абгаларахь инапы нархханы. – Изсыркатцоз даара
исыргэакт, иахьынзалшо иласны икарцарц. Уи ауау
хатыр зкэысцо азэы иоуп схэеит. Хэарада, амышэхэыс
хэычы зтаркырц икарцаз еитан, аха уи шытызхызгы,
дызлыпдызгы рыгэнаха еитан... Шэара шэахьынеимоу
зегы ишэыду агэнахаи уи иакапануеи ирыдкыланы
уахэапшуазар, ари ацша иаго икоуп...

– Егырт зегы ртэы салацэажэом, аха шэара, уи
ацкьа хэа узэугы, ари еицэоу ацсышыа шэоуеит...
Аеазэгы дацахзам, шэара-шэара шэнибарцэарц
шэыкоуп. Уара ухаца убрыгы, егыгь зегы уаоухуа
цбушьоит, иудырцар убри ихатагы ицегь еицэоу
ацсышыа иутоит, аха уара амца уақэцаны ушэаа-фаауа
урыблырц укоуп!.. Абри иихэаз хэа иухоумырштын!..

– Шэнеи, шэзыпшугеи, дацашэца! Афацахьа икэуп,
инаигзароуп!

Аихац аеы иакэызхыз, уи шытырхын, ирулак
Алмахсит изкэанза иоаргеит. Аеа оыца еыжэтын, нак-
аак ижэоахыркэа тарсны иркын. Уажэы дызэапшуаз
абахэ изкэа икэырцазшэа акэын ишыказ. Ишыамхкэа
ицакэалон, асаара даманы идэыкэлеит. Уи икэфахэара
иафыз, иоахашэа иркын, дааныркылт. Изкэа икэорны
икамхартэ ианыкарца, инапкэа аилапартақэа иртар-
шэны идырkit. Данааурышьт, зны армарахь даманы
идэыкэлеит, уахь иеанааникыла – аргыарахь. Ииулак
иеанааникылеит, аха иаабоз зегы обаны-хцаны акэын
ишибоз, ицыс-цысуа, еихала-еихьцуа.

Уи ианиааз дыгэгэан. Дагьуауы хьантан, аха амчгы
илажыын. Имахэфа гэгэан. Ахэагы гэгэаны икьон.
Ианакэызаалак уи абыза дакэымшэацызт, аха итаххар
ауауы зныкьарала дааиоихуан. Иеахьцимшэацыз
аидараф акэын, акэадыр ацкыс ихьантоугы шытим-
хьыцызт.

Ацыхэтэан ииулак, обака-хцака шыафа кайцеит.
Ионыцка еибгоу цэара акы нхеит хэа дыкамызт, аха
дкахар итахымызт. Рапхьатэи ишыафақэа аныкайца,
Беглар дхэан, инапкэа еиникьеит. Егыртгы, агыгшэыгкэа
реипш рыбжькэа рганы, знапкэа рхы иакэитыз рнапкэа
еиныркьеит.

– Адауацшь, адауацшь! – Беглар ибжыы гэымха
харантэ иаоуазшэа иахауан Алмахсит. – Игэнаха
шьтихьртэ дыкоуп макьана...

Жэабака шыаа цэгапсышыала ианыкайтца цака ишэыз зегы азы иазааршыызшэа икалахан. Иёкёкёоз апхзы усгы обаны избоз иблақэа ирхылон, иршэахауан. Аус злаз ишыапқэа ракэын. Мацк иадамзаргы акы данахкыаша, дқахауан, гылашыагы имамызт. Пытрак дкамхар итахын уажэшьта.

Апхзы иблақэа ирхыланы ишыказгы, ихтакны иаргыарахь дыпшуан: иара имариашан, аиохаахь ихаз ахыцпа дазааигэаны днеиуан урт руазэык. Еихарак иибоз уи иеы амгэацэеи, шыкыл икылакзамкэа икнахаз ишыапқэеи ракэын.

«Иа, Анцэа ду, саагылазар сзашыапкуа, – дыгёжэажэон уи гэаныла. – Иисусгы иакэым, аеазэгы иакэым, уара уоуп сара издыруа, уара уоуп зыгэра зго, знапы сеанысто, усыцхраа абыржэы, ацыхэтэаны, абас хмызгыла ацыхэтэантэи сымоа сықэумцан... Анцэа, анцэа ду, сухэоит...»

Дгазеазцыпхыаза уахь иеицо мацара, уи ахыцпа иавакны инеиуаз дизааигэахеит. Нас, иалцыр бзиоуп, иалымцыр схата сыцап, уиалагы салгап хэа избеит. Уахь иеирбрын, иеидара даман ишнеиуаз иахыибозцэка аеы амгэацэа даст. Аеы ахэа еицш икыжит, ауаы ихэхаабжыгы геит...

– Днышэкыл, днышэкыл, шэимеихскэа, ихгы ишыапгы шэан!.. – Беглар ихэаабжэ ааигэаны иахаит Алмахсит. Илзауаз имч зегы еизганы уахь ирханы иеирбрит. Дызцаз уажэшьта иаргы изынкыломызт, изыкэкны имазгы. Дагыназеит, ахьантара зегы ишамчыз изкэкыз ишикэшэаз идырт. Иаргы дызцаз ахьантара даман уи ахахэра дахылахаз, амахэ ашэыб азымкылакэа ианыткэацуа еицш, ижэоахыр абжы геит. Дышны дахыказ, уи ахыаа баапсы илсаанза икэрыцсаз ашэақшыхэа илапшгы, илымхагы, ибжыгы агеит.

Ацыхэтэан, чхашыа змамыз ахыаа мацк игэакэышра аанагеит. Дыхэхаэр итахын, аха иёы ахыааихыыз ус инхеит. Ашытахыгы зны-зынла, азацантэ ибшэа, шыоуки рхы-рэкэа цейцеиуа илапш аёы иааиуан. Ицо-иаауа иказ ихдырра, чхашыа змамыз ихыаа иалсны еиликааит аихац итагэара ишаёыз.

Аеазнык хэашыа змамыз ихыаа иацны ихдыррагы амцабз еицш инхэпцкыан, дызтагэаны иадыркыз аихац хыхынтэ ианагэас, икаууа ишлеиуаз, абахэапш ашшараф иалыхэхаэоз ацакыа ианакэшэа ахааназ ицэеит. Уинахыс аихац уаха иаанымгылазакэа илеиуан, цака азиас кэашза ишэакыаны изтысуаз аиохаа ацахь...

Хыхынтэ уи бгазцазгы иаразнак рышьтахь инаскэеит, абри аиохаа ацаулара ирымнахны ицаакёкэала идёыкэлаз рыгэкэа ныркыларц.

Беглар ибжы рганы акоманда ритартэ дыкамызт, аха итчааны икалахыаз илакыцакэа иртыпшуаз, уажэы-уажэы аахэрахы зхы зырхоз иблақэа рыла адырра ритэит ишзахэо икэцны идёыкэларц. Иахынзауаз имаршэа кны данышьтырхуазгы, аеы данакэыр-цозгы, дахыаркылакгы, дытрыс-трысуан, дыкыуан. Рёыза иёгы иаргы ахыбгалаз атыпаф ианавсуаз азэи-оыцэеи игэагыны уахь ихыпшит, аха иаразнак арахь ихыахэит. Рыгэкэа ахыцаз имаацызт.

IV

Ахымш рыёны Иуана аусхэартэаф дагхан днеит. Ауа дызмыцэо, дбырцэеиуа ииарта дшылаз шарпазынза лацэааихышь изыкамцеит. Ашарпазоуп мацк даныцэа. Ашэ аёы илатэаз акгы имхэеит, иаргы диламцэажэеит. Дышиашаз Лолиа лахь иёынеихеит, жэабжэ ыказар уи илдыруеит хэа. Акрыфарта

дныоналан, акэакъ ахь днаскъан, абжъааңны дахь-тэалоз дтэеит. Дшынатэаз еиңш Лолиагъы ача ххны изныз ачанах ааган иаңхъа иныкэлыргылан, акэардэ даахан ларгъы днеиѳатэеит. Уи иналышьтарххны, ани зхы-зѳы гъамгъауа ахышэ илңшлоз аңхэыс ихэгы аалгеит. Ачаигъы ацын. Макъана акриѳаанза ихъшэашэон, аха акыр зоухэодаз.

– Сахар в чай положила, – лхэеит уи лыбжъы гэаѳаза, дагыцеит.

– Иухъзеи уара ариабжъарак уцаашэшэала укоупеи, – илтахцэамкэагъы даачеит уи, аѳыхтыңса лтахушэа лтыблакэа ицэыцэахуа. – Ухы-уѳы гэыргъак ыкэны избом, мамзаргъы зегъы узеиңшу?

– Ѵыцбарах сыббама? – ичкыиң нак ачанах инаницан, аграфин ѳабжъа итаз азы, иара убас иѳабжъаз ацэца интеитэан, ѳамѳақэак ижэит. Афатэ еиңш азгъы гъамадан, икэандан.

– Зегъы раңхъа изахашаз уара уакэын, зегъы ирахахэеит... – лара лтэы даѳын уи, абжъааңны еиңш даццыхэан акэымкэа, азэы мчыла илирхэошэа.

– Иацгъы, жэацгъы, ара указароуп, уртаххар калоит, уеумырцысын рхэан, ара сдэылымцзеит. Азэгъы ситахымхэит, азэгъы дысзымцааит. Иаха сыцэан...

– Ани итэы умахазеи?

– Уи сихыраазалама сара, хыла уи итэы зсахарыз? – илхэаз афымца еиңш исит, ари атыбла дцо-даауа дахьлыргэакуазгъы убасцэкэа игэы иасуан.

– Сара, пхзашала зхэы аарыхны изѳо ирхылцыз сакэындаз... иахъатэи амчра шэа шэзы икоуп рхэоит, аха, убра сылташыы сыргон... Урт уажэыгъ хара хаткыс ирхатгылоит. Хайхаб ду ихаткы дцалааит дыканац... Хайхэабы иуаѳра, хайхэабы идурэ хэаа амазам. Идам здамгъы уи аѳыза иагъызхэыцуамызт, иагъызы-кацэомызт...

– Амш сылабгоит хэа сыкоуп, ибхэозар ибымхэо!

– Уара азэгъы ианузиламга, уара иулаагап хэа иалагаргъы калоит, – лтыблакэа ыргызмалны дын-цэыцыччеит. – Алмахсит абахта даатганы, иханытэ ишьапакынза деилахэа-еилаца, иатахыз ашэкэқэа иццан, Псоу днырган дрышьтит...

– Избан Псоу дырган дзыршьтуа, дахыргома?... Ашоура бымоуп хэа сыкоуп...

– Ашоура змацэкэоу уара уоуп, – лхэеит Лолиа лэыргэаан. – Иутахызар иуасхэеит, иутахымзар уа указ...

– Истахуп, истахуп, сатамыз!..

– Иус еикэтэаанза ара даанхар дахыргатэкэоит. Убри азы 24 саат иртеит, абри аамтала Аңсны уалцны уцар, уус ирцэоу акы еиңшхоит хэа. Нас, хайхэабы, Нхыцка иара иѳызцэа рахь дасын, убарт рыла Алмахсит иуацэа иңшааит... Егъаңыара икан уи иуацэа... Псоу дахьныруа урт изыңшуп... Нас, иус хыдахар, итаххар арахь даауеит, итаххар уа дынхоит, ишитаху...

Иуана иахаз иахихэаара изымдыруа, дхаш-хатэарахазшэа дынхэит. Ус уалазартэ икан, аха агэра изгомызт. Насгъы, абри зегъы иара изицэыртэахызеи, аханатэ инаркны дшацанакуа рдыруеит, раңхъа иргылан иара айхэабы?

– Иубома шака хыла ихэыцу... иуасымхэеи, уи хара хтэы идам здам аэазэы изхэыцуам. Уи, иааз абыргцэа рахатыр азы, иара ихы ахатыр акынтэ... Дара Алмахситраа ракэзар уи аѳыза картэазомызт, аха иара икаицеит. Избанзар, иара иара иоуп!..

Ус, ашэ илатэаз дааоналан, Лолиа лахь инапы икэеит. Лолиа уахь дымнацацт ихэоны, лхы-лѳы лхалашо даахынхэит.

– Гэлиза дааит, рхэеит, Гэлиза ду! – дзышьтыцэомызт, уаха ак лыгмызт. – Айхэабы дсыңхэеит... – дыццакны

лғыналхан, аха иаразнак деиҗаагылт. – Исхаштыз, сара хтыкәкәа, – лҗаҗкәым ала ағыгә-ғыгәхәа лхы днас-насит. Нас лыбжыы ныҗалкит: – Иара имазаныкәгао хыла даины исалхәеит, иахыа аусқәа раҗәаны имоуп, аха хәлаанзагыы җыаргыы дҗазом... Уибар иҗахуп. Уизыҗшыроуп... – лтыблақәа җархынхәны хыхь илырхеит.

– Ари ахымшгыы сыҗшуп... – ихәеит Иуана, илҗәым-закәа. – Ариақара саныҗшы, иара абыржәы, сидикылар камлози...

– Ус инабжыырқан акәымкәа, тынч уибар, дуа-җәажәар иҗахызар акәхап... – дынҗәыҗыҗчеит лара. – Уара ахырҗәаалеиҗш уаҗымҗазакәа акыр уаар-гахәеит... Уҗымқан, уҗымқан... Уи, ииашан, сара излаздыруа ала, хҗаҗәыхак имазам... Алмахсит иус маҗара шҗоубеи – абахҗагыы дыҗганы, иусгыы ырҗәан, нхыҗқагыы идәықәҗара, 24 саат рыла! Идам здам аәазәы изықаҗарызу уи? Убри ауп иухәаша, уи анафсгыы есены шә-уск имоуп... Ажәакала, уааҗшы, снаскьоугозар саргыы сузыҗшуеит... – лхы ыркянто дааччан, дыҗцакы-җцакуа лғыналхеит.

Гәлиза ду, еибакалҗла жәлары зегыы рзы илаазаз лҗа амаҗура ахымҗааҗигоз мызкы ахь знык-җынтә данаакыдгылалоз, лара илҗахханы дҗаанза еихыыс-еиҗысуа лымаҗ руан, илықәҗәиашон. Аусхәарҗағы зегыы шыаҗҗыркыакәала иныкәон. Убриала даара хҗаҗыр шлықәырҗо аадырҗшырҗ, лара илымбозаргыы, дарей-дарей рыбжыара. Лара лтәала иалылхуан, лыҗкәын маҗурала дызфахаз ркынтә, иара еиҗа гәыкала изықаз. Уи, иаразнак Виқтор Михаил-иҗа хәа зәы иҗашәоз, иазхәоз ракәын. Лҗан зҗану иқәлыжыломызт лыҗкәын раҗхәатәи ихыз Гач хәа, еиҗаракгыы ихыз-җыда Кәаҗаб зхамышҗыҗыз, уажәтәи ихыз ахәарағыы изҗырхагаз.

Раҗхыаҗәкәа Иуанагыы дрылан ара данааилак илҗылоз, днаскыазгоз. җаса лхәҗа илгәаҗхон раҗхәатәи ихыз, ихәҗыхыз, уажәыгы ус акәу җышыа ишихәаҗ ихәон. Раҗхыа илмахазазшәа, ллымхәаҗә лықәжыны давсуан, аха нас лхы җышыҗыхны икылкаан дихәаҗшуа дала-геит. Лғала акгыы лхәазомызт, аха лылаҗш иахәон. Иахәозгыы бзиак акәзамызт, «сыла уәаумырбан» хәа акәын. Убас азәы даныхҗалклак, ма иара ихы дырны днаскыар акәын, ма егырт идырдыруан. Иуана ихы дырны днаскыеит.

Ақәҗара ианалагылаз хәа аныҗхыазаз, рус иалҗуазгыы анырзымдыруаз, уи ихыз җыда лгәаҗ-хәҗәкәон. Ускан ма урҗкәа рыла лхы лыжыжыалар акәын. Ианеиликаа лара ишлахәуаз ирехәара далагон: «Акәаҗаб еиҗш длашоит, алашыҗарағ ауаа алашара дирбоит... Уи асагәреи еснагы ирғыҗлатәуп, еснагы абла җхәаны иказароуп!».

Аха уажәы аәакуп. Уи ихыз «акәаҗаб» хәыҗҗәоуп, алашарагыы маҗуп. Аеҗәа ухәаргыы, аиашаз, урҗ хәракҗәоуп. Моахәастас икоу зегыы узырбаша ала-шара аранза ирзаашыҗуам. Изырлашаҗәкәо амрей амзеи нкылоуп, урҗ зынза хыхыз аикоу рыхызқәа рхырҗахәеит. Зны-зынла уи ибзиабара «мгәала изысуаз» «хара хлашарбага» анырхәалоз ыкан. «Ну, ну...» – «иахшәмырқан» хәа аанаго, ихы нақ днахон, амҗа наихыырсны дадыркыр хәа дшәошәа. Уеизгыы, ишигәаҗхоз иззомызт, иҗчаҗшы хышхыҗәан ихы-иғы иқәлон, иахыҗәазон. Аиашаз, иаргыы иақәшәан ирыҗшааит, амра, амза, аеҗәа хәа акгыы иадыргахыоу ракәымкәа, иааидкылан иҗызкаша.

Ашыбыжышыҗтахы афаетон аины ашә аҗхыа иаагылт. Ус, зыҗсы заны иказ аусхәарҗа ашыҗыбжыкәа җныоуа иалагеит. җыара-җыара ашәкәа аатит. Гәлиза ду лдәықәлара реаздырхион. Руадақәа раҗхыа диасны данҗо, бзеила хәа лахәара реахыырҗарҗ ашәкәа заа

абаагэара давалан цытрак днаскьеит, изыкэгылаз ахаракыра ахыцпафынза. Уа даагылт. Дызтоу издырцэжымызт, избанзар ари еицш дтамшэацызт. Дташэаны дыкоуижьтэи акраатцуазаарын, аха изгэатомызт. Баша ихы иргэицуазаарын, уафысгы дыршьомызт, акгы даанагомызт. Игэицжэара уажэы-уажэы иеины ицсы тырхэацаа иакуан.

Даалеиоеит, даакэгьежэаит. Мацк иеиртынчыр, ихы изахар итахын. Ихэыцтэыз, избатэыз рацэаны иман. Агафэхь дыцшын, ана-ара игарцшарза лашарақэак акхьан. Амшын абжы ааоуан, ицэгэхозар акэхап. Ихы дфахан, ажэоан доатцапшит: убрагы цыара-цыара аецэақэа алцшхьан, илакэны ихын цстхэа гэаоақэак, ашэақлоа еицш итагаза. Ус ажэоан аихарак хтын. Агафа иоацэхыкны цака итаз атышшара лацшыла иааимидеит, зны дааццакны, нас дмыццакыкэа ицкаауа. Атышшараф ашэапыцяпгы еиха ижэпан, алашьцарагы еиха аеизнагахьан. Усгы лашарак илацш нақымшэеит. Убра цыара ауахэама гылоуп. Игэалашэоит, зны Қэыцьи иарей цыарантэ ишаауаз уахь имоахьцит. Қэыць иабцъар ааихыхны икэадырырта инахшыны ауп уахь дышнеиз. Нас, еилышлаа иказ жакыа гарцшарза иаарпылаз апап еилаоа инапы аанкыланы дагэзит. Иеырхэан, иеыларкэны, Қэыць – хэычыкгы ацэаххэа дзымгэызуаз...

Дыроегыых даалеиоеит. Уажэшьта еиликааит Алмахсит изыхэа ирхэо гэрагашыа шамам. Уацэытцэка еилкаатэуп аиашацэка. Нас Гэранда илышьталатэуп. Убри дидшаанза уаха аеакы дазхьапшуам. Уи еихау иара изы ус ыкам уажэы. Уи дзыпшаар, уинахыс икаитцо идыруеит, зегы рхы дыкэнацоит.

Даахьахэын, амоахь дкылсит. Амоаду ала дымцакэа, ахэира зкэиан иказ адэахы дылбааит. Аеа цытрак ашьтахь амза гылон, уи алашара аиуа алашь-

цара иалалахьан, амоахэастагы бзианы ибон. Дмыццакыкэа днеиуан. Ариабжыарак ихигахыоу, уажэы уа имоа зкыз, зпан цшаашыа амазам аоыцьа, ифыцхаз Алмахсит итэы, Гэранда лтэы – зегы деималаркын, бжыышыа еицшымкэа игэы бжыысны икан.

Адэы абжа еиоимшацкэа иацхьака цэаарақэак ибазшэа дкалеит. «Уажэыгь ачақэа ыкоу цыыршьозар, ауаа усгы рыжэоақэа тькахьеит... – ааигэахэт Иуана, – арт архауаа насыццэгьақэа рышэарыцашыагы шэарыцашыа еицшым, руаоагы...»

Днаскыацыпхьаза ицэахьаз, уажэшьта абжыысрахь зхы зырхахьаз ахэира афэы еихахон. Аха, зегы дара роуп, игэацхон уи, ицэаны иказ атэа афэы игэа-ланаршэон. Адэы агэтахы днеиуа даналага, ииашан, ант ацэаарақэа еитэибеит. «Ачақэа ирышьтацэжыоума, мшэан?...» – игэы даатаччашэа кайцеит. Аха убри алгаха имтакэа ишыапы ахынаиргылаз акы ацацкэацызшэа ибеит, доатрысит, дагыкажит. Иа-разнак соацкэоит хэа деихеит, аха иеизмырцысуа амоахэаста дангьалазшэа даанхеит. Ибжы иргарцгы итаххан, аха убрыгь ызхьан.

Игэышпы иоацакны иаразнак итка-тко ишыкалаз акара гэеитэит. Ихыызгы еиликааит. Уажэаантэи ачақэа ирышьтоу шыкоугы дыртэын хэа ихы иааташэан, уаха изынамыгзеит. Аха макыана ашь-тыбжыкэа наоуан ихдырра акынза. «Иумбо, хы зацэык ауп азэы иитаху, дзыргэактэузеи... Ани ужэоахыр икэыртэан иныкэугоз ус итаххеит акэымзар... егыгь гбакы дакаран, аха убриакара акэын иитахыз... Уара утэы, аиаша уасхэап, уцабаа идыз дазхэыцны, хатыр ақэцан дазныкэеит хэа ицхьаза... Еиха ииашоуи ииашами уахь мышкы зны хайкэшэар ихазбалап... Сара макыана ара аускэа сымоуп, акраамта сынхоит, сыгэхьааумган... ...» Ицсы ихыцымтаз еиликааит ари Беглар ибжы шакэыз.

Уи ижөөахыргы ылапцэан, ивацкьаркэакгы, аха деикэахаа дшыказгы, деимакеиёакны акэзаргы, ара даарымгар имуит, избанзар, хыла иара инапы ианын, нахьхы Абгалараё зшьапы ркыз аоперациа абра инцэон.

Амза агылара ианалага, урт зеггы хыма-цсыма икэцит. Иара, акырза ихараз ашьхарцы ианаавц, адэггы, еилареы уи икэжыыз ахэираггы, амоахэастаё ахьшэашэара иаёыз Иуана ишьа ахькашызгы аразны еипш еилаарцыруа иааканацеит.

Адырөөаены шыбжъяарапны еипш, дара уа инхози, уи аахыс ашьха ашьапанынза иказ акытакэеи акалакь хэа изышьтаз, аиланхарта иаалацит, дыштахаз атэы.

Адырхаены, нак акытахь ипсыбао аныргоз, дзыоназ аоны, ашташэа иамаз аёы амитинг еиёыркаит. Уа икэгылан ирхэеит, амчра ёыц, ажэлар рмацураёы дшыказ, иуалпшьақэа шынеигзоз, макьанагы забцъар шытазымцац акласстэ гацаа рхымта дшыланашьтыз уи, насгы акласстэ кэцара аётэи иоызцаа ианакэызаалак дшырхамыштуа, ишьа шыруа атэы. Иусхэарта акынтэи зеггы ыкан, аоыза Беглар ида. Аихабгы дааины днеихагылан, нас иашьцаа ахьгылаз днеин, днареихырхэаны дцеит.

Азэггы дцэуомызт. Акытантэ иааз аңсы иашьцаа ракэын. Урт лагырзык кадмыршэит, ус еикэшэы ихагылан. Ауаа игылаз рышьтахь, дрымбартэ аоны атзамц зеавакны иказ апхэызба гэыкы лылагырз лёыкьаса илеиуан, лёы италон, лыкэа италон. «Иаразнак бгэартоит, имцэуо ицэуо дырцэымгуп...» – лхэан, илыдгылаз ашэы зшэыз апхэыс, лмахэар тарсны иаанкылан, нак днавалгалейт.

Аеныцэкьа, рацхьа иара аусхэартаё, нас – зегын-цъара ирылацит Виктор Михаил-ица шака игэы иалсыз, изнымкылоз илагырзқэа ирбарц, аңсы иаразнак

дихыцны дшавалаз... Иаагылазар ақэцара иалагылоу ауаоы, ашьа збахьоу, апсра збахьоу, зоызцаа звыр-шьаахьоу, иахьагы зыцстазаара иалцыз итэы изыхгом, изышьтыхуам, убри аипш агэы изтоуп хэа...

Тагалан еиха-еиха аеархьшэашэон. Аусхэарта иацакыз абахча хэыцаёы зыбгы капсоз рыбгы еиха-еиха иласны икапсон. Зыбгы кампсоз еиха ихтуан, еихагы рылахь еикэызшэа икалон, иахьынтэааргаз адгьыл харақэа гэхьааргошэа. Згэырбгы уахык ала икыдхан илеиз, ихахаза зеггы ирылпшуан. Уи ацла атэы ззымдыруаз иоаз цыишьар калон.

10.05. – 15.08. 2003 ш.

АХӘМАРРАҚӘА ЗЕГҒЫ РЫШЬТАХЬ

Дахьындәылтыз аңша хьшәашәаза инеиҫаст. Уажәоуп еиҳағы иангәеиҫа аблиндаж аоныҫка шака икәыкыраз. Игәарҫханғы ихы-иҫы намцеикит. Ажә-оанғы доаҫаҫит: уи ҫстхәала ичыоын. Аҫстхәақәа асҫшәы рыман, аҳауа – асы ағыама. Амш игәаҫхон.

Изыхьоз шидырузы, акы ихаштызшәа дшыҫаз дыкан. Уи уажәы-уажәы әеигәаланаршәон. Иавтомат ахышьтимхыз акәын ас зихьуаз. Иахья дахьҫоз, дзыҫҫоз ағы абҫьар аламызт. Аха иҫьеишьоз, абасҫак абҫьар дахьяшьҫылаз ауп. Ишьтихижьҫеи раҫәак ҫзом. Абҫьар атәы ус икоу...

Иара дызтыҫыз иаҫәыхарамкәа иҫаз еғыи аблиндаж иҫыооы адәахьы инықәлеит ар рымаҫәа зшәыз, ус еиуеиҫшым кьәмаҫәала еилаҳәаз, амагәқәа зшьаз, акроссовкақәа зшьаз аҫкәынҫәа, аиқәлаҫәа. Зегғы неиоымсрада иқәыҫшҫәан. Иидыруз иарғыи дыздыруз ракәын урҫ. Уажәыгь ҫәгыа ибомызт, арҫ аҫкәынҫәа анхәыҫқәаз, рашҫәә айбашьяра хәмарра ианыхәмаруаз еиҫш, ибжьы еиҫыхны инарықәиригар, ускан еиҫш ргәы ааиргәғәар, аха уажәы ус ишаҫахым акара игәаҫәышра ианаҳәон. «Шашка, пушка и кинжал на одной руке держал...» – иқьышә инықәххит ускан драхәмаруа ииҳәоз.

Уажәы хәмаррамызт, аха асеиҫш ианыкоу урҫқәа еиҳағы иаҫахызар калап, зегғы рыҫсы ҫазҫо алаф, ахәмарра. Иарғыи иахьяҫәкья изымгәағьит, аха иаарласны зегғы рҫыҫәә иааип, алафғыи реиҳәап, дагырахәмарып, еиҳағы еилаҫәап хәа агәыҫра имоуп...

Аҫкәынҫәа макьяна дгәарымҫаҫызт. Гәыҫ-гәыҫла еилагыланы акы еибырхәон, иааихзаслон, еибар-

ччалон. Аха, зегғы дара роуп, акы иннакылошәа, иамышьтуашәа ибон. Айбашьяра аҫсыҫ хьшәашәаза зегғы иркылсуан, иркылшәшәон, зегғы аҫшаауан, зегғы ирыхьзон. Ус, иаалыркьан, иааилаооит, рбыжьқәагы еиҳахеит. Данынаҫш ибеит резина мпыл хәыҫык хаууала ҫәоанҫәыҫа ишҫоз. Зегғы уи иаҫаҫшуан, иаҫаҫгьежьуан, ианынаскьяалак аҫхья иасуа хәа. «Напыла акра алам, асрагы!...» – рыбжьқәа ҫары-ҫаруа асы агьама змаз аҳауа хьшәашәа асаркьял еиҫш иадырхәон.

Ампыл шнеиуаз, азәы хыла данас, иааны иара иқәшәеит, иныҫеит, дахьзангыи дасит. Даргыи рыбжьқәа ақәдыргеит, иасуа, еиҫасуа еимдыркьеит. Даларгалар рҫахызар каларын, аха иақәшәоимызт. Иаргыи дақәшәоимызт. Урҫи иареи реизыҫазаашьяқәа рғыи айбашьяра убас еиҫш акы аҫсахт, зегғы ғыҫны иалагатәхома иҳәо.

Ампыл хәмаррагыи, иааҫкьяны ишалагаз еиҫш, иааихсығьит. Аха аакыскья дара рғыи даннеиз ааҫта илаҳғыын. ҫыҫкгыи арахь иааскьян, рнапқәа ааркьеит. «Шашка, пушка и кинжал на одной руке держал!» – ибжьы ҫарыхәҫәаза инаиргеит азәы, егырҫ ҫыҫыкгыи иааимырдеит. Иаргыи игәы иахәан инапы ааиҫкьян, наҫ дахьырбарҫамыз днавалейт.

Абрахь дылбааижьҫеи знык ауп дара рғыи даннеи-хьюу. Ускангыи хыма-ҫсыма аҫсшәа нараҳәан дҫейт. Уиаахыс харантә маҫара акәын ишеибырхәоз. Урҫ рбара, инеины анарылагылар иара изы акыр иаҫсан, ихәшәын, аха уажәы иалҫуамызт. Зегғы айбашьяра иақәижьуан, аха иаргыи иҫырхагаз даргыи ирҫырхагаз әеакгыи ыкан. Уажәы уи зегь реиҳа ихадан иара изы.

Иахья амоа дызқәу убри азбап хәа агәыҫра иоуит оымш раҫхья. Ариабжьарак аамҫалатәи аиқәышаҳаҫра ыкоуп, еиҫәәжәарақәак моаҫыригарҫ. Уи моаҫысуанаҫ ахысрақәа аанкылоуп. Насгыи, изҫаху, ада ҫсыхәа

змам, иззыгәагъуа ухәаргы калоит, Гәымста ацха агәта иахьеизеикароу накынтәи збара иҗаху диқәшәар алшоит. Иацы уи аиҗәәжәарақәа иалахәыз азәы иҗала изаарыцхаит иахъазы убра ишизыцшу, иҗкәынгы уахь дышнарго.

Уажәы, уахьтәиқәа ракәым, иара абрагь акыр ишәаны-изаны акәымкәа, азәы игәрагара удаәуп, аха зынза имаахәезазар, ус анааицха иажәа деижьарым, ишыказаалак иҗкәын днаргозар, даагыло дыкоума. Иара иеибашьра иацанакуеит, агәтацәкьа иалоуп уи.

Ацкәынцәа рблиндаж ахьыкоу алхәыгәра дна-хыкәшан, амәацәкьахь диасит. Амәеи, цәка акыр иласкьаган ииасуаз Гәымста азиаси рыбжьара бардран, ачыкьреи, амыҗи, ажыци еилысны икан. Афронт ацәахәацәкьа акыр ишацәыхаразгы, нырцәынтә ианхысуаз, ахқәа аранза иаазон, зны-зынла акырцх еицш абардра илапыйккон. Уеизгы, абардра җытк амәа ахьчон. Аха ацхьака, абардра анынцәалак, икказа ихтуаз амәаҗы уара ухы ухьчар акәын. Иахьа, цәара днавагыла-аавагыло акәымкәа, дышиашоу дымәасыр ауан. Аамталатәи аиқәшахәтра ыкоижьтәи хысрагы ыкацәкьамызт, нырцәгы аарцәгы уи икәныкәон.

Уажәы дахьцо днеирц даныкоу макьана җытк набжьан, аха дыцшны атәара илшомызт. Иахьа аҗхәара зитаз аиҗыларә ацкыс зцазкуа иҗстазаараҗ икамлацызт. Иара ихәтагы игәы иаанагомызт зным-зар-зны ас акәхоит хәа.

Уи адагы, зааза дыздәыкәлаз, аблиндаж ахьта иҗанацалан, ирҗәны итәаз дахьрылцра дашьтан. Уаанза акраамта зхала иказ, зхала иахыз, ишыцкәыназ уи еиҗашьан иалзхыз изы, абас цәарак еизганы ауаарацәа изыхгомызт. Уи аблиндаж ицтазгы еицгәартахьан. Даныкамыз рыҗсы шыргозгы идыруан.

Ионы илхны имаз иҗыц, дзышьцылаз иҗра дантырца, иахьабалак тәымцәароушәа ибо далагеит.

Шьюуки зыюноу аквартира хәа иашьтоуп, шьюуких–ауадақәа хәа, аха иара ө-җык змаз иквартира сыюны хәа дашьтан. Арахь, егырт зытрақәа иҗырцахьаз рахь Гәымста даныр, аеакала икалоит хәа дақәгыгуан, аха икамлеит.

Аблиндаж ицтаз рахьтә еиҳан макьана зытрақәа еибгаз, урт зышьтахь инханы иказ. Уа икан зыюнкәа блиндажхахьаз, ахрыцхра иадыргахьаз, аминакәеи абзарбзанкәеи иахьеи уахеи излахауаз ешыраагы. Аха урт зегьы таацәак реицш икалахьан, иара иыызак ус ирылашәа, ирыламшәа иказ аәазәы диздырамызт. Иара дшыкақәаз, ихы шрызиламкуаз рымбошәа карцон. Ихы далдырцшырц акәхарымызт, аамтәи аҗагылазаашьеи ршахабаа дазаанагап хәа иахәацшуазар акәхарын. Иахьа ихы ахьирхаз уа дызҗыларц дыкоу рытәгы урт рҗы ицәыримгеит. Дырзеилымкаар калон. Уи зегьы акомандир еиҳәеит, деиликааит, дагыкәшахәтхеит.

Раҗхьацәкьа, Акәа, ионы, ө-җык змаз иквартира, ари адунеи аҗы хыцакырца зацәык имаз, ашә ныцаркаца иаркны, мазала дықәцны данцоз, аиашаз, даара ицәыхьантан. Егьюмхәан, иангы иабгы қалақь уан, рыцқәа иара ихьыцшуп, өныс, тәартас уброуп иахьрымоу хәа иҗхьазон. Убарт зегьы неилацаны ирхьыцшын ихәыцра, иқәыцшра, иахьауажәраанза сыҗстазаара хәа дзышьтаз зегьы.

Урт зегьы шасыс иньжыны, иҗсгатәы иман дықәцит хәа акәын игәы иаанагоз. Урт изгомызт, аха игәцәкьарц иуалны изымгаз дыкан. Уи акәын уажәы изхымгоз, иҗкәын итәы. Уи иҗкәын иакәын, аха уахыкьы иара иҗы дмыцхьацызт, иҗы наиариархан «саб» хәа еиҳәомызт.

Иаргы ачкэын иахьяахауаз «сца» «сыцкэын» хэа изхэазомызт. Рацхья иангы иаргы рызбахэ иахар итахымызт, убаскак акгы агэра игомызт. Абарт, абра дызвысыз ачкэынцэа дрыцхэмаруа даныкала ауп еикэшэо ианалага, ѿ-штакны дыртысны хэмарра иара иаштаѳ даауан. Рацхьяцэкья, данибалак даангылон, дыюны дцомызт, аха ихы шытацалан икын, дагьи-хэацшуамызт, дагьиацэажэомызт. Иара ускангы икэлацэа зеггы дрылхэхэон, иагьилан. Иара изггы адауацшы даоызоуп рхэоит, аха ари ишиациго уажэнатэ иоашьомызт.

Ас еицш, аби аѳеи иртахны, уаѳцас изеибамбо иахьыказ зыхкьоз рацэан. Аара иаргы ихы иадитцон, убри азы, ухы ныкэкны ихцэатэуп рхэаргы икэикуан, аха ианакэзаалак иразкы изанажьюамызт изнауз. Ахэычы иан еихарак иланеимыжьюаз ахцатэи дахь-цэырлымгоз, лымаза лыцсы иацацан иахьлымаз акэын.

Хэычы-хэыцла ичкэыни иарей анеизааигэаха, уи иахь имаз аб игэыбылра ахацэитра анеитэ, июныцка насыцк атыц ылнахит, амра аѳеыха еицш еснагь дхэажжаза дказцоз...

Иѳеи иарей рыбжьара ирзышьтымхуаз аэакгы ыкан: аоыцьягы Темыр хэа рыхьзын. Уи зхараз, хэарада, ачкэын, иан лакэын. Арахь иара Темыр аихабы ицэаара лбар, шыхацамѳак дихыкэшон. Ачкэыни иарей уаѳцас еицэажэо, еикэшэо, еишьцыло ианалага, зны-зынла дыхэмарны Темыркэара хэа иеихэалон. Ачкэынгы игэацхон уи.

Уажэы ачкэын уа дынхэит. Егьаиундазгы хыла дахьыказ изеилымкааит. Иан лтэы дазцаан, уи дыкэцны дцахьэит рхээит. Иабцса итэгы изеилымкааит. Арахь данаауацэкья ачкэын иан длыман дцеит хэа хацаны дыкан. Ус иархээит еиха зыгэра игоз.

Аха ара данааи, аэакза, ихы ихызхыз ажэабжькэа иахаит. Иабцса дивагылан абцъар икуп хэа. Уи агэра игомызт, хэарада, иабцса хэа изѳу иабцъаркра закэызеи, шыта дажэит, ачкэын иакэзар, уи аоыза ачархэара ахаан икаитцом. Ус анакэымха, иара, аарцэ дтэаны, иавтомат ичкэын икэкны икуп, ичкэын – нырцэ дтэаны – иара икэкны.

Еснагь инасыцны, амра аѳеыха еицш июныцка изтаз, дшоу-шоууа дказцоз, уажэы дабылуан.

Сзыназандаз хэа дыкан, аха дыццакцэаргы, уи заацэа днеир, дыхраа-зраауа ацха акэша-мыкэша дыкэырбаар, гэоарас дыркыр алшон. Ацха, хэарада, нырцэгы-аарцэгы рылацш ахын.

Макьяна игэыггракэа еихан, ас еицш икоу ау-хэансхэанкэа аѳеисцыхэ еицш еихацса-еихыхуа изманы икэу, ирыцымлозар ирыгымхэит. Урт ари ацуѳеи еибагаргы изѳыц иаѳуп. Ара, ацсреи абзарей рыцхатэры икэсуа реицш иахьеивымсуа, ус еицш икоу тыц рымамзароуп. Аратэи ахауа иара атэала аэарыцкэоит, ауаюгы ицсы еиха иаразоит, иуаюу.

Дызхыцхьазалаз аибашьцэагы аакыскьазоуп данрыларцаз, даргы макьяна цкья дрыздырамызт, иаргы. Аха ус лымхатаск рыман иказар, иаразнак игэеимтар залшомызт. Урт уи ахагы рымацэкьямызт. Рыбжаоык аибашьра шака ирхьяаз акара, рышьтахь инхаз рынхара-нцыра ускэагы рхьяан. Цъара цсеив-гарак анаакэала, инеиоых-ааиоыхны ирышьтуан, рыюныкакэа инабжьыслон. Уантэи икара-уараха ихынхэуан, анхара-нцыра мышкы уанагха ианыцшуэит рхэон.

Аха еиха ихьяаигоз ачкэынцэа рѳы дышнеиз еицш, ус еицш ажэа шцахьюу ала иаразнак агэоара иоут. Урт убаскак идыруан, ицэгоума, ибзиоума – иаразнак ишырныцшуаз, ирцэахырц иалагаргы ишыр-зымцэахуаз, арахь рхы-рѳы ишыкэлоз ибон. Насгы,

рөызцәа-рықәлацәа ртәы еиха иахьазәлымхаз ақынтә, еиха ирласны ирахауан. Ачкәынцәагы дара рыда ыза димазамызт. Убри ақынтә, убартгы, иара иеицш ихааргозаргы ихартарым хәа дгәыгуан. Аха уи акгы азыцсахзомызт. Уа, Акәа дыканац, уи еилкаашья изамтеит, амәақәа зегы ркхьан. Иангы еилылкаауан уажәы иара дшизымышьчоз, уажәазы әәзәы инапы данылцар калон. Ачкәынгы, егәа гәала имазаргы, ирзеицшу уск аныказ иара дицшаалон. Уажәыгь цытрак дзыцшын, аха уинахыс әәа ацсык иеааникылар, ахааназ дагхар алшон... Ицсы тазар зицахызгы ичкәын дицшаарц, иара дахьыкоу дигарц акәын.

Ара дахьааизгы макьаназ дыкоушәа-дыкамшәа акәын ихы шибоз. Арахь ихы анирхозгы, изыкәкыцкәкьан даауаз арт ачкәынцәа ракәын. Дааины днарылагылар, ионы дыкоушәа, рзеицш шта дтымцзашшәа ихы ибо дқалап хәа дгәыгуан. Аха аибашья зегы ацсаххьан.

Аблиндаж ицтазгы, иара уа дыказ, аха егыртгы зегы рәы иауеикәшәахуаз... Уеизгы, еидызкылоз акы ыкан: еибашьтәуп хәа агәра гацкәкьан икан. Иаргы деибашьырц ауп ара дзааз, аха, иаагылазар зегы афуп хәа мацара акгы казымцоз, убри афгы иерылеигалацәар атахымызт.

Аибашьярагы, иара изы акара, әәзәы изы иаалыркьан икамлеит. Уаанза акыр шыкәса иказ аифагыларақәа, аифахарақәа ртәы изымдырцкәкьо дыказамызт, аха аибашьяра акынзацкәкьа инеиуеит хәа игәы иаанагомызт. Шьоукы урт, аибарххарақәа ишрылагылаз ирылагылазан, рыцәа ыкамызт, ртәа, рхы ақәырцон. Иара урткәа иерылеимгалт. Ус хацала еыцныкәкьа иртар, акы ицаргалар, иара уацкәкьа атак каицон. Ажәала мацарагы акәымкәа, ианацахыз тацкәымлагы. Ус еицш иказ атаккәагы адгылаоцәа рыман, иаразнак ирыладырцәон, еицахәатәыс икарцон.

...Амәа иаваршәны инагаз абардра ахьыбжяәа-кәазгы ыкан. Уажәеицш аамталатәи аикәшахатра аныкамыз, абрагы иахьыхтзас аицш ишәартан. Изшәартаз еихаракгы аснаиперцәа ркынтә акәын. Ирхәон, балтика агафәнтә ахәса-снаиперцәа ааргеит хәа. «Ацкәкьыс лхымта иагаз дыцсыцкәкьеит...» – рхәон шьоукы. «Амырцәтәыга змоу ажәкамбашькәа реицш, балтикәнтә абра имаар, уа ахацәа нцәама?!...» – ацәы алырхуан шьоукы. «Царала акәу шьарала акәу ахәпса шыргошь?...» – емыршьагала ицаауан әәа шьоукы.

Иара иблала имбеит, ионынтәи уи ибартамызт, аха иархәеит, мышкәак рацхьа еибашьны ақалакь ргазшәа ишалалаз: еибашьыга машьына хәа ирымаз зегы рыла Атынчра апроспект ртәны рыфшынархаз, ишеицхыкәкьәоз, ахауа иаеицзакәа ишалахысуаз... шеишыкәса иааганы ақалакь иаландырхоз, ақалакь зыртәхьаз руаажәлар рценцьыркәа ркынтәи ашәткәа шрыларыжьуаз, даргы шеицхыкәкьәоз... Атынчра апроспект ахафь иалаган ацыхәанза ианыназа, еимпны еикәных ишыказ, гәып-гәыпла аонкәа, аквартирақәа рышәкәа цыжәжәаны ишрыкәлаз, архәра ишалагаз.

Иара икынза имааицызт, макьана еиха зыцсы злаз рыцшаауан. Урт, хәарада, рсиакәа рыман, заа, акыр шыкәса рацхьа арахь заашьтра иалагахьаз ацшыкәкьәа зегы еикәдыршәахьан. Иара ачкәын итәы ада акы ихы итамызт. Иидыруз телефонк фәнатуамызт, зегы еихашәны икан.

Шьыжьымтанк, ашта дынтысны амәа днангылоны, аонкәа ртызкәа кыдырзызаауа БМП-кәа оба шьтхысаа, өаскьа Атынчра апроспект ала ииакьеит. Армацәа зшәыз, ифа-ижә, еикәных иказ ауаазақәа урт ирыкәтәан, ирыкәгылан. Изыкәтәақәаз рышьтыбжьыгы иазхымеуа, урт рыбжькәа «ар-ар-ар» хәа ахауа арцәажәон. Аибашьцәа ракәымкәа, ус ақфафаз иааз еиха иреицшын урт.

Ацкэын иани иареи ахьтаз дазааигэахахьан, нактэи амоа ааихырцэан, хоык ар-мафэала еилафэаз, ифыц-фыцза иапхьа иаагылт. Фыцья зынза изымдыруз шьоуки ракэын (урт афэатэқамызт). Рыцыфхьаза «Узи» хэа изышьтаз автоматқэа ркын. Егыи, иара иидыруз, абыржэыцэқья азахыга машьына иаа-фырхызшэа ифыцхафараза ишэыз имафэақэа реицш-цэқья, ифыцыз, аа-фэы зхыз имака кьякья иадын, иара убасцэқья иказ атра змаз атапанча. Уи ихьзыцэқья игэалашэомызт, аха ақалақ афы дыздыруз шьоуки «шьчоголь» хэа ишьтан, шьоукых – «фарцовшьчик» хэа. Иахья фынтэ-хынтэ иееитакны ақалақ ахь дкылсуан. Еиха имодан иаацэырцуаз, иара иапхьа уафы изишэцомызт. Аееилафэара дахьызгагаз, дахьыбжья-хэаахэтуаз анаос, уи цэгьара ицоуп хэа има-хацызт. Аха уажэы азэы ихықэаара уадафын.

– Оо, кого я вижу, Темурленг! – ихэеит уи (ихьзгыи идырузаап), – инапы иитарц ихэамц иапхьака идэықейцахьан, аха иеааникылт. Блацыхэала наф-ааф ивагылаз днарзыцшит. Урт рыгэра имгозар акэхарын.

– А что, мода сейчас переключилась и на военную форму?! – цасхэа ихы инаркны ишьапафынза илапш неихигеит.

Наф-ааф ивагылаз равтоматқэа ахьыркыз иаад-рғэғеит. «Шьчоголь» иқышэ интасызшэа даанхеит, ашэшьгыи неифатэеит.

– Ты не очень, времена нынче другие, смотри, не зарывайся!.. – ихэеит уи имырхаакэа. – А, кстати, как ты думаешь, сколько пуль он выпускает за секунду? – идгылаз руазэы иавтомат инапы нақейкит.

Иара фимтит. Ариакарагыи азэгыи ианеижьзомызт, аха уажэы еицэеитэыр итахымызт, уи аха имамаызт.

– Ты лучше скажи, не видел ли моего мальчика, кажется ты его знаешь... – дцааит иара. – Может слышал о нем что-нибудь?

– Раньше надо было думать об этом, – ихэеит уи имырхаакэа, нас наф-ааф идгылақэаз қыртшэала акы нареихэақэеит. Урт, зны дара ааихэапшын, нас иара инихэапшын, иртахзамкэа инарыдцны инаскэеит.

– Ты тоже не начинай мне зубы заговаривать... – ихэеит иаргыи иеынкыло.

– Насколько я знаю, Бухути занимается им... – ихэеит ибжьи ныцакны. – На него можно положиться, он нормальный...

– Я сам хочу заняться им, сам...

– Ничего у тебя не выйдет, ты, по-моему не понял того, что происходит. В этой ситуации один Бухути может что-то сделать. – Нас ибжьи ицегьгы иныцеикит. – Почему ты до сих пор не уехал? Уезжай, рви когти отсюда, как только стемнеет. Поверь мне, промедление смерти подобно!..

– Почему же ты вдруг воспылал такими чувствами ко мне, что бы это значило? – ихэеит иаргыи, цқья дзышьцылақэамыз ажэақэа пшаауа.

– Не к тебе, к отцу твоему, царство ему небесное, – ихэеит уи ихоуцартэ. – Все его считали самым вредным ментом, монстром, но меня он все время спасал... Как ты знаешь совершенно бескорыстно... Все остальные обдирали меня как нитку... Так что, добро не забывается.

Уажэы игэалашэацэқьеит уи изы иаб иихэоз, «Пхэысеибак лпа, зегыи дыхтаркит, ирхауа ахэыцы имыркэкаарц» хэа.

Ус, Шьчоголь ацэажэара дафэыцдын, нырцэ амагазин афхьа иаагылаз арратэ машьына хты ахь дыцшуа далагеит. Иаразнак ицқэаз рахь қыртшэала акы неихэақэан, уртгыи иаразнак арахь рэаархеит.

– Сейчас припрет сюда... – ихэеит уи гэымхацифымха.

– Кто это?
– Ах, я забыл, вы же друзья с господином Жоржем... Он сейчас будет из себя строить твоего покровителя, заступника...
– Чем он тебе не угодил? – ихэеит иара, Жьоржь избахэ аниаха дааигэыргъан. Уи дибарц итахуижьтэи акраатцуан.
– По крайней мере он один, из тех от кого спасал меня твой отец, царство ему небесное. Он был самый... – иғәғәаз ажәак ацицар итахын, аха иеааникылт... – выматгатель... Остерегайся его!..
Амашына ақынтэи амагазин ахь инеиз, деикәа-хәеикәаҗса даахынхәын, даннақәтәа, иаақәцәиан, дара рахь аҗаанахеит. Ианаарывала, аҗыххәа иаагылт.
– С сегодняшнего дня начинается новый отчет времени!.. – ибжы хцаны инаиргеит Шьчоголь, Жьоржь далеиҗыларц акәхап. – Многие хотят поддержать нас в этом благородном начинании...
– И что это за начинание, с позволения сказать? – тәамбашақә дцааит Жьоржь амашына дахьтатәаз, иара иахь данхырхәа ашьтахь.
– Это – молодежный комитет спасения... – ихэеит уи иеепштәны. – Мы еще не успели сообщить об этом господину Темурленгу...
Жьоржь иаргъны қыртшәала акы реихәақәеит урт. Даргъы хыма-җсыма ихьахәны җаса излааз ала рәынархеит. Шьчоголь ицамтаз илапш неихыигзеит. «Ушьамхы уеарга, уахьзозар» хәа акәын уи иаанагоз.
– Придурки... – ихэеит Жьоржь урт дрышьклапшуа. Нас иара иахь даапшын, дааҗышәырччеит. – За всеми ними разве последишь... Не обидели ли они тебя?..
– Нет, нет, не успели, – дааччашәа иуит иара, ус исхәар еиха еиғьуп, бзиақ рзысхәар рхы ианкьар алшоит хәа. – Ты подоспел...
– Я искал тебя... Что, телефон не работает?..

– Уже две недели... И я тебя искал, надо бы поговорить...
– Я постараюсь помочь тебе с телефоном и сразу же позвоню... Да, не выходи по всякому поводу, – ихы-иҗы иаанирҗшит, икоу убоит хәа. – Поговорить нам необходимо...
– Меня беспокоит только одно, а все остальное, к сожалению, от меня не зависит...
– И от меня не все зависит, но постараюсь и в этом помочь, я знаю что тебя беспокоит... Жди звонка... – абри ихәан, лапшыла иеихәеит, ишьтахька итәоу ауаа, нас амашына иҗоу иахьаҗаху ишнагатәу.
Уа афатә-ажәтә рацәаны итан. Цьара цәыцақәак ркырц акәхарын, иццакуан.
– Жди моего звонка, без меня не принимай никаких решений, пока до свидания! – ихэеит рәанынарха, дааҗышәырччан. Иччаҗшыгъы абжәааҗны еиҗш иказамызшәа ибеит.
Уажәшьта еиғьу еицәоу издырамызт. Уи иана-кәызаалакгъы инагзаны аказы игәра имгацызт, аха издыруада абра ауаюра ааирыпшыр хәа гәыгра хәычык ихы иазынижыыр итахын. Абжәааҗны уи, даара иштиахымызгъы, аераҗшраз, анаҗшцәа ираҳартә, иехәаҗхыыз рхәарц акы кәицәқәон. Анаҗшцәа рхала ракәым, уи ихгъы деиеырбон, абзиа хәа иара иипхьазоз аныкәицәлак еихагъы ихашәа хы имбо дкәанатон.
Уаха цьаргъы ихы мырхакәа, макъана сыҗны хәа иипхьазоз ахь иҗынеихеит.
Атынхадараз амба шыка гәыдызкылоз хәа, Жьоржь иареи аҗыхәтәантәи ашықәсқәа рзы еиҗар-хасыртахеит. Аха урт реиҗызара, ус уазхәозар, алагашьагъы уамашәақәа икан. Аиҗызара акәым, зназы еиҗацәанатәит.
Аҗызцәахәагъы рацәак азәгъы димамызт, игәы аналакам, хәа ма ианалакоу ихы здикылаша. Убри

ақынтә, ахаангы адәахы иханы дызгоз рацәак акгы ыкамызт. Данхәычыз инаркны иани иаби дрыбжаргәгә дыркын. Даныөеидасгы – ус. Ианиҗахыз, ишиҗахыз, иахыҗахыз дызцо дыкамызт. Иаб дшәон, иара дызлаз, дызҗахымыз, зжы ужәыр зтәан еиламгыло амилициаа акы иҗаргалар хәа. Ғыҗгак каҗаны, амилициа рәы ичкәын данрызнага, ашәкәы данадырба нахыс, ихара-ихарам, ишқәыпшызнатә зшьапы кылашәаз хәа дыпхъазан. Абас, иара аоны иеыонакны дыканаҗ, еибапшааз еибапшааит, еиөызцәахаз еиөызцәахеит. Ус напшыхақә дыздыруз, хымдыр пагыоуп хәа дзыпхъазозгы мафөымызт. Уи иаргы идыруан, еихагы ауаа дырцәыхаранатәуан.

Аха зны, иаалыркъан, аеакала, Ғыҗбарах дыд-нарбеит. Иара, шамахазақ акәымзар, цәггак бзиақ ағы днеиуамызт. Ус дшыкоу рдыруан ақынтә дагы-нарпхьомызт. Аха икан акы ибжәеимыжыуазгы – телехәапшрала ицозаргы, ус ақалақ ағы цъара еицлабрақәак мөапыргозаргы. Ари – абокс акәын.

Иани иаби рыпсы җанацы ихахәатәык икаитцоз убри акәын, абокс иаҗахыз анапҗарқәа, «груша» хәа изышьтоу ухәа аоны иман, есены саатк-саатк иара ишидырузала иеазыкаитцон. Баөырцәырасгы изир-хон. Иаб иҗаххеит азыкацаө иахь дныкәаларц, абокс иеазикзар. Аха иара иҗахымхеит. «Схазы истахуп, ауаа рзы акәым...» – ихәеит уи. Икалап, убаскан зацәык акәзаргы рапхъаза ихатәы гәаанагара анихәоз.

Зны, ныхәак аламҗалаз, ақалақ ағы аиөызаратә еицлабрақәа рымөаҗгара аҗшыргеит. Уи, рапхъа иргылан, иеалеирхәит Жьоржыгы, ианқәыпшыз аиуниорцәа реицлабрақәа раан апхъахә згахъаз. Ақалақ ааиөшаны, бжаөык, арахь ирындмыр-пшуазаргы, даабанык иқәгыломызт, егы азыбжак грас имаз зегы ианарыжыуан, иҒынцәауан, иара изы

ажәабрык зхәаз рхы идыршылон. Ачкәынцәа мыцхәы бзиа избоз атыпхацәа ракәзар, рхы ихтныртцон.

Дызҗахымыз дзырҗахымызгы, ихашәа хы имбо, иеырчны дахыказ, ихахә ахылихуаз, ихы дахъеилахауаз акәын. Дызҗахыз играқәагы бзиа ирбон. Ибзиан дахъеиҒартәыз, ицәеижы еснагы амра иашәны, ахъзы ихдыршазшәа дахыказ, ицъымшьқәа кахәхәа, иблагәы ахытбааз, иқышәқәа тырқәацәаан, абри аөыза адунеи акәызма сара сеицш икоу иаҗәаз ихәарашәа, уи дахыкәыпшуаз мацара азхоит хәа ирыпхъазон. Насгы, аринг ағы ипшзаны дахъеисуаз, еснагы аиааирақәа ахыгоз...

Дызҗахымыз уи аиааирақәагы рыгәра ргомызт, аицлабрақәа рнапхаөцәеи иареи рыбз еивцоуп, еиха излымшо иқәшәартә икарцоит хәа.

Убри аныхәа аламҗалаз, имөапыргоз аиөызартә еицлабрақәа ихы рылаирхәырц избейт, ақалақ ағы еицырдыруз, хаҗыр зқәыз җаацәак рәы имөахыпцыз, исасуаз чкәынак. Қәрала зынзакгы дкәыпшымызт, абокс дағын, дакәымтыцызт, аха, иара излеихәаз ала, иеазыкаимцеижыҗәеи пытк цуан. Ари еиөызаратә еицлабрақәоуп, иамуашәа збар, снаскәап хәа каитцазар акәхап, ихазланцәара. Жьоржы уи асасы ихәычыз аахыс еибадыруан, еиҒархасырҗан. Далазгалазгы иара иоуп рхәеит, аицлабрақәа еиха аинтерес роуп хәа. Иара Жьоржыгы, данқәыпшыз зны ихы аадирбан, аха атәы здыруз еилыркауан уи харак дназго кыбаө дук шиламыз. Уеизгы, макъана, ихамхабзиара игәатцәахы акны дыканаҗ, иеыдирбалар иҗахын.

Актәи араунд азы Жьоржь деиғын, аха аөбатәи аан асас далцит, даара дкыдицалт, дыҒеицалт. Аөбатәи араунд нцәеит, агонг иаст. Асас даагылахан, Жьоржь, агонг абжы имахаазшәа каитцан, аикәкыюгы дааи-зыбзиамхазакәа, асас ицламхәа даныцас, деитцыхәхәа днышьҗәеицеит. Азал ағы аууы ааилдыргеит. Убаскан,

иара, ицасыз, дтэазамшэа дыцзыркъаз издырам, али-
пси рыбжьара аринг афы дназеит. Иказцара ззымдыруа,
зпынца таъаъаъа мацара зтынханы иаанхаз, уажэы
избаоцэахаз, иазыкацэацэахаз аоксиор пхьатэаоцэа
днарылкъан, Жьоржь икынза дназеит. Аринг агэтахы
днеигэтасын, итачкэымкэа аашьтихын, пыткгы
даапшит. Уи ибеит зыпшшэы зыхкэа иказ Жьоржь ихы-
иэы пшза, игачамкыз, ацэымграгы ашэазызарагы
шеилаз изхыз иблакэа, дагьыкшеит, Жьоржьгы
ишьапкэа дрыкэгылазамшэа, дышьткъаны дкахаит.
Азал афы шьоуки агэаъхэа рнапы еиньркъеит,
тыпхацэаъаъ, Жьоржь идгылаоцэа ракэхом, арцэаа-
артэаахэа ихэхеит.

Зшыа зуаз, ишыа здыз даниеихслак, ихымта дагоу
дамгоу еилимкаакэа дцазомызт. Иаргы мацк уа
дихагылан, аха уи иаразнак дзалымцит, цыпх дып-
сызшэа дышьтан. Егы дгылахьан.

Убри аены уи збаз зегы рыпсы заны ипшын,
иахылцрызеи хэа. Жьоржь дызгэагыз цстазаашьас
имоузеи ари ақалакъ афы хэа ргэы иаанагон, дыз-
тахызгы, дызтахымызгы. Иаби иани, усгы, цста-
заара бзиақ рымбацызт, ари гэхьааргеит, аха акгы
иарымхэеит. Иаб, хэарада, игэы иаанагон, атачкэым
ада цсыхэа змам шырацэоу, аха уиала урт риааишьа
шыкамызгы идыруан.

Дук мырцыкэа ирмазашэа шьоуки изааишьтит
Жьоржь. Иаргы иахьырхэаз днеит. Уа икан оыца
авторитетцэа хэа изышьтаз, еицырдыруаз. Аеа оыца-
хэы изымдыруаз Жьоржь днарылцшэа дгылан.
Азоопарк афы ирзымдыруаз шэарахк рбазшэа ихэап-
шуан. Иаргы, арт реипш икоу цьаргы имбацшэа,
илапш мтэахзакэа зегы инархьигзеит. Убаскан
авторитетцэа руазэк иаалыркъан дааччеит. Егыртгы
азэк иеипш иаабарччеит. Рапхэа иччаз днеин, Жьоржь
ижэахыр кны дааихан, дааган иара иапхэа днаиргылт.

«Шэнапы еимышэх!» – ихэеит уи. Жьоржь инапы
аношьтих, иаргы инапы афынеирхеит. Уи инапы,
итатаза, ишырхэо еипш, ахэы ациаан ишыказгы
игэгэан, икьата-матаза икамызт. «Уажэшьта шэара
шэеицэажэа», – рхэан, урт цеит.

«Ушымшэаз рбеит...» – ихэеит Жьоржь, иара акгы
анимхэаза. Хэылпазхахьан, ауаа рыла итэыз агафа
знык-оынтэ еицны икэсит. Жьоржь даакэымтцакэа
еихырхэоз, салам изтоз ртак кайтон, иара усгы азэы
зацэык димеихырхэеит.

Иахьагы цкэа издырцэкъом урт авторитетцэа ус
зыкартоз. Иара иахьынзаидыруаз, зегы ишырбо
еисыр акэын, иаиааиуаз даиааиуан, иацахаз дацахон,
нас еиндыршэон. Уинахыс, аиашаз, Жьоржь иарей
еибабон, телефонла еицэажэон. Жьоржь абокс
шьтеимцеит, аха уи нахыс знымзар-зны даиааит хэа
имахаит, дацахон. Иара абас анизю ашьтах акэу, паса
дацахар дахыпсаауеит хэа ицэшэозтгы, уажэы усс
имазамызт. Каха изхара каха калом хэа, иаргы
акэыцшьа дакэшэомызт. Знымзар-зны сеитаиааип,
зегы сырхынхэып хэа ихы ижэозар акэхарын.

Иаргы уаха абокс ахэапшразы цьаргы
дымоахымцит, телехэапшралагы паса еипш дазхьуа-
мызт. Ус аоны, есаашар саатк-саатк иеазыкайтон,
баортэырак ахасабала.

Ускан уа икалаз иаразнак ирылаоит. Уи аеакалаза
издызкылоз, згэы иахэоз ыкан: зтачкэымгы хиоу
агэгы змоу аеазэы дгылт хэа. Убрыгь мчран. Ақалакъ
афы ахэынтқарра амчрагы ыкан, аха атачкэым
амчрагы ыкан. Ари ақалакъ афы, аамтала абырзенцэа
анейхаз, абырзен хэаахэтцэа рычкэынцэа, рабацэа
рпара аамта хашэала меигзарахда ирнатон, ақалакъ
афы цьаргы иарбамыз амчрагы ркын, иахааныз ирхэо
иахахьан, чхашьа змамыз ала рхы шныкэыргоз акы
хацэыпхашьап, акы хацэшэап хэа ишыкамыз. Ускантэи

аофициалтә мычрақәагы, дара амилициаагы адәахыы
имақаруан, аха иахынзауаз рхы аларгаломызт. Дара
рзакәандарақәа рҕы рхы ианадырхәозгы ықан.

Ускан ақалақ уажәы ааста акыр еитан, иҕыцны
иалашәаз иаразнак дгәартон. Ишәоз, рылаҕызымтуаз
азәы иакәзар, ргәы иқәҕыҕаанза илахәмаруан, рхы
иааташәалак идырқатон, нас иахә итасны доурыжбуан.
Аха имшәарц, зеатазмырхарц иалагоз иеигзомызт.
Дырқәакәон, иҕсы мцо-имаауа дкартон. Аеа зны
ақалақ далырбаар цсышыацәҕа иртон.

Урт гәыҕ-гәыҕла амәеихысырқәа рҕы еизон. Азәы,
иатәарымбоз, маҕәа ҕыцк ишәны даацәыртыр, уртқәа
рзы ирхианы, ирмазеины рнапсыргәыцәқәа рыҕхара
иарҕсасихяз, ахызатқәа реиҕш иркәымпылны иркыз
агәыдрон игәыдцара иалагон еисаны, ахьяҕшха
имтәкәа. Ускан ус еиҕш иказ ашәытқәа амаҕәа
ирзалхзомызт, ишәыхны инкаижьыр акәхон.

Абырзенцәа анахырга, ианықәырца, иахызцаз,
иқәызцаз амчрақәа дара ртәқәа Қырттәылантә
ихырцәаны иааганы иқәрыжьт. Урт рымшгацәа цытк
анырфалак, цытк аныржәлак акәын еиҕа ианхацахоз.
Ишәоз, агәы змамыз данырҕыхашәалак, уаанзатәикәа
реиҕш илахәмаруан, деигәыдыртон. Имшәоз, агәы змаз
данрықәшәоз, азныказ ишхәыҕу ижәылон, аха ашья-
каҕәара акынза инеир алшоит хәа агәәара анроу нахыс,
реыргәапрақәа зегы нархыҕсауан, аеыцга ҕатцаны
гәара-пара ицон.

Абасала, абырзен хәаахәтцәа рыхшарагы, урт
рышьтахь алахәа реиҕш ара иқәхоз амшгацәагы,
арахь ихтны ирхәомызт, аха иаакартцалак иакәитуп хәа
ирыҕхязон. Аофициалтә мчра еснаҕ еиҕш имақаруан,
асахяз уажәы-уажәы ажәыларатә компаниақәа
мәапыргон, зны-зынла иахзырқьоз нтадырслон, аха урт
ыказар ртахын, рыказаара иацхрауан, русеиқәатәқәа
ркынтә урт рнапала икарцоз рацәан.

Уртгы, егыртгы цытк инызкылоз, ргәы реаны-
рымцар ада цсыхәа рымамкәа иказцоз акы ықан. Егәа
рыедырчыргы, егәа тәамбашақә иныкәарц иала-
гозаргы, уи рдырхаган, иннакылон, «иштәым ар-
баҕқәаз» усгы ирдыруан. Уи, ари адгыл нацнәтә
изтәыз, изыҕсадгылыз «аюнатә арбаҕқәа» ирхыҕазан
иахзымцоз акәын. Урт рҕы аус анрымаз, агәы змамыз
идыршәахяз иҕы аума, имшәоз, агәатәа зызтаз иҕы
аума, ирылшазозаргы ишыртәхызтәкәа рызныкәара
рзыгәаҕуамызт. Егырт рхаангы арт рхаангы «аюнатә
арбаҕқәа» рзы ақалақ ахь амәақәа цырцәон,
агәашәқәа адыркуан. Зегы дара роуп, ари адгыл
зҕынцәыз рымч егырт зегынцәара ирыдыгәгәалон,
иартынчуамызт. «Аюнатә арбаҕ» зыоны ионыцаз
«абнатә арбаҕ» аккы ишәшәо изыкаломызт.

Уаҕа ақалақ ахь рхы дырхом, ргәы рымаҕкәазеит
хәа изыказгы, зны-зынла ихынхәуан, акыр шықәса
ргәы рымнакьартәгы ршья руан. Шықәсыкахь ыцья-
хы анақәдмырзуаз ыкамызт, шыаны итдырттон.

«Аюнатә арбаҕқәа» ақалақ аҕы ирацәахацыҕхяза,
аисрақәагы цытк инырымкылар амуит. Ишнеи-
шнеиуаз, аҕсытбараҕынза инамгакәа, тацкәымла еилго
иалагеит. Убри акынтә, атацкәым акны игәҕәаз азәы
даныаҕылалак, иаразнак деицгәартон, ецәак рыз-
кылыҕхазшәа. Жьоржьи иареи ирыхыыз ашьтахь
иаргы убас деицгәартәит. Иара изы уи цакы дуктәкәа
аман, игәы шытнахуа, ихашәа хы имбо дканацартә
ыкамызт.

Уажәы абарт зегы зигәалашәоз, наххы иныжыны
даауаз ацкәынцәа ртәы игәы итахәхәа иахьтаз, насгы,
игәалашәарақәа ирдыражыыз зегы напырган, дара
ртәы мацараә дназарц акәын. Убарт ацкәынцәеи иареи,
ианхәыцқәаз инаркны иахьеизааигәахаз, урт рхәыцра
цытк дахьалахәхаз, уи дара иахьыргәаҕхоз еиҕау
иҕстазаараә акгы камлацзар акәхарын.

Уажәакәын ианеипырцыз, аха, мацк еицәыхь-шәашәан икоушәа шибозгы, игәы ицалан дшыкац дыкан. Ицкәынгы даргы азәны ипхәзон. Ари аәазәы ажәакынтә ихәон, аха иара изы ус акәцәкәан. Уртҗи иарей анейкәшәаз дара хәыцкәан, иара дарпысхәан. Дара шныцшәаз икан, иара ишыказаалак аиа-кәым-кацара дахьзахәан, пхәыс дааимгацкәа ацкәын диман. Уи иан ләапхәа ахара сыдуп хәа ихы ип-хәазомызт, идзар ицкәын иәапхәа акәын.

Рапхәазацәкәа урт ахәыцкәей иарей еизааигәазтәыз ицкәын дахьрылаз ауп. Зегы штакы еицтанхоз ракәын. Уи аштак иахыкәшан игылан хәба-хәба еихагыла змаз пшы-онык. Уи нахысгы уи еицшыз аштакәа пытк ыкан. Аонкәа дыргылеижьтәигы рацәак цуамызт, даргы иаинырслан акәын ишыкацаз. Уа җыц ионалаз шрызхара рызхаанза, ашкол ицалан иалгаанзагы, урт аонкәа, еихарак еснаг ибаазажжыраза иказ ркәаккәа, ршыыхгакәа рымцны, излакацаз ашлагбетонтә кырымткәа аапшит. Аха, зегы дара роуп, руадакәа хәыштакарахәан, ргәы азыбылуа икалахәан.

Адуней икәыршаз ажәларкәа зегы раб хәа изыштакәа, урт рапхәагыла, рпыза, аңаажәлар – аусуфы, анхафы, арацәатцыхы, ачаиаарыхы, апырфы, апионер– ирейгыз рпыза, цара-дыррас иказ зегы здыруаз, бңархкыс икоу зегы ирейхабыз, знацәакәа тыккыоз, ацсәәаха зныккәаратәи ичаала даиргеит. Убри аштакәа, шыкәсык аатцхәан, уаанза изыгдырхоз аңаажәлар ирыцхраарц рызбеит. Абас иказ аонкәа ирылагеит хыма-псыма, икәаптеи-кәаптеины, уаанза хыцакыртакәа змамыз рзы.

Азингы, ахақәитрагы, амчрагы зтәу аңаажәлар роуп хәа шырхәоз ауаа рлымхакәа тыршыахәан. Аха дара аңаажәлар милац-милацлагы ишан, уа еихаз еицаз еилырхуан, лахы иацшны акәын зегы шыкар-цоз, ишыршоз. Зынза акы зрымтакәа, иацанамкзакәа,

иавахазан иказ рацәафын. Жәларык шынеибакыз акгы рыхәтазамшәа иахыбжәарыжьюаз ыкан. Ацыхәтәан урткәа рахьтә пытчыткәак дыриашарц иакәыркит. Убри иацанакыз, уаанза ирымбазоз ркынтә хыцакыртакәа змамыз азәырофы, абарт аонкәа ирейпшкәаз рыкны анхартакәа рыртәит. Ғык змаз, җ-Ғык змаз, уимоу х-Ғык змазгы. Арт, «атәым арбагыкәа» зыонкәа ирыю-нырцахәаз «аонатә арбагыкәа», зыдгыл аҗы зхәыштакарагы иакәитымкәа икарцяхәаз ракәын рыбжаоык. Иаагылазар зхыб зыкәбаахәаз абарак ионаз иабгы, абарт аонкәа руакаҗы җ-Ғык змаз аквартира иртәит. Уаанза иан дыцсхәан. Абри шааиртакәа еицш шыкәсыкгы дымнейкәа, игәы аагылан, иабгы дыцсит. Иара ихала дааонахейт.

Абарт ацкәынцәа зегы ишибоз рызхаит. Иңыоу-шьаша, ианхәыцкәаз инаркны иарей дарей еилибакааит. Иара хәыцра хәа акгы ахымбацыз, хәыцдас изхара дахымыхәмарцыз акәу. «Хшыюла еикароуп» хәа згәы иаанагозгы дубарын. Ихтыцәкәан ирызхәомызт, ирзыгәагыамызт Жьоржь изиуз атәы рахәхәан. Иара урткәа хәаас икымызт, ахи-атцыхәей – ахәыцкәа дыртакын. Данырбалак иейгәыргәон, данырымбоз изыпшын. Дрылагылан дмыоуазаргы, иахыхәмаруаз дааиуан, ргәы азыкаитон.

...Ахәмарра анакәа, ари аштак итанхоз ахәыцкәа рейпш айбашьра хәмарракәа хтакны измаз ақалак зегы аҗы иузыпшаауамызт. Паса рабацәа зхырбаауаз, уажәы ироуз рынхартакәа тыткәа, руадакәа, рхәыштакәа рыхьчара реазыкарцозшәа. Еихарак штак еицтанхоз дарей дарей «ейбашьуан». Аштак иакәыршаз, шейшыкәсей ихыдырффацыз изызханы еилачы иказ, атакын цыблаахакәей, абутылка хәакәей, ауараш зтыржәаахәаз ажьейшьт банкакәей, ақәад пыжәжәахакәей зцажыыз, излажыыз атрифолиата

ачыкыра рыбжькэа алыюуан, алаҳэара-царақэа реицш. Рымэтэы автомат цэыблагэ хэыцкэа, убарт иреицшыз ршэакыкэа, раҳэакэа, ркамакэа, рпугачкэа – рханытэ ршыапакынза еикэных икан.

Урт рыбжькэа шааиаҳалак, иаргы дтэазар дгылон, дгылазар дара рахь ифынеихон. Ихэыцразы изымыхэмарыз зегы ацсы талон, дартэоомызт. Урт хэмаруанац, фынтэ-хынтэ данлымбаауаз ыкамызт. «Шашка, пушка и кинжал на одной руке держал!» – ибжы нарыкэйргон, дахыхэмаруа. Даргы иргэацханы уи рыбжькэа ақэдыргон. Инеира иеигэйргон, иеи-еырбон, ирылаз рылыкэкэаан ахэмарра иалагон, рбыжькэа цары-царуа атрифолиата чыкыкэа ирылкыон: «Тра-та-та-та-та, тра-та-та-та... агэеу, агэыз, агэыз-гэыз... Ушьуп, шэшьуп зегы!..» – згэызэанзамкэа иназкэыркыз, ахэац-сацкэа рыекарыцсон. Егырт, зыеказыцсоз ирхыцан, инхаз рахь идэыкэлон. Арт, иаацсаны, ацхзбаа иаганы, зылазэфы ахытоу умбо иказ реанкарыцсалак, мацк реышьтадырхон, рыцсы еи-выргон. Иара изычхауамызт, ус иахыкацсаз, игэы инархыуан. «Шэгыл, шэгыл, еицашэыхэзоит!..» – днарыха-аарыхо иргылон. Даргы дырөөгыых рбыжькэа цары-царуа, равтомат хэыцкэа быжьхэа, ачыкыкэа рыерывазо реынархон. Иаргы ицсы ааигон.

Ахэылпэз икара-уараха иахыгэарлоз, иаура-нарыжьхуаз, изыкэшэозгы мацозамызт, аха, зегы дара роуп, адырөөаены, ашкол ахынтэ ианаахынхэлак, хыма-цсыма акрыфан, хыма-цсыма рцатэкэа кацаны, аддыхэа цака илбааны изэыз еицалагон. Ахэса гэмцкэа абарцакэа ркынтэи ирыцакыон, рыбжькэа ццаны. Еихаракгы урт ирыкэлацэаз ахэыцкэа змамыз, мамзаргы, уаанза акгы зрымтазоз иреиуамыз, ара зыезыртбаарц, х-фык змаз ртыцан цшь-фык змаз ирышьталан иаақэаз ракэын. Урт ирзыхгомызт, арт, анхарацыцкэагы роуны, рхэыцкэагы рхы иоужыны,

зегы реицш ирцаху карцо, рыбжы уқэнамыргыло иахыыкалаз, иахыалшааз.

Аха изахауаз абаказ «аибашыцэа» алашзан рус иафын. Иара, абжыаацны акгы ахалагалара зтахымыз, ус асахыз, зхы нарцысны мацара згэылацэа ацшэа разхэоз, еиха ирлас-ырласны ацкэынцэа рахь дылбааны, рыхэмарракэа дырхылацшуашэа каицон. Албааха анимамаызгы абалкон акынтэи рыкэфицун: «Шашка, пушка, и кинжал на одной руке держал!» Ахэса гэмцкэа, ибжы шаараҳалак, инхыахэны нак ионалан рышэкэа нкыджылан иадыркуан. Дрызхымгозу, ицэшэацэкэозу издырамызт.

Иахыынзеидыруз, рацхыацэкыа рхацэакэа аларгалар рцаххақан, аха ахацэа ирымуйт. Урт, икарцакэоз ргэы иауахэахуаз, аха илбаардеит. Иара ус иахызивамлоз, иахызивымсуаз, даргы цытк ишахычоз рдыруан ахэыцкэагы. Иаргы еснагы рааигэа дзыказ, зны-зынла имоатэны иерылаирхэуашэа зыкаитцоз, ахэыцкэа рыхэмарра зхы зыхнахуаз ирбарц акэын, ирпырхагахарц иалагаргы адгылаоцэагы шроуа рдырузарц.

Уаха акгы анрылымша, ахэса гэмцкэа аеакы рызбеит. Убарт аонкэа руакафы ионаз, акрызхыццоз акоммунистка лэы инеины иашшит. Уи Сведлов ихаца ифы мазаныкэгаоыс аус лухьан, Ленин уажэтэи лгэыла Геронт иеицш дылдыруан. Урт усгы ирацэафын зегыинцэара, алеитенант Шмидт ицацэа реицш. Атыцантэи акоммунисттэ еихабыра, игэзахахыз лхахэы цэара хэыцк алшэар руамызт, илыхзызон, иахамшэалацэкэо лымац руан. Уи, лшыапы дыкэгыланат, ныхэас икоу зегы раан, апрезидиумкэа реы, аихабыра рыгэта ддыртэон. Илылымшо даныкала, лыюныка иааны илыдырныхэалон, ахамтакэа лыз-наргон, апионерцэа ашэткэа ргэыцамзо ирыман

инеиуан, ажееинраалақәа илызрыцхьон. Идыр-мыцхәыргы ишәон, еихарак ахамтақәа рәы, дзыцклацшны иныкәылгоз лпартиатә етика иадырхьыр хәа. Ларгы ахә иеицш данеиладшәоз ыкан, ускан илгәацхози илгәамцхози реиодыраара уадаохон. Уи ацхагы длыман. Лыцхагы акыр дықәсхьан. Абарт ацшыонокгы рәы комендант хасабла дыкан. Ииашоуп, далкаан ахылацшра, ацхыраара лыртон, аха ларгы дусуоын, тәамоахә калцомызт: алашара, азы, агаз, акъамсаргара – зегы дыоуа дрышьтан, ианаамтоу икаларц азы. Аонқәа ирыоназ зегы зыерылкшәа, зхы қан ақәцан иказгы, егыртгы хатыр лықәыртон. Илыцәшәозгы ыкан. Еихарак убарт иамаркәафны иказ, ауаа еилызхуаз ахәсақәа рахьтә. Иара ғырхасыртас димамызт, лус зламгы лымхацә алалцоит хәа ицхьазон.

Ахәыцқәа ахәмарра иахызбаауаз ахәсақәа зегы неины ианашш, акомендант ус илызныжьюамызт. Ихәмаруаз ахәыцқәа ртаацәарақәа налцхьан, шәхәыцқәа нышәкылароуп, зхы иаламзо ашшуеит хәа ралхәеит. Уи ианылхәа, дара акгы рзахымхәааит, ирулак рхәыцқәа цытрак иныркылт. Аха ахәыцқәа ахәмарра изакәыцуамызт. Ара уаха иалымцуашәа анырба, егырт аштақәа рахь ицаны, уатәи ахәыцқәа ирыцхәмаруа иалагеит. Аха арт апышәа ирымаз егырт зацамгылеит, еснагь иацахо ианалага, аибапкарахь ииасит.

Иара иашшыз ахәса ихы рылеигалар итахымызт, акомендант дицшааит. Уи, егырт зегы лхацкы камыршәуа ишлацәажәақәоз акәымкәа, иаажәаны илеихәеит, ахәыцқәа ашта итышәеит, нак хәмарра иахьцо машәырк иакәшәар, аара шәара ишәыдхалоит хәа. Ленин уажәтәи згәыла Геронт иеицш дыздыруаз лыцха, ас еицш ацәажәарақәа дрышьцыламызт, аха ари лара илыршәхьаз аркыыл акәын, ихынхәны агәео аалыхнаргеит.

Убри инаркны, уи џбака мчыбжә шаанза дгыланы цъара дзон, лан атакәажә агәылацәа рнапы данцаны. Аоныка ахәлара даанагон. џ-мчыбжә рышьтахь, шьюуки, рымацәахәқәа рыма еибархәага иааин, мызкы ахи ацыхәеи рыла ашта агәтацәкәа абаскетбол асырта кацаны иалгеит. Нас, ақалакь еихабыра аалаган, ауаа адгалан, агәақхәа амузыка архәаны, инеицәа-неицәсуа, инеимда-ааимдо ажәақәа аххәаны иаадыртит.

Аха, еицәоу убаанза еигьу уздырам хәа, ахәыцқәа реибашьра хәмаррақәа ирхаразиз ари ампыласырта ааста. Ас еицш ахәмарырта аныкарца, егырт аштақәа ркынтәи, аулица акынтәи еизо иалагеит, уажәшьта уаха назцымлоз ацкәынцәа цәынтызқәа, ағытра иалагахьоу арбагь ғарақәа реицш, ишьақәгылахьаз рыбжьқәа аңенцъырқәа иртасаз асаркәақәа дырцәажәон. Ахәса гәамцқәагы икалаз рбеит, аха уажәшьта иахьашш-уазгы рымамызт. Арт, чхашьа змамыз абыжьқәа, пытк акара иахзыхәаеуазар хәа, рышәқәагы рңенцъырқәагы ыцаркаца иаркны итәон, аенышьыбжьон. Зыхәмаррақәагы еиларгоз, абаскетбол асыртахьгы инармышьтуаз ахәыцқәа еицхьытта ашта итан, еибакәеибаха, ма адәахьы игылан итыцкәаан абаскетбол ихәмаруаз ирыхәацшуан рыла траа.

Иара азәыр акрахицәауазар хәа даацшит, аха азәгы иеимырцысит. Лара акомендантгы лхарта-сырта ыкамызт.

Енак, мөышак азы, ишыкарцац еицш, шыжьнацы еизан, ахәмарра иалагеит. Рыбжы уафы дықәнаргыломызт, атзамцқәа архыцхыцуан. Ахәыцқәагы, урт рааигәара анеира рзымгәағькәа, ишәакәаны цъара ашта ацыхәахь еилагылан. Хыхьынтә артқәа зегы ибон иара. Аддыхәа дналбаакәан, иалашзан абаскетбол иасуаз рахь дынталт. Ампыл шааиуаз дныбжәсны икын, уа иааникылт. Иасуаз аддыхәа иааикәшеит. «Икоу жәдыруама, – ихәеит уи тынч – иахьарнахыс

еицлабрақәак рзы ҳара иахғәапҳаны шәаахмыпҳьозар, арахь уаҳа шәагьықәымлан. Ари стадионым, ара ауаа нхоит, насгьы, абри ашҗа иҗанхо рзы ауп изықатоу, – азәы ицламхәа дыҗасуазшәа, инартҗысны агәашә ахь инапы наирхеит – икалозар, шәҗыҗ!..»

Аәазәызар ус мариала изеилгомызт, иагьырацәаоын, дара, иагьхәыцқәамызт, еиҳа рхы аныхьмызгьыршьо иҗагылан, аха дырдыруазар, ма избахә раҳахьазар акәхарын, рьеиларгаларгьы феида шырзалымгоз рбон, игәрым-шәрымуа инҗыҗны ицеит. Акомендантгьы дцәырҗын, «иҗабуп» хәа иалхәеит, заҗа лгәы изнымхарыз. Иара убрацәкьагьы ирызбеит, ампылас-разы мышқәак, саатқәак алырхырц, урҗ рыбжьара иаркызарц.

Ахәыцқәа абаскетбол асшьа дзырҗозгьы дигьшааит. Уи мчыбжьыкахь знык даауан. Абжьаапны дырөгегьых айбашьра хәмаррақәа еиҗадырфьыцит. Ахәсагәам-цқәагьы урҗ рыбжьқәа аҗар рыбжьы еиҗш ирбеит уажәы, рбалконқәа рахь рышәқәагьы, рҗенҗьырқәагьы адыртит, рхы-рәқәагьы иҗхашьа-пҗаҗо аҗчапшьқәа аарықәлеит.

Акызацәык, зегьы ирхәоз, ҳара хҗаан иҳамбаҗыз ахәыцқәа абри еиҗш иҗоу ахәмарра абас еиҗш реадырҗало, ари акы иазхәазар калап, ибзеирахааит хәа. Акы изааҗшылозшәацәкьа...

...Ақалақь афьы шҗаҗыпҳьаза айбашьра хәмаррақәа хҗаркит. Ифьыкхазшәа. Адуқәа ракәзар, милаҗ-милаҗла еизон. Шьоукы, ари адгьыл, шәақь җмыркьазакәа шырхәо еиҗш, изымпыҗахалаз ахаара-бзаарақәа зегьы алзыцәцәауаз, аринахыс дара рнаос азәгьы дыкамзар рҗахын, еиҳарак абри адгьыл иашьагәыҗыз, акраамҗа абра зегьы ирхырбауаз, зыдгьыл, зыжәоан – акгьы иақәитҗамкәа иқәацалан ирымаз. Урҗгьы ргәы иҗачны

иказ зегьы цәырган ахәара иалагеит, рзинқәа зегьы рырхынхәраз иқәгылт.

Иара, изхаразгьы, изхарамызгьы зегьы азыблара еиҗш еилагьежьюаз аамҗақәа, иахьынзауаз ус иаоижь-уан. Уеизгьы, иаргьы, җаҗкәымла ада рееишьа змамыз аусқәа дрықәшәалон. Иҗаҗкәым, аиашаз, макьана имеижьаҗызт. Аха убрыгь аәаҗсахт: фҗызәзәала ицәажәоз равтоматқәа рфьы, хәарада, акгьы алшомызт. Ихәа-иза ахаан згәама имбаҗыз ани «афатә бзиа» агәама идырбеит хәа иҗхьазон. Уи уажәыгь игәы иқәын...

җаҗкәымла аиашакәым, ухьҗәкьагьы узыхьчом хәа агәоара иоуит. Иаргьы, сара сымч зықәхо аҗсҗазаара збаны, иҳасабны, амәа азылхны исымоуп хәа дшыказ, зегьы аахьбгеит, аҗшхәынҗә иалху ахәыҗы ихан еиҗш. Иҗкәын итәы акәзар, зегьы ираҗысны ихьзеит. Иагьеиликааит, уи ишахәҗоу ианизымызба, изакәы-заалак иаҗсоу акгьы азин шимама.

Ишьафә ааиргәгәан, амәаду иаваҗаны инагаз абардра нцәазаны, икказа иахьыхтыз дназеит. Нырцә-аарцә еиҗапшуеит изеибамдыруашәа. Рыбжьара ибжьысны илеиуа Гәымсҗа, абаоқәа арахь иалҗызшәа, ашәахқәа кәаш-кәашза иалпшуа иҗоит. Уажәы еиҳа иааигәаны ибоит нырцә амандаринрҗақәа ирылпшуа, макьана акгьы зқәымшәац, ма рацәак зқәымшәац аонқәа, иара убас – игәгәаны изықәшәахьоу, зар-матурақәа аваҗкьарақәа реиҗш ихаххала инхаз, ус ибгазаны еилажью аәа оынқәакгьы. Абрантәи ибеит аләа ахьәеиуаз онык. Уа аоны зтәу иуаҗьяк амҗа җаҗаны җынч даутәаху. Агвардиаа хәа изышьҗоу амгәажәкәа цьара кәацк цәыддырбылуазар акәхап. Урҗ абрагьы рыедыргәаҗыр рҗахуп. «Агвардиа» хәа рыхьзырҗар еиҗхьо иҗоума, аскатәи лабахыла еизырҗаз. «Наши воды нарзаны, а сами все

тарзаны...»– рхәалон урт қрафшақә. Иахыхәмаршәа ирхәон, аха усцәкьа ауп хәа агәра ргон.

«Араион ғыц» хәа изышьтоу аонеихагылақәа, ахцәа ртың еипш ирықәпсоу аңенцьырқәа уажәы, ашәытхақәа иреипшың. Ана-ара урт аонқәа анакәа ңыжәжәахақәа рхыызсон. Нырцә-аарцә ртәы уажәы әеаңсахт: аар-цәынтә уцаны нырцә ушьапы нықәургылар калом, нырцә ус иказцаз рзы аарцә уи иааызоуп. Иацы еипшны иузгәакьаз адгьыл иахьа бжацьара уақәитым, иахьынтәуеихсуа, иахьуцаңжәо уздырам. Даргьы нырцә итәоуп, аарцә аңсыртацәкьа иақәкны, ҳаргьы аарцә хтәоуп уи иабагәыдаҳцари, ианбагәыдаҳцари хәа.

Ус еибашьцәақәак, инеибанеипшны ирылан, баоеи-ламгылақәак, еиқәных инеихьзеит. Урт ыоцәкьомызт, аха рааишьа аныкәашьа ацкьыс иласын. Аддыхәа инавеибахәеит.

– Ара ахтырағ уенумырхацәан! – ихәеит руазәык ианаивала. – Уажәы инкылашәа икоуп, аха рыгәрас иугозеи, аарцә зегьы ршәақьңынца ицакны иркуп.

Уи диашан, уа диқәшаҳатың, аха иаразнак игәеиңаз, уаанза дыздыруаз, далкаашәа, еиҳа ҳақтыр нақәташәа ишиацәажәалоз акәымкәа, абжьааңны зегьы ишра-цәажәо аиңш акәын дышиацәажәоз. Аибашьраанзатәи ахатарақәа, аҗақкәым гәғәақәа ртәы ииасит, еизааи-гәазахаз аңсреи абзареи урт рхәаақәа аннахит.

Еиҳа инарццакны ддәықәлеит, аха нырцәкәа илаңш кыдхалон. Араион ғыц иахағға игылаз аонқәа рынхьңц, ақалақь агәахьы инаскьаган икан уи ашҗа. Ацкәын-цәагьы иаргьы зыда рымазамыз, рыонқәа ахьыказ, уажәы идырхәуаз, анапхы, ашьапхы иадыргоз...

Уа уажәы знапағьы икоу рахьтә, излеидыруала, имаңоым аибашьра хәмарра арҗ ирыцхәмаруаз, усқан дара ирыдгылозгьы, ирғагылозгьы. Ускан, уа, аакьыс-

кьаза нахьхьы дызвысны дааз ацкәынцәа реыхәжәаны, шьағак шьҗахькәа ихьамцуа, уаанза хьҗақырҗа зрымҗоз рабацәа, ацыхәтәан игәағьны ирзалырхыз рынхарҗақәа рымырхырц егырт ашҗақәа ркынтәи иаауазшәа акәын «ишрабашьуаз». Уажәы дырәөгьых рыеңәырыргеит рабацәа тың рызымҗоз, зыңсадгьыл иақәиҗызымҗәуаз. Иаалыркьан зегьы абас иаахәзеит...

Убри «иаалыркьан» хәа иажәа иалаз рхы иал-наркьон аблиндаж ицҗаз рахьтә азәырыы. «Уахь ахы хан аханатә, уи зымбоз әмырҳа әырдагәа кзцоз ракәын...» – рхәон урт иара иахь имыңшыкәа, аха иаҳартә.

Иара рылағиҗуамызт. Урт ирхәо ахьиашоу ыка-заргьы акәхап, аха зегьы әеакала ихәыцуа ианиқә-рыжьлак, ирҗахы-ирҗахым, даргьы рхы алдыршәшәон.

Урт, еиҳа згәы зыхьуеит хәа изыңхьазоз, ақалақь иалцыз, иаазаз рацәак рыгәра ргомызт, уа зегьы еилацәан икоуп, зжьы уажәыр зтәан еиламгыло хәа ззырхәогьы уа еилагылоит хәа ирыңхьазон. Жәйтәнатә ртәыла зымпыҗазхалоз еиҳарак ақалақьқәа рғьы тәартас иахьышьҗырхуаз, уахь дара ахьинармышьҗуаз ашьақәақәа еипш ргәы иҗан, дара реипш, рабацәагьы урт рабацәагьы. Пыҗ-чыҗоык ақалақь иалаңсаз дара ртәқәагьы рыгәра анырымғоз ыкан, урт зегьы рыбз еивцоуп хәа иңхьазаны. Иахьа уажәраанзагьы, мчылацәкьа инеины, мчыла зтың ылызхуаз дара ртәқәагьы рыгәра нагзаны иргомызт, әеңныхәа рырҗон.

«Иаалыркьан» хәа еиҳарак иззиҳәоз ихазы акәын, уаанза дзықәныкәоз зегьы бганы, иаалыркьан акгьы аус амуа ианынха. Уажәраанза иказгьы аадыруеит, уажәы икоугьы зхәозгьы, аибашьрацәкьа изашь-цыломызт. Ирхәомызт, аха ирныңшуан.

Уажәы дахьааиуаз, амоа иоахыкны, еиқәжьақца, еилақәыбаса, еиларцәины еилажьын иңырыжәжәоз атанкқәа, БМП-қәа «рыбаоқәа».

Арт нырцө итəоу, җарны Кəтышьха аагоит җəа ианаазтəи ракəын. Еиҗа ргəи аныгəгəаз, усҗак ан-рыкəымшəацыз. Усҗан ара урт излареихсуаз җəа акгы рымазамызт, зегы злапыржəоз абылтəи зтаз абу-тылкакəа рыла акəын.

Аныкəара иаршыз ихы-иҗы ахьта иархьшəашəон. Исаат дахəапшын, жəааа рыбжа маҗк инахысхьан, аха заҗа иҗхарамхарыз, еиҗагы ихьтахон. Гəымсҗа зтысуаз аиохаа наҗ-ааҗ иахагылаз ашьхарҗкəа ирхьыюруа илбаауан асыҗстҗəакəа. Урт ахразага еиҗш акəын аҗша хьшəашəа шыркылсуаз. Нымоахыҗ-аамоахыҗ игылаз аевкалипткəа ирхыҗны ус ирхьынхалаз рҗəакəа аҗша ахьрысуаз ахьхьа рыхгон. Урт рыбгьыжəпагы, ршьапкəа доумыжьхак иаанкылан ирхыҗыҗуазшəа, аҗша еиланаршəашəон.

Егьирахь тынчран, нырцəгы азəи ихабар убомызт, аарцəгы иууаза иҗан.

...Аҗкəынцəа шынхшəаз еиҗш рхала аибашьра хəмарракəа ирылагеит, амгəартəаҗы убри аиҗш азыҗа-җара роузшəа. Иара играхьшəашəахьаз ихəыҗрагы аҗсы җарҗеит, ихəламшəи итазхьаз, данхəыҗызтəи ибжы рылоуашəа иаҗауан. Иҗкəын ихалагы урт зегы изыҗсахзомызт. Иҗкəын итəи анизымызба, уртгы иҗəизуан.

...Анхарта акəым, ахəмарырта иахырбаауаз, аҗыхəтəан ахьҗакырҗакəа анроу, ртыҗ анылырх, убра рыедыргəгəар ртахын. Рхəыҗкəагы иакəнагаз ахьз-кəагы рзырыҗшааит. Ирхаштхьаз ажəйтə хьызкəа. Аибашьра хəмарра шыхтаркша рдыруазшəа, иакəнагаз ахьзкəагы алырхит. Урт рахьтə ираҗəан «аихатəкəа». Ажəйтəза, аиха анынҗəартəуаз, зегы уи ахьз рымазарҗ анырҗахыз иҗəырҗыз, аамҗала адунеи иахьҗəан иҗаз. Аиха ахаҗа акраамҗа адəаҗы иҗазар игəажьны иры-

мазар, ажьакҗа иафоит, аха арт ахьзкəа җыҗ иҗəырҗан, аихаҗсыхə аҗы еиҗш, рнапы анаахьыршь, ибзиан изрыжəыз аҗыр еиҗш иҗырҗыруа иааҗшит. Штаҗ аҗы ииз реиҗараоык җəмырраа, Даурраа, Дəмырраа, Аҗырраа, Адамырраа ракəеит. Иара ихьзгы җыҗҗеит, ихəыҗра ахьынзадырхынхəыз иазыбзиахеит. Ифархь-фархьза, рыхəдакəа хьҗə-хьҗəза, рлымҗакəа ашəахəа рылҗхо, рмахəар хəыҗкəа, ршьахəар хəыҗкəа марсаха, аҗьаҗҗаны еиҗш «реихатəи» хьызкəа ирыҗзаза абарт аонкəа ирыоньҗуан хəыҗкəа гəартак, ашҗолкəа рахь иҗон, аҗшатлакə иаҗысуа аибашьра хəмарракəа ихəмаруан. Рыҗырҗырбжькəа, ишнеи-шнеиуаз, изызҗаз арбаҗкəа рҗыҗбжькəа реиҗш, җыҗбжьхартə иҗалеит.

Абас, рхəыҗы хəмарракəа ааихсыҗуан, аибашь-раҗəкəа рыхьзеит. Уажəи уи ашҗаҗы, егьырҗ ашҗаҗəа–хəыҗы дьхəмарзом. Ахəмарракəа нҗəеит уажəазы, ус иахьынзаҗашагы здыруада.

Уажəыгь итахын, абра, еснагь илаҗш ахьырху җьара дыҗазарҗ, аҗхьираара анырҗаху дагымхарҗ. Аха уртгы реырыҗсаххьан, еибашьраҗəкəахахьан. Иара иаҗкыс еиҗбаҗəахахьан. Ихы-игəаҗы ихьадырхəыз ихəыҗра, уажəи ахала инхеит, даргы, иара ишихəалоз еиҗш, иаалыркьан рхəыҗра нрыжьит. Урт уажəи акоман-дирҗəа, агенералҗəа иашакəа рыман.

Абасала, ихəатҗакəа зегы неихыхны, инеихьорны иҗеит атагылазаашьа.

...Зтаҗкəым гəгəоу, агəаҗəагы змоу азəи дҗаҗлеит җəа иара изы ианрыларҗа итахымхазеит. Хьла азəи дсыхьҗап, ма жəларык ринтерескəа җəа зынза игəи итазамызт, ма иаб иеиҗш, аҗстазаара агəи таҗахəан изфоз җəа изышьтаз драбашьырҗ. Аҗстазаара, амҗра убас еиҗкаауп, уи знапы иану, уи иазку хазуп җəа иҗхьазон. Уеизгы ихеиҗон, иаб, астаршинара

дзынахымышәәзакәә аиаша хәә иеызхишьаауаз чархәара шазимуз, иламыс шимфаз. Ус акәымкәә, уи дтәы-дыңха дкаларц мацара дашьтазтгы, дара, даагылазар дзеибашьуаз, иеынарыдыкылар уаха атахзамызт.

Аха уажәтәи аибашьра убрыгь акаанамгазо иканацар алшон. Абас зегьы еилапәтәны иахьыкоу, акы уацәцар, егыи уахьамышьтуа, иахьынзауа ухы рылрышәшәән указар еиғьуп хәә ицхьазеит. Акызацәык, абарт ачкәынцәә рааигәара итахын, уаха хыдкыларта имамызт, иагытахымызт. Знызацәык убри данахыца, избаны, иеазыкацан акәым, еснагь иитәахуаз, псцарта изымтоз мычкәак ииаины, дахнацааит. Уи акрацсахит ицстазаарае, ианакәызаалакгы ицәыхараз, Жьорж иеицш иказ, иус зламыз, зус иламыз итәы далангалт. Иара убри инашьтарххны, лара, ичкәын иан, уа даанагеит. Уинахыс – иашьтанеиуа зегьы.

Егырт, ипырцыр, дырхаштырц ззицахыз илацсны дыркын, арт еснагь ицзар, дызцызар итахыз ила ишабоз ицәынаскьон. Урт имышьтырц, ицстазаара зегьы ацлагәәәә еицш итыкка инымхарц азы, ичкәын итәы избар акәын. Уи итәы уажәы, цкьа еилкааны дара ишырзымдыруаз еицш, иаргьы издырамызт. Иара дышьны дызмаз – аухәансхәанкәә дара ркынзагьы инаоһьан.

Уажәтәи реикәшәара Жьорж изицаххаз, дацпыхәән дзашьтоугьы, иара дицәнымхо шакәым акара идыруан, аха цаса еицш уи ихы абзеира аиргарц, далаеырбарц акәзаргьы, уаха ихы зкәикуаз хәагьы акгы имамызт.

...Егьа давсырц итахызаргьы, ларгьы дылзымхәыцыр ауамызт. Ичкәыни иарей ирыбжьагылаз ла лакәын. Уа, ла лзинкәә еиҳазар акәхарын. Ианакәызаалакгы игәы иаанагомьзт убри лгәалашәара аскак дацәшәо дкалоит хәә. «Ицаз цеит, иузырхынхәуам, икалаша узахырцом...» – ихәон зегьы

ртакыс цаса. Убрыгь, ахәыцкәә рыхәмаррала ихы анахигоз аамта еицш, иаразнак имчыдахеит.

...Зегь реиҳа ицәуадаоыз уи акәын... ларей иарей ртәы азхәыцра. Еиҳа иеацәиҳьчарц ахьитахыз акәу, дзызхәыцуазаалак, иаразнак уи аеыбжьаналон. Лылапш ихьзон, лыбжьы иаҳауан. Реибадыррагьы иааинырслан икалеит. Ауниверситет аталара иатахыз иабгьы имамызт, иаргьы. Аиндустриатә хәә зыхьз кәазза иказ атехникум дталт. Убрагьы цәгьацсышьала. Убрагьы еицаны иргон, аха иргон. Иара еицангы имамызт, аха ирфәеикшаз дыррақәак иман. Далгеит аргылара акәша. Нас малазацәы аквартирақәа рремонт акацара ацшьигеит. Убри алихит. Ацшәмацәә анипырхагамыз, уара еиғьуп хәә ишупхьазо икаца хәә аниархәалак, даара дақәшәән, бзиа ибаны икаитон. Ашәра, ашьыхра, ақьаад акьидцара – зегьы дрызказан. Убас мызкы ирҳауаз, оымз-хымз дабон, амыцхә дашьтамызт.

Зны, абант, еснагь зьезыртбаауаз шыоуки рфәы аус иуан. Игәгы алакамызт, избанзар, ацшәмацәә ишыртаххаз ала дафьын. Ацхәыс баацсы лчашә еицш иахьатахызгьы, иахьатахымызгьы хы-зцамыз, гәы-зцамыз асахьақәә идырганы. Ицсы ааитәеикырц апенцьыр иенадцашәә дышгылаз, азәы ашә дасит. Акы ахәаха иамразакәә, ашә аартны дааонашылт уи. Пластмасса цьам гәәәак хырқәәцәәа абхәә-кала лнапы икәыргыла.

«Ақытакынтә иаазгеит, шәфәы ааимнахып... – лхәеит уи дахыхәмаршәә, даазкәарышәшәән, лапхьака иааиз лыхцәы азцарак лызкәахь иниалгеит. – Аратәикәә рацкыс еиғьуп...» Иагьацәеишьеит, ақытантә аакыс-кьа иааиз – лыхцәкәә рыла мацарагьы ус ақәитцеит – ас дахьеиғамсыз. Абхәә ифәы иантәицоз игәы иаанагеит, абри згәагь гәылшәо акәзар абзиа иазхәоуп хәә. Абхәә бзиацәкьан, уфәы итазытуан, аха агәагь гәылшәазомьзт,

«ажыы» рацэаны иакэхон. Иаразнак илахь ааикэнацеит, аха лара, игэалтазаргы, акгы ахылымхэааит.

Ақалақ ағы знык-оынтө дибахъан уаанзагы. Ускангы игеицеит иңаны илықөыз лыхцөкөа, насгы лхы-лғы ухъазырпшыша, пытрак убла иххалашөа акы ишалаказ. Ара ааигөа цъара инханы иказ баракк дшыюназ акарагы идыруан.

Аены икалцаз игөағы иңхаза инхеит. Шамахазак акөымзар, азөы иажөа хаа, иахаатыр издырамызт. Иаб ииашамыз хөа иипхъазоз азөгы дахымшатароз иаргы дахыркъаны аума, иара ихаҗа хгөарпхара ахыламыз, иахъхэынгеишьоз, зеггы рғы дыхъшөашөоуп хөа ахырпхъазоз азы аума. Ант зыквартира аремонт каитцози иареи реилазараө ифара аламызт, ус азба уакыма хөангы изымцаацызт.

...Ишьаға ааиргөгөеит. Ус еипш иказ ахөыцрахъ данианага, икөша-мыкөша акгы ибомызт. Аха азыпшахөақынтөи иааиуаз аңша ишны иказ ихы-иғы арыхуан, дахъцоз дзызцозцөкьа ихаштыр ауамызт.

...Жьоржъ ус анизиу адырөауха июныцөкьа днеит лара. Уаҗа дыррагы имтазакөа. Дахъынхо лдыруеит хөагы дыказамызт. Аиашаз, уамашөа ибеит, аха ихидеит. «Шөыбхөа бзиа ииасхьоу?...» – дахыхөмаршөа дцааит, уаҗа иихөашаз анифамшөа. Лара акгы ахылымхөааит, ус дааччеит. Лгөы тыцны ишцоз лзыцөахуамызт, илцөахырцгы лтахымызт. Ихөда лөынахылшьит... «Вот вам и скромница...» – аңсышөала дацөыпхашъан, урысшөала игөы иаанагеит. Аиашаз, уи еиҗа иармариазшөа ибеит. Ас ахшцөа зхыкөкөа, ахаафөы зхыз ас дылзааигөан данбакалахъаз...

Ацыхөтөан лара лхала илхөеит: ла леипш иказ азөыроы ирыхъхъаз шлыхъыз... Ауниверситет дызтамлеит, ус ақалақ далахеит. Ақытаө, аоны, ашколаө, лтаацөа, лырцаөцөа илыхдмырцоз рылапш, урт

маакырас измаз «лтанькөарта» – зеггы ара данааи лхала даанрыжыт... Ахақөитра лоузшөа дыкан, аха уи аныкөгашъа дакөшөомызт. Иузныкөымгаз ахақөитра хырхарта амазам, зынза атыша утанажыыр алшоит... Иалхөеит аамтакьаөла илоуз ахақөитра лымч шамырхаз, аха хыла дарбаныз иалымхөеит. Уи атакс зеггы злакаитцоз итацкөым ицөнагеит. Лпында итыжжы иказ ашьагы мрыцкьакөа дцеит...

Мчыбжык мтыцкөа лыхцөы апарақөагы ахын-көакыз ихылцөеит, хацагы дцеит. «Лаб икөлаз диццеит...» – рхөеит изахаз, зеггы еилкаауп хөа аанаго. Уаанза, илыхъша анлыхъ, лан аңхөысеиба егырт лхөыцкөа ааидылкөшөалан (урт аөа хөык ыкан), арахъ дааит. Нас, лтахык длыцырхыраан, цөгьапсышьала крыфартак ағы саанзөзөаөыс аусура далагеит. Убри акрыфартаө аус луан, лымахө ғыцгы, ахөыкацаө, баагы-цсгы арахъ рхы андырхоз рацантө иааз Бухути хөа азөы. Уи рапхъа хыкөкы хадас имаз, ари баша акрыфартаө ирхауа зеггы ахтынцаны, анаөс иказ аресторан ағы хөыкацаөыс аусура далагарц акөын. Аха ғыц аусура иалагаз асаанзөзөаөы, аңхөыс ааңса лыпҗа убра дахънеиуаз оынтө-хынтө даниба, ихыкөкы зынза аума, аамтала аума иңсахит... Аңхөысеиба, лтагылазаашъа злаказ ала, рацөак дипырхагамхеит ихыкөкы ғыц анагараө... Уи лымч ақөхомызт пшьөык аазаны ршьапы рыкөыргылара...

Аиҗабы лыда егырт рлеишөа убас икан, азөы имч рыкөхомызт. Ма амла иамкуа икацатөын, уи – пытк акара иннакыларц. Аңхөысеиба аусура данашьтаз, реицбы длыман дныкөон, быжьбака шыкөса зхыцуаз амбжьах. Абыржөы аус ахылуа акрыфарта аиҗабы иғы дыюналан, иареи лареи еицөажөонатц, ацкөын иаразнак игөеицеит уи истол икөыз зеггы. Урт рахьтө иалихит ақьаад еибаркыгакөа. Урт зтаз ақьаад көалап инапы нтишьын, рыпхрак дөахан иғы интеитцан, иңсып

еизганы ианигреигала, ишеимаз аоныцка ицеит. Иангэарта, анцэа ицьшьала, арахь мацк иёпцыхэхэон макъана. Ипсы иапшэмахаз, аибаркыгақәа бзиан ирыпхын, иахынзатыхэхэоз ианааха, ишеибгаз арахь иаатыргеит... Убарт рныкөгара, раазара, иуааны рыкацара хэы змаз акы ахтынцатэын. Ишеишеиуа иказ, иқәыпшыз зыхцәқәа обаны ипаны изқәыз аиҳабы лакәхеит уи. Уаҳа илымагәышьазиз ақхәысеиба нымха-хымцәа рыцҳа.

Излархәо ала, азәы лцәа дшалашәаз анеилылкаа, имзакәа Бухути иалхәеит уи иара дшитәымыз. Аха ичҳаит... Лхәыцы дани нахысгы хыбаара каймцеит. Уаҳагы лцәа азәгы далымцит. Излархәо ала, иара уаанза имаз изғаб хәыцгы уаоцас дылбон, анапы лыгылмыжыт хәа.

Иара, уи ақкәын длыхшеит хәа аниаҳа, ус еипш икоу акгы иахыы иааимгазеит. Аха ақкәын даныоеидас, даазбаз зегы иара ихы аахцәаны иагылоуп анырхәа, ларгы ауаа рёы ианылымцәах, иаргы агәра иго далагеит, иқкәын ибарагы итаххеит.

...Игәалашәаз зегы алаба дыцыргазшәа акәын дшыказ. Урт рышьта аблырста еипш амца ахкәа ицон. Иаалыркәангы дшәо далагеит. Уажәоуп цкәа иахкны ианааиуа агәыргәәхәаша иртарц шакәымыз урт арахь изипхәаз, ариабжьарак еитанеитасуа изизасуаз. Насгы, еиха игәы зкуаз ипа итәгы уа изапыршыз.

Мамзаргы, изымдыруа дыказма, Жьорж ианеи-нышәа инаркны дшыхәмаруаз, дицәнымхошәа, зегы ианеижызшәа ауаа рахь ишыдирбаз. Бухути урткәа ихы рылеигалар шитахым акара идыруеит, аха Жьорж димпыхәашәазар, иааитаху илеигзоит. Ақкәынгы итаргалаз здыруада, макъана дхәычуп, дгазоуп, иани, иареи, иабпсеи, уажәы зегы «зымҳацә» рылоу Жьорж рыбжьара дыбжьахеит. Уажәы аарцә аблиндаж итатәоу

иоыцәагы иқәлацәа роуп, аха урт иаразнак идухеит, иртахугы рдыруеит, икарцогы. Иқкәын уажәы дызтагылоу зегы зхароу иара иоуп. Убри азцаара ма избароуп, ма уаҳа адунеи дықәымпшыроуп...

Рақхәа аихамоацҳа ибеит. Аихамоатә рельсқәа, ацҳа иқәкәан нырцәтәи амоакырақәа ашәақпса еипш ирылашьшьуан, иара илапш ахыткәара еипш аихамоа пканы егы, ашьапылауааи автомашынақәеи рыцҳа ақынза иназеит. Иагыбеит уи ацҳа аханыцәкәа оыцәа аақәгылан, нас имыццакыкәа арахь рыфшаархаз. Изустқәатәкәаз асынтәи еиликартә икамызт, аха ашьтахышәа иааиуаз ныкәашәала иқкәын шиакәыз дацәымоашьо идырт. Азыхышәашәа дынзаагылазшәа «аах-аах» хәа абжыы рганы ипсып аатыоит.

Аарцәтәи амоакыраф дныдгылар итахын уаанза, аха уажәы убрыгь дакәыцит. Иара иахәа ацҳа агәтаны аипылар шимоу икомандир иааицҳахәан, ирдыруан. Ацҳа асынтәи данныкәгыла, егыгь дидырт. Уи Жьорж иакәын. Игәы атҳара-тҳарахәа еисуан, уажәы еихагы дшәон. Ари акы ацоуп хәа имаз игәарақәа еихахон. Дга, думаз хәа шиарымхәоз акара еиликаауан. Ус мариала изеилгомызт, еилгашәа рмоургы алшон. Ус даргы дрыцәшәомызт, ихгы дацәшәомызт, ақкәын иакәын дзыцәшәоз.

Ишьафәа иаагирхан, дмыццакыкәа ацҳа дықәланы нактәи иааиуаз рахь иёынеихеит. Дыццакны акәым, дыоны иқкәын днеипыххылан дааигәыдиҳәәалар акәын иитахыз. Уи иара иаткыс деихахеит акәымзар, даашьтыхны драҳан дикырцгы итахын. Данхәычыз, ус драҳан дахынзаимкыз ацынхәрас акәзаргы. Аха уажәы урткәа акгы атахымызт.

Жьорж иеыркатлашәа акәын дшааиуаз. Ишыхь-тазгы хыхьтәи икәаф ишәыхны ус ижәәа итарқан. Арациа икын, теспыхәк еипш гәмырфыгьгас ишь-

тҫхызшәә. Ацкәынҫы арматәә ишәын. Ус әәакы икымызт, ирацәән иказ итацкәымкәә рыда. Дшааиуаз настхашәә даагылт ҫымт. «Ари ииашан акы ицар-галахьеит, – ихьааха игәы иныцалт иара. – Ус акәцәкьазар, сыхҫы сшаотом, азәҫы дысшаотом, иарҫы...» Зынза изхымгоз арматәә ахьишәыз акәын.

Жьоржь даанымгылазакәә зынза иацхьацәкьа данааи, ицсыц анааиҫаха, еидымкшаларц, иара иаразнак даагылт.

– Что, тормоза не держат?.. – ишиашаз уи илакта дынтацшит.

Илактаҫы ихашәә хы имбо даныказ еицш икан, даҫшәарц игәы итамызт, даҫыцхашьарц.

– Излазбо ала, арт уарҫы акы уцаргалт... – ишхныцсылан игылаз ицкәын иахь дынхьацшит.

– Нет, нет, друг мой любезный, сначала выслушай меня, – иеыныбжьеигалт Жьоржь. – Мы сюда пришли на этот раз с определенной целью...

– Это я понял...

– Нет, ты еще ничего не понял, – иаахтны тәамбашақә акәын дышиацәажәоз уи. – Во-первых, никто тебе не разрешил говорить на непонятном языке. Как видишь, наш коллектив многонациональный... – даәехырччеит уи. – На мальчика, я надеюсь, твои слова не действуют, он уже определился... не в пример некоторым, он сообразительный... Он понял, что не стоит нам перечить, а надо за нами повторять... Так вот, сразу предупреждаю: если ты не выполнишь хоть одно из условий, которые сейчас тебе изложу, я немедленно даю знак... Да они сами все видят прекрасно и держат нас под прицелом... Кстати, и меня тоже...

– Никто сейчас не имеет право стрелять... есть же договоренность... – ихәеит иара, даарак агәра шимгозҫы...

– Говорю же я, кругом одни недоумки... – даәехырччеит уи. – Какие там еще договоренности... Мы хозяйева здесь, захотим – не будем стрелять, захотим – будем. Отныне все будет так, как мы захотим. А вы так и ничего не поняли, за что и будете наказаны, притом – жестоко!

– Скажем, мы ничего не поняли, – икьышә итамкшакәә иахьихәоз, иааихәо зегьы цсажәоушәә ибон, аха, уеизҫы, ихәон: – Но вы тоже никак не поймете, что не так уже много у вас духа, и силенок, как вы это расписывайте...

– На вас недоумков хватит! – иааихжәеит уи. – Теперь слушай каковы наши условия: считай, что мы сейчас на ринге. Вот-вот мы должны начать с тобой, – ибжы ааицеикит, – дружескую встречу. Перерывов не будет. За нами будут следить, кстати, не только на этой стороне, но и на той. Им уже сообщили... О том, что это будет означать, я не буду тебе растолковывать... А бой должен быть честным, поблажек не будет – ни тебе, ни мне...

– Я на все согласен, только отпусти мальчика, тогда я весь твой... – абрыгь ихәеит, дшыццакцәаз ибеит, аха икаитцашаз каитцахьан. Ацкәын дышхныцсылазшәә дгылан.

– Ай, ай, ай, где же наши высокие патриотические чувства... Все – значит и родину можно заложить, да?! – ибжы еицеикуан, еиҫеицеикуан Жьоржь. – Во-первых, мальчик не пойдет туда, куда ты захочешь, во-вторых, он повязан с нами, за нами тоже следят. Он должен стоять и наблюдать, не делая лишних движений, лучше никаких... – Абри ихәан, акы игәалашәазшәә доагылан, даахәыц-хәыцит. – Кстати, есть вариант, по которому мы можем договориться... Ты станешь передо мной на колени, поцелуешь мои пыльные, но новые сапоги, и будешь просить прощение, или позволишь

нокаутировать себя... Я профессионал, это сделаю аккуратно... Тогда, может быть, и подумаю насчет мальчика...

Абри ииҳэаз аҫак иҫара дахьымгзакэа, аҫкэын арахь даатрысит, акы иҳэарцгы иҫы ааихихит.

– Стой, замри! – уи днаикэыхэҫэеит Жьоржь, иаразнак илимҫа инадикылт абыжкэа зтыуаз ирациа. – Все идет по плану. Начинаем! – Давай, если не струсил, а то всех нас уложат здесь... А ты не рыпайся, не выдумывай! – иҳэеит аҫкэын иахь, уажэазы убрыгь дышхэынгеишьо мзакэа.

– Сара исхэаанза уеанурцысы, иудыруаз, сеид-сыршьуеит! – иҳэеит иаргы иҫкэын иахь. – Схэатэы хауцар – зегы схызгоит...

– Еще одно слово и я даю знак! – заорал Жорж. – И ты проглотишь пулю!

Макьяна зегы лбаайдон, уеизгы икалаша даҫыулар иҫахымызт. Иҫкэын нырце днаган дыказар акэын ииҳэозгы, иҫаитозгы хьахэа-ҫахэада ианидыруаз. Уажэазы, ишицеуадаоызгы, иахьынзалшо иеникылалар, даҫеицшлар иҫахын.

– Тогда начнем, чего ждуть... – иҳэан, иеырианы даагылт иара, – или ждешь откуда-нибудь новых распоряжений?

– Все распоряжения получены, начинаем... – иеаарыхиан даагылт Жьоржьгы, – напоминаю, правила спортивные, но всерьез...

– Как это понять?

– Понимай как хочешь...

– А где же тогда атрибуты, где перчатки? – аҫэы налеицашэа иуит иаргы. – Я всегда без них обходился, но ты и после них одевал белые?..

– Без всяких атрибутов – в этом-то и вся соль! – дагыкшеит имьргэҫэацэакэа, аха иахьақеикыз иакэшэартэ. – Разницу скоро почувствуешь...

Убри иҫэҫэацэамкэа, иаабжьыркыашэа иикыз ихыиҫы иакэшэеит, аеагьааинардырт. Убас мацара, инеишьтаца-неишьтацан, аеа ҫытк иқэшэеит. Иара Жьоржь ҫыарак даагыломызт, «дкэашо» диҫагыежьюан. Хэара аҫахымызт, уи дазыкацан, иара иааста дказан, аха игэы иеанызцоз аеакын, дахьымшэоз акэын.

– Ты всерьез думал, все время, что побил, подавил меня?! – уи дкэаша-кэашон, икылкаа-кылкаангы дыкшон. – И поверил, что я это спущу тебе?! Какой же ты тупой недоумок... сегодня ты будешь проклинать день, в котором тебя произвели на этот свет...

– Я все же хочу верить в твое благоразумие, – иҳэеит иара мчыла. – Зачем худшее вспоминать, были же нормальные у нас отношения в последнее время...

– А ты все же удрал, давал же мне слово, что без меня ничего не будешь предпринимать?..

– Слово я никому не давал, и ты не мог и не обязан быть моим сторожем... А желающих со мной разделиться почему-то оказалось немало...

Иҫаиташа изыкацэомызт, ииҳэаша изхэомызт, уажэы-уажэы иаабжьыркыаны аҫкэын иахь дыцшуан. Уи дыштэуара дшьахны дгылан. Жьоржь макьяна деырбон, макьяна иахэҫаз акгы иқэымшэацызт. Иара иҫаҫкэым хьамтақэа уи иқэымшэакэа аҫауа ианалазлак, дыехырчон. Уи дбоксиирын, ахьацшьагы идыруан, ажэылашьагы. Иара, егьа иеникылазаргы, игэыҫжэара ииааиуан. Насгы, акыр иқэшэахьан, ихыиҫы амца ахкьа иҫан, аҫкэын иакэзар, аҫэҫьара даоызан.

Иеааиҫсахын, дкылкаан иашэарыцара далагеит. Ацыхэтэан, ибзиан акы аниқэиршэа, иашьтарххны идэықэитцазгы иеизацэымыхьчеит. Дшаагаз-еазызгы ибеит, иқышэқэагы ашьа аарықэшит.

– Счет бы повести, – иҳэеит иаргы цасхэа. – Это по вашим правилам, нокаун.

Жьоржь иаразнак атак каицо дыкамызт, шытахыла дцан, хара-хара дихыкэшо, иеалигон. Пытрак ашытахь, даналц, иаразнак дымжөылакэа, иааигөаны имариа ацшаара далагеит. Хөычы-хөычла зынза далцит. Иеааигөатөзан цысцаха иитомызт. Итачкөым бжьыркьақэа еиха иррацөеит. Руакы илакыцахь иакөшөан, изблак ихьуан, уажөы-уажөы алагырз өхашылон, цкьа иамбо иканацон. Иаргы дахьзаны, итачкөым ашцала иаатирыцкьаауан. Егы аакьыскьа икөшөаз атак сзыкацозар хөа акөын дызөыз.

– Все равно я тебя добыю! – ицсахы еилалан дыкан, Жьоржь днаидыххылон, деитанаскьон, ибжьаршөынгы итачкөымкэа ихьигзон. – Таким, как ты, никогда не видать победы, ни в чем, вам свыше положены только объедки!

Абрыгь ихөан, еснагь еипш шытахька дымнаскьакэа уи диеагьежьуан, акы ацитцар шитахыз мөашьо.

– А тебе неизвестно разве, что мать этого несчастного мальчика удостоилась чести впервые переспать со мной, что первым мужчиной в ее жизни был я?.. Она была безмерна счастлива...

– Ах ты, мерзкая тварь! – игөы ицакны диеихсызшөацөкьа ибеит. – Знай, только смерть нас рассудит, кто-то из нас останется здесь, или – оба, другому не быть!

Акы дазхөыцыртө дыкамызт, аха игөакөышра аус ауан макьана, асцөкьа дзыциркьоз, игөы аныпжөалак, хшацара шыкаимцо идыруан. Ускан уи изы еиха дмариахон. Дышнеи-шнеиуаз игөакөышрагы дазнымкыло икалеит, игөыпжөара убаскак имчын. Аиашаз, Жьоржь игөы ишаанагоз икалеит азныказ, уи иааикьоз акы иаосуамызт, иара иикьоз иеацөигон. Зегьы дара роуп, уи, пхьака дмышьтыкэа, шытахька мацара дхьацлартө икаитцон, ацха егы азыбжахь дысзыкөцалозар хөа. Ибла, илакыца ахьихьуаз итчаан,

цкьа инарбомызт, ипырхаган, аха акгы дазхөыцыр итахымызт, хахөырцөиатцөкьа днеиуан.

– Уеитацла, хыхьцо ахь уцала! – ихөалаханы, ишыаханы игылаз ацкөын ибжьы икөиргон уажөы-уажөы.

– Не губи мальчика, тупой ты недоумок!.. – иныбжьаршөны ибжьы иргон Жьоржь.

– Тогда отпусти его, я же никуда не денусь, гад ты ползучий!

– Это не я решаю, собственно уже решено... В любом случае выбор за ним: я побью тебя, он может уйти куда захочет, к вам или к нам, ты меня побьешь – тоже самое... Я уверен, что он сделает верный выбор...

Уи иааихөаз акы агөра шгатөымыз идыруан, цьара акы збатөын. Ус-ус итачкөымкэа назо иалагеит, ак ацкыс ак гөгөаны. Егыгь хөычы-хөычла инапкэа ихымхөыцуа, ахьихьчара имч акөымхо акынза днеит. Уеизгы, иеишөон. Уинахыс шака аамта цаз издырам иаргы. Ацыхөтөан Жьоржь данкаха, ихь изнымкылакэа ианыкөыкша, нас ихьашьшьны ианаанха, иаргы даагылт.

Ацкөын акы ихөон икаитцара изымдыруа дахьгылаз, аха харантөи иааөуазшөа акөын атачкөым иагахьаз илымхакынза уи абжьы шнаөуаз. Уахьгы днапшит, дхьагагааза акөын дшибоз. Акы иахөаха иоуаанза, хара цьара игоз ахьсыбжь акөымкэа, ацха амаакыра иахьакөшөоз ацыпхь иашьтуаз ибеит, уи ианпаз ахь аршөаабжьгы иахаит.

Иаразнак иблакэа ирбо икалеит:

– Уекажь, цак уиа, уекажь!!! – дыхөхөеит иара.

Аха ацкөын дгачамкшөа дгылан, ус ишыкацатөыз изымдыруазу, дацөыпхашьозу изеилымкааит. Иара дыөыртө дыкамызт, ихь шакөаны ихагылан, ижөахьыркэа изышьтымхуа ихьантан, аха урт зегьы ихаштит. Дөатрыст, ацкөын аекажьра дакөымшөакэа

дахьгылаз данзыназа, ишимчыз ицламхэа дытасит, деитцхэагы днышьтеит. Иаргы уа иеынаиваижьт, дырөгьых иапхьатцэка ацха амаакыра ацыцхь оахыддын, ахы аршэаабжь геит. Инапы нагзаны ачкэын ихы-ифы ааипхьишьшьааит. Уи ицсыц еикараны иахылеигаеигоз, инапсыргэйтца аарчыхэчыхэуан. Ани ичкэын итэы анигэалашэалоз, ионыцка амра аңеыха еипш дзырцхоз аеаинардырт. Уи аңхара, иблакэа ркынза иаазан, иахыхьуазгы апыр-пырхэа инацралан иохашылаз илабжышкэа цахэцахэуа иааканацеит. Аха аамта имамызт, доатцыззан, иеыр-хэан дшыказ Жьоржь днеихагылт. Уи ицсы изтымкаауа дышьтан. Ергьхэа иблакэа аахитлон, аха иамукэа еитеикэипсон. Иблакэа анаахитлак, акы ихэарц ифы ааихихуан, аха уи акгы изымхэозу, иара имахауазу издырам, бжы хэа акгы тыуамызт. Иццактэын. Инапы наигзан ус имырғэгэакэа ихэламшэа ааникылт.

– Сейчас сожму и кончится воздух навсегда, а на том свете я не знаю чем дышат, или вообще не дышат, – ихэеит иара ицсыц игэы икылахо. – Но я соблюдаю правила, вообще не бью лежачего...

– Я такой же жертва... – ихьыр-вырын, аха ибжы ааит уи. – Это все Алахая... он сказал, что я обязан отмыть позор... Еще тот...

– Ты, сукин сын, скажи, о ней выдумал или говорил так как было? Не то сейчас перекрою тебе воздух и этот прекрасный мир освободится еще от одной нечисти... – ихэламшэы ааирыгэған, нас иаауишьтит. Азныказ ичны иказ ибз арахь итырфуа, аимхэара далагеит Жьоржь, нас пытрак ицсыц ихэлачны, уажэраанза изхымтуаз иблакэа тыцны арахь икэтэеит.

– Никогда потом я с ней не встречался... Первый раз она сама пришла, клянусь, всем, чем я дорожу... – даацеажэеит уи еикэыжэжэа иказ икышэжэа мчыла еихыхуа.

Ихэламшэа злеикыз инапы ыртрысны иаауишьтын, егыыг ихы нхыдышьшьшэа инхеит.

– Ари иеипшу икэнамго акгы ыказам, – ихэеит, акэша-мыкэша, илакэыз, ацха икэчыз асыцстхэакэа рахь днапшын, ахауа хьшэашэа изымхо. – Аха снапы сзыкыашьуам...

Даацсаны, дкараха дыкан, ахэ иеипш апышшара дафын, схы ныкэцан сыцсы ааитаскындаз хэа дыкан. Аха иццактэын, иотэын, ршьамхы реадыргар акэын. Ацха агэта иахысны пыцкгы нырце иахьатэыз ахь иныкэлахьан. Аха, уеизгы, ихьчамызт, ахысра адагы, ирыхьзар калон.

Ачкэын иахь дыпшын, иеитцымхкэа, иехырхэан дшыказ уахь днатрыст. Ачкэын дыкэтэахьан, аха ихы тууа, дызтаз цкэа еилкааны ишимамыз оашьомызт.

– Хаццакыроуп, хафроуп, рацеак хагзам... – ихэеит уи иихэоз иаргы цкэа изхамцо, ичкэын имахэар отарсны иаанкылан. – Амала уеитцумхын, акэымзар, дырөгьых иуцэшэоит, – уи днаихэапшын, даачеит: Тэмыр Аитцбы, даахэыц-хэыцын, игэалашэазар акэап, иаргы даачеит. Тэмыр Аихабы ионыцка амра аңеыха еипш изтаз анасыц аңхара аеаинардырт.

– Хдэыкэца, егыа уеузыларкэуазаргы, уеыларкэ... – ижэоахыр шикыз доаиханы ишьамхы даахиргылан, ишауазала ацха рееиуатэны ионы идэыкэлеит.

– Ани... дыцсыма? – дахьнеиуаз дцааит Тэмыр Аитцбы.

– Снапы сзыкыашьуам, – ихэеит иара. – Икахаз сызисуам, уи хара хапкарракэа ирылам... – Аибашьрае хаикэшэар аеакуп...

– Ичкэын иара инапы ипшаан, иааиргэгэеит. Ани амра аңеыха еипш ионыцка итаз аапхэипхэит, ахы ааинардырт. Илакэыз асыцстхэакэа хьшэашэаза иефэазон, икэакэан иказ, ашоура змаз ихы-ифы арпсахэон. Ахэларахь ахы архахьазшэа акэын ишыказ.

Ацха ақөсыртақынза мыцхөы ихарахазшөа ибон. Дышзахөоз днеиуан. Ацкөын, ишьтаһька дынмыжькөа, дивагыларгы имукөа, диаццаны дигон. Аха, реырхөан, асаара реиуатөны иахьцоз, ишыртахыз ирнаөомызт.

Убри аамтаз рышьтаһьынтө рыкөөыртит. Жьоржь ибжы акөмызт ари.

– Ты трус, – ааюуан уи абжы, ицөыцөза, азаз еицш акаөыхөа иулало. – Спину показал все же, уносишь ноги?! Такой бесславный конец будет у всех у вас!

– Ушьтал, цака уиа! – дыхөхөеит Төмыр Аитцбы. – Арт нызкыло акгы ыказам, уажөы ахысра иалагоит!

– Уара ушьтал, ушзахөогы ухөазаны пхьака уеиха, сара сухьзоит, – ихөан, димеигзакөа уи ижөахыр днакөыгөгөан, днаириеит. Нас иөынеитцихын, нак, абжы ахьаауаз ахь иөы ирхеит. Асыцстхөақөа убаскак илакөхьан, асынтөи ергхөа акөын рцөаарақөа шибоз.

– Я никогда не предоставлю вам такого удовольствия. Но очень надеюсь увидать ваши спины, я должен дожить до этого...

– Не доживешь!..

Абри аамтаз ахысыбжь геит. Уи ахысыбжь еицшшөа акөын ишыказ. Икачыз асыцстхөақөа абжьаныюра цытк иахьныркылоз абжьаныюрагы иаргы еилан. Иаргы, игөгөаны азөы дигөтасызшөа, дбырны ддөыкөлеит, аха иөкамыжькөа иөааникылт. Ус еицш дакөымшөацызт, аха ахы шизывасыз акара еиликааит.

– Ушьтал, еитахысуеит! – ацкөынгы дышоацкьаз ибеит.

Иаргы уи мчыла дсыриоит хөа уахь даныоатрыс, ацакьа данкьазшөа, нас, алашара арцөага, азөы инапы накөиргөгөауазшөа, алашьцара дналазит...

...Ихахьы ихшыө ааиуа даналага, иахьынзауаз иблақөа аацөыцирцшит. Иблақөа рыхтрагы изхьаан, ихы-иөы зегы ихьуан, ицламхөақөа изырцысуамызт. Ижөахыр дыкөпшшөа даныцшы, шьоукы икөшан

ихатөан. Инапы ааргзаны ибла тирыцкьаар итаһьын, аха аөыртцысра дацөшөон, зынза деилакөыбаса, баөеибгак илазамшөа ибон.

Ииулак иблақөа ицегь ихитит: икөшан итөаз зегы иахьа шыбжьаарцны игөы хьыблаауа дызвысны араһь дааз ацкөынцөа ракөын. Дгөак-гөакуа, ичны иказ илацөақөа идырхьантоз илацш ала дааимидеит. Дагыбеит уи, ицкөын, иөызцөа иөрыларгөгөаны дахьтөаз. Иөизмырцысуацөкьа дхөахөаны дшыказгы, амра аөыха тазшөа иахьыказ иөныцка ацхарра иааимнадеит. Уи ацхарра зөицшраз атөы схөоит хөа далагазаргы хөашьа изаөомызт. Убри акөхап ажөакынтө «анасыц» хөа анырхөогы иаармарианы изырхөо, рымч шакөымхо дырны. Икалоит ус ирмарианы уи атөы зхөо, ахааназ агьамацөкьа зыбз ахьымсыц ракөзар. Иаргы иабеибахьаз, ааигөагы дназгахьадаз, аха уажөы уи ибз ахысцөкьеит, ахааназ згьама изымдыруз, ихтымсыц ихтысра иаөын, уи азоуп изидырыз.

– Шөреихсыма урт? – дцааит уи мчыла. Ицламхөа ихьуан. «Сдышшо салагазар акөхап...» – ааигөахөт, рацөак агөра изымго.

Данаацөажөа, зегы гөыргьацөа ицегь иааскьан, иааикөшеит, рыччапшькөагы неифадырпхөит.

– Хара ацкарра еилаагом, макьана аикөшахөатра аамта нымцөацт! – иааибарччеит урт.

– Уи шөцьысшьеит, – ихөеит иара, ацөажөара ицөуадаөны. – Дара ракөым аус злоу, хара хтөы хара икахцароуп... Иахьа аблузкра аламызт...

– Аблузкра аламызт хөала, дара икылкаан акөын ишхысуаз. Еитахыст... уара иумахаит акөымзар... – ихөеит Төмыр Аитцбы дцөыцаччо.

Даахөыц-хөыцын, ицламхөақөа алагөеитарц даа-өамкөеит. Уажөы икказа игөалашөоит, уаанза ицламхөа ускак ишимыхьуаз, агацхөагы дышцөажөоз.

– Сара изысмаҳази, нас, исыцалази, аа? – иеыр-цэгъан ичкэын днаихэацшит. – Уиами уара, ибағъаза сшьапы сықэгылан, насгы урт дырөггы акрасхэақар сҥахын... Уажэшьта сҥахы иааиуа иалагеит, уара аҥынцамрыцкыа уоума ус сзыуз?! Соушэышьт уахэцэа узықэымтэо издырып... – дна-цыззеит, ибао-ишао зеггы еибган, амала иахыихуаз ыкан.

– Шэгылар калазом, аҥстхэа ыкэчит, аха макыана, уеизгы, илашоуп. Урт акгы икэныкэазом, усгы ижэдыруеит... – еибарччо инаикэибахэан, дахытэаз дааныркылт.

– Са исхароузеи, исурбаз ауп икасцаз, – Темыр Аицбы диччон. Уи дышгэыргыоз иззомызт иыызцэеи иареи ахэеикэшэоз, зеггы бзиан иахэеилгаз азы. – Уажэшьта хэиҥоуп...

– Ус каимҥар аускэа цэгъахон, хара хыхызаанза ацха ахакынза шэааихыан, аха еиҥах ишэартан, – ихэеит руазэы. – Нас иаразнак зеггы хэицхыраан, абрахы хэеҥахэжыт. Ахынтэ раангы ихыст, ацха зеггы ацыцхы ыкэыдды икан.

– Хара ихэахэит уа иказ, шэызнарыцхыаз, арахы зеггы ирахаит. Дара иаарыцхэит, уи даара ргэы изтан, аха хара агэра ганы хэкан шэа шэшаиааиуаз!

– Агэра ганы хэкан... Аха нас икалоз хэздырамызт, ацыхэтэан арахы хэалбааит...

Дырөггы дныкэиан, иеааицихит, ана-ара ихыуаз имахашыаха иахыынзаинаҥоз. Уажэы дахыкэиаз ичкэын еиҥа дибартан, уи ила дналаган, илацш зеггы инархигеит. Ани амраҥеыа хэыжжаза иахыҥаз иааихыит, иаатрыхыҥышыааит. Раҥхыаза акэын игэацэа иалсит, уаха адунеиаеҥа зда димама ичкэын Темыр Аицбы, ажэа акынтэ акэымкэа гэыкалацкэа ичкэын иеиҥш иибо, аакыскыанза аибашыра хэмарра иалашны ихэмаруаз, иацы жэацы еибашыцэацкэахаз, жэытэ

«еихатэы» хыызкэа забцар еиҥш иацоу абарт ачкэынцэа зеггы аибашырацкэа ишалагылоу, ус иканац зегынцэара ишшэартуо, дара рызгы, иара изгы, ахэмарракэа шиасыз, абри ашықэсқэа зеггы игэы зырцсахэоз урт рхэыцра шиасыз...

– Шашка, пушка и кинжал... – дналагеит уи зны хыхы ибартца дыкэгыланы анрызэиҥуаз еиҥш!

– На одной руке держа-аал! – рхэеит урт адрухэа. Зеггы ааибарччеит.

Нас иаразнак иааикэтэеит, иаатынчрахеит. Цшагы асуамызт, зыҥсы заны иказ Гэымсҥагы зышышык абжы еиҥш акэын абжы аранза ишаауаз. Игэоуҥартэ иааҥхаррахеит. Иналаршэ-ааларшэны иналагаз асы, минуткэак рыла ахэылыхэа еимагыла аҥыланахеит. Ачкэынцэа зеггы, ирыцшэар хэа ишэозшэа, ҥымҥ рыхкэа ышыҥыхны рхы-реҥа нацаркит.

Иаргы, изымдырзо, уажэраанза икамыз шэарах хэычык ашыапашца татакэа рыла икэыоуа икэушэа, асы илеиуаз ишны иказ ихы-иҥы архышэашэон, иҥсы инаргон.

...Ус, иаалыркэан, аарцэынтэиггы нырцэынтэиггы агэгэахэа иааиларцеит. Ариабжыарак зыҥсы ааиҥакшэа иказ, уажэы асы иацлеиз аҥстхэакэа зҥажыыз Гэымсҥа аиохаа иҥахэаэза иаарцэажэеит, аҥси-аҥси еихыымзо, аарцэтэи инаоуазгы, нырцэтэи инаоуазгы ирыхы-заларц.

Ачкэынцэагы реыриашан рыбҥакэа инрыхтэалеит, иаргы дныкэтэеит.

Аамҥалатэи аинышэара аҥхэара цазар акэахэп, ауаоы иажэа акгы аналымц, абцар иартеит... Еибашыран.

04. 09. 2004 ш.

АШЪАҢАҚЫ

(Д. И. Гәлиа диижътеи 130 шықәса атра иазкны)

Аңсуа жәлар ртоурых ғыц, абыра шыағас измоу аңсуа культура, асахьаркыратә литература шәышықәсак итысны, егы ашәышықәса абжарахь инықәлеит. Ари иаанаго – урғ ақәра бзиа акны инеит, ргәағь гәғәахеит, ижәлахеит, ркацәарақәа имзытзо анакәрықәнацеит, анцыра ду иазыкацоуп хәа ауп.

Иахьа, убарт зегьы рхыцхыртағь игылаз, азыхь еицш илзыргоз, хтоурых ғыцгы, хкультура ғыцгы рықәра зықәроу ауады имшира, шәи шажәишәаба шықәса ихытра амш хатыр ду ақәдан иазгәахтоит. Ари Дырмит Гәлиа иоуп.

Иахьа уажәраанза ишыкоу аицш, аринахысгы, аңсуа дгыл егыа цеицәа дуқәа ахылцыргы, Дырмит Гәлиа еснагь зегьы дрылкаан рақхьа дышдыргыло, ихьзи иуси жәлар рнапы иқәыргылан ишырку инхоит. Хәарада, ажәлар, рхы ачархәара азырымукәа, амәа иаша ишану ианынха.

Иахьа, ашкол итоу уиазцааргы, Дырмит Гәлиа абас изишыкоузеи хәа, зегьы иаадыруа атак кайцоит. Аха иахьа уажәраанзагы убри атак нагзатәкьаны икацамзар калап. Ус инықәырсны атак зуто дцаар алшоит, Дырмит Гәлиа, мчыла-хаала аамта бааңсы царак ацәызтцаз нхадык ица, излаилшазеи ижәлар иреытцаауаз ражәа рзырхынхәра, аамта ғыц иағахыз амилат хықәкы рзықәыргылара, насгы убри зегьы ирыцкны иказма хәа.

Убыскангы икан аңсуа жәлар ирылцыз рахьтә ацара бзиа змаз, абаохатәрагы згымыз ауаа. Даагап

иара ацыхәтәантәи ах ица Гьаргь Чачба. (Иныбжьаршәны исхәарц исҗаху, Чачба хәа хара иаххәоит, иааоуеит акәымзар, дара рхатақәацәкьа рахьтә азәы ианакәызаалак ус рыжәла анырымцеит. Шервашизе хәа иацаеырбан ирхәон, ирыоуан акәымзар). Уи иажәеинраала «Уарада» аңыз иадукылар, иухәар алшоит аакыска ауп ианеитагаха хәа. Аоригиналцәкьа сара хыла ахә сшәартә сыкам, абызшәа зласзымдыруа ала, аха аиҗага иара Баграт Шьынқәба ду иажәеинраалақәа иракарацәкьан икацоуп. Иақхьозгы автор «ибацәа ртәыла» дазгәакуамызт изхәом, аха уи иңсхьоу, иржхьоу, знышәынтра еималахьоу шьоукы рзы ирхәо амыткәма еицшуп.

Уи иеицш иказ, хажәлар тоурыхтә перспективак роуны, аңсҗазаарахь ихынхәны, еиҗеиз милаҗны икалап хәа агәыҗра зынза иакәыцхьан, аха ажәлар рыоңыцка, стихиала акәзаргы, уи абыза агәыҗра дырзуамызт. Ажәлар рца Дырмит Гәлиа аамҗеи, ибаохатәреи, ицәанырреи даргылт, убри ахьиньшаз, агәрагы ахьигашаз захра, зхәынҗарра зцәызыз ажәлар, уи анаоҗсгы ирзынханы ишыкоу аәа мычқәакгы – абызшәа, акультура, адоуха. Дырмит Гәлиагы ицшааит уи аңсыҗа ахьалаз, иалицшааит имыцәацыз акәиц шапшапқәа, аңсуаа ражәа, рашәа, ркультура амца агәғәахәа излеикәйтцашаз, ижәлар рыҗсҗазаара зегьы ацакы ғыц, ахықәкы ғыц азҗашаз.

Аңсуа жәлар еснагь атоурых азыбларацәкьа иалан, икыдкьо иаман иқәын, аха иара атоурых ахаҗа иалахәын, анкьаза зны ахәынҗарра гәғәа карцахьан, уинахысгы Ахра рыман. Уажәы, ахрагы анрымырх, еихарадык рыдгыл ианықәырца, ианрывыршьаа, паса изықәгәыгуаз, шьала-дала ирзааигәаз, аиҗцаареи аицхыраареи зыбжьаз нхыцкавказааи дарей реимадара алымшо ианыкала, жәларык рахасабала акгы

аарымгазо, бҕа рымамкәа, аҕоурых азқәа реыз-лақәыркуа хәа акгыы рымамкәа инхеит.

Аҕсны ахцәа рышьтрахьтә инхазгыы, егырт аамыстацәа дукәеи раҕырак, уаанзагыы, изылшартә иҕаз рахьтәгыы, зөышәацәкьан уи иашьтаз маҕоын, уажәшьтак, рмилаҕ, рбызшәа, ркультура, рқабз ухәа реиқәырхара официалла тақҕхықәс ирыдымкәа икалеит. Азәы ихала игәы былны акы ҕаимцозтгыы.

Насгыы, урт ирыдыркылоз, амхаҕыыра ицаз рыдгыылқәа атәым ааганы икәындырхон. Урт иреигыыз аҕсуа дгыылқәа ракәын. Дара аҕсуаа ара инхоз, шамахақәак ракәымзар, акыноааларақәеи ашьха ашьапкәеи ирәаҕсан.

Уи азмырхакәа, ас еиҕш иҕаз адгыылқәа қытақытала икәындырхоз рацәаохеит, рбызшәа рмилаҕцәаоа еиқәдырхартә, еиоша-еихшаны икәырцахьаз аҕсуаа ажьымдыр еиҕш ирыбжьиаан еицәыхарартәуан. Инзырхоз ринтересқәагыы убарт адгыылқәа ирылдыршаша амал ахь ииасит.

Ажәакала, ажәлар уаанза цәҕам-бзиам изықәгәыгуаз, иназхәапшуаз – иара Ахра ахаҕа, дара ахцәа – рсимволқәа зегыы рымпыцадырбеит. Жәлары зегыы ирзеиҕшхартә акы иахьыпшуа, уаанза еидызкылоз мчы ыкамкәа ианаанха, ажәлар хәычы-хәычла еилышшо, жәлантәылатәи, уалаҕахылатәи реизыҕазаашьақәа рахь илбаанагеит.

Дара ажәларгыы, гәынхәцыстала акәзаргыы, еилыркаауан, уажәшьта рхы злеиқәдырхаша, рыхәра бааҕсы иақәырцаша ахәрыбгыыц дара ианырзымпшаа, уаха азәгыы дшырмышәоз. Абас, зегыы змырхыз ажәлар реиқәырхараз иҕшаатәын убарт ирымырхыз зыҕсахшаз, дара рыоһыцкала ҕыц еигәһыоһыртә иҕазцашаз.

Убас еиҕш иҕаз, инхаз рахьтә раҕхьа игылаз ажәлар рбызшәа акәын, рыҕгыы зырцәажәоз, ргәы ҕазцоз,

рымаза, рҕоурых, рхьаа, зегыы шытызхуаз, иахьанза иаазгаз. Уи мыруга дун, мыч дун. Аха даҕахын аус азырушаз, ихәартаҕартә, жәлар рзы еиқәырхаган икаларц азы.

Абас еиҕш иакәһы дгылеит Дырмит Гәһиа. Жәлары ирылцыз, тәылак, жәларык ргәаҕра, рхьаа инагзаны згәы еилнаргаз, уи збаоһатәра ду цсыс иахалаз, зыжәлар рыбла хнатыртә лашаран иазыркыз.

«Аха, сышәкәы, уеицамхан!..» – абас иит раҕхьатәи уи исахьаркыратә поезиа ацәахәа. Абас, азиас цәыкәбарк ала ахы шакуа еиҕш, иакит аҕсуа сахьаркыратә литература ахы, абас, абахә еимахақәа ирызнымкыло алакә рашь еиҕш амәа икәитцеит аҕсуа литературатә ажәа.

Убри ацәахәа иоһырц, нас акыпхь абарц азы оажәа шықәса уи аҕхьа, зынза дышқәыпшаз, Маҕавариани дицырхыраан, аҕсуа нбан еиқәиршәеит. Уаанза, Аҕсны ақьырсианра аиҕашьақәырғылара ахьзала Услар еиқәиршәаз апрактикаҕ, еиҳарак ашколқәа рзы ахархәараз иманшәаламхеит. Уинахыс, аҕсуа бызшәа ацарагыы, аҕсуа литература – аоһыра иацанакуаз зегыы шыаҕас ироуит Дырмит Гәһиа ианбан.

Аха убрагыы аагылашья ыказамызт. Иццактәын, аамта цшуамызт. Иара зхы икыз зегыы аҕхьаҕа аҕеиҕш роурц, иуаажәлар аҕоурых ахь рырхынхәра дацхраарц аҕацатә рацәазан. Хыла, иара ижәлар зтагылаз анаоһсгыы, егырт ажәларқәа акырза рызгыы аамта хыҕара змамкәа икәнаргылаз аҳасабтәкәа кәлеит.

Урт рееизыргоиһьтәи акраацуан, аха иицәкәеит, рыецәырыргеит а-19-тәи ашәышықәсазы. Уи, – хәыцидуи ажәларқәа акыр, анкьаза ахәынтқарра зманы изцәызхьаз, ма измоузацыз, аҕоурых иахьнамыгзаз рәаҕхьа икәнаргылт аказаареи аҕамзаареи рызцаара. Азәжәтәи ашәышықәса царада ихәартамызт. Зхатәы оһыра, зхатәы школ ззыкамцаз, зкультура зызымыр-

фыцыз, зымч ақөымхаз милат қасабла аиазаарахь иагон.

Кавказхататәи ажәларқәа реиҳарак, шәышықәса рацәала зхьыпшымраз ақәпара иархахьаз, зхәынтқарратә еиҕкаашьақәа зымпытырххьаз, мацара зыжәларра-етикатә институтқәа ирхьынчалашәа иааиуаз, итыкәкәахьаз жәларқәан. Абас иқан Ақснғыы ақсуаагы.

Ацара неилымхрада ада қсыхәа ыкамкәа, абызшәа аоыра ацны изатаххаз рацәан. Убарт иреиуоуп, уаанза ғырхәала мацара инеиҕахәо шәышықәсала иааргоз хәы-змазам адоухатә мазара – жәлар рәапыцтә хәамтақәа, аепостә хәамта дуқәа, жәлар рлаф, рлирика. Уртғыы аамтақ рымоуп, адгьыл ицоу амаден шынцәо еицш инцәоит, уинахыс иҕыцхо иказам. Убри ақынтә, урт уажәшьта аоыра, ашәкәы ирыхьчар, еиқәдырхар ақын, уинахыстәи аоыратә литератураз арсеналк, былтәык, хазынак еицшны.

Абарт зегы еидарас иеиҕеит Дырмит Гәлиа иаиҕцаз аоыра, нас хәычы-хәычла инаивагылаз рақхьазатәи ақсуа милаттә интеллигенция днарапызан. Аеарҕыцит аоыра зоуз хьызшәагы. Уи, акыраамтаза ишьхыпсылан ишықаз, азыццак еицш ахьхәхәа ағынанахеит, абыжь ғыц ахалт, агәашьамх талан, ашьа еицш амилат рда ааимнадеит.

Абасала, ицоурыххаз рақхьатәи ицәахәақәа рыла ахы акит Дырмит Гәлиа ипоезиа, зымәхак тбааз уи иусура ду зегы. Убарт рыла иаатуа ишәкәы ианыз ажәеинраалақәа рхыпхьазара 28 ықан. Абарт ажәеинраалақәа, рақхьатәи ақсуа сахьаркыра ажәаны иахьықоу анаосгы, урт идирхәаз ала иубоит усканаз еиҕа абжьақәыргара зтахыз, еиҕа иахьахьуаз инапы шақәикыз, абжьы шырхеицаз.

Иахьа уажәраанзагы рақхьатәи ақсуа сахьаркыратә шәкәы «Ажәеинраалақәеи ахьзыртәрақәеи»

хазы итыжыны, ус баша-маша акәымкәа, анкьа зны «Евангелие» («Агәыргьағәхәаша») штыжью еицш иахьхамам иахәо хара хмилат культура хшазықоу атәи ауп.

Ганкахьала, иаразнак цшра камтақәа илапшықәиҕеит еиҕа иҕырхагаз, хымпада ажәлар ирылашьтәыз акырза, аеа ганкахьала – ицәыригоит, еиҕа ирҕыцуеит ажәлар нацнәтә еиқәырханы иаазгоз иреиҕыыз, ақсуа ламыс хәа инахараны зыбзарзы наохьаз иацанакуаз зегы рказшьа, рцәаа.

Абасала, «уеицамхан» хәа амәа иқәицаз ажәа баша ехырцәажәарамызт, иажәа цсадамызт, иаразнак аусутә ииҕеит. Иақсамыз, ауаажәлар рыпцстазаара хагәха изгоз ацәырцрақәа, усканаз ақсуа милат еиҕа измырҕацоз асоциалтә чмазара баақсқәа ирыжәиҕеит исатира, ажәлар ахьзыртәрақәа хәа изышьтаз ажанри иарей еиҕыбааны, еиҕа ицхартә.

Иарбан коллективзаалак, ишьтызхуа, изхьыпшу хықәкык, шәахәастә лшак анырмоулак аилашшара, ахәақсара иалагоит. Милатк зегы ус анрыхь, ахәынтқарратә еизықазашьа аныкамлалак, егырт еидкылан изкыз аламыс еицш иқоу кодекс измоу – ақабзқәа, ацәаа, алеишәа, ахатара, ахатырбара цсьехо, рымч цо иалагоит.

Абри аоыза атагылазаашьа анықалалак, ажәлар ҕкы баақсыс иқоу зегы рызцәырцуа иалагоит: ағычра, амцхәара, ахәшьадра, ахуаадара, абжьагьалара, ацәгәхәара, ахпарара баақсы, аицашьыцра баақсы реицш иқоу. Зегы реиҕа ирыцхараз, убарт агәымхарақәа хатцарас, хьзыс иршьо ақынза инеит.

Абас еицш иқаланы иқан аошәышықәсак рыбжьара Ақсны, иара Кавказхата зегы ағгы. Ас еицш зегы рцәа аахәны ирхацо иахьалагаз даара ашәартә итанаргылеит иаагылазар зыпцстазаара ламысла изшәоз ажәлар. Убри ибеит, еиликааит азоуп ақхьатәи

аңсуа жөлөр рпоет, рґахәхәәәы зыңшра камцазакәә урт ирңырхагаз рґаңера, рцәылхра ала дзалагазгы, иажәә тынха, иажәә цґафыр дамеигзакәә урт изрыкә-нихуазгы.

Абар урт асатира хьзыртәрақәагы: «Оыңья зцомызт, азәк дрыхьзомызт», «Шака дыңстәы цәыб-захәузеи», «Абжьяәашья хабжьякьала» ухәә ицегьгы. Апоет ишаәом урт, «аңстәы цәыбзахәқәә» хәә рзи-хәоит. Избанзар, урт рызмах заца арахь итымцра, егыртгы уахь ирыхоит. Апоет исатира ауаажәларратә цакы еихәитәуеит, еихәгы ирцбароит. Еиңырдыруа «Хоңьан ду», «Исыбаргәузеи шыта сара» реиңш икоу аоымтақәә рґы. Хоңьандурааи назҳарааи еихәгы ишәартәууп, урт хыхь зызбахә хәоу ацәырцра бааңсқәә ауаажәларраә инормагар рґахуп, амилат ирзеиңшны иңказ аламыс, ауаәра рнормақәә алеиларгарц, иаларкьышырц, иаламчыдартәырц. Избанзар, ускан ирзымариахоит излоу «дара-дара реичырчара», «рнапы рлымхә фибатәцәо», «егьшнеиуа ихибартәо» рыка-цара, нас урт рыерыларзны дара рус еикәатәқәә ирґызарц, ацәгьара икарцо ахәңса ыңырхларц.

Насгы, урт аҳаскын бааңс еиңш рышьаәа арзра уадаәууп. Еихә иззааигәазгы, ускангы аңсуаа рыәныцкагы зхы дзырдырхьаз, ишыбникыз иказ, ионатәымхаңыз, уажәы хара хәгы закәанла абжы захтаз, еснагь зыцәгьейи зыбзиет еикараз акапитализм әууп. Уажәыгь хара хәы уи изыонатәымхац, закәанкгы иузтакуа икацәам. Уи реалазан, кьаәмәтәала рееила-хәан, ргалстуккәә атан, рыхқәә цхьахәәқәан, рус гәымхәқәә ирґәгышьәууп хабжьара иахьатәи хоңьан-дураа, назҳараа.

Урт, уажәтәи әуадаәрақәә, хазхаанхаз әуадаәрақәә даара рхы иакәңан икоушәә, ирхашшаәуа, уи иналагәан зегьы рнапәы ианааргалак, уажәшьта иаңсам аиашей ахәәхәейи, еихә згаз, еица згаз хәә агыґеибагара,

аңарччара хәә, ирґаххоит абґыц цқьа ала алагара. Нас егызмам рзы хыңара зқәым азакәанқәә аңцаны, уи хыңашья амам хәә иаагылашт.

Икалоит уи аңыхәала Дырмит Гәлиа зныкымкәә дыргәалашәар, иазнархәыңыр ииасыз ашәышықәса алагамтаз игәәтан ицәыригаз асоциалтә тип шака аңцыра имоу, ус баша амца далоужьит хәә дшу-зымбылуа.

Егы, зан дызкәыхшоу Назҳара, иахья ицегьгы иеибытан дыкоуп, идцәылаәцәагы ирыцлеит, «аңшәә зымхәо, иазңагьоу, тәыми онатәи еихтнызцо». Уи, хәара аґахума, Хоңьандураа раңкыс деиңәууп, избанзар, ажәлар ирґралан икоу, иґызфаәуа ахәаршы бааңсқәә дреиуәууп, иныкәиго авирус иахьатәи адунеиаәы амәхак арґбаәуеит, аглобализация еиңш икоу, адунеи зегьы зәахазырңарц иашьтоу, әуаәы имахәәә анаәс акгы иґахым хәә изшьо, давто-матызтәырц иашьтоу ацәырцрақәә дырзааигәоуп.

Уи авирус, аоызцәә зегь шыкоу еиңш, еихә иахьңсыәу, еихә иахьычмазаәу әууп еихә әәахьашәо. Убри еилызкааз уи дагьяиааиуеит.

Абарт, апоет ицәылихуаз, ирдамыґуаз рызбаара ажәлар ралгараз, иңшаәуан, ицәыригон ажәлар иреиңгыз рказшьақәә, рыламыс, рычҳара, рхаңара, дырәегьых иазхьяңшырц, ишьтырхырц, иаңырцарц. Абас икоу аоымтақәә иреиуан «Абрыскьыл», «Ешсоу итапанча», «Ажәйтәуаа раҳаґыр еикәңашья», насгы аңья, анхара-нцыра иазкыз иажәеинраалақәә, ипоезиа «иагыңәәгәәоны», «иагылацаоны» иахьыказ.

Иара убас, апоет раңхьатәи ишәкәы, уи инашь-тарххны 1913 шықәса рзы иґыңыз «Арңызбейи аң-хәызбейи рышәкәы» рґы иаабоит бзиабарала, иуморла ирңхоу даара ихырку ажәлар реротикагы зныңшуа алирикагы дшазқазоу. Апоет иңсґазаарагы ирґеиа-рагы ззиґахыз «мрала иаазоу, шыхала ирңшзоу,

жэйтэнатэ аахыс гэакра згымыз» иңсадгьыл иазкуп илирика-патриоттэ аңдамтақәа. Макъанаггы ишықәгылац иқәгылоуп урт руакағы икаитцаз азцаара: «Сыхаара сыңсадгьыл, абас улахь зеиқәузеи?..» Уи адунеи зеггы ахьггы ихоуп, иааиуа абиңарақәа рахьггы.

Уи азцаара атак кацахоит, қаңсадгьылггы алахь еиқәыхны иччоит, иахьысыз аибашьрағ иара ацеицәа иашақәа иааргаз ахақәитра хьыхьчар, иназахар. Уи қағацәа иахьзырцәыхьчар, қахггы иахьзацәыхьчар.

Дырмаит Гэлиа дызәғыз зеггы мьехакыла ишытбааз еиңш, урт ируакыз, алигературағгы имехак тбаан. Шамахақәак ракәымзар, икам уи зшьапы имкыз, ма иеыззимшәаз лигература хкык, жанрк. Апрозағ уи иоит рақхьатәи аңсуа жәабжь, ашьапы икит рақхьатәи амилаттә роман.

Убри рақхьатәи аңсуа жәабжь, абас зхала ицәажәоз ахьз змаз «Атәым жәоан ацака» қәа, ускантәи жәлар рыңстазаарағы даара акыр зхәоз оымтан. Уи илахьеиқәцагоу апоезиатә шәахәа алыпхо ишыкоуггы, даара ицхауа асатираггы алацәахуп.

Атәым жәоан, атәым дгьыл мацараггы акәзам, ижәлар еидкылан изкыз Аңсуара акодексқәа, Аламыс, аиаша-цабырг еилаганы, рцакы цсахны, рцәа аархәны ирхарцаны, иара дызлаазаз, ижәлар реиҳараоык зықәныкәоз азы итәымыз ажәоан дацанагалт, хьыздацәадаггы дтанархеит ажәабжь ахағсахьа хада Елкан. Уи ахацарацәкьаз дақәшәазар ус ихьзомызт, даиааиуан, дазрыжәуан. Дтахарггы ихацараггы иарггы ғырңшыган инхон.

Аиашаз, даара ихтыс дун, жэйтэнатэ аахыс аепос дуззақәа аңызцахьаз ажәлар рлигература қәыңш ағы, иахьатәи аңстазаарағы аепос ахь ииазго ароман еиңш икоу ажандр ацәырцра, аира ахьалшахаз. «Камачың» қәа ахьз мацараггы иахәоит, уи ажәйтә епос абжьы

ҳараки апафоси шадгалам, ашәкәыооы дызхаану ареалтә цстазаара ишахылцыз.

Ароман ағы иаарңшу аңстазаара ҳара иахьа иқәу хьы атоурых ишатәахьоу, ишынаскъанагахьоуггы, иара шака бзиа ибаны, апоезиа алыжжуа асахьа тихуа, шака аперсонажқәа рыңсы таны икаитцо рыла иахьа иаңхьоггы, ажәлар рғы ишырхәо еиңш, ахәша еиңш игәы иқәлоит.

Ароман астиль ачыдарақәа иреиуоуп, автор дахьаламкьысыз ускан аңсуа цстазаара иамаз асинкреттә казшьа, ашәахәареи, анапеинкьареи, акәашареи шеицу еиңш еилысны иказ аңстазаара хәтеи аетнографиатә элементқәеи.

Еиҳарак ас иахьыкоу ароман абжарақынза ауп. Уинахыс, заца асоциалтә цстазаара еиҳа аеиилнарго ианалага нахыс, лара Камачың лхаґаггы ианлызқа, аңстазаара даназрыжә, илтахуи илтахымы лхала имоақәылцо даналага, аматериалггы еиҳа иромантәхеит.

Ароман иагәылхәхәоит Камачың лхағсахьа. Уи жәлартәы хағсахьоуп. Уи лхағсахьағ автор еизигеит аңсуа цхәызба, аңсуа цхәыс иреиғыз лказшьақәа, насггы уи ажәлар знымызбо ахақәитра лара шака даңсоу акара ишлыртбаауа, ажәлар рғы қатыр зқәыз ахацампқәысра атәы.

Ускантәи лыңстазаарағгы дшеиқәымшәаз, лара илыцызго аоыза насыңс дшылмоуз, ажәакала, илықәнаго дахьыкамлаз ала, автор, уи луаажәлар, лтәыла, урт риаша-рцабырг азы, идеалк, символк ақынза дөеигоит. Ажәакала, убраггы лара илыцназго, ишлыхәтоу дымоапызгаша ахаца, афырхаца дымгылацт ахь ауп автор алкаа ахьирхо.

Иара ус, иахьа уажәраанза иара аңсуа сахьаркыратә лигературағгы ахацәа рхағсахьақәа рахьтә уи илықәнагахаша иалхра уадаоуп. Алигературағ маца-

рагы акэымзар калап, ацстазаара акынгы макьаназ уи илыкэнагахаша дгылт шаххэо, ма Алхас ихьыз ихьуеит, ма Татластан диеипшхоит.

Ус анакэха, Камачыц иахья уажэраанза дшеибоу дынханы дыкоуп. Аха, имгэыгкэа ипсхьада, иара усгы, алиитературафгы икалароуп уи илыкэнаго, илыц-назгаша ахацэагы. Уи леипш икоу абзиахэ дзатцэым-хароуп.

Иара убас, Дырмит Гэлиа ицьябаа гэгэаны иадуп ацсуа хэыцтэы литература. Адуцэа рзы ашьапы шикыз еипш ахэыцкэа рызгы икит. Уи даньуагыла инаркны, ацара-лашара, ашкол аус инапы злалакыз ала, рапхьаза инапы итыцкэаз иреиуоуп ахэыцкэа рзы афымтакэа. Даара икэфиангы иоит ахэыцкэа рзы ажэеинраалакэа, апоема, абжьагаракэа, ахшыюрцаракэа. Урт иахья уажэраанзагы уи жанр афы зда ыкам иреиуоуп. Аха иахья уажэраанзагы, урт ишрыкэнаго, сахьала ирхианы иахьтыжкэам уафы игэы инамырхьыр калом.

Дырмит Гэлиа ашьапы икит ацсуа профессионалтэ театргы. Еитэигеит уи рапхья излацэырцуаз апиесацкэа. Убри нахысгы, атеатргы адраматургиагы ринтерес шимымцэоз, урт рцыдаракэагы нарцаулан ишидыруз, ибаохатэран ишилаз ааирпшит, атеатр анышьакэгыла нахыс акырза аныбжыыс ашьтахь ииоыз драма «Анауркэа» рфы.

«Анауркэа» даара акрызцазкуа фымтоуп иара Дырмит Гэлиа ирфеиара зегы афы, еснагь зыфеиара уадауу ацсуа драматургиа, хтеатр, хлитература зегы азы. Абриакара цхьаны, абриакара ихганы, ипсадгыли иуаажэлари дыроегьых рыхэламшэа цкааны ианыркыз 1949 шыкэсазы, даныцкэыназ ифымтакэа рфы иааир-пшхьаз ацстазаара ашка дылбааит дыроегьых.

Уи уажэраанза, ифымтакэа рфы, исатирафы ада, рыгхацэа ртэы ихэозаргы, ауаа рыцхашьан, ихьяаган дрыхцэажэоит. Ара изхароу хэа икоу рыцхашьом.

Дыроегьых аказаареи акамзаареи рыбжьара инаргаз ажэлар рзы хеикэырхагак ибомызт, нацънатэ зегы ирзеипшыз ауафреи аламыси ркритерицэа рыда. Атагылазаашья узхымго ишыхьантазгы, уиала 1949 шыкэсазтэи ацсуаа иреихэоз – ауафра, аламыс, – рнормацэа шэырхымсроуп, уафы иимычхац шэыч-хароуп хэа акэын. Урт рышьаца еикэзырхаз ажэлар, нас егырт ирыгхаз, ирцэыргаз ашьакэыргылара, аитарфыцра рылшоит хэа.

Хара иахаану зегы иахгэалашэоит уи ацсуа театр асценаф Нели Ешба ианыкэлыргылаз, ашьтахь ицегьгы дахэапшны еитанышьакэирыгылаз Дмитри Кэартаа. Избаз ргэы итнымцэо икалеит аспекталь, неиоымсрада исирны ирхэмарыз ахафсахьакэа зегы, иара актиорцэа зегы ускантэи рансамбль ссир. Уи аспекталь, арежиссурагы, ахэмаррагы, алц-шэакэагы рыла, хэарада, ацсуа театр, милац театрк ахасабала иахэапшуа, иреигьзоу уи акэфиаракэа рахь имшьар залшом.

Атеатр иахья знапы иану, хэара атахума, еиха ирдыруеит уи иахья еиха иатаху, аха, сара хэапшомык иахасабала, сгэы иаанагоит, ари аипш аспекталь еснагь ихяны ррепертуар афы иказароуп хэа, ианатаххо азы. Уи атеатр атрадициакэагы арыгэгэоит, хара хэаапшомыгы ианахэо ыкоуп, аеацъарагы зегы хзы иахэо ыкоуп.

Дырмит Гэлиа инапы назлеикыз, шамахазак акэым-зар, зегы фыц ршьапы икыр акэын: ацарадырра, ашкол, атоурыхтцаара, абызшэатцаара, афольклор иахьзаны ашэкэы анцара, иара алиитератураф, амилат цыдаракэа, абызшэа ачыдаракэа ирызбзиахо аформацэа ралхра.

Усканцэкэа ацсуа жэлар Ацсны инханы иказ зынза изыкацэамыз рацэан. Культурак иалазырхэыша, цара-дыррак ахь изырхашаз, рбызшэагы иацхраашаз аеа

бышәакгы рыздырамызт. Убартқәа зегы рғы тәамәәхә изымдырзо аус иуан Дырмит Гәлиа.

Убарт ирхыпхьазалан уи иусумта «История Абхазии». Ажелар акы еипшхарц азы атла гәәә иштымцыз, атоурых шрымоу дырдыртәын, уи азы агәхаштра ирымаз иалгатәын. Иара аусумта, аиашаз, рапхья иргылан, аңсуа изы ғыц иаадыртыз Америка еипшын. Иахьягы уи, ус зтәыла атоурых иазәлымхау изгы, иара тызцаауа изгы, ари адырра хкы азын Анбан шәкәы иаәызоуп.

Иара алитературагы, икаларц, ишьақәгыларц азы иазыкацатәын. Иаххәап, аңхарца еипшыз еиуеипшым ажеларқәа рмузикатә инструментқәа зегы «ирғыцазоз» аскрипка ишьтнахит. Уи ус икаларц азы иазыкацатәын, амузыка иақәшәо аркестровка азутәын, нас аскрипка ахаҭа ыказар акәын. Икалап алитература азырхиара иҭегь иуадаәзаргы. Ахәычы анбан анидырцо аипш, еснагь иазырҳаны, иркәазны мацарала ихьадырқшуаз афольклортә епос афырхацәа рыла иаазаз, иахьей уахеитәи иңсҭазаара атәы ҕны иазхьарқшра акраҭахуп – азыкацара, аамта, атрадиция.

Дырмит Гәлиа уи ағы даара дақәшәан ихы иаирхәеит хфольклортә традиция дуқәа. Урт ускан даара игәгәан. Убри акнйтә, рапхьатәи иҕымтақәа рахьтә акыр, афольклори дарей узеиҕымдыраауа инижьюашәа убоит. Аха, цқя уанахәәпшлак, игәоумтар зыкалом уи алитературатә «аркестровка» шамоу, «аскрипка иафазартә» ишыкацоу. Убас рапхьатәи иҕымтақәа рахьтә имацмызт аазаратә зцаара зныпшуаз, адидактика, абжьагарақәа, ажәарқазуа ухәа реипш ахықәкы змаз алитература.

Аха дышнеи-шнеиуаз алитература иатәымыз амотивқәа раамта анцалак днарыхо, иаалрышәшәо, ажәлар рфольклори егырт алитературақәеи рпышәә неиғыбаауа, ус зегы ирзеипшу, аунификация казшьа

змоу поетикак акәымзаргы, ирхиейт аңсуа литература амхурста, инықәрыңсо гылартә, игьацартә.

Дырмит Гәлиа, хәарада, насың змаз уаҕын, уи инаигзатәкьейт ижелар рхақ. Аха уи анасың ахә акырза изтәон, мышкыхәлаанза аңсцаха изымтоз аңбабаа, еснагь ашәарта дтаргылан дызмаз, еснагь ашьа злыжжуа иказ аамта, иңсҭазаара, ихы-игәы итысны иңоз желарык зегы рҭеипш, ркультура, ражәа аҭеипш.

Хәарада, Асовет мчы аанзагы уи иман ивагылоз, иаргьажәәқәа иңнагаәцәа, рапхьазатәи аңсуа милаттә интеллигенция иреиуаз. Аха икан убри аипш аусқәа, ихала мацара дрыдымгылар, имч ақәымхар ахы-камлоз. Зегы рғы, еихарак ажелар зцазкуаз аусқәа рғы акырцъараза рапхьатәи аҭакҭхықәра иара иқәшәон. Аамта еиха ианыцәгьаз, ижелар зегы ашәарта бааңсы иантагылаз, ианылапшықәырцазоз, ирейгыз рҭеицәа рхыкәшәан ианыргоз, хтоурых тцааә ду Гьаргь Зизариа ишихәаз еипш, Дырмит Гәлиа рыхәда дкылахан дырзылбаамдеит. Убри –хажәлар желарцас ашәкәы ианырымхыкәа излеикәхақәаз иреиуоуп.

Уеизгы, иреиамтақәа ирнымпшыр зыкаломызт, ирыгҭаны урт ахәратыпқәа рызныжыны имцар. Икан, ижелар ирпыракны иалеихьчарц игәы иаҭахымыз аниоуаз, иашәәцәкьа хәәены, ижелар раҭацәа нызкылашаз аниоуаз. Аха зегы дара роуп, урт ахәрақәагы хатыр рықәуп, избанзар, аңсреи абзарей хрыбжьазыргылаз аидыслара бааңсқәа ирышьтоуп.

Хәара аҭахума, зыжелар рзы аскак иаанагоз, егырт реипш иахгара, изы мааәуа икарцар рҭахымкәа икаломызт. Аха, аиашаз, абаскак зыжелари дарей еилысны иказ иғы инызкылоз рацәан. Ускантәи арепрессивтә мыцқәа ирылымшоз иказиз, аха аңсуа желары зегы рықәгара, рахгара еипш ирымаз агәҭакы еиқәатәа ағы ирпырхагахар хәа ишәазар акәхарын.

Аишаз, урт Дырмит Гәлиа рыхәда дкылахартә иканацеит ижәлар рзы илшаз, иршьырц рҕахызарггы ус мариала иауамызт: ршыра ыкан, рбызшәа ыкан, ркультура ыкан. Убарт зеггы ыкамызтггы, уахаггы еыцга рҕаххазомызт, еимактәысггы ироузомызт, русеикәатәаггы марианы ирызбон.

Абри ианакәызаалак аңсуак ихеимырштыроуп!

Дырмит Гәлиа ибзиан идыруан ажәларқәеи акультурақәеи реитәнеиааира, реицхыраара иацанакуаз. Иахьатәи адунеи ағы уи ада еизҳара, –иааира шзыкамло.

Акультурақәеи абызшәақәеи рахьтә, иусуреи ирәиареи рхы анырк нахыс, иаликаахьан аурыс культууреи аурыс бызшәеи. Уии аңсуа бызшәеи реизааигәахара ахьцхырҕае дгылан Дырмит Гәлиа. Еицырдыруа ацыхәтәантәи ипоема «Схәышҕаара» ағы уасиатк аиңшцәкьа иоуеит, Аңсны аңеиңш Урыстәыла ду алаңш агымзароуп, аурыс бызшәеи аурыс культууреи еснаг аңсуа бызшәеи аңсуа культууреи рзы иаргәажә-ван иказароуп хәа.

Идыру усуп, иара Дырмит Гәлиа аурыс бызшәеи аурыс культууреи беиоуп, ибзиоуп хәа мацараз акәзам дзашьҕаз, раңхьа иргылан, хара хкультуреи хбызшәеи ррыгәғәаразы акәын. Уи, аишаз, ххала хәоны изыю-нахажьлаз хәычы-хәычла хдәылицарц, аңшәма итың ахтарц акәзам. Аоны онызар аңшәма итыңае иара дбагьаза дыказароуп, усканоуп аҕаафгы иусггы, итыңгы идыруа, аңшәма изгы дхәартаны даныкало.

Абызшәақәа, ус анакәха, амилат культура, ус анакәха, дара ажәларқәаггы, еихаразакгы хыңхьазарала ирацәам, рпроблема адунеи ағы икан, икалоит. Урт рхы удмырдырырггы калазом. Ахи-ацыхәеи, игәатаны еилкааны ианаамтоу атың ақә-цароуп. Иаххәап, иаадыруеит Д. Гәлиа ихаан 19-тәи ашәышықәса иқәнаргылаз аҳасабтәқәа. Нас убри

ззыҳасабыз 20-тәи ашәышықәса зеггы аңышәара иахнажьуан. Изацагылаз еиқәхеит. Аха уажәы иааиз ашәышықәсаггы иғыцу аҳасабтәқәа ықәнаргылт.

Иааиз ашәышықәса иахәоит – абызшәақәа, акультурақәа, ус анакәха, амилатқәа, рхы рыхьчарц, иеиқәхарц азы уажәшьҕа аоыреи, ашколи, алитературеи мацара азхом хәа. Дара зыхьчо, хықәкысггы дара реиқәырхара, рырәиара змоу ахәынҕқарра рзацзароуп хәа. 19-тәи ашәышықәса аҳасабтә, Д. Гәлиа иеиңш иказ акультура арәиаоцәа раңхьа иқәнаргылозтггы, уажәы хазталаз ашәышықәса ари аҳасабтә, раңхьа иргылан, амилат хәынҕқарреи, уи ахадареи, аусзуоцәеи раңхьа ауп иахьықәнаргылаз.

Убри аҕнйтә, иахьа урт азцаарақәа ахәынҕқарра аус хадақәа ирыгәтылакны, Д. Гәлиеи уи ицнагаоцәеи ианраамҕаз ишыказ аиңш, зыңсҕазаара азызкуа ахәынҕқарра ахадара аҕынтәи ианыкала, зеггы закәанла ирыхәтоу атыңқәа рғы иаргылоит, аңсшәаггы, аңсуа культураггы, егырт абызшәақәаггы, аурысшәаггы нарылацаны.

Абызшәеи акультуреи рыхәҕа еңыхәшәк еиҳамкәа избо ыкоуп, аха абри аеңыхәшә зыгхаз ахәынҕқарра дук имгакәа аҕзамцқәа хың-хыңуа иалагоит. Ахадарағы икангы убартқәа ззеилымкааз, ма еилызкаарц зҕахымхаз, хара изгазом.

Уртқәа ишықәынзас еилызкааз Д. Гәлиа, убри аиңш алашара рылихит, аҕоурых ацәкәырҕақәа икыдкьо ирымаз «Аңсны» хәа зыхьзу ағбазы цөымзаркыран икалеит, икоуп иахьаггы!

Убри нагзара амазааит!

2004 ш.

АХӘАТӘИ АХӘАШЬЕИ

Ауауы дзышьцылоу аңсҕазаара «иқышә иҕасны», имч мырхакәә аеыңсахра ианалагалак, зны иахиҕәәара изымдыруа дынхоит, нас – икаитцарагы. Ииашоуп, егы ус акөзаргы, раҕхьаза иңсымышытыга дашьталоит, амла даганы, дзышаны дмыңсырц. Аха, зегы убас еибаркуп, икалаз закәу анузеилымкаа, икацатәу анузымдыр, иаарласны иара убрыгы умч акәымхо икалоит.

Цытк цуеит Аңсны абри иадукылартә икоу аҕа-гылазаашья ҕамоуижьҕеи: зны, Асовет мчра анхыбга, Асовет тәыла анеилыҕы, адәыхты ҕаакәхеит, ҕзыхьчогы дыкамкәә, ҕхы злаҕахьчә ҕәагы ҕкымкәә. Уаанза, цәгьам-бзиам Қарти ҕареи алаба ҕабжьякшәә ҕаазгәз ацентр аныкамла, уатәи «ҕауацәә» хыма-ңсыма аеазыкацара иалагеит, акраамта маза-аргама еицаркәәкәоз ахәшьадра абыржәи инарыгзарц. Аңсуа жәлар рыңсы мцо-имаауа, ахааназ рхы изымҕахо икацаны, Аңсны хьаҕәәаңаңада рнапағы иааргарц. Уи иахылцыз еицырдыруеит, закә еибашьроу ҕажәлар ирхыргаз, изакә шьоу икартәаз, изакә иаairoу иргаз.

Аха уи ашьтахьгы, аеазнытәи ауадаҕрақәә иреи-ңшымыз ауадаҕрақәә ҕзыңшын: Асовет мчы, уи аиңкаашья анхыбга, уи иацанакуаз зегы акапитализм ахь рхы дырхеит. Ғаргы ус каҕцар акәын. Аха акапитализм зыхьзу еиқәхаңса уныунало иказам, икацатәуп. Иацы азы ахьахтоз ацець, зынза еимаҕ-мыңсазаргы, ианахамрыцкья, ҕаназхьамңш, зыр-жәтәыс уауы имыхәо аҕынза инеит. Ағыц кацамызт. Ғтәыла иакәлаз ҕара дықәахцеит, ихьыңшым республикоуп ҕәә рылаҕхәәхьеит, апрезидент далаҕ-

хит, аиҕабыра – убас, аконституция каҕцеит, ахәын-ҕарра каҕцоит ҕәә ҕәәуп. Аха адунеи жәларрыбжьаратә еилазаара уи рыдрымкылеит. Ғара ҕакоуп ххәеит, дара шәыкоуп, аха шәыкоу акәым рхәеит. Ажәакала, макьяна уахьгы ҕакам, арахьгы.

Аха ҕара «уахь» атәи рызбаанза ҕәә ҕазтәазом, арахь хымцада ҕаказароуп. Раңхья иргылан, арахь ҕкаларц, ахәынтҕарра акацара ҕамч ақәхарц арежиссураә аҕасабтә иаҕасабуа (сверхзадача) ҕәә изышьтоу бзианы иаадыруазароуп. Уи ҕориентиркәә зегы-зегы иаразнак еилыкка иканатон. Аха, иахья, амчра икоу рпрограмаә аума, аоппозиция икоу рпрограмаә аума, уи атәи игәылыршәәтәкьян цьаргы ирзымхәеит, иңканы ирзышьтымхит. «Изинтәу адемократиатә уаажәларра каҕцарц ҕтахуп» ҕәә мацара аконституция иануцаргы, аоппозиция апрограма иануцаргы – ибаша ажәә еизадақәоуп.

Аха, урткәә зегы хрыламлакәә, ҕазаатгылап, зегы цкья еилаҕкаанзагы, ианеилаҕкаалакгы, уинахысгы зда ххәартам, жәларыкны ҕаидызкыло – амилат ретикатә культура, иаидкыланы аменталитет ҕәә изышьтоу.

Уи – аҕасабтәкәә рыҕасаб аңшаараә еиҕа зцазкуа ацхыраагзақәә раңхья игылоуп. Ғәарада убрыгы рғыцлатәуп, аха агәыцә хиоуп.

Ғара иныкәырңшшәә уи Аңсуара ҕәә ҕашьтоуп. Зны-зынла абзатаратә етика иҕагзаны ацакы дыртшәоит, аха иара ицегы иҕбаауп. Ари акультура ашьтаҕағы икоуп ауаатәыюса ирзеиңшу аетика зықәгылоу акомпоненткәә зегы: аиаша-ацабырг, ацәгья-абзиа, абзиабара-ацәымҕра, егырт рғаңхья ауал, аҕақхькәәра реиңш икоу. Жәларыс икоу зегы, досу дара ртоурыхмоа, рыңсабара, рынхашья-рынцышья, реизыказаашьякәә ухәә инарыкәыршәән, шәышықәсала ишьақәдыргылон рхатәи еикатә культура аформақәә, ачыдарақәә.

Адсуа етикатә культура еснагь абжъааңнытәи ақъабзқәа акыр ирхықәхәон. Хажәлар, рхатәи хәынтқарра анрымырхлак, аеа хәынтқаррак анапатақа ианаанхалак, уи рыжәларра зладмырзуаз форман икалон. Иара Асовет мчрагы, рақъацәкьа ахақәйтра рзаанагазшәа днарбеит, аха нас уи мцурашртәуа ианалага, дырәегьых ретикатә культура «амгәартә» реартеит, цсаргас, хыхьчагас ирзыкалт.

Хәара атахым, ахәынтқарра ахата андса ианыр-зеипшхалак, ретикатә культура мацара ианадхалалак, уи зегьы аларгзо ианалагалак, иахъеицанакуаз, иахьымыцхәхоз рацәахон. Аха, зегьы дара роуп, уи рыпсы иапшәман.

Хәарада, Адсынгы хкаамызт, ирыкәыршан инхоз әжәларқәа ретикатә культурақәа рныррагы аазон дара ркынза. Аха хара хтәи, зны-зынла ахәынтқарра афункциақәа ирзааигәоу атәи нанамыгзар цсыхәа амамкәа иахьыказ акынтә, еиҳа игәгәан, еиҳа амч аман. Адсны иакәыршан инхоз рығьы анырра мацымкәа иканацон, аха иара Адсныцәкьа адсуаа ирыланхоз әжәларқәа рхатарнакцәа уи амч даара ирылсны икан еснагь. Уи лацшәаба избеит Бырзентәыла, Афини аицәәжәарақәа рзы ицаз аделегация салан сахънеиз. Адсны зхы налакшәа иныкәызгоз абырзенцәа, уа убас иахпылт, хара хадсуа бырзенцәоуп хәа, хбарта рибатомызт. Даргы Адсныка ихынхәызшәа икан, харгы – цьаргы хамцазакәа аоны хакәоушәа. Даргы ицъаршьозар акәхарын, харгы ицъахшьон, уи шака уаоы ибартахаз шака хәипшхәхъаз, адсуара атмосфера шака хәизааигәанатәхъаз.

Уажәи Адсны иаххаштхъаз аґагылазаашьа калейт: ахәынтқарра иара аетикатә культура зтәу ирхәынтқаррахеит. Уажәшьта аеицәыхьчара акәым, реидыркылароуп, аетикатә культурагы ахәынтқ-

қаррагы рымч еилацаны ахәынтқарратә, аграждантә етика алырхроуп.

Аха, ицәоушьаша, ххәынтқаррагы хажәлар ретикатә культурагы хшәашәа-хшәашәаза досу иахьыказ инхеит, хшақәгәыгуаз еипш акраамтаза еикәымшәацт, игәхъааибагоны икоу реипш еиламцәазеит. Урт ирыбжъаз агәреибамгарагы нхеит. Уи еилкааны реизааигәатәра иашьталаша мчыкгы макъана икам. Ари зыпшра камцакәа аилкаара зтаху акоуп. Уи ада аграждантә уажәларра, ажәа акынтә акәымкәа, аус акынтә изыкалазом. Хтәылауао игәи-игәи еилацшуа дынхеит, ианакәызаалак ихазы ииґахыз иетикатә культура ускантәи ихәынтқарраз деигзон, инихуамызт, уи агәра игомызт акынтә. Аха уажәи, абри ахәынтқарра уара иутәуп шырхәазгы, илапықәшәақәа ееиму, макъана иеаанкылан дыкоуп. Иара ахәынқаррагы макъана уахь зынза ихьампшыцт.

Абри аипш икоу аґагылазаашьа, хәара атахым, хтәылае имоапысуа зегьы ирныцшуеит. Нацънатә әжәлар жәларны иказцо, зегьы ирыцку рчыдарақәа ирхыцхыртазар, уи уажәыгь даара акратцанакуеит, әжәларгы ахәынтқаррагы рыпцстазаараеы.

Иахъа мчы змоу акрыкоуп: ауаоы изинқәа зыхьчо, ажәа ахақәйтра зыхьчо, иара ареспублика аконституция иканацо азинқәа. Урт зегьы, анс ухәа арс ухәа, хыхьынтәи илашьтуп, аеацъара, аеа тагылазаашьак аеы ипканы ишьтырххьоу ркынтә иаагоуп, ашәыр жәла бзиа аихахатә аипш. Еилкаауп, уи шиашоу анышә ицоуркьакьар иоит. Убри акынтә, зышьаґа гәгәаны ари адгьыл иамоу акы иахоухароуп. Усканоуп уи адсгы анґало, ианеизхауагы, ацыхәтәан ашәыр бзиа аңәалогы.

Макъана зегьынцъара, аґыцантәи ауаоы изин зыхьчогы, ажәа ахақәйтра ахьчара хәа ажәа кәазқәа зхәогы, апретенциозтә газетқәа тзыжъуагы, икьо

ирыман идәықәу, убарт зыңсыңәкәа там, акгы иахарымхазац аихахатәкәа роуп.

Хәарада, ари зегь реиха ирныңшуеит аполитикатә еизыкәзаашьақәеи амассатә информациятә хар-хәагақәа хәа изышьтоу русзуоцәеи, урт рөышьеи, рхәашьеи, рлеишәеи. Ишдыру еиңш, иахьа зегьы ирахауа еицәажәашьас икоу агазетқәеи ателехәаң-шреи, арадиои роуп.

Аиашаз, даара акрыңнақәңкәоит, ауафы ииңаху ихәо, иажәа дақәитны, ибжы дақәитны даныкоу, аоппозиция кәитцар, амчра, аихабыра рпозицияфьы дзықәшахатым мзакәа иоыртә, ихәартә иахьыкоу. Ус ианыкам аңсҗазаарагы зңсҗазаарахом, пхьацарагы зыкалазом.

Аха, аеа ганкахьалагы, Асовет тәыла анеилыор ашьтахь икалаз ахтысқәа, имоапысуа апроцессқәа рыла иаабоит, ахақәитра аныкәгарагы, иара ажәа ахақәитра аныкәгарагы ус ишымариам.

Ақыртқәа ахақәитра анроуцәкәа хара ихәкәлеит. Ажәа ахақәитра рхы иархәан. Азәыроы ажәа иалахә-хәхәтуа иалагеит, ма – рхы иааташәалак рхәо, ирыюуа.

Хара хәфгы, ус ухәа, егыс ухәа, аоппозициягы ыкоуп, цоа змам агазетқәагы тыңуеит, урт зегьыңкәа агазет хәа узырзымхәозаргы. Алитературатә журнал-кәа обагы рыңсахәага тоуп. Схацәгьа схәошәа икалоит (аредколлегиа саргы салоуп), аха хлитературатә журнал анеитралра амгәартә итнагазшәа икоуп. Асоциал-политикатә зцаарақәа рцыхәала аймак-аиҗак, уимоу иара алитературатә критикацәкәа ишахәтоу ажурнал адакьақәа амбеижьтәи ииз ахәыцқәа ашкол-кәа ирылгахьеит. (Уи, хәарада, иара ажурнал аредакция рхала ракәым, аредколлегиагы, ашәкәыоцәә реилазаарагы иаххароуп.)

Ахәыцтәы журнал хәыцтәы журналуп, уртқәа рганахьала уи ус амам, аха иану аматериал бжеихан

аңсы ахахан ауп ишыкоу. Асахьақәагы еиғьым. Излаҗрыжьуа, цсымышьтыгак ирырто акәымкәа, иахамышшаауа иказтгы, хәарада, еиғьыртәуан.

Агазетқәа рахь ажәытә традициякәа змоу «Аңсны», «Республика Абхазия» аихабыреи Аизареи ироргануп. Урт ртрадициякәа, хәарада, хәтыр рықәахтоит, избанзар хжурналистикейи хгазетқәеи иртоурыхуп. Интересу акгы зынза ирнылазом зхәақәоггы иашазам, аха уажәы ишцо, реаламгалацәакәа рфьинархар, әеакгы егьа профессионалла икартозаргы, «аңыка» анырцәагха, азыхькәа зыңахьтәы имоеиуа азтатәа еиңш иҗабжысыр калоит. Иаххәап, дара аихабыреи Аизареи рпозициякәа рыхьчозаргы, егырт рпозиция акритика азуны аполемика алцыртә икарцар алымшо. Аполемикаф акы мир калазом, еиҗа аиаша иазааигәоу. Ажәакала, «еиҗадырцеир».

Ииашоуп, хыхь хзыхцәажәоз хәжәлар ретикатә культурафьы аиҗарцеирагы иара ахатәы формақәа амоуп. Убарт узрыкәныкәар, мамзаргы уоныңка уи акультура умазар, ахәатәгы акгы агмыжкәа иухәоит, ахәашьагы аутоит. Уи иухәарц иуҗаху амч еиҗанатә-уеит, изырку ркынзагы иаразнак инанагзоит. Уоппонент ацхәа анихәо убас еиңш иаргы ахәашьа иңшаароуп, акәымзар, убриазы мацара иацахаз, «иблыз» азәы диеиңшхоит. Ус акәымкәа, убрыгь ахәашьа данақәшәа, зегьы азхәыцыртә, рыхшыо аларцартә икалоит.

Ишпакоу убарт иреиңшу азцаарақәа хәзтагылоу аамҗазы? Ишдыру еиңш, аполитика-социалтә зцаара-кәа рзы иахьа җахәхәагас икоу агазетқәа роуп, жанрс – апублицистика, аиҗәажәарақәа ухәа. Аңсны итыңуа агазетқәа, иахьатәи афинанстә лшарақәа зейиңшроу ала, адәныкатәи рхәҗсахьақәа уреилахартә икам. Уи ранахәжып. Ахгы ацыхәагы ирыюуа, ирну, аңхьао, ажәлар, ауаажәларра ирыдыргало ауп.

Ейха иҗсыеу агазетқәагы зны-зынла иаалшәан, аинтерес злоу акы-оба ананырцо калалоит. Аха атцарақәа зегы «тәит» рхәозар, хзеицәада, ҳахъзи ҳажәлеи тцаоугы акы акыпхь абааит ҳәа мацара, ҳәатәи змазам, згәи акы ытымхазо ирыоуа ейхауп.

Шамахамзар, агазетқәа зегы рәи ажанр еилагоуп. Избанзар, агазеттә журналистика ахатәи чыдарақәа амоуп, ус апублицистика ҳәа иааизакны иззырхәо атәи– хазуп. Убри ахьеиларымго ауп агазет газетны иахьтыцуа, ажурнал – журналны.

Агазет ғыцқәа реиҳаразак ирыгуп, ма зынза иазхьап-шуам хыхь зызбахә ҳамаз жәлар ретикатә культура, рменталитет шыаҗас измоу ахәашья, иара ажурналистикатә етикагы. Ауаоы иажәа дақәитуп, ииҳәо дақәитуп анырхәа, уи уаоҗас зхәхьи зыхшыо ыкоу иоуп изәу, зәи иааташәалак, ишааташәалак изхәар, изоыр зылшо иакәымкәа. Ииашоуп, ирыгу-ирыбзоу ахьырымхәо, ма ахәара азин ахьырыммам абахта иаоызахоит. Аха ажәа амч шығәғәоу еиңш, ахәгы ғәғәоуп, иалагар алахәахәтра алшоит. Насгы, иахәхәмырштлароуп, амилат, ауаажәларра зегы рзы ишәартоу ацәыртрақәа, иаххәап, абзазаратә фашизм шыкоу. Зыңстазаашьяла, зказшьала, аҗкы зыршуа авирус еиңш уи ныкәызгогы. Икоуп иара убас, еигәырған активлацәкья зхы иазырхәо зетикатә культура изабалак алазгалахьоу ркынтә иаарго, ҳара ҳакны рәи иатәашьян ирымхәо ажәақәа, ахымоаҗ-гашьяқәа ртәи. Насгы, иаша ххәап, мақәам-хәас икоу зегы, макьяна цстазаара ззымдыруа, иагьямырпхац, иагьямырлаҳәиц, избахьоугы напшыақә мацара избахьоу, дара рацкыс ейхау рамбициақәа ирыцазза, «рыхшыорцарақәа», ражәа кәазқәа рыла агазети аполитикеи рыда доуха змазам (урт иреипшу ейхауп) зегы имоахьркьоит, идыркьалоит.

Иахья Аҗсны итыцуа агазетқәа реиҳаразак иахьеи-уахеи аполитика иакәшоит агьаргьалас еиңш. Ажәйтәан, ашахта арацәа тызгоз аеқәа, наҗ-ааҗ имыңшыкәа аҗхьяка мацара ада изымпшларц рыбақәа ирымаз апыракнахақәа реиңш, досу ипозициа мацара ауп иибо. Убри акынтә, акәша-мыкәша икоу аҗстазаара, Ареспублика зегы аҗы ажәлар – аусуоы, анхаоы, ахәаахьчаоы, анапказа – ирбзазашьоу, ирыгу-ирыбзоу, атагылазаашья ғыц ишыкәанацаз, иаҗсаху, иампсаху ухәа зегы ртәи авахоит. Абасала, Аҗсны зегы, ажәлар зегы зныпшыртә икоу уи аиңш ахықәкы змоу газет ыказам.

Аҗсны зегы, ажәлар зегы зылапшхәа итазмыгзо агазет – аиҳабыра иртәицааит, аоппозициа иатәицааит–хәарада, ибжахоит, имоаҗнаго аполитикагы – убас.

Зынза иҗоушьап, угәи армаҗып аҗсышәалатәи ажурналистика атагылазаашья. Иара угыи цсышәалатәкья итыцуа хреспубликаҗ икоу газет зацәк ауп – «Аҗсны». Урысшәала икәаптеи-кәаптеины итыцуа цоа анрыммам, уи иахәо рацәоуп амилат зегы рызцаарағьы, хбызшәа азцаарағьы, ҳара ххатақәа ажәлар зегы ракәымзаргы (ажәлар зегы еицәакны, шамахазак акәымзар, рхала акгы рмызбазацт), ажәлар раҗхья игылоу ҳәа ирыпхьазо, аинтеллигенциа зегы наццан, хзеиңшроу, ҳахьынзәнеины ҳакоу аанар-пшуеит.

Абас еиңш икоу ашәартақәа ртәи анухәалак, даара ирацәаоуп зхы алзыршәшәо, аеа шыоуки ирықәзыжьюа. Урт «аеа шыоуки» егәа рхаразаргы, зегы урт ирықәзыжьюа ахаан ииашахьчацәан изыкәлазом.

Акоммунист ейхабыра рхаангы, аҗсуа газет, цъара политикатә гхак аманы итыцыр реаҗыршьаауан, аха ус асахьазы итыцуа, уалбагак еиңшны акәын иша-хәапшуаз. Ускан, урысшәалеи қыртшәалеи итыцуаз ареспубликатә газетқәа иртаху зегь аныкарцалак, рхәи

тарпышханы ианрырталак ашьтахь акэын, аңсышәала итыцуаз аныргәалашәоз. Зны-зынла аңәынха-мынха иаларгзон. Сталин даныңсы ашьтахь, псартақәак аныкала, аңсшәагы, аңсышәала итыцуаз зегы аңхыраара рутартә, афилологиатә факультет далга-хьейт хәа мацара акәымкәа, апрофессионалтә кадркәа раазара ухәа – зегы рышьтыхра, ауаажәларрафгы рцакы еихахартә ақара псыхәа аман. Зкультуреи, збызшәеи, зуаажәлар рразки згәы азыбылуаз даара аешәарақәа қартахан, убри азыхәан аихабыра ирыхәахан, инарыкәыргәғангы ирархәахан, аха урт ишахәтацәкьаз акгы қарымцейт.

30–35 шықәса рыоныцқа узыхьзартә иказ рахь ианамуза абжа иахьзартгы, иахьа уртқәа рзы уиакара проблема қалазомызт. Илоуцаз ауп иааурыхуа: хгазет зацә «Аңсны» иахьа уажәраанза иаазго ажурналистцәа реихараоык рымч ршәейт, инарывагылаша, уаоцас иаарымыздаша рақьяка уаоы дырбом. Уажәыгь хыла уртқәа ртып ақәара иашьтоу хәа азәгы дхаздырам.

Урысшәала итыцуа газетқәак аңсышәала абжәа-сақәа қарцалоит. Убарт рахьтә акы-оба ирныртцо дыроегьых уақьхартә икоуп, аха егырт ус асахьаз ауп изықарцо. Ахәынтқарратә бызшәа хәа аконституция изаныртцаз, абызшәа азы згәы былуа, иғьатәығьатәуа иашьтоу рахьтә еыңныхәак рмоурц азы мацара акәушәа икалейт.

Убас ибжәартсо, аңсышәала иоу адакьяқәа, хбызшәа иахьатәи атагылазаашья иасаркьоуп. Урт ирну астатиақәа, шамахазақ акәымзар, иңсыеуп, проблемак шьтырхуа, акы зцазкуа рхәо иказам, ус аңсышәала иоуп мацараз адакьяқәа аладыртәуейт. Уиала иржәартц иртаху здыруада. Аха, уазхәыцыр, дара рхы ржәазом, избанзар, урт зышьтацәкьоу аеакзоуп, иржәартц иртахугы хара хауп.

Абарт азцаарақәа зегы хара ххатақәа абас харзыкоуп азоуп, мақәамхәас икоу зегы урт рзы ғыртәыла аңәажәара зыргәағыуа, збызшәеи зкультуреи апатриотцәа амилатәилыхцәа хәа рзырхәаргы цәгья ирымбо изыкала. Аңсшәа ахәынтқарра бызшәара ақәнагауоу, иақәнамгауоу, ажәакала иухәозар, аңсы штоу иныжьтәуп, ма иаңыхтәуп хәа имшәа-имырха ареферендум қара изашьтоу. (Иаххәап, «Нужная газета» ианыз С. Жидков истатиа зейпшроузеи? Насгы аурыс жәлар рыхьзала ажәа зхәо дызустәа?) Ихақәнагоуп! Хара збызшәа зхәогы, издыруан изымхәогы, изымдыруагы цытәык – рамбициакәа ирхыпшны, иара абызшәа зтагылоу рбарц ртахым, гәаныла убарт амақәамхәацәа ирхәо иадгылогы мақәзам.

Насгы, сара исзеилкаауам, абыскатәи, акгы зымхәазо, хәартара злазам, урыс бызшәа хәанчала иоу агазетқәа ртыжәра затаху. Ус икоу агазетқәа златрыжәуа рыпшаауейт, аха ажурналистцәа иашақәа зладрыпхьалаша мацзак иадамзаргы рцабааңса рызшәом акнйтә, уахь азәгы иимкьыпхьуа зегы рыма инеиуейт, астудентцәа ргәы цәзырхәхьоу, иагыхаам, иагышшам алекцияқәа, еилатәарақәак, еизарақәак рғы ирхәоз ажәахәкәа, ақәгыларақәа рзааргза.

Ас еипш икоу ахәатәкәа цыхәапцәа рымазам. Аха икоуп, иахьа итыцуа агазетқәа рахьтә агазетқәа хәа ззухәаша зегы ртып иқәлаанза хәа импшыкәа, рхы иадырхәаша. Убарт иреиуоуп, еитасхәахуейт ахәатәи ахәашьей рызцаара. Ахәашья азцаара еснагь зцаара дун. Убри ағы хыхь ишаххәахьоу еипш, хәа хкны ухы иаурхәаша атрадиция дуқәа ыкоуп. Убарт ишахәтоу ахархәара анроу, бызшәас излаоызаалак, аймак-аиқәак, аполитикатәи аиқәымшәарақәа раан ргәы нибархо, зны-зынла, еиғацәахо акынза инаногомызт. Аиаша

атэгы еиха илцуа, аицэажэара, аполемика акультурагы ашыақэгыларахь ахы архон.

Егырахь, иахья ҳақстазаарае агазет иацанакуа ала, зынза абгыжэ иадыркыло икамларцаз, уажэы Ақсны итыцуа агазетқэа рыбжа итымцзозар еиха еигьуп. Гэлиа Д. И. зшыапы икыз ҳоыра, ҳсахьаркыратэ ажэа, ҳмилақ журналистика ахыцхыртае иказ ҳгазет, «Ақсны» акэзар, сгэы иаанагоит, ихыпшым газетны икацатэуп ҳэа. (Аихабыра рзы апышэала аеа газетк аеа хзык атаны итрыжьлааит.) Насгы, ҳбызшэа, ҳжурналистика атагылазаашья гэатан, ҳгазетқэа зегы иреихабу «Ақсны», инарылкаан, инаццан ацхыраара ататэуп, азэгы ицэыпхамшыакэа.

Са сгэаанагарақэа пытк абасшэа икоуп, аеа гэаанагарак змоугы ихэааит, ахэашьягы аитэаит.

2001 ш.

АШТА ИАЦЭАҚЭА РТЭЫЛАФ Ольстер – Уелс – Лондон

Хықэкыла ҳахьцацэқьоз ҳазгарц иказ аҳаирплан ҳанталан, ҳтыпқэа анылахь ауп амоа аеынаснардырыз. Уаанза, Москва ҳшаазгы, оымш арахь ара азин алхраз ҳшыамхы ҳшыгылазгы.

Ауаоы адгылаф ауп амоақэа ахылихыз. Нас азгы дхылт, ацыхэтэан – ажэоангы. Аха ауаоы изы амоа мооуп, адгылаф ауп иахыыкоу, ицугы адгыл акынтэи иигаз ауп. (Ақсуа иакэзар, урт еснагь адгыл ақхья иргылоит: «дгыли жэоани» ҳэа ауп ишиқэо. Башагы идгыл «ақсадгыл» ҳэа дашьтам. Даныпслакгы ипсы уи ныжьны ажэоан ахь ицароуп. Убри акэзаргы калоит ақсуаа ақсра мыцхэы изхьяаргогы.)

Ҳазтоу аҳаирплан Британия, Еиду акралра иатэын. Уахь акэын ҳхы ахьхазгы. Ҳшынатэаз еицш, иахынзазбоз асалон аоныцка зегы хэыц-хэыц сылапш нахызгеит. Схы иадызбалаз уиоуп, ари аҳаирплани урыстэылатэқэеи еидыскылон. Сгэы саатаччеит, урыстэылатэқэа еиғзар стахын урт сырхыбаауан. Уеизгы, ҳара макьянагы еилорыз, маха-маха еиқырхыз Асовет Еидгыла ацэа зхаабо Урыстэыла ауп. Иара Аидгыла егья анқса баапсы илеипшзаргы, ҳазхылцыз, ҳашьцэа, ҳахэшьцэа ҳара ҳабицарақэа рцэа-рыбао ақэызхьан, рцэабаа егья имцурашхазаргы, ирылшаз, икарцаз, инхаз рацэазоуп. Урт зегы ҳазрыгэқасзом.

Иаххэап, Прибалтикатэи ареспубликақэеи иара Урыстэылеи аалхны, егырт Аидгыла республикақэа ариволиуца аламталаз хазы ҳэынтқарра ҳэа акыр рымазма, ус аимпериа иагуберниакэан, иауездқэан

акөымзар? Ареволиуциа ирнаҗаз ахөынҗаррақәа рыстатусқәа роуп, ус хьахәа-җахәада Аидгыла иалҗны хазы излаҗаз. Аәахәарақәа реиҗш ихияны, иәахәа-әахәаны ишьҗарҗахьан.

Уа амилат зҗаараәгы, уинахысгы игәакуаз, дара аидгыла республикақәа анҗоз ирылакны иргаз автономтә жәларқәа роуп.

Убас шакәугы, Асовет Еидгыла ахөынҗарратә милаҗ еиәкаараә, еихау, еиҗоу хәа аерархиа шаларгалазгы, уи автономиақәа абахҗа ишеиҗшна-тәызгы, иара ахы анакуаз, амилатқәа – хөыҗгы-дугы– амилаттә хөынҗарратә еиәкаашьа рымазароуп хәа иҗканы ишьҗырхит, азакәан хада иадырбеит. Иахьынзалҗыз иахьынзалымҗыз аәа зҗаароуп, аха иахьа здемократиа иалаәхәо ахөынҗаррақәа уи еиҗш асхемагы кәрымҗеит, уи еиҗш аидеиагы шьҗырымхит.

Аха амилат зҗаара зхахьы иаазымгаз уиала азҗара рзымзбеит, иахьа зегьынҗьара, анышә иарҗаз азыхьқәа реиҗш, дырәегьых рхы ыҗыргеит, абжьы рхалеит урҗ азҗарақәа. җаса ихәәны, еиқәгәаны ирымаз ажәларқәа, акультурақәа, абызшәақәа рызҗаара изхәәуаз рҗәа иалнахәо иалагеит. Уажәшьҗа ира-җәәны еилыркааит урҗ хык иқәҗамзар, моак рыҗамзар җсыхәажәла шыкам. Убри азоуп, тәылас икоу зегьы, еиха зымчу, еиха зымәхак җбааугы, урҗ азҗарақәа ирзыхнымхөыр җсыхәа зыкамла.

Иахьа зымәа хәқәугы убас еиҗш икоу зҗаарақәоуп.

...Егьа уаҗашьыҗыргы, хәзҗаз ахаирплан даара хәирплан еиқәшәан. Амаҗ зуазгы ибзиан ируан, рылахьгы еиҗыхын, ачча рөықәхәхөы. Хитроу ахьзуп Лондон иаҗәыхарамкәа икоу, хәхьтәаз аеропорт. Аеровокзал аҗынза адгылаҗатәи акоридорқәа хәшрыбжьаз маҗара километрак еиҗамкәа хҗеит. Уинахыстәи хәпыррақәагы угәалашәартә икан. Атәыла аоныҗка ахаирплан уҗаларҗ азы апаспорт

аҗахзам. Уа хәканаҗ ахаирплан анаәсгы, автобусла, таксила, иныркылоз аәа машьынақәак рыла хныкәон, минутк җьара хәиҗахо, хәхьымзо, хәгхо икамлеит, убас зегьы бзиан еиәкаан.

Хыла раҗхьа Аәадатәи Ирландиа, Белфаст хҗеит. Хҗпрограмма, аиашаз, еивҗаҗахҗәкьа икаҗан. Мышкәи аҗпрограмма уахәаҗшыргы иубон уи ус шакөыз:

1) Абызшәа маҗқәа (имачны рхы иадырхәо абызшәақәа) рбиуро: 9.45. Аҗара аминистр ипылара;

2) 11.00. Линехол абиблиотекаә: Аәада Ирландиаәи аконфликт и акультуреи шеизыкоуи уи аәы абиблиотекақәа рҗаки;

3) 14.00. Ауаөытәыәса изинқәа рзы акомиссия: акультуратә зинқәа рзакәантә шьаҗа;

4) 14.30. Ирланд бызшәа рылаҗәаразтәи Ультакәи аҗроект.

Хәра уа хәззыказ, раҗхьа иргылан, политика усын. Аха уи абызшәеи акультуреи рызҗаара ахьаҗыз хәинтерес еиханатәуан.

Аәадатәи Ирландиа аихабыра рыюны иөышьҗыхны ахаракыра иқәгылоуп. Уи аәаҗхьа иахҗылт, хәра хәҗхьа арахь иаахьаз Аҗсуа телехәаҗшра аусзуәҗәа – ажурналист Светлана Корсаиа-җәаи аҗыхөы Ибрагим җкадуеи. Урҗ ара иаҗшөымаҗәахахьан. Аихабыра рыюнахьы ихагалоу амардуан җыҗрак хәәалан хөеиуан. Аминистр ипылара иалагахьан. Раҗхьа зегьы хәибадырт. Аибадырра анымәапырга еилахкааит хәра хәоппонентҗәа, қарҗаа, өыҗьа ахәса шрылаз, руазөы апарламент дшәдепутатыз, зегьы шҗарауааз, еихарак абызшәа азҗара знапы алакьизи иазааигәази шракөыз. Руазөык дыкамьзт, дагхон. Излархөоз ала, уи аҗара даминистрын.

Аәны хәргы, убри аҗараминистрраә, ххы зләхәрхөыз аиҗыларәгы излаҗәажәоз, Аәада Ирландиаәи

аконфликт иналакны имацны рхы иадырхэо абыз-шэакэеи, акультуреи, ашколкэеи рызцаарақэа ракэын.

Акраацуеит хлымха итаоуеижьтэи Аоадатэи Ирландиа, Ольстер, Белфаст ухэа рыхьзқэа. Уа зны ихэыцкьаз амца иахьа уажэраанза ирзырцэом. Иааихсыгыргы еиҥеибакуеит.

Анкьатэи аколониалтэ тэыла ду Англиагы еилыркаауеит доушла, шэакьпынцала мацара ажэларкэа реикэгэара, рхэыцашьра уажэшьта ишамуа. Иара акралра аоныцкагы еиуеицшым ажэларкэа, абызшэакэа, акультурақэа макьана рыцсы тоуп, рхы иоахоит. Иаргы, убарт азцаарақэа реы еиха апышэа змоу, зхатэи моделькэагы апызцахьоу атэылақэа иреиуоуп. Иаххэап, уи анкьатэи иара аколониакэа рхатыпан ишьакэнаргылт Британиатэи аилазаараеиоызара. Уи иалахэуп еицырдыруа атэылақэа инадыркны, «уацсэык» зкэынхо адгьылбжьахақэа ркынза. Урт, сара иахьынзаздыруа, зинла еикароуп, ирзеицшу, зегьы хыс ирымоу хэа ицхьазоу акралакэажэ лоуп. Уи ахадара-хадарақэа зегьы реы рсуверенитет лэалалгалом. Насгы, дара атэылақэа хьчоуп. Руакы азэы даннахькыс, иара Британиа рацхьа инаргылан, зегьы ршьапы икэгылоит.

Убрыгь, абарт азцаарақэа рзы, изыкэшэаны ирызбаз аоуп хэа азуцхьазартэ икоуп.

Хэарада, иара атэыла аоныцкацэкьа амилаткэа, абызшэакэа, акультурақэа рызцаарақэа, урт ртыц рыкэцара еиха иуадаоуп. Иуадаоуп, избанзар, зегьынцэара еицш, уи иазыкацтам, макьана изахарцгы зтахым ыкоуп. Аха, сара агэра згоит, макьана акыр бжьазаргы, уи аамта ааиуеит, зегьы еилыркаартэ, иадгылартэ. Уаха аеа моак ыказам.

Уажэазы, Аоада Ирландиатэи аконфликт зыцсы тоу авулкан еицшуп. Ирландиа жэлар рыкэцара иабзоу-

раны ахьыцшымра аныргоз, Ирландиатэи адгьылбжьаха аоадатэи ахэта, Ольстер хэа изышьтоу аграфра азыбжак Британиа анапағы иннажьит. Уа инхо ирландиаа Ирландиа ахэынцкарра иадлар ртахуп. Егырт, милацла ирландиаа иреиуам, уи иаагагылоуп. Британиа аихабырагы, хэарада, изтахым еиха ирыдырцэылоит, абга рыртэит. Ари адгьыл рнапағы ааныжьра Еиду акралра аимпериатэ амбициакэа иртахуп. Ари аконфликт адин шытагы амоуп. Ирландиаа католикцэоуп, егырт, англызкэагы, шотландиаа, иара уа, Аоадатэи Ирландиа инхогы – протестантцэоуп. Ари атэылаэ адин амч шака иғегэоу ала, ари акрызцазкуа факторуп. Насгы, уажэшьта еиха иныркыло иалагеит, акэымзар, аихабыра абга зыртоз, амчра зегьы зыртоз апротестантцэа ракэын. Ирландиаа хыцхьазаралагы 18% рыкны инарцеит. Рбызшэа, ркультура бжьадырзуа иалагеит.

Излаабо ала, ихароу аколониалтэ пышэа ду змоу, иахьатэи адунеи зырхыцхыцуа ахэынцкаррақэа руакағы имоапысуа ари аконфликт, аеа фиашьак, цашьак шамоугы, хара хтэи иахьадукылаша рацэоуп. Насгы, изфурцшуа аныкоу, еиха ииашоу алкаа акацараэ иуцхраауеит.

Рацхьа хэааагылаз Белфаст ақалакь, Аоадатэи Ирландиа ақалакь хада, қалакь дууп, 600 нызкьык инареиханы ауаапсыра нхоит. Ааглыхра ыкоуп, ағба катцартақэа – аверфкэа (ирхэоит, итахаз ағба ду «Титаник» аброуп иахьыкарца хэа). Иара убас икоуп ауниверситет.

Ақалакь ағы ажэйтэ ргыларақэа еихауп, уажэи зегьынцэара икарцо ахыбра кылхэакэа мацуп. Архитектура формала еихарак готикоуп икоу, анцэаи-хэартақэа рацэоуп. Ажэйтэ хыбракэеи ағатэи даара еинаало, еибарцшо икоуп.

Зыены хнейз аены инаркны, енак иалагзан хынтө, пшынтө, хэынтө, хара хгэыпци хэоппонентцэа ргэыпци, убри аифкааоцэа, хназыпхъаз ахеидкыла ахатарнакцэеи налархэны, атыцантэи ахеидкылакэеи, акомиссиакэеи, иара ус ақалакыкэа рхатарнакцэеи хареи айпыларакэа, аилацэажэаракэа моацаагон. Зегынцъара ауаои ажэлари рзинкэа, абызшэа, акультура, адинхатцара рызцааракэа убратэи аконфликт инадкылан хэхцэажэон, хэхынзахъзоз анализ кахдон, нас – аполемика ыкан. Даара еимехарххоз ыкан, хэоппонентцэеи хареи ханеифанагалацэалак, апшэмацэагы бжэалон. Уиала еилахкаауан хэоппонентцэа рхэыцшыакэа аеацсаххыоу, аеамцсаххыоу, апшэмацэа урт зегы рзы ргэы иаанаго.

Апшэмацэа рахь хазпылоз, аирланд бызшэа иазку ахеидкылакэа, акомиссиакэа, ацентркэа роума, авали бызшэа иазку роума, акатоликцэа рхеидкылакэа ирхагылаз роума, апротестантцэа-оранжистцэа рорден ахатарнакцэа роума – азэгы ифы тызэзэааны дцэажэомызт, аха ргэы иаанагоз, атагылазаашья зеипшраз, аконфликт зхылцыз, досу ипозициакэа ртэы имзазакэа иаахтны ирхэон. Хаилатэаракэа рфы апшэмацэа, аифкааоцэа, амцапгацэа аполемика рхы аладырхэуан, аха, шамахазак акэымзар, рпозиция атэы аахтны иудырбомызт, иахынзалшозцэкэа аобективтэ позиция икэныкэон.

Хзыкэныкэоз апрограмае, аполитикеи аконфликты ишрыдхэалазгы, акультуреи абызшэеи уатэи ртагылазаашья атэы рацэаны икан. Аоадатэи Ирландиакы, Уельс, Кардифф – зегынцъара икоуп урт ирызку ахеидкылакэа, акомиссиакэа. Иаххэап, абарт иреипшкэоу: «Ирланд бызшэа рыларцэараз ауаажэларратэ ресурстэ центр», «Акультуреи, аказареи, апсшыареи рдепартамент», «Ольстертэ шотланд бызшэеи акультуреи ирызку ахеидкыла», «Ирланд

бызшэа иазку ахеидкыла», «Авали бызшэа дырцара ацентр».

Убарт зегы рфы хакан, аилацэажэаракэа хаман. Уа ихахаит ирланд бызшэала, вали бызшэала ацэажэашытыбжь. Урт абжы зхоу, исахаланда ззухэартэ икоу бызшэакэоуп (аирланд бызшэагы, ашотланд бызшэагы, авали бызшэагы акельт бызшэакэа иреиуоуп, агель бызшэакэа хэангы ирышытоуп).

Аоадатэи Ирландия хаканатц, Белфаст анаоцгы, ицегь имацыз аеа қалакыкэак рыфгы хакан. Хакан Кренаван, уа ақалакы хейдкыла хрыдыркылт, аполитикагы аеакгы рацэак иаламлакэа, ақалакы апстазаара анапхгара шазыруа атэы хархэеит.

Иара убас хакан Портадаун, апротестантцэа рорден иахагылоуи хареи хаикэшэеит. Арт, еикэшэшэа икоу, ибзиан икацоу ақалакыкэа ркынтэ хцеит Ирландия хата. Зны – Роснаул, апротестантцэа-оранжистцэа реибархэага-парад ахэапшраз, ашытахь – ирландиатэи афутбол ахэапшраз.

...Ирландиякацэкэа ханцоз ауп иара Аоадатэи Ирландия уаоцас ианаабакы. Уахь оынтэ хцаны хаит. Зныказ апротестантцэа-оранжистцэа реибархэага-парадкэа хрыхэапшырц, аоынтэ раан – ирландиатэи амилаттэ футбол хэхэапшырц. Аоадатэи Ирландиеи Ирландия хатэи абри еипш икоу аконфликт шрыбжэагылоугы, рхэаа зынза иарбазам, иара ус амца ахылапшцэагы уааныркылом, уи атэы зхэо дыргакгы ыкам. Убри аоынтэгы – ханцозгы ханаауазгы – халапш хзакегомызт нак-аак иабоз, оашыарагы, хаштрагы зыкэзам ирландиатэи апеизаж. Уа уажэы иубо аонкэа-авиллакэа, цъара-цъара иара ақалакыкэа рыкны цъазла ианхыбызтэкэа ныжыны иахырымоу ыкоуп. Убарт, икэпраа ицо уажэтэи аоны пшзакэа, иахыатэи аматериал ишалхугы, астилизациякэа шрызузгы, ажэытэ анхаоы ионы ацэаоакэа рымоуп,

арахь ирылпшуеит. Ахышьтра мырзкәа иаргоит. Урт раҕһа – зегынцъара – ашҕа-газонкәа, иацәҕаҕараза, ашьац хырффаны, еикараза уархалҕас изкәыршәу рымоуп. Наҕ, цытк инастҕханы иубо, иша-шаны иҕахкааны иҕоу анаарақәагы убас иацәҕаҕараза иҕоуп. Уа шьамхахы иөеиуа ашьац иалубаауеит арахә, ашьамаҕеи ауасақәеи. Харантәи ашәтыц шкәакәа ашәыб еицш ирықәхазшәа иубоит.

Зегынцъара иацәроуп, ашьац қашәқашәо иҕоуп. Амшын ахьааигәоу, иахьыдгьылбжьахоу, Голфстрим иаанаго аҕһара – зегы еилалан ақәа адыруеит. Ақәа рацәаны илеиуеит. Аха дара рынхашьала, рымоақәа зеицшроу, дара рхатақәа адауацшықәа реицш иахьныр-хәроу иахәоит, урт ари адгьылгы, аратәи ахауагы, ақәоурагы рыешрықәдыршәаз, ицырхагахар ҕалоз хәартахартә аҕацара шрылшаз. Уртқәа, хәарада, ажәлар рҕазшьа иалахәхеит, еилысны иҕоуп рыцсадгылы дарей.

Уельс ақытақәа аабартә хыҕамлеит, аха Кардифф халалаанза наҕ-ааҕ иаату аиланхартақәагы аратәиқәа акыр иреицшын. Аха уа иахьатәи ахыбрақәа ускак ажәытә өнқәагы рархитектура рылпшуам. Ашҕа иацәақәа ыҕоуп, иагытбаауп, аха уа ашьац ҕаткато иҕоуп, ихдырффозаргы цытк ианөеилак ақәап.

Убрыгь иахәоит Ирландиа адунеи ағы иалкаан иахьырдыруа зыбзоуруу, аемырзра иахьашьтоу, зхатәы аеакы иаламоашьо иаазго, иазықәо жәларны иахьыҕоу азы шакеу.

Раҕһа ханца иаабейт иара Ирландиацәҕкәа апротестантцәа рпарадқәа шымөапысуаз. Уаанза Портадаун, Гарвахи хәа зыхьзу амөақәа рғы иаабейт уи. Гарвахи амөа ускак изеицырдыруагы убриала ауп, абра акыршықәса уи ахьымөапырго азы. Уи дара акатоликцәа ахьынхо, тзамцла икәыршоу акварталқәа ирылган игоуп. Цаса-цаса ара аоганкгы еиҕахауан,

ашьақәтәара аҕынзагы инеиуан. Аха уажәыцәкәа аполициа рыбжьагылоуп.

Ицьюоушьаша, иара Ирландиа уахьналало иҕоу Роскоул ақалақь ағы уи ахы иақәйтзаны имөапысуеит. Аполициа иреиуоу ыказаргы, убла ихгыло иҕам. Апарад аҕһа амузыкантцәа гылоуп, афлеита азырхәо, аволынка азырхәо, аха еиҕа ихадоу адаул ду асоы иоуп. Уи адаул чкәына хбыцк дадургылар да-выхәхәазом, убаскак идууп. Иара, излархәо ала, иреиҕу ацә-цәа иалхуп. Иасуагы еиҕа ирылхәхәо, еиҕа амч змоу иоуп. Адаул асцәа убас реыршәоит, роуразоуруу еицрашәаны иҕоуп, рымаха-шьаха зегы ишрылшо аус адыруеит. Адаул абыжықәа акәша-мыкәша зегы ирныөуеит. Егьырт амузыкантцәагы, апарад иалахәу зегы ишақәнаго еилахәоуп. Урт район-раионла акәхарын, харантәи иаазгы ыказар акәхарын, ииасуан-иасуан гәыц-гәыцла акраамтаза. Азәы илакыта ччацшык ыцымшәо, рыблақәа аагылан аҕһаҕа мацара ицшуа акәын ишымөасуаз. Цәа змам абирақкәа, атранспорантқәа ркын. Урт ирылахын, абыргцәа инадыркны ахбыцқәа ркынза, хәычгы-дугы, ииасуа даара акрызцазкуа, изхықәаахьоу, ҕаҕахьас ирықәу акы нарыгзошәа ауп ишнейуа. Абра ишнықәтцлак еибашьра ицарашәа.

Апарад, ас еицш иҕоу аманифестациақәа, агәыр-ҕара, аныхәа иазыркуазаргы, еснагь адоуш ахь иаәоит, амч цәыргақәа иреиуоуп. Убартқәа алацһа-дыркәкәарц, ахәмаррахьцәкәа ииаргарц акәап ажәлар акарнавалқәа зырхәыцызгы.

Апротестантцәа рпарадгы рымч алацәырыргарц ауп изыкарцо, икәпар, рхы рыхьчар, ирцырхагахо дыкәыргар, хьацраҕәагы ргәы иштәм алархәарц. Аха цкәа иахьагы иахзеилымкааз, Ирландиа абаскаөык апарад ҕазцо ыказар, апротестантцәа убрагы амч рымоума? Ара ашотландцәа реицка ҕрақәа зшәыз

рацәабын. Урт Аоадатәи Ирландиа инхо еиҳарак ипротестантцәоуп. Шьалагы, бызшәалагы, культу- ралагы ишырзааигәоугы ирландиаа рықәпарае ирыдгылазам. Аоынтәраан Ирландиа ахаҭа ақалақь Клонус хцеит аирландцәа рмилаҭтә футбол хәхәаҭ- шырц. Уи дара, аспорт мацара акәым, ркультура иазыбжан ирықьхазоит. Иара афутбол аҭқаррақәагы, регби хәа изышьтоу ампылхәмаррей, иара хара хампыл хәмарра (аимцакьача) аҭқаррақәагы алоуп (уи атәы зныкымкәа иаххәеит хәицыларакәа рҫы, «аимцакьача» атәы).

Аиашаз, уи ланарцшыра дууп. 40-50 нызыкьык зкуаз астадион тәын, иқалап рыбжеиҳараык ракара еиуеицшым абирак хықкәа, атранспорантқәа ркын. Ажәйтәзатәи Афина рхорқәа реицш акәын урт рыбжыы ажәан ишацыоуаз.

Еиндатлосгы Аоадатәи Ирландиа акоманда еизгеи иара Ирландиа ахаҭа акоманда еизгеи ракәын. Адауаҭшькәа реицш акәын аокомандакгы шыхә- маруаз. Иаиааит Аоадатәи Ирландиаа ркоманда. Уа, агәра ганы сыкоуп, иахьа ишуа аоадаа ршьа иалоу рмилаҭтә хәкәитразы ақәпара апафос рыцхраит.

Ари спортын, ари еицәгәышра зламыз еиндатларан, иахәаҭшуазгы агәахәара рзыннажьуан. Егы апротес- тантцәа ракциякәа, рпарадкәа роуп угәы бжьызхуаз, агәалашәара бааҭсы еицш иузынхоз.

Хара иреиҫу атыцкәа рҫы хтәан, даара пату хәкәцаны хныкәыргеит. Амилаҭ футбол ассоциация апрезидент хидикылт. Уи, хәарада, харт зегынцәара иҳацыз, аиҫкаао хада, тәамоахә ззымдыруаз Клем ибзоуран, аха абрагы, уаанза хәхьыказ зегын- цәарагы иаабон, урт асас ишизыкоу, дшыртаху. Белфаст аума, аеацәара аума, иара Лондонгы, ус амәа уаныланы уанцо, амәасцәеи уарей шәылаҭш анааи-

қәшәа, деихаччо аҭсшәа уеиҳәоит, «Хеллоу!» иҳәоит, инапы шытхуеит, дхырхәоит.

Ажәакала, аирландцәа изакәызаалак акы рхы аҭадырхарц ргәы иҭам, ибзианы ирымоу рчыдарақәа зегы иреиҫахан, икамыжкәа иааргоит. Абри акон- фликтгы, рықәпарагы иабжоуп ркультура, рмилаҭ хәҫра амырзра изышьтоугы. Уаҫа цсыхәа шыкамыз анеилыркаа, аамҭа кьәҫла 18% Аоада Ирландиа инхоз, егырт рылазра иаҫыз ажәлар, 45% ркынза иҫиаратә икарцеит.

Ари, хәара аҭахума, иааира дууп. «Белфасттәи аиқәшахатра» хәа изышьтоу адокумент аҫы иануп, Аоадатәи Ирландиа иқәынхо реиҳараык рыбжыы анартә азин рымоуп хәахәа-цәхәада ртәылацәкьа адлара хәа. Ус анакәха, аеа жәабака процент ианрызха уи нагзахоит.

Уи макьана ақәад ауп изну, аха ус еицш икоу адокумент абри еицш анны, иҭка-иҭца ахышьтоугы, урт рықәпарае риааирақәа ируакны иушьар алшоит. Хара хәкәпарае, ххәынҭқарра акацараз хәышәарақәа зегы рҫы абри азцаара еиҫа изхатгылам зцаароуп. Миллионла хәкоушәа ауп хәырдагәан хшыцшу.

Аха ақәпараз, аиашаз, ахәкәитраз акәзаргы, иунаҭо шыкоу еицш, иуцәаго, иуцәалазуа, зырхынхәра уадаоу, ма иузмырхынхәзо акыр калар алшоит. Убри зхы ақәызцо, иҭахо ахырацәоу, насгы, ажәлар зегы рҫихология акраамҭа ианыцшуа, ргәы кыдгылан иахыннажьуа мацарагы акәымкәа, жәлар рыцсы ахьтоунза ианыназо ыкоуп.

Абракагы убас еиҫа рыцсы ахьакыз уашә- шәырахеит, рбызшәа аҭагылазаашьа уадаохеит. Ииашоуп, ари еицш аҭагылазаашьа кәзцаз аҭоурых ыкоуп, аха ажәлар рықәпарае раҭхьа игылоу еснагь ираормыжьроуп ихадоу. Уртгы рбызшәа атәы аҭхьаза

игылақоу ирыларцар, егъа магәшьхәа ицырхыргы, иахъа ус икалазомызт. Збызшәеи зкультуреи рҕеицш наунагза иақәгыгыртә икоу ажәлар рус збоуп хәа сгәы иаанагоит. Урт анызбам, ахәынтқаррагы, иумаза-заргы, ишнеи-шнеиуа цакы амазамкәа иаанхоит. Акыр шәышықәса Ирландиа, Уельс, Шотландиа абызшәеи, акультуреи, амилатреи рзы Великобританиа имоаҕ-нагаз адискриминациатә политика иара атәы канатцеит. Иаххәап, Ирландиа азежәтәи ашәышықәса ианталоз англаыз бызшәа рхытәахъан, ажәларгы рыбз пнаехъан. Ирландиа иалцыз ашәкәыюоцәа, апоетцәа дуқәа Томас Мур, Ыеимс Ыоис, Иетс реицш иказ, адунеи зегы еицырдыруз, англаыз бызшәала мацара иоуан.

Хайпыларақәа раан, акырынтә азцаара сҕиит, абарт реицш икоу ашәкәыюоцәа рырҕеиамта аирландиа культура иатәу англаыз культура иатәу хәа. Аха азәгы атак изыкамцеит. Иагъизыкацом, избанзар, иахъа адунеиафәтәи естетикатәцара аума, алитературацара аума уи атак рзыкамцацт. Насгы, ари егъацъара иугаргы, мчылара усуп, амчылара иахкәеит. Уи иара ахала, цсабарала икалазтгы, азәгы азцаара иҕизомызт.

Сара стәала, иахъа ауаатәыюса ахынзакоу ала, аеа бызшәак ала амилат культура узыкацом. Аеа бызшәак ала икауцо аеакхоит. Уи зныказ алцшәакәа канатоит, аха нас, ахытхырта ызуа, урт рыбжы мааюуа ианалагалак, ацшадаас аарысуа ацәхәыра иаақәхоит. Иаххәап, Атлантикатә океан аҕынтәи зқы километрала азы цканы, ицаны ароашқәа рҕеи зыкәтагъ шьтазцо ацсызқәа, амлагәырқәа ишҕарыцсыхәо убарт ароашқәа табар? Аха ацсабара кәышуп, макъана изкәышымхац ацсабара иацлабыз ауаа роуп.

Авалицәагы убасшәа ауп рҕагылазаашъа шыкоу. Акызацәык – урт рбызшәа азцаара ускак аполитика иадгъалан икам. Ииашоуп, уажәы дара Еиду акралра

аихабырагы рыцхраауеит рбызшәа амырзраф, Уельс абызшәакәа зегы статуса еикароуп хәа ақәцара шытырхит, ателехәацшрафы аканал рыртәит, ашкол ҕыцқәа аадыртуеит, Уельс ассамблеиа (апарламент) о-бызшәак рыла амоаҕгара азин канцеит. Арт зегы ыкоуп, аха абызшәа убаскак ирыцәцахәеит, архынхәра уадаохазеит. Дара о-миллионк инарықәгыгуа иказар, 600-700 нызқоык роуп збызшәа англаыз бызшәа иаваргыланы изхәо. Аоадатәи Ирландиа ақәцарафгы, абызшәеи акультуреи ртәи цәырнагеит, аинтузиастцәа амоуп, аха еихарак иара аполитикафы ауп. Иара аполитикафгы ацхъа игылоу адинхатцаратә конфликт ауп, абызшәеи акультуреи ртәи цхыраагзоуп.

Ахәара уадаоуп арт абызшәакәа рҕеицш атәи. Ицсымкәа ибзамкәа рыцсы ықәханы ишыкоу инхауоу, еиҕа ршьапы иқәгылан, англаыз бызшәа изапымсыргы, инаварыжъуа, инамаркуа икалауоу. Икалоит, иара аконфликт ахата анхыдахалак, Аоадатәи Ирландиа абызшәеи акультуреи рзы икоу аеышәарақәа еикәтәр, ихыдахаргы.

Зегы дара роуп, ажәлар рбызшәатәкәа анырцәыз, ахааназ акыыл рыманы иаанхоит. Акырза анцлакгы, уи атәи рхаштызшәа икаларгы, рхы кәныршьо, рхы-ргәы азтамкәа ианынхалак, абри акомплекс зыхкәозеи хәа еснагъ игәак-гәакуа иазхәыцуа, ирзымпшаауа иалагоит.

Аха хгәыгып, ирланд жәлари авали жәлари реицш икоу ажәлар дуқәа, ажәлар гәгәақәа уи аоыза алдыршарым хәа.

Урт ас еицш икоу рызцаарақәеи хара хбызшәеи хкультуреи рҕагылазаашъа иадукылар, хәхьрейгь-қәоугы ыкоуп, аха агәыюбара узтогы рацәахоит. Ганкахъала, урт хара хатцкыс аоыратә литературатә тоурых рымоуп, анкәа рбызшәала абжьаратә школкәеи иреихау ацараиуртақәеи рыман, насгы еснагъ

рышьтахь миллионла зхыпхъазара ыказ ажеларкэа гылан, игылоуп, иахъа Ирландиа ахата збызшэала иоуа ргонорар ынтэ-хынтэ еиханы ирыртоит, аеа ганка-хъала, иаидкылан хара хбызшэа атагылазаашъа еиха еигъуп, ахи-ацыхэеи 95% хажелар уи рхэоит, хатэы бызшэатэкъас ирымоуп, ашкол афгы, иреихау атцарайуртэкэа рфгы ишаадыруа икоуп, алитературатэ бызшэа шышьакегылара ишьакегылахахъеит, ишьакезыргылаз асахьаркыратэ литература амоуп. Аха абыржэы ишцо, апрактикаф, аусаф, аусбартаф ахар-хэара амамкэа, хбызшэа закэан рыдкылан икэныкэо рфанынарымха, дук мырцыкэа убарт абызшэакэа шыкоу икалоит хбызшэагы. Хара, уаанзатэкъа ханнеи, хбызшэа анахамхэа, ианышьтахамх, хнырхэышьа хамазам. Избанзар, урт зызбахэ ххэаз ажеларкэа, аамтала акэзаргы, еидызкыло рымоуп – адин, хазы ахэынтқарра (Ирландиа), ахыпхъазара, хара хайдизкылацэкъо рахь, хажеларны хайкэырханы хаазго рапхъа иргылан хбызшэа ауп. Абызшэа уаанза ианнеи, хажеларгы еилыорит ауп, ажелар ус анрыхь – абызшэа зырхынхэуа, иашьталогы калазом.

Хара хфгы, хбызшэа атагылазаашъа зеипшоу ала, иаццан акэымзаргы, аоуы икэнаго ицъабаапса иоуа икацатэын, хыла афсышэала иоуа далкаан. Уи иафагылогы дкаларымызт хэа сыкоуп, дкаларгы зынза усс дыктэым. Аха уи знапы иану азакэанкэа ирызхъаауа ианалаго, хатала акгы ахырнампто ауп. Абас еипш икоу ауаа рфы акы айкэырхара уадаозоуп.

Хара, хыла сара, хыхьцази иабази, ихахази, дырфегыых еилахкааз рахьтэ еиха крызцазкуа хэа исыпхъазоит абри хыхьтэи алкаа.

Ацыхэтэан, ымыш Лондон иахьхақэшэаз абри атэылаф хаказаара ибзианы ихнаркэшеит. Адунеи ақалакь дукэа, ахэынтқарратэ пышэеи, аполитикеи, атцарадырреи, аказареи рцентр дукэа иреиуоу, фашьара

зкэым Лондон. Иара ацентр, Трафальгартэи ашта мацара акыр уанахэоит. Уа ажэоан иалацан, акъан еипш икоу апостамент икэгылоу Нельсон, ихыкьасан ицо афонтанкэа, урт ирыкэыршаны «итэоу» алым дукэа, агранит еикэатэа иалху, урт рнаос Вестминстер хэа изышьтоу ақалакь ахэта агэы, аготикатэ хан ду, адунеи афы еицырдыруа асимвол, асаат згэыласу абааш згэылхэан игылоу. Лондон иахэо рацэоуп ари атэыла дузза, Шеқспир ижелар дузза рзы: уи архитектура, аготика, классицизм иатэу, иазааигэоу аргыларакэа, аныхабаакэа-акостиолкэа, ақалакь иалпшуа иалоу хпаны еихагылоу омнибускэа, расас, желарыс икоу зегь рхатарнакэа злыпшуа ауаа. Ақалакь ахата иахэоит, нацънатэтэи атрадициакэа амч шрымоу, абзареи, адинхатареи шака еилысны, ахэынтқарра, ажелар еидызкыло мчны ишыкоу, афсабара афиара гыцэс иамоу аконсерватизм бзиа аратэи афстазаара ишашьтоу.

Еиду акралра адэныкатэи аускэа рминистрра, адунеи желарбжьаратэ фиара адепартамент Британиатэи ахеидкылеи, ахыхьчара министрра аусзуоцэеи хара зегь иайпылара моапысуан Черчилль ижэйтэ икабинет акэын, 1941 – 1945 аибашьра шыкэсақэа раангы дахьтэаз. Уа икыдуп ускантэи аибашьратэ хсаалакэа, ауацъаф ду афы тыршэашэа ипшуп. Абракагы астал еикэкаца ду, акабинет ахышэара-цышэара икоу, уи наф-ааф иадгылоу акеардэкеа инадыркны – зегь иманшэалан, еикэыгэгэа-еитцыгэгэа икацоуп. Уаха аеа рпшзагак, рхиагак рыдгалам. Убас, еиха антра шаиуша, ишыманшэалаша хэа мацара иахьыкацоу иара аестетика амоуп, иара атэала ипшзоуп. Хайцэажэара убра иахьымфайыргозгы ацакы аман, атоурых агэта хнаган, ашьтахькагы, афхьакагы анапш-аапшырта хартошэа.

Абратәи ҳаицәәжәарала, даара иацклацшны, иазхәыцны ихдыркәшеит, убра ҳаказаара, ҳаицы-ларақәә, хусқәә зегы.

Хара уахь ҳцара даара акыр ҳнаҗеит, акыр хрыз-нархәыцит хәә азысыпхәзоит. Уантәи аконфликт, уи акәша-мыкәша икоу, иадыргало, цхыраагзас рхы иадырхәә, дара, Еиду акралра аиҳабыра, шака рполитика уи азы ирыцсахыз, иалкаацәкьян цаса азганк ишрыдгылоз еицш ишыкам ухәә, узырхәыцша акыр ҳнарбеит. Рацхәә иргылан, абызшәеи акультуреи ртагылазаашья иаабаз, хара зегы хзы ипшыәә дууп хәә азысыпхәзоит. Еилаҳқаар хтахызар, еилаҳқаартә лацшәацшы иаабейт, абызшәә иахәтоу ахылацшра анаумта, мацк иадамзаргы иангәыгәтажъха шака ицарбгагоу, хьархәшья змазам аусқәә шахылцуа.

Ауауы дахыиказаалакгы дыздгыло, хыцара зқәым ипозиция имазароуп, егырт ирхәә, имоацырго иақәыршәәны акәымкәә, иара дызхымцо ала имоа-цырымгар ада цсыхәә камло.

Хара еицыз зегы убас иказ, зыжәлар, зреспублика, зконфликт рзы хыцара зқәым а принципқәә ирықәныкәә шхакәу агәра зымго азә дкаларым хәә сыкоуп. Еицыз абарт хакәын: Лена Кобахьяи-цха хацхәә днаргылан, Беслан Дбар, Виачеслав Бганба, Леонид Еныкь, сара, абарт ацәәхәәқәә анызцо. Уаха салалом урт рыхцәәжәара, акызатәык иацыццо, уаанзагы хәиҗар-хасыртан, аха уахынтә ицеггы хәизааигәахан, ицегь хгәы еизыбылуа ххынхәит.

Хәоппонентцәә, аиашаз, аконфликтқәә рзы хәатәы рымазам акынтә, зны-зынла изфыцыргалак ицхарц иалагон, аха ишахәтазгы инкылахон, ирыхәтазгы рахауан. Хара хәмацара хакәым, дара ацшәмацәә рахыгы азәы-оыцья ус ианрызныкәәоз калон.

Абас икан ашта иацәәқәә ртәылаф хныкәара, хәицыларақәә. Урт, ацшәымацәәк рахасабала, хәтыр

ақәдан, иаххәозгы иазызыорны, дара ргәы иаанаозгы хдырыртә хныкәыргеит. Хәарада, уи харгы хәтыр ақәәхәеит.

Аиатәара рыгымзааит урт рашта цшзақәә! Назаза ииатәазааит харт зегы ханхарта, хашьталарта, хтәарта – назазатәи хәцсадгыл хазына Ацсны аштақәә!

2002 ш.

АҘЫШӨАРА

Ииасыз ашықәс анцәамтазцәкә имоапысит Ацсны ашәкәыооцәа реизара ду. Ацсны алитературатә цтазаараә ари, хәарада, ихтысын. Хгәыгуеит, алитературатә цтазаара мацарагы акәымкәа, ареспублика азгы, ажәлар рызгы хәа.

Аиашаз, асахьаркыратә литература ажәлари ахәынтқарреи рдоухатә цтазаараәы даара акрызцазкуа иреиуоуп. Избанзар, рацхьа иргылан уи цсыс иахоуп ажәа, абызшәа. Иахьатәи абызшәақәагы цсыс ирхоу иара алитература ауп. Абызшәа, ажәа, ауаоытәыюса ицтазааразы, идоухазы, игәашьамхаз ирыцаркуа уеизгы еилкаауп. Убартқәа неицылан икарцеит асахьаркыратә литература, ауаоы ихаҗа ахауа цқьа шиҗаху еицш, ацтазаара иаҗахны.

Ауаоытәыюса акентавр дахьадукулаша ыкоуп: избжак ацсабара иатәуп, егы избжа ацсабара иацәганы иара итәала имоапигарц, ахақәитра аитарц дзықәқәит. Убри ахақәитра ззиҗаху избжа – иаидкыланы Ауаора хәа иашьтоуп. Ишеибгоу ацсабара иатәу – агыгшәыг, ашәарах – ацтәқәа рыцсы ахьынзатоу цсахра иацәшәо иказам: әеы шеу инхоит, абга шыбгоу, ацма шыцмоу. Аха ауаоы ацсабара иацәигаз изыбжа еснаг ашәарта итагылоуп: иуаора ианицәагха, ианцсыәха, ианцсы, ацсабара иатәу мацара ауп изынхо, дахьынзастәу.

Убри убас амыхьырц азы хәшәык ауп иамазоу – акультура хәа изышьтоу. Иаартшәаны, аказара иацанакуа мацара акәымкәа, ауаоы ихшыои ибао-хатәреи иаархылцуа зегьы. Акультураә ирыцкқәоу иреиуоуп ажәеи абызшәеи ирыцаркуа, рацхьа иргыланы – ажәа азказара, алитература.

Абас иалкаан иамоу ацакы иацназго аҗакпхықәрагы ацуп уи: абызшәа аҗақхьа ажәлар, бицарас икоу зегьы рҗақхьа, иара адунеизегьтәи ажәа сахьарк, акультура аҗақхьа.

Ашәкәыооцәа реизара ду еицш икоу аизарагы, ахақьымцәа рбызшәала иухәозар, алитератураз, ашәкәыооцәа рхейдкыла аусуразы, инартбааны икацоу аконсилиум еицшуп. Избанзар, алитература аамта-аамтала игәаталатәуп, иагу-иабзоу, иахьахьуа, ахәышәтәра ахьаҗаху, иахьацхраатәу – зегьы еилкаатәуп, адиагнозқәа ықәыргылатәуп.

Иахьа алитература сахцәажәоит хәа иалагаз, хазтагылоу аамта атәала далагароуп. Насгы, иаалыркьаны атыцантәи атагылазаашьа мацарағьы узаангылазом, зегьынцъара икоу авахьзан.

Убас зегьы еизааигәанатәит иахьатәи адунеи ағы икоу атагылазаашьа.

Егырт зегьы хәркәацып, абарт 10-15 шықәса рыла адунеи даара иубартә аеацсахит. Ауаоы аамта шашаны иахьыкаитцаз – минутла, саатла, мышла, мызла, шықәсыла, шәышықәсала, зқышықәсала – ацакы шамоу, амч шамоу уажәшьта зегьы агәра ргеит. Абас еицш аихышшара аамта ацаки ахырхартәи анаҗеит, еизнакит ауаоытәыюса иенергия, уи аусура. Аамта иаанахәеит алагамта, аизхамта, акацәара, ахьцырта, албаамта, анцәамта, еиҗаҗыц алагамта. Абас инцәеит ашәышықәсақәа, азқышықәсақәа, ирылагеит ағыцқәа.

Иахьатәи аамтагы паса излаадыруз аказшьақәа ацсахит. Уеизгы-уеизгы, рацәак цуам ирхәозишьтәи «акоммунизм анаурқәа гәагәо Европа иқәуп» хәа. Уажәы, цасатәи Асовет Еидгыла иахьацанакуаз зегьынцъара дырәегь иныгәнысуа иаақәлахт акапитализм анаурқәа. Иацы адунеи абжа аиаша хәа изышьтаз иахьа ихәахәахәит. Иааит афилософияәы анцәахәқәа рҗахамта хәа изышьтоу аамта. Ус,

ахақөйтра шөймоуп, ишөхөогы шөақөйтуп, рхөеит, аха иарбан иашоу иалхтөу, дарбан нцөахөу изым-цаныхөалатөу азы азөггы акгы имхөазеит. Ауаоы, хатала азөггы иакөым, ажөларқөа рхала ирыцшаароуп, иалырхыроуп. Ицөггы инартбаан уахөацшуазар, адунеи аөы еиҳа мчы змоу, адунеи амаа нагзаны иркырц азы, адоктринақөа еиқөдыреөеит, урт азакөанцшра рыртоит, ацивизациеи адемократиеи декорациас икацаны, атөра өыц ашьақөыргылара иашьтоуп.

Асеицш икоу амчылара атерроризм ахылымөиар зыкалазом. Аөакала зымч мхо уи алырхуеит. Нас егырт, атерроризм ахатагы, уи амцан икөгалазамгы уахь иалапхьазаны, рполитика аламоапыргоит.

Абасеицш икоу атагылазаашьақөа раан, ауаоы өыц еитеиликаауеит ионы, имцахара, ицсадгыл, иуаажөлар, урт иргөыргьаз, иргөакыз риаша шака иацсоу. Шака иацсоу урт рымч ныкөызго агөагь. Уи ахьцхырцкаөа ишырхьцхырцоу. Убри змырзыз ажөларқөа, адунеи аөы зөггы зцазкуа атагылазаашьа хьанцзакаөа раангы, рыжөаа цкьаны, икьалан, рхы ахьдырхара рзымдыруа инхазом. Инартбааны иугозар, убри агөагь иагроу ауаоы акультура хөа дзышьтоу ауп. Убас инартбааны уазхөыцыр, амилат культаура, алитераурагы убра иналацаны, амац зуа, ауаатөыөса зөггы ркультура, рдоуха амац азызуа дыруазөкуп.

Убарт ахьцхырцкаөа роуп ажөлар цшырт ахадас ирымоу: уантөи зөггы еиҳа еигьны ирбартоуп – изхысхьоуггы, изтагылоуггы, ирдеицшуггы. Убри акынтө, аитакра гөгөақөа раан, убарт ахьцхырцкаөа ирыдкылан, урт рымчала еилыцшааны ирыцкьаны икацатөуп, ацхьака амоа икөгылартө, аөиаразы ихөартөу зөггы. Хлитераураөгы иахьа зөггы убас иөыцны ахөшьара рытатөуп, аөеи азөи еилыхтөуп, ишьтыхтөу шьтыхтөуп, иныжтөу ныжтөуп.

Ишдыру еицш, хлитераура иаразнак Асовет мчра ахьзеит, асахьаркыратө цышөа өөаргөгөаанза, аидеология аидара хьанц ацарцеит. Аханатөггы асахьаркыра-өстетикатө позицияқөа рыла иахөтоу ахөшьарақөа амоуцыт. Уи кауцартө икалеижьтеи мацгы мцыт, аха иахьа уажөраанзагы ус инханы икоуп. Ус иацахуп иахьа алитераура дырцараөы, алитературатө рцагашөкөкөа рыкацараөы, иара алитературатцаара, акөыдрцара иакөыхны, апрофессионал моахьы аиагаразы, алитераура ахата аөиара амоа иаша ақөцаразы.

Рыцхарас икалаз, уи аганахьала макьана катца ыкам, икаццандаз хөа ихатцхатцө иашьтоуггы уаөы дызбом. Ицөггы ихьааугаша, иара акацара зылшоггы ускак иуцыхьашөом. Урт азцаарақөа знапы иану аинститут ыкоуп, абызшөеи, алитературеи, атоурыхи ринститут хөа ауп ахы шакыз. Иара уажөыгь, ахьз иацаөырбашөа ирыцсахзаргы, убарт зызбахө хөоу роуп итырцаауа. Хлитераура ашьатакөы Д. И. Гөлиа ихьз ахуп макьана. Аха, рыцхарас икалаз, алитераура ццаара иазыкацоу, уи мацара иаөу аинститут аөы имацьюөеит. Реицхараөык занаатла, царала ифольклортцааөцөоуп. Уатөи русқөа цытк ианхьдахалак, алитераура ала «ргөы дырхаауеит». Аиашатөкьа ухөозар, урт, хөарада, рзанаат хадаөы зда хөамам роуп, аха алитературатцаарагы хыла азыкацара ацахуп. Уа урт ибзианы ирылшоит ашөкөыөөра. Ашөкөыөөцөа Реидгыла атоурых аөра, ашөкөыөөцөа рбиографияқөа рыөра, аха асахьаркыратө өымта профессионаллацөкьа аилыргара, ахцөажөара иахьынзазыкацоу атөы ахөара уадаөуп.

Аиашаз, ацө змамыз ирбагь цөагөара игон хөа, алитературатцаара еицш икоу ацарахкы ду ус иазымныкөароуп. Уа зны-зынла, ашөкөыөөцөа риубилеиқөа раан инацхьан, конференцияқөак моапыргалон. Иаазкөылаз урткөагы иркөацит. Иара аинститут

иацанакуа руазэы ииубилеитэ шэықэсхыцтрак аныкалалак, таацэашэала иааизибаган, игэшэым-шэақэак рхэоит. Ажэакала, рхаматцурахыи ииасызшэа икалеит.

Алитература, ажэа аказара ацзаара, алитературатэ критика шэкэыооууп, убрыгы ацсабаратэ баохатэра атахуп. Уи змоу, мчыла днуылазаргы, думпыцкыан, алитературазы, аоымтазы игэаанагара имоыр, имхэар калазом. Ажэеинраала бзиа, ажэабжы бзиа анцэыртц, илымхацэ икэыжыны дзыюза дтэазом, дахцэажэароуп. Ажэеинраала бзиа, ажэабжы бзиа шықэсыктэи алитературатэ фиаара акэым, акыршықэсатэи алитературатэ жанрқэа рырфеиара иаказшырбаган инхар алшоит.

Зегы хыаас ихамоуп, алитература иацагылаша, аооцэа қыпшқэа рааира зны-зынла иахыеипхыбо, еихаракгы абри 10-15 шықэса рыюныцка. Шыоуышыоуы, еигэыргыауоу, ргэы иалоу узымдыруа, макыана зыцсы тоу, згэашыамх кацсаны икам хлитература ақэцэуара реазыркхыеит. Ииашоуп, зегы ахала атыцафэ инеиуеит хэа, хэи-хнапи еикэцаны хазтэом, аха алитературақэа зегы, еиха игыацоугы рфы ус еипш аамтақэа калалон. Алитературақэа ртоурых уахэацшуа уфааухар, абжышшарақэа рацэоуп, алитература, адгыл ицалаз азиас еипш, аэанацэахуа. Нас дырдегых аеахэа аеацыара ианыцтыуа.

Иахыа хара хэы икало, хажэлар рыюныцка имоапысуа зегы, ариабжыаразтэи хтагылазаашыа иахыоит. Иахыа еипш хажэлар рыцстазаарафэы ацэгэеи абзиен ахыеивцоу убартан, иахыа еипш урт еизааигэан хара иану ххаан ихамбацт. Икалап, ажэла фыц аднакыларц ажэлар рыцстазаара ифыцны аэархиазар. Аэанархиалак абаохатэрақэа иара иацшаарц. Аскак иубартан икоу ацэгэеи абзиен рзыказаашыагы зхала

изызбаша, уи иатаху асахыаркырагы, ажэагы зымч ақэхаша.

Алитературацзаара, еихаракгы акритика, хэарада, баохатэран уаоы илазароуп, аха урт, егыаумхэан, анаукагы иатэуп. Убри акынтэ, урт ралцшаарей разыкацарей еиха ауаоы инапафэы икоуп.

Иахыа адуней афэы иара алитература атагылазаашыагы даара аеацсахит. Алитература мацарагы акэым, аказара хкқэа зегы реырыцсахит. Егыу алагы хэа узхэом, еицэоу ала хэагы макыана ахэара уадаоуп. Уи, рацхыа иргыланы, адуней афэы ауаатэыоа рыцстазаарафэы имоапысуа аитакрақэа ирыхыоит. Аха иара алитература, аказара, иааидкыланы адоухатэ культура, иканацахыоу асуверенитет, аоныцкэтеи ахатэи сахыаркыратэ система, уи асахыаркыратэ арсенал ухэа ртагылазаашыагы, хэарада, акыр ацанакуеит урт аеыцсахрақэа рфы.

Аказара иашей иара акэша-мыкэша икоу, аказарафэынза имназо, аха еснагы уи иамазкуей ртэы-рымаа фыц еилдыргозар калоит. Ус акэу, егыыс акэу, уажэакара, убри аказара иаша еснагы иамазкуа «амассатэ культура» хэа изышытоу зегы ирхыцэаны икамлацт. Амассатэ анакэха, зегы еиха еилыркаауа, ирзымариоу хэа мацарагы акэзам, еиха зытныцуа, еиха икассатэу хэа ауп иаанаго. Уи иалахэаахэтуеит аполитикцэа, апарархаоцэа, агычцэа, аферистцэа – зыламыс иалахэаахэтуа зегы.

Алитература, аказара, акультура иаша иныкэырго айдеиақэа – ауаора, аазара бзиа, аетика, аестетика харакы – зегы уртқэа ирцэахуеит, абгыжэ еипш ирықэхан. Зегь реиха ишэартоу, уи адуней амаа зку хэа изышытоу, ахэынцкарра гэылшыапкэа рполитика, ринформациатэ еибашыра иаларцоит, иаладырхэуеит. Уи иалам иарбану: афатэы-жэтэқэа рстандарт, мақдональдкэа реипш икоу, асексуалтэ революция хэа

ирфытцакзо, иаидкыланы аглобализация хәа зыхьзыртцаз.

Ари зеггы ауаатәыюса рхы златыркъаша, ажәларкәа злеиларзюаша, рнапафы раагара зладырмариаша, имашьцаханы, аус рызто инапы ианыцшыло, аха аеа хәыцрак рмоуа рыкацара иазкуп. Избылуа, еикәычыц изго алашарахь еихо ахычпапыр шузнымкыло еипш, ауаатәыюсагы ацхакәа иафызоу акультурахь иаахәны икоуп уажәазы.

Ахәарта узтода акәымзар, ари – терроризмуп, иреицәоу уи ахкы баацсқәа иреиуоуп. Зхы, зыжәлар, зхатара, зкультура, зчыдарақәа, зхақәитра уртқәа ирцәызыхьчарц зтаххаз, аха уи ацәкәырца еикәатцәа зымч акәымхо, хырцабыргышыа змазам атерроризм ахь иархоит. Уи амал иаршыз адунеи атәгы-амаагы знапафы иаазгарц зтаху еыцгас икарцарц имоапырго атерроризм акынза икам, аха атерроризм амораль амазам, аобагы шәарта духеит ауаатәыюса рзы. Ицеггы ицаулоуп акризис апостсоветтә литературақәа зеггы рфы. Иара зегь реиха илитературатәыз Урыстәылагы. Аидгыла анеилыфры, иеиднакылоз алитературақәагы, аоымтақәагы кыдырфны, Гаршин идагы еипш, досу рызмахқәа иртапсеит. Иаразнакгы урт рыбжьара иказ аизыказаашьақәагы аагылт.

Цаса, ишдыру еипш, иара Аидгыла аоныцкагы, уи антыцгы цхаражәхәара хызуаз аурыс бызшәа акәын. Асахьаркыратә литература аурысшәахь аитагара ахәынтқарра ахылапшуан, иацхраауан. Уи идеологиатә зцааран. Уажәы уи аоыза зцаара ыказам. Зеггы изыюа иусуп. Дара аитагаоцәагы рыцшаара мариам, рцабаацса злоушәо умаззаргы. Аиаша ухәозар, асовет милат республикақәа рлитература еитазгоз реихараолак иаармарианы акрырхара иашьтаз ракәын. Цқа иагыатәарбомызт, иныкәырфрны акәын ишеи-

таргозгы. Убас рхы ахныкәыргоз атагылазаашьагы рыцхраауан. Зеггы ирыюа еитаргар ртахын, баагы-цсгы шырхәо еипш. Убри акынтә, аитагахь инаргоз рахь ирацәан алитература иузахымгхьазалоз. Еитазгоит хәа иалагаз цъара акахы икылигар акәын, иатәеимбеит хәагы гәыбган узитоызт.

Уажәы, иахынзаадыруа, ахәаанырцәтәи алитература дуқәа рахьтәгы аурысшәахь аитагара даара иагхеит. Уи ахәшәара мариамзар акәхап. Цаса иказ аитагаратә школ дуқәа, еитаргозгы аоригинал иацлабуа, инахыхәхәома ухәо ишеитаргозгы.

Абартқәа зеггы азгәато уфынауар, хлитература, ганкахьала, адәылтра иакәитымкәа аоны идыртәаз иеипшхеит иахьа («домашний арест» хәа изышьтоу зкәырцаз). Ааганкахьала, цәгы умбакәа бзиа уздырам хәа, абри еипш атагылазаашьа хала ахыхнаткәазгы ыкоуп. Иара хыхь зызбахә халацәажәоз аитагара усгы уахьадымгылашаз рацәан. Уи аидгыла зеггы афы кампаниак иеипшны акәын ишымоапысуаз. Нас аитагара еиха изтаху хәа ирыпхьазозгы ыкан. Иаххәап, амилаттә цстазаара, жәлары рчыдарақәа, рқабз ухәа узырцъар, ацәы иузахатцар, сахьаркырала ицсьезаргы, уахь еикәыршшаны икарцон. Амилат шәкәыооцәагы реихараоык аитагарафы еиха «ицоз» иашьталон, аитага асоциалтә заказ иатахыз реаныршәон, иатахызар ажәлар ирхыччон, цәгеи-бзиен иилымхзакәан рқабзқәа ацәы иахарцон. Убрахь зыбла кыдхало анырацәахалак, арахь хлитература афиара иатахыз агрыжьуан, хапхьао иитахыз бжьахон, хлитература гәыкцәа изахамкәа дканацон. Иаидкыланы, алитература есышықәса анапы агхон, уи еикәылон, изкәитыз асуверенитетгы аркәадон, иарчмазаоуан.

Уажәы, аеа уадаофақәак ацлазаргы, ганкахьала ххи хәреи хәизынхеит, ааганкахьала, цаса транзитла адунеи ахь хашкылсуаз акәымкәа, адунеи хәреи

ҳаиёагылт. Уи хыла ҳара акгы ҳаднаҷазом, иаҷсоу акрыҳықаҷар иаднакылоит ауп. Убри аќынтә, аеазәы исакаса аеанҷарақәа зынза иахҳарштны, хҳала хусқәа рызбашья ҳҷароуп, иахҷароуп адунеи аёцаашьягы.

Уажәыцәкья, зегь раҗья иргылан, ҳлитературатә нхашәа цқья хнахәаҗш-аахәаҗшқәароуп. Ииашоуп, иара абрагы адунеизегьтәи алитературатә контекст ҳалцны ҳазцазом. Ҷаса-ҷаса аперерефериятә лите- ратурақәа рзы ирхәақәоз рахь акыр уажәы мчы рымазам. Иахҳәап, шәара шәышша маҷара ауп ишәыцаҗәоу, «шәызцьяу» («варитесь в собственном соку») ҳәа излацәажәоз. Раҗья иргылан уара «ушша» уцазароуп. Ус анакәымха, аеазәы итәы иагыухәом, иагыуҗаххом. Ииашоуп, ушша маҷара ада акгы уалабзазамзар, уи хара уазымгар алшоит. Аха иахья зхатәы шша ада аеакы злам дабакоу: аҷара иахдо, зегьы ҳазлахәу адунеизегьтәи акультура, иахья зегьы ирзеиҗшхахьюу адыррақәа, – иахьатәи ацивилизация иаанагаз зегьы рёы шаќа «шша» еилоузеи. Уи ҳаман ҳажәларқәа рыцҗазаара ҳалалахьеит, ҳалацәахьеит, иҳалацәахьеит.

Уи убасќак ирацәахеит, здоца рацәацәахаз ахәшә еиҗш иахҗырхагамхарц, шаќа хҗахугьы, амыцхә аанкылашья атәгы ҳҷароуп.

Убри ахала ахы арегуляция азнауртә иќазарц азы, ҳара ххыцхырҗақәа, ҳдац-хҗашә ҳарҗәғәалароуп, акы иазымшәахауа, еснагь аенергия қарцалартә, арёиара аус, аќазараз иаҗаху аматериал рымымцәартә, ашәақь еикәшәа еиҗш, унацхар иҗќартә.

Ҳара хҗагылазаашья зҗагылазаашьюу ажәларқәа иахьатәи литературак иацамхо, алитература аќаҷара иаҗаху зегьы рымоуп, рхы ирзархәар. Уи аёы, хәарада, ахәынҗқарра ацхыраара аҗахуп. Ажәакала, ҳара хёы адоухатә культура аус – хәынҗқарра усуп. Аха

ахәынҗқарра арёиара ус аеаланамгалароуп, арёиаратә хақәитра иакыымсроуп, анормақәа аднамгалароуп.

Ари ахәынҗқарраёы адемократия иаша арыҗәғәаразы иҗышәага бзиахар алшоит.

Ас еиҗш абҗа зауз алитература аҗақхықәрагы еиҳахоит. Ускан уи иалнаршароуп, еснагь игылан ахы шьднарбо еиҗш акәымкәа, иара ахыёкоу харантәи игәартартә аќалара. Ускан ахәаа инахганы идыр- батәугьы, иандырбатәугьы рхала рхы удырбоит. Иара ахыёкоу ианы ирбаргы рҗаххоит.

Ус акәымкәа, иара ахаҗа ашьапахы имырҗәғәакәа, изтәу ажәлар рыхәҗҗа иеиҗш бзиа ирбо, рыцҗазаара иабжан иќалаанза, ирыюны цъара иганы, ххы алад- ҳарбоит ҳәа маҷара иќацоугьы, иеиҗагоугьы, иҗыжыугьы – нарха дукгы роуам, хәарҗа дукгы.

Насгы, еснагь, ҳаргы, ҳажәларгы, урҗ ирха- гылоугьы ианакәызаалак ирхадмырштлароуп аоыра, алитература, ажәлар рбызшәагы даргы җсыс ирхәқәоу ишрейоу. Ҳара ҳаиҗш еснагь аиҗшьырҗа иқәгыланы ицо ажәлар, ҳаоныцќа абас еиҗш икоу аќатегорияқәа рыла ҳанхозар ауп, ҳаицәажәозароуп иахьягы, уацәгы, уинахысгы. Ианаахҳаҳаршт иаразнак ҳажәлар аќазарей аќамзаарей ирыбжья- дыргылоит. Уажәтәи аамҗазы, алитературатә бызшәа змам, уи қазымцаз абызшәа, иара ус иалацәажәо нхазаргы, баша аҗсы ықәхан икоуп.

Азежәтәи ашәышықәсазы аоыра қамлар, али- тература алымцыр, иахья ажәлар ҳәа хзырхәо иќалазомызт. Аха, рыцҗарас иќалаз, абызшәа – асахьарқыратә литература нахысгы иахьынзахәҗаз иахзынаскьамгеит. Уинахыстәи абызшәа афункциақәа рахь инармышьҗит. Ииашоуп, җыҗ ахархәарақәа ахьямоу ыкоуп – ашкол аёы, акыҗхь аёы, ателе- хәаҗшраёы, аха убрагы иахьналагаз изахымсзакәа ианынха, асахьазы иаларгалазшәа иќалеит. Еиҳа

еигъны абызшәа шытырхзар калап адинхатарафь. Урт еихдырцсоит аурсшәеи иареи. Ажәлар Анцәа иахь идырхо ражәа, ран лымгәартә итыргаз рбызшәала ианырымхәа, – игәнахароуп.

Ацшәа макъаназ зышәхымс ахыцра удафхаз ахәынтқарра ауп. Уи ацсуа бызшәа афонд канатцеит, уа ихәартоу акыр трыжьхьейт, аха апрактикаф икацоу мацуп. Усшәа икалеит, ашкол афь шәахысла, иара ауниверситет афгы, афонд ашәкәкәә тнажьлааит, ашәкәыюоцәагы акы рюлааит, аха шәара-шәара шәеибаба ахәошәа.

Ус ргәы ишаанагогы, емырха-еырдагәа канцо рацәаохейт аинтеллигенция хәа хзышьтоу рахьгы.

Ацсуаа роыра, рлитература, рмилац культура, ртоурых атцаара напы азыркыз, Д. И. Гәлиа ду зацхьа дгылаз рацхьатәи ацсуа милацтә интеллигенция рхаангы икан имацымкәа егырт, атцара бзианы измаз ацсуаагы. Аха урт рыжәлар ркультура иашьтамызт амилацтә интеллигенциягы ирыцанакуамызт, даргы ус рхы рыцхьазомызт, ирцхьазаргы ртахымызт. Урт иреипцкәоу рышьтра мыззейт, иахьагы икоуп. Рыцхарас икалаз, зны-зынла урт иреипшу хыкәкыс ишьтырхуа, еыхьшыртас икарцо, рфь ахьыхәуа ала, хмилацтә культуразы ахәбатәи аколонна хәа изышьтаз иахьзааигәоу рацәоуп.

Чачаа 800 шыкәса инарыкәгәыгуа Ацсны ахра руан. Урт, хәара атахума, атцара змоу, акреилызцоу рацәаоны ирылиааит, абызшәақәагы мацымкәа издыруз, аха убри ахра иныкәыргоз атәы мацараз, ашыкәсынцә акәым, иара ус амшынцагы рытнымхейт (иашоуп, атыхәтәантәи ах ица Г. Чачба, қыртшәала ииоуаз ажәеинраалақәа данаархашәалоз, Ацсны атәгы зцазкуаз статиакәак ицит, аха уртгы еихарак иара ихатә иахра иахьапырхагахаз атәы ауп. Урт рахьтә еиха

ипатриотыз асахьагыхы ду А. Чачбагы, имоуп ацсуаа ртәы бзианы изхәо цәахәақәак).

Иахьа абриакара еиларгахьоу хтоурых акынтә, Чачаа рхаантәи ахра зынза ицамкәа инхаз хтоурых ахәта акәхейт.

Убаскан хөыреи, хашколи, хлитературеи ашьапы зкыз, атцаралашара, акультура фьц мацарагы ракәымкәа, ацсуа милац хақәитратә қәцара аетап фьцгы ахы ркит.

Ашьтахь, Асовет мчра ахаан, акультура, алитера турагы налацаны, ахәынтқарратә политика иалартцеит, аидеология иацанакит. Убри акынтә, цәгьам-бзиам, дара реидара ишацарцалозгы, ишыкалалак, ашәкәыюоцәа Реидгылагы ыказар акәын, аус аулар акәын, ашәкәыюоцәагы ыказар, аус рулар акәын.

Уажәы хә хнапы ауп изынзоу. Икахажьзозаргы уаха азәы дазхьацшуа иказам. (Асовет мчы анеилаха ашьтахь хара хайхабырагы, ргәы анцәхцәаза гәымхә цәымха уаанза ашәкәыюоцәа Реидгылафәи ажурналкәа рфәи иказ штатқәак нрыжьит. Ицоз ашыкәсаз ауп ашәкәтыжьырта еипш икоу акультуратә центр дырхынхәшәа ианыкарца).

Уаанза, алитература цыраагзас мацара иахьыр тахыз акынтә, иагхаз, еихарак асахьаркыратә хата бзиара акны, еикәыло иауан. Уртгы уажәы иах зацлеит. Макъана, аиаша ухәар ами, иара хтагылазаашьа еилкааны ихамоу ихамаму ахәара удаоуп, иацтәи аинерция хәахзацәымгазацт иахьагы.

Ажәакала, аамта иаарласзаны атцакы фьцза канатцеит, ицәырнагеит, иатахуп иоымтахарц, иакәнагоу аформа шытнахырц.

Убас, ашәкәыюоы, аамта изнархиаз ацакгы, иахьа уажәраанза инеихахауа иааргоз аформа хыкқәагы неиццаны, инеифыбааны еснагь афәиара, аизхара иафәу

ағың анизаламгала, аинерция даназымиааи, ииоуагы ипсны ииз еипшхоит.

Хәарада, егъа хтагылазаашья чыдазаргы, иахья адунеи литературағы имоапысуа айткрақәа рконтекст хатанакуеит харгы.

Ус егъа иказаргы, иахья, абри аипш акоммуникация шыкоугы, иахьеи-уахеи аинтернет амехак шартбаауагы, зегынцъара алитературақәа реибадырра псыехеит. Урыстәыла аалхны, қасатәи асоветтә республикақәа рығтәи алитературақәа ртагылазаашьяк хаздырзом. Икалап, абас алитература ахәыжә анакьо, аеыпсахра дукәа ианыртагыло, ус иахәтазар. Нас, ахырхартә хадақәа реанеибырталак, аамта иакәшәо аоымтақәа анықалалак, аеакала акәзаргы, аибадыррақәа дырөгьых рызхауа иалагозар акәхап.

Уеизгы, уажәнатә атенденцияқәа злакоу ала, алитература ғыттәла аеиылыргара амоа иқәуп ухәартә икоуп. Хәпхәақа, қасеипш, аклассика, адунеитә литература антология массатә тиражла итыжыны ауаа рылажьра акырза инкылахар қалоит. Цқәа реиладыргар ахәтазар – анакәоу ахықәуи, асыпса ахытажыуи, нас ақстақәеи. Анакәоу акынза адеира зтаху, иашытацәкьоу ирзынхар, асыпсагы – убас. Ус илбааган ирылаужьыр, изытуеит, ихәынцәахоит. Анакәоу шнакәоуу инхароуп цақа ақстақәа, ақшақәақәа рахыгы иара шақа атаху ауп изытны, зиасқәан иланашытуа. Уи еснагь иазымхо, иазхьяуа шыкоу инхароуп. Амассақәа рәажәкра уи иазеиқәыртәом. Уртә еиқа имарианы ирыпшаауеит «изыртәыша», еснагь инамыцхәынгы.

Ажәакала, ақстазаарағ икалаз аеыпсахра дукәа алитературагы, иара злыцуа аматериалгы иышхыцәан иатәлеит. Аакыскья ас еипш мьехак дула айткрақәа рахь зегы рхы дырхо икамлац. Уртә аглобалтә қазшықәацәкья рымоуп. Адунеи ахынзаназаазо уи аматериал «химиатә еилазаашья» акыр

реезааигәартәит. Шамахазақ акәымзар, инцәеит аекзотика. Инымцәазо арәиара, ақазара аматериал ақстазаареи ақсреи реипшыртәғи икоуп.

Иаххәап, уажәшыта изықалом Купер, Лонгфелло реипш икоу авторцәа. Уимоу, аекзотика ақәақәа хараза ирхыцуаз, Европеи Азиеи хәа акәымкәа, Амрагылареи Амраташәареи хәа иртбаазан адунеи еидызкылоз Киплинг иматериалгы нцәеит. Амрагылара, Алада, Африка, Австралия даара зеызыпсахыз аекзотика цәаоа змоу ыказаргы, уи уажәшыта адокументалтә оымтақәа ирматериалуп.

Ицегы ааскья Асовет Еидгыла амилаттә провинцияқәа рматериал шыатас измаз алитература чыда цәыртит, Европа, Америка заа изхысхяз, сахьаркыралә ишықаракызгы, аекзотика зынза ацәцашья змамыз арагы икалеит. Уи апыртон урысшәала иоуаз асовет жәларқәа рхатарнакцәа.

Ахәынцқарра ағиара инагзаны иаладмырхәуаз, ус уал лхыртас мацара ирыпхязоз апровинцияқәа, амилаттә республикақәа, еиқаракгы автономияқәа, рчыдарақәа, рмилаттә гәағь аиқәырхаразы оныцқала еиғызкаауаз, рхатәы регуляция иацхраауаз, шәкәы ианымыз нацънатәтәи рқабзқәа, рыпқаррақәа цәырыргон. Убри, ганкахьала, иажәыз, икажәтәыз ақабзқәа ртәы азбара ишаоногызгы, рмилаттә цстазаара ирласны арәиара иахьапырхагаз шыказгы, аеаганкахьала, ажәлар жәларны иқазцо акыр алеикәдырхон.

Абри аипш атагылазаашья иканатон акраамта зеймпсахкәа зееиқәзырхоз ақстазаара-плазма. Ахәсақәа цәгьак-бзиак ахь инарханы шыапыла ацара анрықәшәоз ишытырхуаз аныкәагақәа реипш, убри цъарацага иачыдаз аонытә цстазаара фольклортә цстазаарак еипшхон, зхатәы темақәа, хәсахьяқәа, сиужетқәа еидызкылоз. Иаци, жәаци икалаз хәычы-

хэычла иацлон, ацсахрақәа аларгалон, аеакала реееыркауан. Урт ырыциуан рхатәы жәабжьқәа, алафқәа, амиф хэычқәа.

Ара иазгәатәууп, ацсуа литература ахыцхырқәа рацхьа ишгылоу афольклор. Афольклор-цәа, шейбгаз, рацәак даламкыскәа алитература иалеигалон иара Д.И. Гәлиагы. Ицегы даеакала дазнеит И. Коғониа. Аха уажәы ара зызбахә ыкоу афольклорцәкы акәым. Уи ацстазаара, акыр зәанкыланы икоу, инагзаны еилымцыц апатриархалтә цстазаара иацәама-жыым-ааны ианаго ауп. Убас икоу ацстазааратә материал иалхны ажәабжь кыәқәа иоит Д. И. Гәлиа. Ашьтахь «Аламыс» зыхьзу ановеллақәа рылихит М. Лакрба. Ииашацәкыаны, ырылырхит, ацстазаара иалрыкәшәеит аконцентратқәа, уаха иаламлакәа.

Урт рышьтахь, Фазиль Искандер ицегыгы зееил-зыргахьаз ацстазаара ахатацәкы иналакны, уи аипш иказ аматериал иалихит хәамтазтәи аепос ззухәаша аоымта чыдақәа, алитература чыда. Уи зтәы иоуа аамта ицегь арахь иааскыагоуп, еихарак данхәычыз, дызлаазаз ауп. Ианиоыцәкыоз, хәарада, зтәы иоуаз ацстазаара даара аеацсахьан, «аплазма» ахимиае еилазаара акыр аеицанакхьан, араакциягы арлас-хьан. Уи апатриархалтә романтика, ауаоы ихәычра, ныхәацас ианигәалашәо аипш (ахәычра хьантазаргы агәалашәара лашоуп), жәлары ргәалашәарафы инханы икан.

Аха иахьацәкы ашәкәыооы урт злихыз аматериал зегы нцәахьейт. Иара «иагызхатацәкыейт». Уажәшьта «Ажыакәеи амацхәырцәеи» хәа ииоыз еипшу притчак ахь диамсуазар, иепос акгы ахамшәалазейт.

Ажәакала, ус еипш икоу, уеизгы аекзотика цытк иацанакуа, афхәара рыман, рыфхәара цейт. Ус иуз-хәозар, ацстазаара аилазаара адунеи афы ауни-фикация фыц иацанакит, амилаттә цстазааратә

«плазмақәагы», цасатәи аформақәа рзынханы ишыкоугы, реилазаара аеацсахит.

Кавказтәи ацстазаара аарцшразы иахьа, дырөггыых фхәара змазам хыхь ихыз «аплазма» далцшны, цаказа ацсреи абзареи рышьхәа ахьейвцоу акынтә иалагаз «Хәцы Мурац» автор дузза ифы хәанагеит. Уи аматериал иахьа иара ахала хыхь иоейт. Лев Толстои ускан иаразнак ацанза ибейт, иагыейликааит ари аматериал Шекспир ишыокра ду акынза икоу акы шакөыз.

Абартқәа зегы роуп ацакы фыцза хәа изышьтоугы.

Апостсоветтә литературақәа рахьтә иахьатәи зтагылазашьа цытк аадыруа аурыс литература ауп. Хәарада, аурыс литература иауз ахақейтра ипнашәейт. Уи иаразнак иарласит абжьаратәи алитература иацанакуаз, урт хыла-гәыла иасит уи ахақейтра азыжь, иаразнак идьрхәашьит. Ари рыцшаарақәа аруадаоит, аха инапыршьшьуа азыхәашь иалоуп, иахтау хам-цыхьашәозар хәа. Макыана аурыс литература дузза иашьашәалоу акгы рызтымгац.

Хәара атахым, иацсоу акы тырымгазакәа изыкалом, аха аказара, ажәа аказарагы убри иналацаны, ас еипш аеицакра дуқәа раан аамта ртахуп.

Хәра хлитература азыжь ацәкәырца хызцартә икоу рацәаоым, иахьа уажәраанза иаазгоз аинерциа иазымиааиц. Хәра хлитература еипш шәкы згу, шәкы ирку алитература ацәа иалашәо азхарц, иирц азы даара ацхыраара атахуп. Ахәынцқарра ацхыраарагы. Уи ахәынцқарра ауалцшьақәа иреиуоуп.

Абас еипш икоу аеицакра дуқәа раамтақәа рзы акультуреи, аказареи рахасабтәкәеи ауаажәларреи ахәынцқарреи рәапхьа икәгылоу ахасабтәкәеи акыр еизааигәанатәуейт. Аеакалагы изыкалом, избанзар, алитература, иарбан казаразаалак ауаоытәыоуса ипцстазаара ауп цсыс иахоу. Зеызыцсахыз аамта,

апстазаара ацакы ғыц архиеит ахэынтқаррақәа рзгы, акыр зхыцуа, итышэынтэалахыоу рызгы, изырғыцуа, аханатэ иалого рызгы. Иара абрагы иалкаау атагылазаашья рymoуп қаса Асовет еидгыла иаца-науаз ажәларқәа. Асовет республикақәа, еихарак Аидгылатэ республикақәа, ехэоит жэйтэнатэ аахыс ахэынтқарра хаман хәа. Урт рахьтэ икацәкьан ахэынтқаррақәа змаз. Аха иара ажэйтэ хәа изеу аангы, Урыстэыла анаос, игәғәаны зшыапы икәгыланы акыраамта измаз, рыкәша-мыкәша иказ ажәларқәа рзы цак дук, нырра дук змаз хәа азэгы атоурых даздырам. Ахэынтқарра шығәғәаз зырцабыргуа иртынхаз акультура ауп. Урт ғыц ихшәаз ахэынтқаррақәа рахьтэ ус акык-обак зкультура иалшозгы, дара рхатаракәа ергьхәа иабон, инархыхәхәаны аеацара хархәарак аиуртэ аицш акгы иалакамызт. Октиабртэи арево-лиуциа аламталазы, Урыстэыла ада егырт зегы хэынтқарра рымазамызт, ус аимпериа иахәтан, игуберниакәан, иуездқәан.

Уеизгы, акажырта рибамто икарыжыыз (убригь даарак узеилахаша ак шакэымызгы), Асовет еидгыла акэын ахэынтқарра рызтаз. (Урт ахэынтқаррацәкьа рыман, аха асахьазы, ахэынтқарра агага мацара змаз автономиақәа ракэын.) Уахь иалцны иахьцазгы, макьаназ ахэынтқарра ашыапы гәғәаны иркыцәкьейт хәа азэгы изухәартэ икам. Абыржэы излакоугы, адунеи ағы еиндатло амч дуқәа иахьрыбжыакәашо, уи азы ирымтадыршәшәо алоуп.

Абасала, урт апостсоветтэ республикақәа реихарак рыпсы такны изку, еитағәғәахарц зтахымкәа Урыстэыла амәкәа зыркәо ирырто ауп.

Нас, аскак реыргәацны, ахақәитреи адемократиеи ххы рықәахдоит хәа, асоветтэ империа иалцны изцоиз, еицеоу атәра итагылозтгы?! Ари, хәарада, даарак иацсоу цстазаарам.

Хара хтагылазаашья ицегыгы ихьантоуп. Иара Асовет еидгыла анеибгазгы, егырт автономтэ республикақәа шзиндақәазгы, хара хреспублика атагылазаашья зегы реиха еицеан. Егырт зегы харкәацып, Сталини Бериеи ркульт иарлашәыз асовет жәларқәа, дара аурысқәагы налацаны, рыоныцка иарфеиеит убаскаоык амцақяқяоцәа, урт иаакэым-цзакәа иркьоз рцыхәақәа ирхылцуаз ацша баохааны Ацсны амаха-шыаха арфон.

Асовет хэынтқарра аныбга, убас иалкаан ашәарта баапсы хтагылейт. Хаоппонентцәа нацннатэ рыекинца изеыз, изышьтаз, уажэы иаразнак ирызбарц иакәыркит. Еиха еилызцо, еиха злоу, еиха ихацоу, ажәларқәа ирылкаау хәа амцақяқяоцәа ирхырхәааз иашацәкьоуп хәа ихацаны икан. Хакәцәкьоуп хәа, азэы датәарымбо, рхы рамхадухан, адунеи зегы дара руал рыкәызшәа рхы моапыргон. Ицьюушьаша, иахья уажәраанзагы, абри 10-12 шыкәса рыоныцка ирыхтысыз ирацәаоны акгы днамыртцазейт.

Дареи хәреи хайбашья ашьтахь, иаахзырухыоу зегы рхағы иааганы, знымзар-зны рхы уаоцас иаадырпшыр, иахьырхароу реы рыкәшахатхар, ххыпшымра иакәшахатхар, дара рызгы еигьзами, ани ацхыз баапсы излахаз иалнамхуазиз. Ахьхәра, аеа жәларык реацхья ахара азхацара, ииашаны, ажәлар арыцкьоит.

Аха уи иагызыпштәым, иагыкәгәыгтәым. Знымзар-зны ус икаларгы, уи агәра гара удаоуп, аха аакыскья акәхом. Убри еицшу акы аакыскья ишыкамло иаразнак хәхшыю азцар, убри инадкыланы хәпланқәагы шытахьыр акэын. Ахы инаркны, хәоныц-катэи хускәа, хәхасабтәкәа ацхья ихаргылар. Ииашоуп, зегы хзеилалейт, зегы еикәшәейт. Аидгыла аилахара, асоциализм аидеалкәа рыкәзаара, ацсреи абзареи хрыбжыазыргылаз айбашья, хәы змазам хиаира,

аибашьра иашьякъаз анхашеа, зынза хаззыкацамыз акапитализм, арынок, иара убасцеъкъа хаззыкацамыз ххатэы хэынтқарра акацара, абриакара аамта ихьыпшны иказ ажелар рхи дарей реизаанхара, урт шөақыңцала иаргаз ахьыпшымра ахьазхарымцац, хага дышхагоу дынханы дахьыкоу...

Асеипш аан иаразнак зегьы зыкамлазеи хэа агэышра газароуп. Аха ихамоу рахь зегьы ирыцку алаххроуп. Уи Ахакейтра ауп. Уи убаскак иазыкедахеит, убаскак шыа акедеоуп. Мыч дууп, аха ибжам атоуған еипшуп. Бзоу Нарт Сасрыкеа ишибжъаз еипш ибжъатөуп. Аха макъана абга хөахзыкеымкыцт. Ус зхахьуа хзеилымкаар, иахьакөзам цъара хтажьны, инаххыңаны ицоит.

Ишдыру еипш, алитература зкеиаауа ауаатэыюса, ажелар рыпстазаара ауп. Ашыа зыкедеоу, аңхзы зыкедеоу, геакрагы згым, аха агөыргъарей агөытрагы змымцеац иахьатэи хмилац цстазаара, уи зхаанхаз, иахтысыз аитакракеа, аеыпсахра дукөа ишрыкөнагоу раарпшра, иаиуа абицаракеа ргөашьямх ашьтыхразы ихөартахартө акацара хасабтө хаданы афеаңхья икегылоуп иахья аңсуа сахьаркыратө литература. Ари атема акраамтазтэи темахоит хлитературазы, аха иахааныз, иалахэыз ирыюуа акрацанакуеит, даргыи еихау атакпхыкөра рыднацоит.

Уи, хөара атахума, даара ихасабтө дууп, абаохатөрагы атахуп, амчгы атахуп, ацхыраарагы. Макъана уи ишахөтоу хзагөыламлацт, аха зынза ишыпхоу икоуп ухөаргы иашам.

Насгы, аказарафьы, ажөа сахьарк казара атема анапакны иаангарц, ицауланьы иагөылапшырц азы аамта атахуп. Ахи-ацыхөей, ариабжъарак итыкцацеъкъа инымхароуп ари атып, иаххөап, иахьяхьымзо апублицистика ахархөара аиуроуп.

Сгөы иаанагоит, аибашьраангы, аха еихарак уи ашьтахьгы аңсуа шөакеюоратө публицистика пытк иахьеит, уажөыгы ицегаамкөа иаиуеит хэа.

Ажөакала, ахьрхартакеа иашаны ишьтыхуп, ажанркеа неихрыпсо абри атема фьыц напы аркуп, имоахкьангы, иахьякөым цъара иарбырны хэа уацешөартөгы икам.

Убас, иара ахөынтқарра акацарафьгы раңхья икегыло ахасабтөкеа, рчыдаракеагы даргыи, али-тературафьы иахзыкегыло иахьрыдукулаша, иахьрейпшуп рацеоуп. Раңхья иргыланьы, уи еипшнатөуеит еиха атакпхыкөра змоу аамта еицахьацанакуа. Хөарада, алитература ахьыпшымрей, ахакеитрей, ахөаакөей рызцаара аеакалаза икоуп. Хөаасцеъкъа аңсуа литература иакөыршоу аңсуа бызшөа ауп. Аха уи ахөаа анхыц-аахыцра, еицаганьы ахөаахгара, ацхаражөхөаразы хыла аөа визак атахзам, ахатабзиара ада. Сара агөра ганы сыкоуп: зда царта амам акынза имилацтөу, зда царта амам акынза баохатөрала иаңцоу иаразнак ауаатэыюса зегьы иртөхоит. Аха икоуп амилац культура ашьаца. Убри анамам ашьапы изыкегылазом. Иара амилац культурагы зыргөгеө, аөакы еипшзам агьамагы азто.

Абри агьама амилац хөынтқаррагы иамазароуп, уи ашьапы убри аганахьалагы иргөгеазароуп. Ахөынтқарратө хөыцшыа убас ианыкала, аформагы ианымпшыр калазом. Убри ауп ахатэы хөынтқарра акацара захьзугьы. Излеибарку «арматура» ихьшөашөаза апротез еипшымкөа, убаокеа рейпш уцеа-ужьы иатэны, ушыа аланы иказароуп. Абриакара аамта ханазыпшы, абриакара анакөахца, абаскаоык рыпстазаара анакөырца, уажөтэи аибашьрафьы итахаз рнаосгы, иахья зшыапы хкыз ахөынтқарра ацыхөала пытк аромантикагы азин хамоуп. Иахтаын, иахтауп уасхьрс аиашей азакөани ныкацаны, напы цкъала

мацара, қырмайт-қырмайтла еиқәцо, атамцқәа аагап хәа. Ацқъара, ацсыцқъара арт ақырмайтқәа рзын иреиғу цемент еиларшьшьхоит, уи аеак аламгалакәа ианыкацаха бгара ақелом.

Аибашьра ашьтахь амчрафь иаиз арахь ирхәоз, ирыуаз, ицәырыргоз рыпланқәа уафь дрықәгәыгыртә иаабон. Егъа милаттә чыдара халаказаргы, адунеи афь апышәа ду икоу наф хнаханы иахзықәцомызт, аиашаз, уи афь амаланыкәа фыц аитакацара халагомызт, хконституциазы еиха ихақәшәаша ахккәа хрылашәар акәын. Хакәша-мыкәша икоу адунеи ах хназгаша амсақәагы, ацхақәагы хзырбашаз.

Сара сгәанала, еиха имоазшәа збон, хтагылазаашья инақәыршәаны, аамталатәи аконституция акацара. Нас иара убратәкәа акраамтатәи акомиссия аццара, хара ихақәшәатәкәо аконституция ашьақәыргыларазы. Иаххәап, даараза ичыдоу, ифыцу, хантыц икоугы хьазырпшыша азакәан шыта аццаразы.

Сгәы иаанагоит, хара уи азы ихамоу апышәа чыда акрыкоуп хәа (зынзагы итцаам акәымзар). Хара акраамтаза ахәынтқарратәкәа змыхны иказ, ажәлар рхы злеикәдырхаз, рхы зларыхьчаз, рыоныцкәтәи ррегулиациатә матәахәкәа иахьатәи ахәынтқарра аргыларафь узықәныкәаша, идырхахьоу, анапы иадыргахьоу аконституциатә цкаррақәа реицш иоамхьза акәымкәа, рыцсы рыланы, ршьа рыланы.

Излаадыруа ала, еиха итышәынтәаланы икоу адемократиатә тәылақәа, ицегьгы ауаора злоу адемократиа, ауаа реизыказаашьякәа зтәылафь икаларц зтаху, иаххәап, Швейцариа ахатарнакәа Ааигәатәи Азиатәылақәа рфь инхоз кавказаа – ацсуаа, ачеркьескәа ухәа рыбзазашьатә цкаррақәа, реизыказашья рцаразы иртаауеит. Нас хара хтәы мап зацәахуазеи?!

Егъа уааора ыказаргы, агәақьхәа ахәынтқарра злахаргылаша амал хамамзаргы, ибзианы, ииашаны, идырны, напы цқъала, зшьапы ркыз ахәынтқарра иаразнак ажәлар ргәыгра арыгәгәоит, еиенакаауеит, досу ихатә еицш ибо, дахзызаауа дкәанацоит.

Анацшөы, есымшатәи аскецтик ихәар калоит, уи ахәара мариоуп, аха азәгы изыкамцацт хәа, апостсоветтә республикакәа фырцшыс иганы. Хара хтагылазаашья ицегьгы еицәоуп: хазхарымцацт, аакыскьа хазхазцаша хәа хзықәгәыгуагы азәгы дыкацәам. Убри акынтә, еихагы хәазышәаны хәфьзароуп уи, ирәахуа афақт хәуртә. Насгы, абарт хчыдарақәа иахья уажәраанза ахәынтқарра хзызыцсахуа, хаикәырханы хәазго, хара хтагылазаашьягы, хменталитетгы еиха ирыкәшәо, аеакы иаламоашьо иказцо, аеацъара иуцыхьамшәо матәахәыла еибытоу хәынтқаррахар, икалон убри мацара урт апроцесскәа арццакыр, хара иахтау ахырхарта рнатар.

Убри аицш, аламыси азакәани уасхырс измоу ахәынтқарра ашьапы кны, уи амоа хакымкәакәа хакәлар, иаразнак зегьы рфьнза иназон, хажәлар ркынзагы, адәныкагы – хазтахугы, хазтахымгы ркынза.

Аха, рыцхарас икалаз, хара зыбзарзы наохьоу, ахәынтқарра еиенаарафь ихәарта дуны икауцаша, нацънатә атрадиция дуқәа змоу хауаажәларратә еиенаашьякәа, хара хфь ускак ахә ршьом. Уанза хқахан хакәоуп. Иара усгы, царадыррала итцааны ицәырызгаша уажәыцәкәагы рацәафьыкоуп хәа сгәы иаанагом. Ус аетика аоазара акынза зцаарақәак шытырхьазаргы, уа инхеит. Уи аетика иара ахәтак ишаиуоу, ахата амехак шеихау макъана ихәам, итцаам, икацам.

Убри акынтә, ахэынтқарра аргыларәфәи иааңшыргоз зегыи иеыцуп, хажәлар еиҳа ишырзыманшәалоу икацоуп хәа абжыи артеит, аха уи ус шакәым аус әфәи иааңшуа иалагеит.

Хәарада, иахыа иҳамоу аконституция ахыцәыругогы, уеизгыи-уеизгыи, уацәыпхашьартә икам. Аха аңста-заарафәи, апрақтикафәи имоаңысуеи иареи иеиды-рымкылар псыхәа амамкәа ианыкала, цқяа икылыр-шәшәааны ианахәаңш, ирбеит ахэынтқарра зегыи зда ихәартам аполитика аиҳагыи, азәи, зегыи рфәи уи иқәшаҳақту пытоыки ирҳахыз аполитика, ицегыи ихтны иуҳәозар, рхаҳәатәи акәын изыднацәылоз.

Ани пытоык хәа хәзәу рыпшаара мариоуп. Ус икоу атып иутеит, уа изхара имоуп, уаҳагыи акгыи итахым, убри атыпи изтази рзы иатаххар хапыцла ухәда пижәоит. Ажәакала, зегыи азәи имчрахь аиагарахь иархеит.

Ус акәзаргыи, аамтала амчра ағырак азәи инапәфәи икамзар ада ианамуа калоит. Иаххәап, аибашьра аан иреихәзоу акомандакацафәи иихәо иахымпәроуп. Убасеипш хәра хәгыи атагылазаашьақәа зегыи рыла, аамтала амчра азәи инапәфәи аказаара атахызар калап хәа азаҳапхьазеит. Еиҳаракгыи уи аибашьраан зыгәра аагахьаз аниакәха.

Ашьтахь излеилкаахаз ала, уи игәра аагеит, аха хәра хәгәра имгеит, азакәан хада ихы иадицәылацәеит. Хәарада, уи аоыза атенденция анырба, апарламент әфәи ирымур, иақәшаҳақтымхар акәын. Аха, рыцҳарас икалаз, ускантәи апарламент, даара хашрықә-гәыгуазгыи, амчреи дарәи еилахәаахәтызшәа икалеит. Апрезидент аимпичмент изура азин ахтнырцеит дара реимырпра дақәитымкәа акацара. Абартқәа зегыи рышьтахь, уажәшьта аатра ицагыланы иахыгәышуа рацәак цакы амам хәа сыкоуп. Ианакәызаалак еигьуп агха ихтны ахәара.

Хәра адәахыи игылаз, хгәи иаанагон, уажәтәи хәақәитра злакоу ала, зшьапы хкуа ахэынтқаррагыи, досу изы ихатәи нхара еипш изааигәахо хэынтқарраны икалоит, иара ахақәитрагыи, иахыахәлаанза адәи иқәланы ихәуа ацәымцәагәа иеипшымкәа, абзиара кацара иацактәуп, убартқәа еицырдыруеит, азәгыи хыла иахәара атахзам хәа.

Аха уи ус уафәи имч шакәымхо, ариабжьарактәи хтагылазаашьа агәра еитаҳнаргеит. Ахақәитра ус баша ииаорны ицо азы еипш имышьтыкәа, ажәлар рымац ауа, рхэынтқарра «азлагара» ахухәа иарлаго акацаразы ауп иара ахэынтқаррагыи затаху.

Хәра хәгыи, ахэынтқарра ашьапы шаҳкша, уи закәхо хәа ус ианырхәоз, ақяад ианадырбоз, хгәыгәра пхеипхеиуа ишыкац икан.

Аха пытк аамта аныбжьала, аргамаду иаабеит иаахтыцәкәаны авторитаризм ахь ахы шхаз, имзазакәа иаахтны ахамапышәара шыкалаз. Ицегыи ханыоидас игәахтеит, ахэынтқарра системазы еиҳа ишәартәу авирус хыккәа шаланагалаз. Аәа пытрак ашьтахь еилкаахеит, машәырны акәымкәа, амчрафәи иказ, амчра зегыи знапахыи иаазгаз ирдыруа ишыкалаз уи аус.

Хәра хзыхызаауа ххэынтқарра акацаразы напыцкәала, псыцкәала аиекааразы иказ аидеиа инагәтасны, ахэынтқаррақәа оныцкәала ицызхуа азакәан баша лахьпыракыс иказцо, ицарбгагоу амоа шьтырхит. Ари еицырдыруа амчра иаанахәо ачымазарақәа иреиуоуп. Асовет мчрагыи афәхәара зыркәафәыз абри ачымазара рылан. Уи – кланла, уала-тахыла, жәлантәыла, ус зхатәи ус хәыцқәа рыла еибарку, хазгарыда хәа икоу агәыпқәа, протекциала рәеибаркны амчра зегыи рнапәфәи ианаарго ауп. Ари аипш ачымазара, авирус бааңсы амчра арахь ианыпшуа ианыкала, исырпшзоит хәа уалагаргыи, егәа пқарра, қәцара, успка ацуцаргыи, ажәлари ахэынтқарреи русқәа рацкыи амчрафәи икоу,

урт рыкәша-мыкәша еизаз акланқәа, уажәы зегьын-
цъара ишапу еицш иухәозар, «аҫаацәа» русқәа
апыжәара роуеит. Ас еицш икоу амчра акәша-мыкәша
хара-ааигәа имеизар калазом акриминалтә элемент-
қәагы. Урт аҫсаҫжы афәы зкыз агрифқәа иреи-
цшуп.

Ганкахъала, хара хәицш хыцхъазарала ирацәам
ажәлар, хәарада, руара-рҫахыра арахь ирылнахәаны
икоуп, аха жәлар рымац зуа иеацәихьчар акәын уала-
ҫахыла амчра аибыҫара, уи принципс акаҫара. Уи
егьырт зегьы ратәамбара ауп иаанаго, иламысым хәа
ирыцхъазоит. Насгы, хара хҫагылазаашья змоу, ашья
афәы заҫаз акулақәа зыкәшаны икоу ахәынҫарра
ахъзала, мацзак иадамзаргы, иакәым шьяәак кәзцәз,
иакәым қәадк знапы аҫазоыз хьархәшья змам аус
каитцар алшоит. Аеаганкахъала, ас еицш икоу амчра
ахәынҫаррацәкья азыкацом. Абри ажәашықәсагы
зшьяпы акра иаәу ахәынҫарра, ус иказ ахааҫа анарҫа,
хәарада, имҫәит. Ус анакәха, ма ашә хахып рхәан, аҫа
арҫәит, аха убригы, хәарада, иамкит. Ажәакала, уи,
жәоангәашәпхъара еицш хәззыцшыз ахәынҫарра,
иагхшымкәа, иагхырцәымкәа, иагшәымкәа иаан-
хәшәа аабоит.

Ишалымцуаз анырба, алацшхырҫагақәа кәрҫо
иалагеит. Иаххәап, аклантә, ауаҫахратә, ажәлантә
принцип ала ишьяқәгылоу амчра ркоманда уажәы-
уажәы аихырҫара цыргеит. Уи иалоу, азәы-оыцья
ааҫсахны егьырт еихдырҫоит. Уи иаанаго, инымҫәазо
аихабыратә кризис шакеугы рхахьы инаргар рҫахым.
Ус акәымкәа, ажәлари ахәынҫарреи рымац зурц зҫаху,
зхы хәтыр ақәызҫо аихабыра, ирзышьтымхуашәа
анырбалак, рмацұрақәа нышьҫаҫаны, зегьы оагыланы
ицоит. Аха, изҫыҫым иахьыҫыҫым даннанагалак,
иеаларҫзаны икуеит.

Абас ахәынҫарра, ишырхәо еицш, иагьоымкәа
иагзымкәа ианынхалак, иара акәша-мыкәша икоу
еихабыратәым аиҫкаарақәа, аграждантә ауаажә-
ларратә ухәа зегьы рхәаакәа ирхьҫны, рхахә мыцхәы
илырхуа, рыҫкәаҫақәа шытырхуа иалагоит. Иаххәап,
цәгья изымбо ыкоуп, амилаҫ аҫыҫан ауаажәларра
мацара нхар, уи ала ирыҫсахыр. Урт зегьы азинқәа
шрымоугы ахәаакәагы рымоуп, рқашь злам рымҫаҫә
аларымҫароуп. Ахәынҫарра амәа иаша ианықәу,
рыжәлар риаша ишахәҫоу ианахаҫгыло, иеиҫгу
аҫшаара иаәу амчра аныкоу, егьырт зегьы рҫыҫ
днардыруеит.

Хара хәы еснагь изыцхъуаз аламыси азакәани рәы
игәҫәоу амчра акәын. Хара ианакәызаалакгы нцәас
ихәмоу Аламыс ауп. Хәжәлар еиха ианыҫәҫәаз,
рыламыс харакны ишьҫыхны ианыргоз, азакәангы
убас иазыкан, иара дара ахьчон, дара – иара. Ажәлар
рымац зуҫәкьоит хәа иалагаз, ауадаоҫрақәагы
дыриааиуеит, амәа иашагы иҫшаауеит. Уи иаразнак
ажәлар ркынза иназоит, иагьяцныкәоит, даргы
еиднакылоит. Аха, ус ианзыкамла, зегьы гәара-пара
иахоит, амчрафәы икоу афәы дара рахьгы ииасуеит.

Хара зегьы ибзианы иахгәалашәоит Владислав
Григори-иҫа Арзынба аполитикафәы даныоагыла,
ишыжәларыз зегьы уи дызхылҫыз рныхәон, иара
дырныхәон. Баша ирхәом, акыр улангы Анцәа уаниша,
ианаамҫоугы уироуп. Убриакара ауадаоҫрақәа ишыр-
ҫагылазгы, рымоакәа шыркызгы, хәжәлар рмилаҫ-
хақәитратә кәҫара аҫыхәтәнтәи аетап рыоыҫҫала
иалнаршеит хәжәлар зегьы, шықәсқәак ринтели-
генциагы даргы еилаҫәаны, акны, ахҫа еиҫ-
ҫадыршәуа икалартә. Убри, иреиҫыз жәлар рҫеиҫәа
ршьеи рыҫзи иалиааз, иалдыршаз зегьы наганы В. Г.
Арзынба инапы ианырҫәит. Убаскак игәра ргеит. Иара
аибашьраангы гхак ыказамкәа изымҫәзеит. Аибашь-

раан иреитцоу агхагы иацанакуа еилкаауп. Аха убаскак игәра ргеит, убарт агхақәа дара зеггы ирыгханы ирыцхәзеит, насггы иара уи шириашо агәра ганы иқан. Аибашьра ашьтахьггы жәлары зеггы ргәы еихьызшьшаггы ықан, имаçымкәанггы иқан. Иаххәап, акадрқәа рызцаарафы, алхрақәа шымғадыргоз, убартқәа ирыхьаны апарламентқәа аурыс хәынтқар Пиотр I данқөыцшызтәи ихәмаргатә полкқәа (потешные полки) иреицшны иахьықалоз, амчра еиднакылаз акоманда аханатә аклантә, уалатахылатәи апринцип ала ахы шаркыз ухәа.

Зеггы дара роуп, уртқәа ргәы шеихнашьуазггы, иахьатәи хтагылазаашьа макьана ус ада иамуазар калоит, аамталатәхап хәа агәра ргар ртахын. Гхак камлакәа иауама, ахи-ацыхәеи, имоахымкьакәа ахәынтқарра ашьапы ркааит, нас уртқәа зеггы рхы рцөыргап хәа хгәыобарақәа ахаагар хтахын.

Иара Владислав Арзынба изы иахьа фыц Анцәа ихәоит, агәабзиара ит хәа. Иара убри аамтазггы, даара ихьааргоит апрезидент игәы бзиамижьтәи, ргәы еихьызшьуаз, изыцәшәоз атенденциакәа еихахо, ахәынтқарра ахата, анхамоа – зеггы акризис акынза иахьнанагаз. Акланқәа иреиуаз, уажәраанза амчра акәша-мыкәша реанкыланы, амчрацәкьафы иказ рнапала русқәа карцозтггы, уажәы уи агәтацәкьа итәаны ауп ишафәу. Уажәы урт хыс ирымоу, иааиуа апрезидент иалхрақәа рзы аөыргәғәара, аөазыкацара ауп. Уеизггы-уеизггы амчра рымпыцырмыжьырц ақәдара реазыкарцоит.

Хәхәацшып хара иахьа хнанаганы хәхьыкоу: аибашьра аламталазы хажәлар, хаинтеллигенция, иухәар алшоит, усқантәи хәиҳабыра рахьтәггы азәыры азәк иеицш иқалахьан. Уажәы зеггы гәара-пара ицеит, ориентирқәа рцөызит. Уи аибашьра ус адыруеит, дегьызмаха инхаз ақан ибжьнахыз, иар-

кьалаз рацәаөхеит зхәо дубап. Хәарада, уи аоызаггы ықамызт узхәом. Аха уажәыцәкьа уи ускак амч амазтггы, ажәлар реиҳараөзак ас акыр еиқәтәаны, реанкыланы изықаломызт. Хәарада, ари ахәынтқарра ааста ажәлар нацнәтә еидызкылоз, рыламыси ретикатә кодекс Ацсуареи ирыбзоуроуп, атоурых, аамта афыртынқәа егьа алыхәта еицш икылыхха икарцазарггы.

Иаххәап, ахәынтқарра ахырхартақәа иашан, зеггы рфы игарантны иказтггы, ажәлар ркынза уи ирласны иназон, рхы-ргәы, рыба тнарыцкьаауан. Ускан рыцстазаара акыр аөеитанакуан, ирласынггы. Избанзар, иаххәап, иара Ацсуара иацанакуа афгы, иахьа аөырфьцрафы инеины икоу рацәоуп, ахәыжә кьаны ицырцыруа икаларц азы. Ижәдыруеит, асовет мчы ахаанггы шака кампания ацшьыргахьаз, аиныхрақәеи, ацсхәрақәеи, ачара дуқәеи раанкыларазы. Иара уажәггы Абыргцәа рхеидкыла уи иафуп. Аха макьана акгы алымцыцт.

Рацхьа иргыланы, абжьаапны ишырхәало аицш, урт шыцылара баацсқәазам, ажәлар рыцстазаара иабжоу қабзқәоуп. Ишыцылара баацсу армыцхәра ауп.

Егьарааны иаххәахьазарггы, абри аицш аибашьра ашьтахь уртқәа рхыркьара қалашьа амам шаххәоз, еихаггы ихыркьаны иалагеит. Уазхәыццәкьар, аибашьра ашьтахьцәкьа ус икалар алшон. Аибашьра рхы аганы ргәы аганы, ишаиааизггы агәра рго ирымго иқан. Ауаа рацәа реизара акөзар, урт агәыобарақәа хьанарцссон, азәы ихала игәы цон, цытөык ахьыкоу ргәы еибаргәғәон, ххы хәхьчартә хәказаап хәа, рьедыртынчуан. Иахьаггы ус хәаиуеит. Абас еицш ауаа ргәы дыргәғәарц иахьеизо, аспекулиация азура иалагеит, еизо рхыцхьазара иацырцоит, ақара рылырхуеит зхәаз иеицш.

Жәашықәса рыла, ххәынтқарра ашьапы бзианы ишақыз, амәа иаша ишықәу агәра рго иказтгы, уи иаанагоз, ажәлар, ауаа рыхдырра зәацәтәахны икоу, ашәазызара еикәтәеит, ахәынтқарра иабартә, иахь-чартә икалеит хәа акәын. Убринахыс хәычы-хәычла зеггы ртыпқәа рәы инеиуан. Ачарақәагы калон, ацсхәрақәагы, аха ахыркьарақәа иркәатцуан. Избан-зар, ахәынтқарра ишахьчо ала агәра анырга, еизаны ргәеибаргәгәара атахзам. Ачарақәагы, ацсхәрақәагы дара зызкуцәкьа ағы ианаанхалак, икьафхоит, аха еиҳа игьамахоит.

Ажәакала, ауаа рхәатәы-рутәы зеггы еикәзыршәо, ацакы, агәыгра рызто, изыхьчо, рымацгы зуа, зымацгы руа, ибзианы избо, ибзианы еиҫкаау ахәынтқарра ауп.

Хара иахьатәи хтагылазаашья, ххәынтқарра ата-гылазаашья ажәлар ргәы азтам, ргәыграқәа азыргәғәом, иазеидкылом, еицәыхаранатәит. Насгы, иара апрезидент хатыр икәызто даара ргәы днархьуеит абас еицш кланла, уала-тахыла еибарку акоманда, уажәы зегынцъара «атаацәа» хәа изышьтоу ахькәиршаз, уи ихы иахьатәеишьаз, ижәларгы иахьратәеишьаз. Ишнеи-шнеиуаз амчрагы, иара иахтагы уи «атаацәа» ирхаанхазеит.

Ус акәымкәа, рацхья дшеилыркааз, актәи аешалонқәа шикыз икызтгы, иара мчыла сцоит хәа далагаргы, ажәлар ишьапы реатцажьны ируамызт, аха, рыцхарас икалаз, актәи аешалонқәа инырнахан, аобатәи аешалонқәа иаарыхан иеыжәырцеит. Уи ипшышәоу, акрызхьцуа методуп. Зкырта мариоу, ианыцәгьараз, ианшәартаз зәыпхьазкыз, ма амародерра иафыз (уи ахккәа рацәоуп) анапағы раагара, иухәо иахымцәо рыкацара мариоуп. Урт иреицшуп ани ирзымшазо ачашә акала иаладырхәыз зеггы. Ус икоу ицшәма зацәык диххәыцуеит, ишаха дацныкәоит,

еггырахь хтацәыхак шааиауз, ахәа ацккакал ианашьтоу еицш, хыма-псыма ихатәы мацара дашьталоит (ихы акәара итабаартә). Уа ипырхагахазгы бзиа дақәир-шәом.

Убартқәа анубалак, уазнамырхәыцыр калом, иаххысыз ашықәсқәа зеггы зыжәлар рус азы икәпоз, еиҳарак хара ибзиан иахгәалашәо, ацыхәтәантәи аетапқәа раан хачкәынцәа, заца арахь акы иамыхәарыз, ирымаз хәа иказиз, аха ирымаз ахәычгы нак иша-қәырцоз. Уажәы амчрағы, амчра акәша-мыкәша икоу шыафак карцар, жәабака километра рыхә ртахуп.

Аиаша ххәап, абриакара ацья збахьоу, ақәцара ишафыз ихаз-ицсыз, ашьа злыцны ицахьоу ажәлар иахьатәи рус, уацәтәи рпеицш ас еицш икоу ауаа рнапы анцара гәнахароуп, иагышәартоуп.

Ахәынтқарра акацаразы ишьтыху априципқәа, ахырхартақәа дук мырцыкәа ишымәакьяфыз аацшит.

Убри акынтә, издыруада иатахызтгы апрезиденти, аиҳабыреи, апарламенти рыбжьара комитет чыдак аказаара? Еиуеицшым апартиакәа, агәыпқәа, ауаажәларра рхатарнакцәа, зыцсадгыли зуаажәлари рыб-зиабара еицтазыршәуа алархәны. Абас еицш ата-гылазаашья аныкалалак, зхы алагалара азин змоу, ицеггы ианыцәгьахалак, аамтала, зеггы ртып ағы инеиаанза, амчра зеггы знапағы аагара зуалу.

Сгәы иаанагоит, хәпхьякагы, апрезидент мычра аума, апарламент мычра аума, икалозаалак, ас еицш икоу акомитет уеизгы-уеизгы иатахуп хәа.

Егья зы иаго хәхәабжы иаҳауам рхәозаргы, амчрағы икоугы ирымбо, ирмаҳауа икам рреитинг иаакәымзакәа акаҳара ишафәу, рыгәрагарақәа шмацхаз. Усла, лцшәала, уи ашьтыхра рымч шақәымхо уажә-шьта даргы ирбозар акәхап, ацхыраагзақәа ирышь-тоуп. Уи зны-зынла апарадоксқәа рахь икылнагоит. Убас икоу иреиуахеит ышықәса инеикәырццакны акла-

ссикатә музыка атеатрқәа руак шеизаку араһь рааҗһара. Раҗһатәи җаҗәыцпы, Аҗәа ҫынтә роума иазызыроын, нас Пицунда ирган, дара изхәозгыы иазызыроуазгыы җазкаанза иағын. Адырәашықәсазы еиҗах роркестргыы даргыы ирыҗһаны иааргеит. Аеакағы зыыба аҗа таҗсуа ахәынҗарра, ас аҗара аҗартә ишҗакалеи? Зуааҗсыра раҗырак амла иакуа, зыҗстазаара иалҗһоу, җкультура зхагылаз аусзуоҗәа дуҗәа рнышәынҗрақәа табганы, изны ианыкоу, аеаки аҗәым, Д. И. Гәлиа дузза ибака ахы ахыхны иахынхаз аҗалаҗ анарәаастауа.

Дызуҗстаалакгыы уағы имхәааит уи имаҗны иаҗәзит хәа. Аха урҗқәа рғыы мыҗһәы згәы табау ыкоуп.

Аеаки аҗәым, инеиҗыхны афестивальқәа рыда җсыхәа рымамкәа икалеит аиҗабыра. Акарнавалқәа ақыр иреиҗшуп урҗ афестивальқәа. Абарт аимҗа-харақәа анымәаҗыргоз аиҗабыра рахь лак иасра азәы иҗыҗ ағы дтәамызт, еиҗоу инаиркны еиҗау икынза, уа иказан. Зыҗмақәа таҗны кәашара иҗоз реиҗш.

Иара убас, ихәмаргартәит Фазиль Искандер инеи-қәырҗцакны, еихык-еиҗыкны иааҗһара, ара иҗазаара. Дара, гәықәа зхарымкзо аҗсуа шәкәыооҗәагыы уаоҗас иаламырхәыкәа, аиҗабыра рыбҗһара дыбҗһацаланы.

Ахи аҗыхәеи, Ф. Искандер ара данаалак җара ашәкәыооҗәа хзышьтаз иеҗәажәареи җаиеҗәа-жәарақәеи раҗәын. Ф. Искандер иеиҗш икоу ашәкәыооҗы иҗсадгыыли иареи еимадазароуп, иаргыы даалароуп, җаргыы дааҗаҗһалароуп, уи җара зегыы иаҗтахуп, иара изгыы ихәарҗоуп. Урҗқәа хҗәажәара зҗахым, еилкаау усуп, аха абыржәтәи еихык-еиҗыкны иааҗһарақәа, ас иаалырҗһаны шьоуы ирызҗәырҗһаз, ирызхымго абзиабара шьоуы рполитика алаҗарҗарҗ, рхы алазырырҗарҗ ауп изаҗшьыргаз хәа агәаанагара канәеит. Усгыы аҗәап. Аха азәы ихьз-иҗша, иреитинг

әазәы итәы азхарҗәаауам. Уи ашыла иеиҗш агәылаҗәа рғыы иузыҗсахуам. Аха политикҗәақәак, еиҗарак акариера чмазара иаргәакуа, раҗара аҗшҗәеи аҗәы-дырҗаҗәеи ирызгагоу ыказам.

Насгыы, аоажәатәи ашәышықәсазтәи аҗсуа жәлар рыжәоан ағы зегыы зҗазырызиз аеҗәышқәа анрақәа, уи Ахақәитра ауп. җажәлар шәақь-җынҗала иргаз. Уи еиҗаугыы җара хзы акгыы ыкам, азәгыы дыкам. җара хзын инҗәоуп, икомпасуп иахьагыы, иахьанахысгыы. Убри иахнарбо амәа иахысыз, иавнагаз иреитинг камҗаргыы калазом. Уаҗа унаҗаххынгыы иузыҗзом.

Егыырахь ауағы дҗызшәо раҗәоуп, аха зегь реиҗа аҗаракыра дыҗнашәоит. Раҗһаза ашьха иҗаз дыҗ-нашәоит. Уи мчыбҗык, оымчыбҗь, еиҗангыы идхалар калоит. Уажәы җажәлар, ирхагылоугыы даргыы Аха-қәитра иҗнашәеит, азқәагыы реырзықәымкит. Ма-кьаназы ирхагылоугыы ажәларгыы ашьтуам, рымч ақәхом, ириааиуеит. Уи иаҗәоу уи ауп, иара иамоу ахәыҗ еиҗәзыршәо аҗаррақәа раҗәаны еиларгоит маҗьаназы.

Абас икоуп иахьатәи хҗагылазаашьақәа, хли-тературазы зьезырхиаз аҗақы, алиҗатура аҗынгыы маҗьана аформа иҗакзам, ахәынҗарра аҗынгыы. Аҗыхәтәаны хлиҗатуреи, иара ашәкәыооҗәа Реид-гылеи рзы ажәақәак. Ашәкәыооҗәа Реидгыла ыко-уижьтәи краҗуеит. Иаҗгыы, иахьагыы, уаҗәгыы (иара җашәкәыооҗәа еиқәханы икалозар) җара иаҗтагы-лазаашьоу ала ашәкәыооҗәа рхеидкыла, уеизгыы-уеизгыы, иаҗаххоит. Иеиднакыларҗ, рәахәы ахьырхәо роурҗ, иаидкыланы – русура зегыы аCOORDИНАЦИЯ азнауларҗ, иахьчарҗ, ирыҗхраарҗ, алиҗатура апропаганда азура рылнаршарҗ. Еснагь хлиҗатура ахьзала уи еиҗш «аҗәашьгыы» шарку рдыруазароуп. Убас икоуп җара хлиҗатура, хьызшәа, җкультура,

ххэынтқаррагы ртагылазаашья, еснагь ацхыраара ртахуп, иаацымцэазакэа. Хара автопилот агэра ганы зегьы анапы иахзанцом, аштурвал ауауы икызароуп.

Уи ацыхра, аймырпра акэмызт аус злаз, еиха ишыргэгэатэу, еиха ишхэартахаша атэы акэын изызхэыцлатэыз. Уажэакарагы уи атахны икамлазацт.

Шьюуки ирымбацкэа, ирмахацкэа, ухэансхэанла, ацша ирфанагалан, Европа икам, Америка икам хэа ирхэо баша цэажэароуп: зегьынцъара икоуп, уимоу қыалақькгы нымхеит ус хейдкылак ахьрымам. Аеа усуп урт зегьынцъара рхатэы чыдарақэа рымазар. Уи инаццаны, иазхарцахьоу атэылақэа зегьы рфы икоуп Пен-клуб хэа изышьтоу адунеижэларбжьаратэи алитературатэ хейдкыла иатэу акэшақэа. Сара хыла кырынтэ уи аконгрессқэа срылахэын. Хэарада, уи Урыстэылатэи Пен-клуб акынтэи хэызцэа, Ацсны аоызцэа, рацхья иргыланы уи апрезидент Андреи Битов ибзоуроуп. Хара хэы Пен-клуб аифкааразы ашэкэқэа алахцахьан. Ус агэыгра ыкан, атэылақэа рыхьзала акэымкэа, алитературеи абызшэақэеи рыхьзала аифкаара азин карцоит хэа. Аха аполитика ахьынамзо ыкоума. Макьана иддыркатом. (Ус, хашэкэыоцэа Реидгылеи егырт ашэкэыоцэеи реибадырра, реи-зааигэахара иазкны цыт-чытқэак рхы куп, иаххэап, хара хашэкэыоцэа Реидгылеи Сириатэи ашэкэыоцэа Реидгылеи, Тьыркэтэыла ашэкэыоцэа рсиндикати аитанеиааиреи еиоызареи рзыхэа айқэшахатра рыбжьарцеит. Урт Ацсны ашэкэыоцэа Реидгылафэы ишьтоуп. Уажэтэи атагылазаашья ала уи иану аус афэы анагзара удаохеит, аха ус ицарым. Уи рацхьатэи цышэоуп ишиашоу адунеи афцаарафэы. Насгы – итэурыхуп).

Иара Ацснытэи ашэкэыоцэа Реидгыла, арфариатэ хейдкылақэа рахьтэ ареспубликафэы рацхья иацырцаз аоуп. Уи атоурых иахья уажэраанзагы иоым.

Ашэкэыоцэа Реидгыла аацырцеижьтэи ажэлар рыцстазаара агэта игылан, еснагь рыцэгы-рыбзиафэы ирывагылан, ианацаххоз рацхья игылан. Аибашьяран ашэкэыоцэа Реидгыла абиблиотекеи архиви рыблит. Аибашьяра ашьтахь, ус ажэакынтэгы ирымхэакэа, рлымха интымшьзакэа, ашэкэыоцэа Реидгылагы, егырт арфариатэ хейдкылақэа зыоназ аоны зны аихабыра оналт, нас аинститут иартеит. Уажэы зыбз ада зыхэламгы ирфашэалак ззырхэо Асовет мчра ахаан, рхы иахашэалан, арфариатэ хейдкылақэа ирыртэз ахыбра бзиа, иахья, хара хтэқэа хэа хзышьтоу амчра анырга, хыхырбааит, иахцэымыцхэны ирбеит.

Уи ахыбра ацака, хыла ашэкэыоцэа Реидгыла иахьынзатэыз ауп «Аидгылара» ахьиз, амилат хакэитра қэцара иахагыланы аус ду ахьымоацнагоз. «Аидгылара» иацанакуаз, уи аифкаарафэи аусурафэи ашэкэыоцэа хэтаас ирымаз бзиацэа ирдыруан. Уажэшьта, уи ахата акэым, агэалашэарагы бжьарцзар цэгы изымбо амцқэа калахьейт (уртқэа ртэы аибашьярангы иалагахьан, хэаиааны хкалозар, амчра иамазкуа аеа хейдкылак калар алшоит, уажэнатэ иацхьаркэкалатэуп хэа ихэыцуаз).

Нас, хара дырцэгыых иахатцом хэонутка ахэбатэи аколонна катцаны ишамоу. Урт еицаркэо рацэоуп. Аха еихарак амилат культура, уи цсыс иахоу абызшэа иазку аусқэа реицакьяра иазгагоуп. Аихабыра рахьгы азэы, ма гэыцэык, ма дара иртахым идеиак амоакрафэы рхы иадырхэоит, инарымэатэны иацхраауейт.

Уеизгы, иара ашэкэыоцэа Реидгыла убартқэа ириааны иахьанза иааихьан, иара акомпетенция иахьатанакуаз ашэкэыоцэа, иара ацхьяоцэа рызгы моакэцэагак еипшны, агэыгра ацэашьы мырцэакэа.

Асовет мчра ахаан, ишаадыруа ала, ашэкэыоцэа аофициалтэ идеология иахьцхьазалан, ашэкэыоцэа Реидгылагы министррак еипш еифкаан. Хэарада,

ашәкәыюоцәа Реидгыла иахагылоу еиҫа аофициалтә политика иазааигәаз, дара ирыцназгоз иакәзар рҫахын, ус иҫоу иалхрагы иацхраауан. Аха, дара ишырта-хуцәкәа имоаҫымсыргы ус ирындырҫшуамызт. Ииасыз ҳаизара ду аан, ажәеизадақәак нақәыхәшәашәа акы карцақәеит, аха алхрақәа рус иаахжәацәкәаны реаларгалеит аиҫабыра. Адемократиа атәы ацымцакәа ажәак зымхәо.

Аха, дара ишыртахыз акәымкәа, ашәкәыюоцәа еиҫарак ишыртахыз ианца, хымызгык згаз иеицш еилаооит. Ахәынтқарра рцәеилахәхәеит, уи иаз-хәыцзом, абри дара ртәы иахыамгаз изеиқәымтәеит. Уаанзагы ашәкәыюоцәа рыхәтақәак аус зларыдырулахыаз ала, убри аизара ду акныцәкәа ргәынамзара атәы мхәакәа, еиҫа абжыҫтира акацара азцаарагы ықәмыргылакәа, ма иара убрацәкәа хазы хцар хҫахуп, ҳазцогы абригы-абригы ауп хәа мхәакәа. Аизара ду ашьтахь, ицәыцагәан еиқәдыреәәкәаз рыла, ашәкәыюоцәа еиоыршеит. Атыққәа, акәардәкәа, ачынқәа ирықәдыргәыгыз, иаагылазаргы урт зегы рыхҫныцзоз, – ирылшоз ахәычы еизыркәкәаны «рыгәтыхақәа» роит, амчра зкараулуа аогазетк рәы, о-бызшәак рыла ирныртәеит. Нас хыма-ҫсыма еизан аиҫабыра алырхит. Ассоциация хәа зыхызырцаз ахеидкыла ахантәоора ареспублика апрезидент имчра шеиҫкаау иақәыршәашәа еиҫкаауп. Апрезидентгы дамоуп, авицецәа оыцәагы ыҫоуп азә иеицш, макәана иказам аказна аиҫабгы далырхит. Убригь калозар акәхап, ажәагы рыртахыазар акәхап. Уи ауп идеиа хадас иҫоу. Аәа идеиак, иаххәап, алитература, ажәаказара иатәу егырт ашәкәыюоцәа ирчыдан, ма уи анагзарафәы азәы ирымеикуа, дырҫықәсылло иканы, изацамгылакәа ицазар, уи еиҫа уаоы еиликаауан. Идеиа фыцк, алитературафәы хырхарта фыцк рхы-ргәы

иҫаланы, иамыртәо-иамыргыло иказар, аха уа иказ зынза әеакын, алитературахь ус амазамызт.

Аҫсуа шәкәыюоцәеи, урт рхеидкылеи, аиҫабыреи реизыкәзаашыа аҫоурых амоуп (икалап, убартқәа зегы цәыррымгарц азы акәзар иахыа уажәраанзагы Аҫсны ашәкәыюоцәа Реидгыла аҫоурых азәгы напы заимыркуа). Иухәар алшоит, хашәкәыюора ахы аныцнах инашьтарххны, ацала бааҫ леицш иацклаҫшуа иалагеит хәа.

Убас, зхы зыгәоараз амчра иаразнак хлитература, хкультура, хцарадырра – зегы ахыцхырҫафәы игылаз Д. И. Гәлиа аамтала Аҫсны ныжыны дымцар ада ҫсыхәа имамкәа дҫадыргылеит. Ашьтахь, акыр шықәса рышьтахь, Аҫсны жәлар рпоет ду, усқан дзыхдыркәаз атәы ажәақәак анииоы, аиҫабыра фыц архәыцырц, дырәегых Аҫсны далырцарц иалагеит. Аполитик дансатрапхалак абас ауп.

Уинахысгы, Аҫсны еиҫа агәәкра иантагылазгы, ҫытк аҫсартақәа аныказгы, ашәкәыюоцәа еснагь акы иахдыркәон, ма еилырхуан, шыоуки рыдкыланы егырт аварыжыуан, нас дара-дара еиҫарыжыуан.

Уи уаҫа инымцәазеит, ари 10 – 15 шықәса рыюныцкагы убри атенденция әеарфәыцит. Еиҫасхәахуеит, зынза ирзымдырзошәа карцеит, хмилаҫ-хақәитратә қәпара еиҫа ихадаз аетап аан ацентр ашәкәыюоцәа Реидгыла тыҫ ишамазгы.

Егырахь, еснагь хыхь иказар зҫаху, уи чмазарак еицш изыхыны иҫоу, зегы убри имырхырц, дахырбаарц иашьҫоушәа збо иалагаз итәы уадаоуп, ашәкәыюоцәа рзы мацара акәымкәа, ажәлар зегы рзы.

Арт ажәашықәса рыюныцкагы имоаҫысқәо, еиҫарак аҫыхәтәантәи ашықәсқәа рзы, цқәа ургәылаҫшыр, урызхәыцыр, хлитература, хашәкәыюоцәа лазыр-кәыша, «рхы днардырааит» хәа икаҫоу рацәоуп.

Излакарцогы ахаанеицш иара алигература иазааигеуу рнапала ауп. Агаза инапала амац идыркуеит хэа. Ажеакала, хбызшэала иуу хлитература ыкоуижьтее иалшахьоу рахьтэ, зегы ирыцку, хбызшэа иахьа уажэраанза еицэырханы, ацсы цакны изку шраку атэы дыроашьярц ртахушэа ауп ишныкэо. Уи ала ирхэарц, иахдырдырырц иртаху аилкаара уадаоуп.

Хара ишеилацкаауа ала, хажэлар, ххэынцкарра ртэы здыруа, згэы итыхо, зылшара, зыхшыю, зыламыс – зегы уи азызкша ауаа шацаху еицш, алигературафгы иацахуп, иаргы уи аганахьала жэлари ирусуп, ихэынцкарра усуп. Иара алигература иканацо азы ажэларгы ахэынцкаррагы рфацхьа ацакпхькэра ду шрыду еицш, ажэларгы ахэынцкаррагы иара афацхьа ирыдуп. Убас икоуп хара хцагылазаашья, иагынхоит. Уи ацыхэала аеацъара ишыкоу, аеа жэлари рфы ишыкоу ухэа ахьацшра ацахзам. Урт, рхыцхьазара, рцагылазаашья фииарала иахьынзанихьо аеакала ишьақенаргылахеит.

Уажэы, зегы ааицхьараны, рацхьа Д. И. Гэлиа инаиркны иахьа уажэраанза ашэкеыюоцэа зызхимгоз зегы ргэырцса карцеит, уи афы ирыцхрааз алигераторцэагы роызцэа рфы чархэара руит. Ус акэымкэа, еитасхэоит, хара лигературатэ зцаарақэак ирыхьканы, ма харфеиара убаскак ицэқэырцаны цъарак хазымккэа акэызтгы, азэгы акгы ихэазомызт.

Иара убас ишыкоугы, хлитературазы ибзиоу акы рзыкацозар икарцааит, уи афы мап хэа азэгы иреицэом.

Егьа еиоыршазаргы, ашэкеыюоцэа Реидгыла ашэкеыюоцэа Реидгылоуп, уи ахасабтэқэа ирыгымхазеит, ирыцымлазар. Иахьа ашэкеыюра иадхэалоу зегы – атыжьра, ашэкеы атира, алигература апропаганда азура, ажурналқэа рызцаара, хлитература

ахэаа ахгара – дара ашэкеыюоцэа рыцхраара, равтортэ зинқэа рыхьчара – зегы дара рнапы, ашэкеыюоцэа Реидгыла анапы иануп.

Иахьа уажэраанза ашэкеыюоцэа Реидгыла аусурафгы, хазы-хазы дара ашэкеыюоцэа рырфеиара аус афгы ирыгу рацэоуп, даара ирацэоуп. Аицхабырагы аеазэгы ихтныркьар камло. Иахэтоу ацхьираара агуп, аха аоымта анпсыехазара, риашашья амазам, цъаргы иацанакзом. Уи амшалагы цъаргы узашшзом. Уажэы фыц ашэкеыюоцэа Реидгыла ахадарафы иааизгы, дара ашэкеыюоцэа русура ацхьа идыргылар ауп алигература ахатабзиара ахаракра. Акьыцхь ахь инагахо ацсазароуп. Ашэкеыюоцэа рмацра акэзам еица ицарбгагоу, имацзаргы иацсазар; ицарбгагоу – ирацэаны итыцгуа икыдханы илеиуа абгыжэ еицшхар ауп.

Изхэацштэым, ишьтыхтэым, еицгытэтэым хлитературафы иузыцшаазом, аха, ицъашьатэызаргы, иахьа абра, ацхьазара игылоу зцаароуп абызшэа азцаара, зегынцъара еицш. Иара абра, иахьатэи абызшэа анорма ацызцо алигература арфеиарафгы, уи анапы агуп. Ишдыру еицш, аибашьяра ашьтахь акыцэқэа, хбызшэа, ххьыцхьирцэқэа зегы рышьата ахьамоунтэ ауаа рацэаны ақалақь ахь иааит. (Иара усгы, иахьа акыцэ, хажэлар гэыцэс ирымоу анхаоыжэлар зынза игэыгэтажьуп. Ицъоушьаша, иахьа уажэраанзагы цъара программак, реформмак арбам акыцэ ахьзала. Ари ахэынцкарра агха хадақэа иреиуоуп, иаанагогы амилат рдашьхэа ацацкара ауп.) Ацхьа хгэы иаанагон, иагьаараны иаххэахьазаргы хэцтнықалақь агацхэа ацсышэала ацэажэара иалагоит хэа. Аха убракара цъара ххьа хамжьацзар калап. Ус икацэқьан Акэа ахь ианақэицэиртэ ашьтахь мызкы-оымз ракара. Ускан ацсышэала мацара ицэажэон, ишэон аеазэы иладыроашьяр хэа, шыоукых урт ирхьыцшит, егырахь, еснагь изхэоз усгы ишырхэац ирхэон. Абасала,

аиҳараоык абызшәа ңырхагас икацаны рхы ала-рыхьчон, иацәнымхазогы акәымкәа. Уртқәа шәар-тамшәа ианырба, ңытрак ашьтахь даара азәыроы, заца ишаңсуаз цәырыргарц иашьтамларыз, зегы рхы рыладыроашьон. Еснагь азәлымҳара зтаху аңсуа етикет аныкәгара аңынтәигы рхы иақәйтнәтуан. Иара абракагы ироуз Ахақәйтра, хәы змазам Ахақәйтра абас хьзыда-цәада имоаңыргеит. Иахьа уажәраанзагы ирыцымлозар ирыгымхеит убарт тәкпхықәрак иад-гыларц згәы итам, онатәи-бнатәи еихтнызцо ауаа.

Ииашоуп, аурыс бызшәа – бызшәа гәғәоуп, ашкол ағы ирцо аиҳарак уи ала ауп ишырцо, ацаратцаарагы бызшәас иамоу иароуп, еиҳаразак, насгы, егырт амилацкәеи хәреи хәзлеицәажәо иароуп. Аха ускак апрақтикағы иахьхәартоу мацаразгы акәзам ас изныкәо, уи реавакны рхы зырыхьчо. Иныкәгатәны, изықәныкәатәны, иазаганы Аңсуара иалоу иа-цәаашьаны иацәыбналоит ауп.

Абасеиңш икоу асимулиация иаанаго, ажәлар рыоныцка, дара рцәеи-ржьи иалцны иеиенит ргәашьамх зыркәадо, рылахь ада цызцәо авциаа бааңсқәа хәа ауп. Абриакара шықәса ажәлар ирхыргахьоу абасеиңш ирыхьзо иалагеит. Уи злысхьоу маңыюзам, амазашыз еиңш азәыроы рцәа-ржьи иалалахьейт. Гәныхә-цыстала еилызкаауа цытөык гьацәыгьацәуейт, зегы ззеиңшхьахьоу уеизгы дызго азы даццоит.

Ажәлар ирхагылоугы, абызшәа знапы ианугы иахьей-уахеи мыругас измоу, цысгы изхоу али-тераторцәагы – зегы уртқәа раанкылар аус азырулароуп имтәа-имгыла. Иаанамтоу игәатаны иахьынкылар, уи шәартамкәа икаҳцоит, нас уртқәа рхала рхы рыхьчартә рьедыргәғәоит.

Ашәкәыооцәа уахгы-еынгы абызшәа астихиа иалагылоуп. Уи аҕиара, аерыцкьара, аеыргәғәара, аеыреыцрақәа рғы раңхьа игылоу, хәарада, ажәлар

роуп, хара хғы хыла – анхаоы. Хашәкәыоогы азыхь еиңш дызғыхәоз уи акәын. Аха уажәы ғыц иааз рбызшәа ақалақь абызшәадара иажәит. Хара иоуагы ара халахейт. Аибашьра калаанза ақытәи ақалақьи реитәниаира акыр еиңын, еиҳа имариан. Уажәы даара уекынцаны уашьтамлакәа ақытахь ацара уадаохейт, узлацо ыкам, уахьцогы. Цасатәи акультура аханқәа ма ирыблит, ма ус итацәны ицәоажәза инхейт. Дара ақытауаагы цәгьак-бзиак аҕоуп иахьааибабо, уаҳа еизаракгы цьара имоаңыргом, шамахазак акәымзар. Иара еизогы маңхейт. (Адемография акәзар, хара зегы раңхьа хнапы злақшакәаз иреиуан, аха иахьа уажәраанзагы уи ахьзала афондцәкьа кацам. Иарбан фонду хара хғы еиҕкаам, абри зегы реиҳа иахьтаху ағы ианааи, иаагылеит. Ахәынцарра даара еилкааны иадыруазароуп раңхьа икацатәу, ашьтахь икацатәу, иахьа еиҳа априоритет зытатәу, уацәы изтатәу.)

Ажәакала, зхы аашьтухлак зегы шәызцаарак рыцуп. Иахьа ашәкәыооағы хьы иаҳархәо, егырт зегы рзы норманы икаҳцо абызшәа хьычы-хьычла иғархейт, ицагәуа иалагеит. Ақытәи Акәеи шьахәшьаҕа рыбжьамшәа икоуп, аха уажәтәи аҕагылазаашьағы еиҳа еицәыхарахейт.

Зегы иахгәалашәоит Асовет мчра ахаан аурыс литература ду аҕаңхьа убри еиңш иказ азцаара шықәгылаз. Убаскан ауп «ақытантәи апроза» хәа изышьтаз аниз. Уи ахырхарта алитературағы абао-хатәра змаз ахьзқәа цөырнагеит, иаңнацеит иахьей-уахейтәи аҕабызшәа апроза меигзарахда иалазгалаз, алитературатә бызшәа зырбеиаз, аңсы алагаоагара еиҕызытәыз.

Харгы убасшәа акы хәзхьыцроуп. Икалап, раңхьа иргыланы уи аҕахызар уаҳа зейцахара изалымцыз адраматургия.

Хтеатр афы баохатерала икэыргылоу аспектаклькэа мацзам, аха, сагарымцааит, зегы еипшцэахеит. Насгы, уажэы хара хэхэацшы атеатр ахь иханы дызгаша, еихаракгы уажэы ифыцны акалакь ахь ииасыз, абзаратэ реализм, жэлар иахьей-уахеи излацэажэо рбызшэала ицэажэо аспектаклькэа зынза иказам.

Ашэкэыюоы уажэы «икьаланы» икоу аиашагы ипшаароуп, зегы реипш дпызшэо ахақөйтрагы, иара ахы дтанамырцакэа, инапафы иааигароуп, ахуқэа «излагара» арлагартэ.

Алитературатэ цстазаарафы даара азэлымхара зтаху аоуп, макьана афар рахь иахапхьазо рыреиара ахшыюзышьтра агмыжьра. Даара угэы унархьыртэ икоуп, урт рыреиара иазкны уафы игэеиташа иахьа уажэраанзагы акгы ахьоым. Уа даара иапсақэоу ыкоуп. Хакритика зынза ифахахеит, аха, ианамуза, ашэкэыюоцэа акы роыр акэын.

Убра ичыдоу цэырцрак ыкоуп, убрыгь иазхэыцны иакэнаго хатэуижьтэи краатцеит. Ари – алитературафы, алитературатэ цстазаараф ахэсахэыцкэа, азгабцэа даара иалпшуа иахьыкалаз, урт рпоетикатэ чыдарақэа атыхэтэантэи аамтазы хпоезиа зегы иахьаныпшыз ауп.

Ара аамтагы иара атэы канатозар акэхап: ишдыру еипш, апхэыс афынць анылкыз, уи афы данхадаз ыкан, уинахысгы ацстазаара дабжан. Ианакэызаалакгы афынць, ахэыштаара аншэартахалак, апхэыс дыр-оегьых апхьака дианагон. Иара ахэыштаара амцагы лнапы ианын, амцажэлагы мырзкэа иаазгоз лара лакэын. Уажэы, адоухатэ хэыштаарақэа ануашэшэы-раха, ажэлар ргэашьамх аеыпсахрақэа рахь ианианага, хара ахацэа хэгэра ганы зегы ханамыжькэа, абжак ахэсахэыцкэа адгылеит, апхьака иааскьанагеит.

Уи, сара сызлахэапшуала, ажэлар ианаары-цагэ-гэалак, рхыхьчага резервкэа аус шыддыруа ауп иахэо. Ахэсахэыцкэа абас рыецэырганы, шака «амцажэла» иахзызо икало акара, ахацэагы рые-дыргэгэоит, ргэыреаннацоит.

Абас зеиуахкы утаху ала хдышэара иафуп хара хнапала иаагаз Ахақөйтра, хыхь амчрафы икоу инадыркны ахыцхыртақэа ркынза. Аха макьана урт апышэарақэа хрыцтамхеит, хархысит хэа ххэартэ хакам.

Избартэ, изахэртэ икоу изы, абарт иаххаагахьоу даара ххы хдырдырит, хакэша-мыкэша икоугы, ицегы инаскьагоугы ирыдахкылартэ. Уи хьаақэакгы хзыннажыт. Аха, егьа ус акэзаргы, ауафы иахыхьуа, дахьуашэшэыроу идыруазар хараза еигьуп, ускан ахэышэтэышьагы еиха дақэшэоит. Ажэларгы усоуп.

Абасеипшкэа раан, зуаажэлар рцеипш зхьаау, иазхэыцуа, адунеизегьтэи атоурых акынтэи афыр-пштэқэагы дрышьталоит, ижэлар зташэаз лыпхала излалцша амсақэа рыпшааразы. Хэарада, уи адагы цсыхэа ыказам, аха, зегы дара роуп, рапхьа ижэлар рпышэа ианахэо гэеитароуп, ипшаароуп, еиха ианшэар-тақэаз иеызхуаз, насгы, жэларык рыпстазааратэ философия иахэо.

Абас, иахьатэи хтагылазаашьа цкьа иагэылапшыны, абра зызбахэ хэоу адгаланы, дара амчрафы икоугы цэахышьа, хьаршшашьа змам рыгхақэа, азхацаны, имзакэа аеыриашара амса икэлар, хэалаагар калоит, иахьа уажэраанза ихамоу хцэызгэгэақэа иахьакэзам хнаргаанза.

Зегы дара роуп, уи ажэлар атып икэрымцар калазом, ихацэцо аамтэи, ацэыз ихауеи роуп акэымзар.

Апсуа жэлар, жэйтэнатэза аахысгы апышэара хыхысхьеит, абаскатэи катаклизм ххаагазаргы, егьа хцэыззаргы, зынза хапсы азтымхкэа хазлыцыз,

ачхарақәа хазтаз, амџа хзырбаз ағырпштәқәа хаман. Убарт раҕхья игылоуп Абрыскыыл изхәоу ахәамта ду иацоу афилософия. Аңсуаа зхысхьоу зеггы убри афилософия аҕара акы иазааигеам.

Зеггы еицырдыруеит уи еснагь ииҕиуа азцаарақәа. Иахьяггы уи азцаара атак шыҕац инхеит. Иарггы уи атак иацицаша аадыруеит. Уинахыс хаха имазам, уи ирцыслароуп дзыдхәалоу аихатәы шыаҕа ыцихырц. Даакөымцзакәа ирцыслароуп, даакөымцзакәа дыкә-ңалароуп. Инапала, имчала, игәашьямхала. Уаха иара изы уи аеазәы иҕаитцо дыҕазам. Уиала иара иахтаанза хара хазцаарақәа зеггы ртак ҕаитцеит.

08.02.–05.03. 2003 ш.

NOTA BENE,
МАМЗАРГЫ АЗААҒЫЛАРАҚӨЕИ,
АЗГӨАҒАРАҚӨЕИ АХЬАҒАХУ

Ииасыз ашықәс азтәи тагалара Аңсны акраамта ирхамыштәу инхеит, иахаану рызггы, аҕоурых азггы. Раҕхья иргылан, уи Аңсны апрезидент ғыц иалхра иахьякәшәаз акынтә ауп.

Тагаланк азы ишдыру еиҕш, шықәсыктәи аеаора ауп итырго, уи ауп иара ахә зларшьоггы. Аха аполитика-уаажәларратә ахәынҕқарратә усқәа реы, еихаракггы ө-өхәарак нзыртәаз апрезидент ишьтахь еихыршьалои итаргалои акыр шықәсатәи «аеаора» аҕанакуеит.

Егья ус акөзарггы, абарт алхрақәа, аеазны еиҕшым-кәа аҕакпхықәра шрыцызггы, раҕхятәи альтернативатә алхрақәаны ишыҕазггы, асцәкья аҕанза зеггы еилароынҕны, хаҕстазаара абас ашәаҕья хәашь хнацо иҕалоит хәа хҕәы иаанагомызт.

Ииашаны, иаххаагаз аибашьяра шыаартәыра ашьтахь, аскак ххы халзырпшыша, уаанза мақәахәара өахыс мацара хәәсахья аадыруз рахьтә ирацәаоны рханьтә ршьапакынзатәи рсахьяқәа цөырызгаз, аполитика ду хәа изышьтоу амонстр ахаҕыцқәа зеггы хаҕхьазартә иахзырбаз аеакы хақөымшәацт.

Цәгья умбакәа бзиа уздыруам хәа, абартқәа иахдырбаз, хзыздырхәыцыз даара акрыкоуп хәа сгәы иаанагоит. Еилызкаарц зтаху изы ари цышәа дууп. Урт зеггы неиөымсрыда иарбатәуп, уажәраанзатәи хамөақәа хзырбоз, акырза еиҕактәу, иреыцтәу ахсаала, амөа еихысырҕақәа рыкны ажәытәтәи алакәқәа реы ишадырбоз еиҕш.

Ари тема духеит. Уи нытқаатцөкьяны атцаара хапхьакатэи хымпадатэи усуп, ажуристцэа рхала ракеымкэа, еиуеипшым адыррақэа ршөага-зага итгатөуп. Агба амөа ылызхуа алоцман, уи азацантэи арифқэа ирылган излеиго ахсаала еипш, апхьаказы еиха иманшөало амөақэа рыцшааразы ихэартэхартө.

Ус акөзаргы, убарт ирызкны ишаанагара икоу статиак ағы иалазаша згөатаракэак кастар акөхоит саргы, саналагах.

Рапхья иргыланы ихөатөуп, хара хөы, апрезидент иинститут калеижьтөи уажөи рыбжьара, абыржөтөи алхрақэа роуп алхрақэа ззүхэартө иказ. Уаанза иказ аокомпаниакгы алхрақэа хөа узрызхөом. Ускан, алапшра рыртаргы, иалырхуаз заа дырдыруан. Еихаракгы актэи алхрақэа раан. Аибашьраан аиааира аныргоз ирхагылаз ихьз анырхөа нахысгы далхын.

Аоынтө раан аеыпсахрақэа рахь зхы кыдыз мац-оымызт. Зыөхырччара зқышө иаакөымхзакэа идөыкөыз аскептикцэа рымацара ракеым, амчра аусушьтө методкэа, ахөынтқарра ашьапы акразы ишьтырхыз ахырхартақэа иаахтны акритика рзыруа иалагахьан, реиөыркаахьан рапхьатэи аопозициатө хөидкылақэа. Убарт ркынтө ахөынтқарра ахада иалхразы азөы-оыцья ркандидатурақэа ыкөдыргылошөа ажөабжь дөыкөырцон, аха уаха иахымсит. Ахөынтқарра ахада иадминистрация аганахьалагы убас ирыларцеит, альтернатива калошөа, аха аопозиция рыөдмыр-цысуашөа анырба, уинахыс уаха ажөоуп хөагы ирымхөөит уи атөы.

Ажөлар рыжөпараөгы, иара аибашьраантэи актэи аешолонкэа рыонуцкагы агөынамзарақэа рацөаны ицөыртцхьан, аха макьяна аибашьраан ирдыруаз рхада ипсахра, дара рхатақэа рацахарак еипшны ирыпхьазон. Ажөлартө-массатө цсихология азакөанкэа аус руан.

Макьяна, иаөөипштөуп хөа ирымаз агөаанагара амч аман.

Ииашан, убаскан ажөлар рөы зусгы, зыхьзгы ыказ азөы-оыцья иддыргыларгы, апрезидент, иөыцны ихы апропаганда азимургы, уаанзатэи, еихаразак аибашь-ра аламталазтэи, аибашьра аантэи иреитинг иацым-лазаргы, ускак иагымхацызт.

Зегы дара роуп, ускантэи алхрақэа шальтер-нативтөымызгы, аөрапшра агмыжкэа имөапыргеит. Акандидат затөы ажөлар ибзианы дырдыруөит хөа иаанымгылакэа, иагмыжкэа арөклама изыкатан. Уи еихаразак аибашьраантэи, уи акөша-мыкөшатэи ахтыскөөи аныхөакөөи рфон ағы акөын иахьөиөкааз. Ус адагы цсыхөа ыказамызт, урт ирыдукылаша аибашьрашьтахьтэи аускөа рахь өыгөгөала зыхьз ухөаша мацын, уи аганахьала иказ макьяна зынза инымцөацыз гөыгран.

Аха, рыцхарас икалаз, апрезидент деиталырхны иөхөара өыц азы рапхья икаитцаз ишьаөақэа рышьтахь, дук мыртыкөа, убарт агөытрақэа реихарак гөю-барахөит. Уажөшьта апышөагы цыткыкоуп, рапхьатэи аөхөара аан ишьтырхыз, зынза ирыкөмөиаз иры-хөапшып, ирыпсахып, хар змамкэа излыцыз аөышөа-рақэа еиха ишьтырхып, зда цсыхөа ыкам аитакрақэа, арөформақэа ирылагап, аөиаратө өтап өыц ахь ашьаөа картцап хөа ишазыпшыз, еснагь амчра агьөжьра иатцанакуаз, уаха назлоу ипсра убааит хөа иказ акадркэа, зөиөараоык зхатө ускөөи, зуацөөи, зтын-хацөөи ахөынтқарра амчала рыцхраарөи рыда хөартара дук зламыз, уажөы-уажөы реихрыпсара анаос, иөыцу, ихэартөцөкьоу акы кахцөит хөа өыхаракгы шыкам, иагшырылымшоз рбөит зегы.

Ахөынтқарра ашьапы акра, аус арура, арт ажөа-шыкөса, ажөөизашыкөса ажөлар ртагылазаашья, уа

икацоу, икацам, зынза извысыз ухәа ртәы даара итбаау темоуп, хыхь ыара ишаххәахьоу аипш, ус иаиныр-сылан узахцәажәом. Аха икоуп убарт реилкаараз ихадоу тыпкәак: Ашәышықәса ыыц алагамта, Асовет Еидгыла аилаҳара иахкьаз ухәа, адунеи ағғы, еихарак ҳара, қаса Асовет уаа хәа изышьтаз рзы, уаанза изышьцыламыз, ирхырымгацыз рацәаны икалеит, қаса хә-змаз акырма рыхәкәа лакәит, ма акғы иапсамкәа инхәит. Шьағанкыла әеитанакит, иаахәит Асовет Еидгыла иацанакуаз ажәларкәа рпейш. Еихарак ибаапсхәит, ишәартәхәит аидгылатә республикакәа ирылацалан ирымаз автономтә жәларкәа ртагылазаашьа, еихаракғы, Урыстәыла акәымкәа егырт ареспубликакәа ирыцаркуаз. Асовет Еидгыла анеилабга, уи гәыцәс иамаз Урыстәылагғы урт рызцаара иазхьампшит (Горбачови Ельцини реипш иказ анапхгацәа, руазәы Нобель ипремиа, егы амчрахь анеира рылакәа хнакын, ҳара ҳаха акәым дара рыжәлар дузза раха рымамызт). Дара, хазы ицоз ареспубликакәағы, абасеипштәи атагылазаашьақәа раан, автономиақәа ирзымтаакәа, дара рреферендум иамзбакәа, ргара азин шрымамызғы, ыымдыр картәит. Ииуа-еитиуа рдунеи-ағ еснагь ииаиуа, мчы змоу иртаху ахьзакәаныртәуа, зымч еитцоу, еиха ихьчам рызцаарақәа ыказамшәа ирхадырштәит ус еипш аан.

Уаанза цәгьам-бзиам ацентр ытк иннакылоз, қасатәи аидгыла республикакәа, рнапкәа анроу, иакәыркит автономиақәа рызцаара зныккьарала ирызбарц, дара автономиа жәларкәа зынза иакәыртәхозарғы. Абахта акамерақәа реипш, автономтә камерақәа иртацалан ирымаз ажәларкәағы уи ус иакәымтәит. Урт зегғы неидкылан, «аконфликткәа» «горячие точки» хәа рыхьзыртәит, аха досу рхатәы ыдаракәа рыман.

Хара хәы ари – жәлары зегғы рыкәгылара акәын. Еихарак Асовет мчра ыканац, абға рыманац хәжәлар

ирығрымзаауаз, ашьтахь еимгеимцарак рхала ханрымпыцаха хыма-псыма ихақәлаз ақыртуа нацистцәа рапхьа инаргылан, иаагылазар псаха рызымтоз, ргәыхәтәы иахьызымгзоз, ахақәитра иалхәыдаазтәуаз, иаагылазар ргәаца итацәахны ирымаз ридеиа, рхатәы хәынтқарра акацара аидеиа иағаз, жәларык раҳасабала рыбла аапшыр зымуаз амч еикәацәақәа зегғы ирәа-гылан. Ма хәказароуп, ма хәкамзароуп хәа.

Хәара атахума, ари ас акалара алзыршаз ажәлар шеишықәсеи амилатә хәқәитратә қәпара иахьа-лагылаз, иахьаазахьаз, иахьазыканацәахьаз акәын. Уи моапысуеижьтәи акраацуан. Зынза псарта амамкәа, ацааршәы еипш адеспотизм иакны ианыказғы, ақсы тан. Нас, Сталин даныкамла нахыс аецәырнагәит. Иахьакәызаалак, амилатә хәқәитратә қәпаразы, Асовет Еидгыла ахьынзаназаазоз әеа автономтә республикакәа ағы ирзыкамтәит хара хәқкәынцәа, хәинтеллигенция иреиғьыз рхатарнакәеи, хәжәлари рыжәаа еибытаны икарцаз, ирылдыршаз.

Ацыхәтәан, убри ақәпара зегғы еиднакылт ауаажәларра-политикатә хәидкыла «Аидгылара». Уи абзоурала еиқәахәит «Кавказтәи ажәларкәа ррассамблеиа» ашьтахь «Кавказтәи ажәларкәа рконфедерация» хәа зыхьзыз ахәидкыла, Асовет мчы алагамтаз Ефрем Ешбеи Шерипови иапшьыргаз, иапырцаз, «Лига нации» иаднакылаз «Республика горских народов» ағырпш ала. Зегғы рзы икульминацияхәит «Аидгылара» анапхгара, актив, иреиғьыз ажәлар рычкәынцәа, хәинтеллигенция апхьагылаоцәа еиқыркааз, Ақснытәи аизара дуқәа зегь реиха ацакы змаз, 40-45 нызкь хәуаажәлар ахьеизаз, Ақсны ахақәитреи ахьыпшырреи рзы итоурыхтәыз, Адекларация ахьрыдыркылаз Лыхнаштәи Аизара ду. Абра икалеит Асовет мчра, Асовет Еидгыла апрактикағ зейпш камлацыз акция: ареспублика аихабыра, акоммунисттә партия аоб-

ласттә комитет актәи амазаныкәгаю раҗһа днарғылан, рнапы аҗароит абри Адокумент ду.

«Аидгыларә» абзоурала ауп Арзынба В. Г. СССР жәлар рдепутатрахь кандидатс ихъз шырхәаз. Абасҗак аполитикатә қәҗара аныгәғәаз, ҳаинициативақәа зегъы рымәа аныркуаз, еихә уаөы дақәгәыгьртә иахьыкәз маләзатцәы иқәыргыларә, нас – иалхра алшартә ишыкалаз. Иухәар калоит, усқан Аҗснынтә иалхыз СССР жәлар рдепутатцәа реихараөык ркандидату-рақәа рықәыргыларәгы, абжыҗарақәагы ишаҗахыз имәапысыртә излакалаз «Аидгыларә» абзоурала ауп хәа.

Абасала, «Аидгыларә», уаанзатәи амилаттә хақәйт-ратә қәҗара алцшәақәа еихызшьәлаз, уи амәафәы аетап фыц кәзқаз хәидкылахеит. Ажәакала, уаанза аполитика знапы алакымкәа, убри аамҗазтәи ацәқәырҗа иацгылаз, ишьҗнахыз политикоуп уи. Убри зегьреихә «Аид-гыларә», иара анапхгара, актив ирыбзоуроуп.

Уи, хәара аҗахым, иара Арзынба В. Г. илшарақәа, ипотенциал гәаҗан ауп ишыкарқазгы. Ииашангы, уи иаҗсаз, еицгәартаз, фыц дызланагалаз асфера фыц аҗны зыезырғәғәарц, знапафәы иаазгарц иашьҗаз, дызхаҗарнакыз ажәлар ринтересқәа иаҗсаны изыхь-чартә икәз депутатын.

Уинахыс, Аҗсны Иреихазоу Асовет ахантәаөыс даныкәз аума, еихаракгы аибашьраан, уи, хәара аҗахума, ижәлар рымаҗ иуит. Хәуацәагы, хәҗацәагы, усс хәзмамызгы, иҗьаршьартә икалаз ахтысқәа, ажәлар иаадырҗшыз ахаҗара, аҗыхәтәан иргаз Аиааира зыбзоуроу раҗһа зыхъз гылақәоу дреиуоуп уи. Аус ағгы ус икан, аҗоурых ағгы ус инхоит.

Аҗоурых аиаша иавамгылакәа иаазырҗшырц иашь-җоу җоурыхҗааөцәазар, инартбаан иахцәажәроуп, иазаатгылароуп убартқәа зегъы алшартә икәзқаз усқантәи аҗагылазаашьа чыда. Жәынгы-фәангы Аҗсны

иҗамлацыз. Аиашаз, убри аамҗаз амилат-хақәйтратә қәҗара зда царҗа ахьамамызынза ишьҗыҗны икан. «Аидгыларә» ахьзеит убри зегъы ахы аҗан, мчыкны аҗаҗара. Ажәлар иреиғьыз азыхиан абри наҗьнатә рыгәҗыха рыхьчарц, аиааира адыргарц азы ақәҗара, иамузакәа икалозаргы – ахақәҗара.

Абри аиҗш аҗагылазаашьа азырхианы иҗамызҗгы, хәара аҗахым, ажәлар еибашьыртәгы, иаиааиртәгы изыкаломызт. В. Г. Арзынбагы абри аиҗш аҗагы-лазаашьа инымиар, хәара аҗахума, ихы изаар-җшуамызт. Убри ус шақәу, аҗагылазаашьа, уеизгы зегъы раҗһа ишгылоу хәзнархәыҗырц, фырҗштәыгас раҗәак зхымҗуа аҗоурых ахь ххьаҗшыр калоит. Ишдыру еиҗш, 1918 инаркны 1921-нза Аҗсны аҗырҗуа меншевикцәа ирымпыҗакын. Ажәлар, хашҗра зқәым Ефрем Ешба ишихәаз еиҗш, аменшевикцәа хәа акәымкәа, Аҗсны аҗырҗқәа ирымпыҗархалт хәа акәын ишырдыруаз. Усқан Аҗсны акоммунистцәагы маҗ-өымызт, «Кьараз» аиҗш икәз абҗьар зкыз ауаа рхәидкылагы карҗахьан. Аха урҗ акоммунистцәа ридеология иадхәалан, рхықәкы аменшевикцәа Аҗсны рықәҗара аастә иҗбаауп хәа ирыҗхьазон. Зныкымкәа ишеидыслахьазгы, урҗ Аҗсны рықәҗара акомму-нистцәа рпрограммафәы ахаҗара арымҗеит.

Иҗьашьатәызаргы, Аҗсны аҗырҗ меншевикцәа рықәҗара напы азыркыҗкәаз Маршьан Таташь иакәын. Уи, идкылан имаз нхаҗәақәаки җуҗьарҗәақәаки иҗырхьраан, ишдыру аиҗш, җырқәтәылантә изхигеит, ар аҗырқә ры рфәы амаҗура иахысхьаз амхәҗьырцәа, аполковник Шәлиман Бганба хыс дызмаз. Урҗ зықьык ыкан. Аха аменшевикцәа ирулак, урҗ рахьтә хәышәык зхырмыжыт. Егырҗ ахәышәык, дара иркыз анаөсгы, абҗьар маҗымкәа изхырҗеит. Аха, рыҗхарас икалаз, абҗьар ззыршаз аратәи аҗсуаа рыюныкақәа ирыман иҗан, уаха рхы уаөы идмырбазеит, арҗ ирыдымгылеит.

Аңсны ахы иакөитәхтәуеит хәа изхыцыз цытк еибашыт, акырт меншевикцәагы аахақәа рыртөит, аха уаха азәгы данрыдымгыла, зыңсы таны инхаз ирулак Тырқәтәылака еитәхынхөит. Таташь дпатриотын, даара итәхын иңсадгыл ағацәа ықәцазар, аха усқан аамта убас иқан, анхацәа тауади-аамстеи рызхәыцра иакөытхьан, акоммунистцәа рахь зхы кыдызгы маңоын. Ажәлар рхы зкөырка рыздырамызт, зынза иазыкацамызт. Хтәыла аға дақәлеит, амш хәлеигеит, хәикәахәит, тәыс хәаицеит, адамығ хәаирхеит хәа разхәашаз, иреилзыркаашаз дрымамызт.

Ус акөымкәа, ажәлар цытк иазыкацаны абцъар дыркызтгы, даарагы иадымхалакәа урт Аңсны икөыртон, аркацшыаа ажәаатәи рдивизиа аанзагы. Усқан бцъарсгы иркыиз аменшевикцәа, уажәтәи аибашьраан рмацацәа иркыиз ааста. Уажәы, абаскак еикәных ишыказгы, хыңхьазарала акырза ишеихазгы, ара иааганы индырхахьаз руаажәлар, ахәбатәи аколонна, абцъар кны ишрыдгылазгы, акгы ирмыхәеит. Избанзар, еитасхәахуеит, хәжәлар азыкацан, аиаша дара рахь ишыказ рдыруан, иңсыда-инхада хәагы икәгылан.

Усқан иара Шевардназе ихы злаиркыиоз, уажәы дзыңсахыз абаша цәажәацәа еитәрхәо, аңсуаа заиаиз, изабашьуаз арымызт, ус иаазцыхьашәан абцъар зкыз ракәын хәа – зеггы цсажәоуп. Урт ар рыман, рыоныцка рыжәлар ирабашьны аңышәагы картцахьан, уи иалахөыз реихараоык уаанзагы асовет ры рәы аррамацүра иахысхьан, абцъарла, цьаңханыла еибытан, рнацәақәа тыккьо, хәа шырхәоеиңш, ахәанырцөынтәи аконсультантцәеи аконструкторцәеи рыдгылан, аха иатцахеит. Хәра хәжәлар, убас иахьазыкацаз, риашара агәра ахьыргоз, иазхашаз ар хианы ирымазшәа акара амч рнатеит.

Абасала, ианакөызаалакгы ауаоы, ахада, аңхьагыла ироль ианалацәажәо, дызлияаз, дышьтызхыз ағагылазаашьа иалымхыкәа, хазы имыргылакәа иахәапштәуп. Уи ртахуп атоурых аиашагы ажәлар риашагы, ажәлар рәаңхьатәи ауалгы, убарт аиашақәа зеггы цсыс ирхоу Аламысгы. Убарт иашан ианышьякөыргылаха, ажәлар рәы ианазхацахалак, ахөынтқарра ашьапы акрафьы, иара ашьақәгылашья гәагьс иаиуеит. Насгы, уи иунарбоит убарт атоурыхтә хатарақәа рцәаоа, рынцра, рцакы ухәа ирыгымкәа, ирыцымкәа. Урт рахьтә ишыкоу акыр анцра змоу, атынч цстазаара иатәу аамтақәа ицөырыргаз, ишыкоу аилаоынтрақәа, аиәагыларақәа, аиәахарақәа, акризисқәа рацәаны изцу, зыңхәара кьафү аамтатә, атоурыхтә еиңшыртәқәа икөдыргылазгы, ицөырыргазгы.

Абри апозициа ала уахәаңшуазар, Арзынба В. Г. аамтақәа реиңшыртә, хәра ашәартә бааңсы хтазыргылаз атоурыхәхәара дақәшәеит. Хәарада, ари аамта, егья ажәлар азыкацазаргы, даара ашәартәқәа зцу, ихьантоу, атакңхыкәрақәа зеггы ашьа рывцыжжуа иказцо аамтоуп.

Асеиңш икоу аамта, акризисқәа раамта иакәшәо аполитикагы абжьяаңынтәи изеиңшхом. Итлаз аамта еиңшыртәқәа фыц реиңшыраз аеыхарақәа раан, политикас икоу зеггы мыруга хадас ирымоу азакәан ртацалара уадаоуп, зынза ианамуагы ыкоуп, ианатахымгы. Убри еиңш ацакы фыц амцабз еиңш ицкьоит, атемпература харақәа зхызго ареактор аиңш, уи иазымбылуа аформа чыдақәа итаххоит. Усқан ахада-рафьы икоу, урт ачалап еиңш ирыкәшәо азакәанқәа иаарласны изымпшааргы, иара еиха ишизыманшәалоу, иахьынзеизаруа ишитәху аус аируеит. Нас дашьцылоит. Уи аиңш аамта шьоукы-шьоукы «военная демократия» хәа иашьтоуп.

Аха усеицш икоу аамта аѣхәара кьаѣуп. Уи, ма еиѣа еиқәтәоит, «ашора» тәоит, ма зынза инцәоит. Ацста-заара, зны амч мырхакәа ицсхазшырьц зтаххо мычқәак цәырцыргыы, ирмиаир зыкалазом. Асеицш икоу аамтақәа рышьтақәа – рыхәрақәа аҕаха рамразакәа, иара аѣиара амѣа еитарцшаауеит.

Харгыы уи иханаразомыт, хәхәрақәа зеггы ҕаанза, хазхартаанза хәа аацшра. Ишьтаҳхит ахыицшымра апрограма, ахәынтқарра ҕыц ашьапы акра хәазаҳхит, хтагылазаашья шыхьантазгыы, ашәарта шыказгыы, хабцъар хианы ишкыдгылазгыы, анхара-нцыра ус ахь хмиасыр каломыт. Аеакала аамтагыы иалазомыт, ацстазаарагыы, хтагылазаашьягыы.

Ажәакала, ацстазаара ахаҕа адымхалацәакәа, «Военная демократия» хәа ззухәартә икоу аказшьақәа цәырнагеит. Аха, рыцхарас икалаз, уи иахья уажә-раанзагыы рылахь иапыраркуеит, аспекулиация азыруеит, ирықөымѣиази, зынза ирзыкамцази, ихәар-тамкәа икарцази алахырѣарц.

Убарт зеггы аидкыланы ирыхәацшызар, ирыз-хәыцзар, Арзынба В. Г. дышьтызхыз, иаргыы дзыкә-шәан зымац иуз аамта аполитикатә ҕхәара иамаз ииасижьтәи пытқцит, икалап, актәи апрезидент ҕхәара аан инцәазаргыы.

Иухәар алшоит, ацыхәтәантәи ацшьышықәса уи ицгәоз уаанза икаицахьяз ахәтыр акәын, заамта цахьяз, ипырхагахяхьяз ирежимгыы рхапыц еихаргәҕәа акәын ишырчхауаз хәа.

Абасала, ииасыз алхрақәа рыламталаз аҕагыла-заашья даара аеацсахьян, ауаажәларрагыы убас. Аибашья ашьтахь, еиуеицшым аҕагылазаашьяқәа ирыхьяны, ишьхныцсылашәа инхаз, аибашья аламталазтәи, аибашья аантәи ихышхыцәаны ицоз ажәлар ргәамч, риенергия, реидгылара апафос, ииасыз ацшьышықәса рыла дырѣегых ацсы тало, ацәқәырца

ҕыцқәа хнацо иалагеит. Ицәырцит аоппозициахь ииасыз ахеидкылақәа, апартияқәа, убас хазы-хазы иказ акреилызцоз, жажәа иазызырѣуа иалагахьяз аполитологцәа, ацарауаа.

Хәарада, ахәынтқарра ахадагыы, иаидкылан амчра зеггы аҕы еилыркаауан, уажәшьтәтәи алхрақәа рҕы цасатәи аеыцгақәа аус шырымуаз. Ахадараѣ иказгыы, иара убас амчра иазааигәаз, иахья уажәраанза уи зхы иархәан акы зымпыцазкхьяз, амчра иакәшәо икалахьяз агәыцқәа, акланқәа, зеггы уажәи ишыкоу инхар ртахын. Уеизгыы, уртгыы ирбон иааиуаз алхрақәа дара ишыр-тахуцәкья ишырзымѣапымгоз акара. Уеизгыы, усакгыы ишәомыт, избанзар, амчра макьяна дара иркын, административтә ресурсқәа хәа изышьтоу ирылшозгыы рдыруан.

Насгыы, алхрақәа раан иѣаҕаза излаацшыз ала, икан урыстәылантәи мычрақәакгыы зеггы ус инхар зтахыз.

Ара ускак азаатгылара атаххарым хәа сгәи иаанагоит, Ацсны уи еилызымкаауа, иадымгыло, шамахазак акәымзар, азәгы дшыкам, хара Урыстәыла шака хазыразу, шака хәазааигәан хәказар хтаху. Хәцәыцхамшьакәагыы иаххәоит, уи аиѣызартә шәшьыра ду хәцанакуазар шахтаху. Иара убас агәра аагар хтахуп аурыс интеллигенциягыы, ауаажәларра, ахәынтқарра-политикатә напхгара рыѣныцкагыы хара хтәыла хәычы, шәышықәсала аказаареи акамзаареи ирыбжәагылан иааиуа, аурыс бызшәа, аурыс культура адунеи ду ахь цхас иказцаз хәтыр шрықәырцо, хәтыр шақәырцо абаскак зыхтынцаны иргаз рхақәитра, рхыицшымра.

Аха уажәтәи халхрақәа зыхгыы, зтехнологиягыы алазгалаз, Ацсны иаду иадхәалоу пытѣык, хара хәаинтересқәа ирықәшәо Урыстәыла ахәынтқарра-политикатә напхгара Ацсны азы ирымоу аполитика рылахь иапыракны, рхатәи интересқәа еиѣа ирман-

шәәлан иахьымәақыргаша иашьтәлт. Убри ағы ирыцныкәаша акандидатуракәә, уеизгы-уеизгы, амчрахь инаргарц хасабс ишьтырхит.

Акраацуан урти Ацсны анапхгареи аиҗаара, рыбжьазижьтеи, абизнес, ахашәалахәы, акрызлыцыртә икоу Ацснитәи аобъекткәә ртәы, рырәиашья назлоу еицырзбоижьтеи.

Урт, хәара атахума, ртехнология анаосгы, напҗацәы имааит. Аратәи аиҳабыра рыцхыраареи урти неицданы, рацәак иадымхалакәә, ауааикара еиҳа иахьеиҳаз – ауааикара анхацәагы ирылоуп, аусуцәагы, ахәхә-цәагы, дара аинтеллигенция хәә хзышьтоугы – дук иадымхалакәә рхы тыркьейт, убарт ирархәоз ада акы рмахауа, акы рымбо икарцейт, идырәашьит. Аеакала ихәыцуаз, аеа идеиақәак еиҳа ирыдгылоз ажәлар реиҳараоык иназырфамцшуа, ирызхымго ақынза инаргейт.

Нас, абас иаармариан, рхы изазымиааиуа излакар-цази абаскак зхызгахьоу, изычхәхьоу, аакыскьаза, ашәарта баацсы ианҗагыла, змилацтә хәкәйтә акәша-мыкәша зееидызкылаз, еилацәаз, ажәлар, аинтеллигенция рыхәтәк?

Убри аилкаараз дырәагыых иахгәалахаршәап алхракәә рыламталаз ацсуа жәлар, Ацсны ауаажәларра рҗагылазаашья ачыдарақәак. Уи бзианы ицаны ирыман иакәнагоз атехнология зхызгазгы.

Аибашьяра ашьтахь, ацхьяка цьара ишаххәахьоу еицш, аиааира иааизгы, напы зхаркырц иказ аускәә мәабжара ишыказгы, ажәлар иаадырцшыз аинтузиазм ду «ашоура» иагхейт. Ганкахьала, уи, хәарада, ицьяшьатәзам, аскак зхызгаз, зшья цаз ажәлар, ршьапы ишыкәгылаз акәзаргы, мацк рыцсы аавыргар акәын. Аеа ганкахьала, ацсааитакхәгы хәмазамызт, аха уи мацарагы акәмызт, аеа мзызқәакгы ацын. Уаанза еснаг ажәлар рааигәә иказ, ирывагылаз, ианаҗаххоз

рацхья игылаз, уажәы икарцаша, уацәы излагаша, рхыкәкы хада уажәы-уажәы иргәалазыршәоз амилац-хәкәйтратә қәпара азаацсацәә, аинтеллигенция рацхьягылаоцәә ааигәә икамлейт. Абаскак ажәлар ирзааигәоу, ирыцәаку аиҳабыра хәмоуп, уажәшьта урт иахьырхәо хәкоуп хәә рызбазар акәхап.

Убрыгь хәинтеллигенция рзы, хәара зегы хзы ипышәаран. Ианакәызаалакгы, аиҳабыреи, ажәлари, аинтеллигенциеи, егья еизааигәазаргы, еилаоашьязом, досу ртыцәә инхоит, Киплинг Амрагылареи Амра-җашәареи рзы ишихәаз еицш: «О Запад есть запад, Восток есть восток, никогда они с места не сдвинутся». Ус еиҳа ихеибартәаауейт, ус, ирҗаххар, еиҳа еихы-лапшуейт.

«Аидгылара» акәзар, аибашьяра аламтала уи, шамахазақ акәымзар, анапхгара зегы усқантәи Ацсны Иреихазоу Асовет ахь депутатцәас ианалырх нахыс, ахьз мацара ацсы ыкәхан икан ауп. Аибашьяра ианалага, уи активистцәә рбаталион кәцазар акәын иара ахьз рыхцаны. Абриакара зылшоз, ацакы змаз хмилац-хәкәйтратә қәпарафы зеицшыкамыз ахеидкыла ыказамызшәә иныжьны, инахыцан ицейт. Дара ахеидкыла уаанзатәи анапхгарагы иаадырцшит уи агәбылрак шрымамыз. Адепутатрахь изларыз ацҗа-цәры еицш азы инаҗан, нырцәка ирит. Аиҳабырагы уи акәхарын ирҗахыз, ас иказ, аскак кәзцахьаз, зыхьзи згәыбылреи жәлары зегы рғы амч амаз ахеидкыла абарҗахыз, зегы хәара хнапы иакызароуп, хрыхьзоит хәә икалахьан. Насгы, аибашьяраан ус аҗахуп хәә иумызбоз зцәара ыказамызт. Иара «Аидгылара» усқантәи аиҳабы изы асахьаз мацурак рыцшааит, акьатеилашә ауаоы акыр ихәо аиҳа аибашьяrazy хәарта злазамыз. Аибашьяра ашьтахь уи еиҗеи-зыргошәә, еиҗадырғыцуашәә изғыз зегы баша

еижьаган. Уажэшьта ус еицш икоу ахеидкыла анапхгара акэмызт, ахэынтқарра анапхгарахь анеира акэын зеггы рхы итаз.

Убри азоуп ашьтахь, акыпцхы ателехэацшреи рахь анеирта зауз, ианакэызаалак жэлар рмилац-хақөйтратө қөпара хьаас измамыз ирхылцыз, ирылцыз аьбаса-хэаса, «Аидгылара» аицш икоу ахеидкыла азы ирфашэалак рхэартө изыкалаз. («Приказала долго жить».)

Уажэтөи алхрақөа рыламталаз, шьоуки, уртқөа ргэьааггы мкыкөа, икажьны ицаз рахьтэггы алархэны, «Аидгылара» ацсы таны ирымазар даара иртаххөит, зны уаха иахтахоит хөа икамьызт аха. Уеизггы, уажөы «Аидгылара» зыхьзцаны еифьркаашөа икарцаз ахеидкыла (зхы еидызкылозггы рацөаоык шыкамьызггы), сара стөала иарцхашьөит, еилыркаауазар.

Аиашаз, «Аидгылара» атоурьх иашацөкьа өтөуп. Акөымзар уажөы уи рыххо измоу, издызшөало, инархөы-аархэны изшөызцақөо рацөаоөхөит. Убри оызар, рацхьа иргылан, иззымдыруа, ма изхаштыз ирдыруа икалон, уи ацхьатөи аөтап аан шакөыз, иара иалшаз аус хадақөа реихаразак анымөацгахаз: аиөкаара аидөиа аниз, ианеиөкаахаз, амилат-хақөйтратө қөпара зеггы ацхьагылара азнауа, ианацпаз, араионтө, атыцантөи аиөкаарақөа зеггы; ианымөацгаз, Ахьыцшымреи ахақөйтреи Рдеклорация ахьрыдыркылаз Ацснызегьтөи лыхнаштатөи Аизара ду; иара убас, ианеиөкаахаз Нхьц Кавказтөи ажөларқөа зеггы рхатарнакцөа алархэны, ашьхаруа жөларқөа кавказтөи ассамблеиа, ашьтахь «Ашьхаруа жөларқөа рконфедерация» хөа зыхьзхаз.

Иара убас, алхра фьццөа рыламталаз аөазназы еицшымкөа ирацөаоөхөит аполитика акөша-мыкөша тыцс ишьтызхьыз, акахуажөырцақөа ртааоцөа реицш. Урт ирылан макьана асахьаз ззнаац иахьцхьазалаз,

уи шьтазцахьаз, аус зуаз, изымуаз, аусура зтахны иара змамыз, рацөазакггы усурак иазхьуа икамьыз, ус хаца-хаца иказ, ма хьрхарцак, аоппозициа, гөыццөак, еицырдыруа гөаанагарақөак ирыдызцөылоз.

Уи зыхьказ амзыцкөа рацөоуп. Урт зеггы ара хазрылацөажөазом. Хьхь ишахцөахьө еицш, адунеи афь, цасатөи Асовет еидгылаө икалаз ахтысқөа, хара хайбашьра, уи ашьтахьтөи хцагылазаашьа – зеггы ацсахит. Цаса хөы змамыз акьр рыхөкөа лаөөит, зынза иахькахазггы ькоуп. Арөиара ус, ацара-ццара, ацара-дырра, уи аус азызуаз, ацара-дырратө стөпенқөа змаз, акандидат инаиркны адоктор икьнза, апостсоветтө назаазараө, зхьцхьазара уахькьашө икалаз академикцөа – зеггы рыхө лаөөит, иара усггы уаоы ихы изларыланыкөымго икалөит.

Насггы, абас азанаатцкөа рыхөггы анкаха, азөырөы рыбацкөа хнатит, иаагылазар дара иртөымыз, дааракггы изыцказамьыз аус рнап шалакьыз. Убрыгь анрымпыцбаба, уаха рхы зкөыркьша анырмоу, зынза рхала инымхарц, цөажөартөахөыс аполитика шьтызхьыз рыөрыдыркьлт, аполитика акөша-мыкөшатөи аполитика еизнагаз рыөныццка тыцс ишьтырхит. Ицеггы реалкаашөа, еица амчрахь анеира зькөнаго хөа зхы зьцхьазоз рыөрыдыркьлт, мацк иадамзарггы уаанза амчра агьама збахьаз, уи ахахөаразггы иманшөалоуп хөа изьцхьазахьаз.

Аполитикатө авантиуратө технологиакөа рзыхөашь атөы здыруаз еснагь заа игөартөит, рцаца иаладырхөөөит абасөицш, ауаажөларраө икало ацөырцакөа. Избанзар ианацахьа, абасөицш шьоуки иртөушөа, иртөымшөа, шьоуки ирыдгылошөа, ирыдымгылошөа икоу рхы аткьара еица ишымарьоу рдыруөит азы.

Иара убас, жөашькөса рыөныццкала, уртқөа инарьваргылан, амчра иадиааз, акры ахьаанагоз иакөыршан

издыркыз рыгьежыра аеартбааит, аеарыгэгэеит. Иара амчра ахаҭаҭэҕья реаларгалахьян, уа реапшәымар-тәхьян. Абас мацара, апрезидент икоманда хәа изышьтоу, арт ажәашықәса рыюныҭқа еихдырҭсоз, зны-зынла, зхәы кәнызшьоз ахәычы иеипш зқышә ҭзырчауаз, игәаалоз шыказгы, хәарада, дара зҭазкыз амчрагы, уи аиқәырхарагы, аусушьагы, аказаа-шьагы иадгылаоцәан, маза-аргама рышьҭақәагы рхауан.

Хәара аҭахым, ажәлар, ахәынҭқарра амаҭ аура, уи аипш аҭақҭхықәра ду адгылара, изҭаххалак ирылшом, уи баоухатәран ауаоы илазароуп, иаргы иҭахны, игәаҕны ихы иадитартә дыказароуп. Уи занаатуп. Ахәынҭқарра анапхгарахь инарҭхьо, акоманда хәа изышьтоу аилазаарагы ус иказароуп. Аус рыцурагы, аус друрагы маншәалан, арҕыцрақәа, аҕыцқәа имырхьяакәа иалоугалартә аххьяхәа еихыҭсо инструментк еипшны.

Ус акәымкәа, ахәынҭқарратә усқәа аҭхья изыргыло, уи амаҭ аура иагзылшо, иагызҭаху хәа акәымкәа, соыза, суа-сгәыцхәы, сыцәгьягь сыбзиагь аҕы еиха исыдгылаша хәа аклантә принципқәа рыла еизго, азакәанқәа рылахь иаҭыракны, иакәыршан, зегы рылымкаа ахәынҭқарра агәы ҭахақан хәышҭаарас иказҭаз, акастақәа иреипшхоит.

Алхрақәа рыламҭалаз аҭагылазаашья абасшәа иагыкан. Анапхгара иацанакуаз, насгы урт рыкәша-мыкәша еизыргаз, зыҕхәара ааны анаскъара зыхәтоу аихабырагы даргы, амчра, ҭыкала иаахәан, рахәҭиаак аипш ирырҭазшәа, иалаҭсны иркыртә иканаҭеит, ахәынҭқарра ахада инао азәгы инапы ахьрыламлоз, акгы анапы ахьрыламлоз аҕынтә, азакәангы убра иналақан – ипарламентыз, ипро-уратураз, избарҭаз.

Абартқәа зегы еилкааны, ииасыз алхрақәа рылам-ҭалаз, амчра акритика азызуаз аоппозиция шыкала-хьазгы, иара ус хаз-хазы иреиҕу хполитологцәа иаахтны ргәынамзарақәа ртәы шырхәозгы, ишырыо-уазгы, ажәларгы, ауаажәларрагы иззымиаициз рыҭсыерақәа, реилышшарҭақәа изҭахыз рхы иадыр-хәартә икалеит. Аихабырагы мыҭшзакәа зааза иалагеит алхрақәа реырзыҭаҭара еснагь иҭышша иказ абиуҭьетгы иаеиҭгзакәа. Урт реиҕкаараз еиха иазыманшәалаз, еиха иахьыманшәалахашаз аҭыҭқәа рҕы инаргеит, рмахәәқәа еилхәаҭәкьянгы иалагеит.

Урт, аиашаз, харантәҭэҕья иалагеит. Урыстәылатәи ателехәапшра ахьынзаназо ирдыруа аполитологцәа, ашәкәыооцәа, артистцәа, ажурналистцәа рыла. Уиала руаажәлар иҭегь рхы иҭаргаларц акәхап, дара абас инахаран ишырдыруа, уатәи абҭа шрымоу, уантәи аҭхыраара еиха ишеиҕәуаз, ргәы шазҭаз, руаажәлар рҕы аҭкысгы.

Зны-зынла урт артистцәа-шәахәаҭәеи (даргы хыҭхьазарала имаҭмызт, 40-оык иреиҭамызт), нас ашәкәыооцәеи аҭыҭантәи аихабыреи реиқәшәарақәа уааҭәыпхамшьартә аҕынза инаргон. Арахь уаоы ибла ихылон, аказареи адоухаи рыбзиабара акәымкәа, зегынҭьара аполитика бжьиан ишыказ. Урт рыкәша-мыкәша иказазгы, дара ирывырбаар, ус унаҭшны иумбо мычқәак рылаҭш шҭахақәымшәари, хаш-ҭагәарымҭари хәа акәын усқак рыезыршәоз. Ииашан, шьоуы акариератә чмазара рымоуп, ус акы карым-ҭалар рузом, аха иара ахәынҭқарра ахада ихаҭа усканаз, иара уажәыгь, итәылаҕ, иуаажәлар рҕы имаз ахаҭыр, ас еипш иказ ахьз-аҭша ас еипш иказ аҭхыраагза абаҭахыз? Цқя ирымго аҭитә, ибзиан ицо аҭқан ианырҭиуа еипш.

Алхрақәа ркампания ианалаҭаҭәкья, уи атенденция еихагы аеартбааит. Аибашья аан, уи ашьҭахь, иахья

уажәраанза Аңсны зтагылоу, урт зегы зыбзоуроу, урт иахья уажәраанзатәи рхәынтқарра аргыларатә усура, адәныкатәи, аонытқатәи атагылазаашья – зегы еиҳаразак здырхәоз Москватәи ажурналистцәа, аполитологцәа, адоухатә культура (апропаганда ззыруаз рахь адоухатә культура иазгагоу азәгы дшыказамызгы) ахатарнакцәа ракәхеит. Урт зегы, заа иазыкацаз, иәтацаз дырратарақәан.

Хәара атахым, адәахынтәи, еиҳаракгы Москвантәи алапш, агәаанагара зейпшроу хдыруазар хтахуп, иаңсоуп. Аха уи иаанагома, хара хмилаҗ-хақәитратә қәңара атәи хымдырзошәа, иказамшәа иавстәуп хәа, уи ахытхыртақәа рәи ирейгыз хажәлар рцейцәа шгылаз, зхы ақәызцахьоу ртәи, урт иларцаз, иаад-рыхыз шакәу иахья еиғны иаахамоу зегы, аибашьраә иаагаз ахақәиттра аңхья инаргылан? Ус анакәха, аиашацәкья цәыргахар иацазуа, изтахым ыкоуп. Алхрақәагы – алхрақәа роуп, аха зегы захтау хәар, хәңхья иааиуа хәңхьякатәи амәа иаша рзылаҳ-хырц, ажәлар рфырхацара атоурых ала акәзами иҳазарц шахтау? Ғырпштәыс ирыдаагалозеи ртоурых ыказамшәа, рыдгыл иқәгылазамшәа, зибнака мацара иҳарпшуазар?!

Аха еитасхәоит, уи амыза моапызгоз уртқәа ускак усс ирымамызт, агәра ганы икан уа дара ианырзылпха, ара тәикәа рхарцара ускак иуадаомым хәа.

Аңхья цәара ишаххәахьоу еипш, Аңсны, аполитика ду иацанакуа аинтересқәа рнаоугы, аәа интересқәак, амеркантильтә интересқәа змоу, агәмақәагы збахьоу маңоым. Урт абарт алхрақәа русгы рәаларгалт, уи ахылапшрагы убарт ирейпшыз рнапәи инанагеит. Уи, хәарада, ускантәи хәиҳабыра иртахханы икалаз усуп.

Ашьтахь, дара ишыртахыз акәымкәа, ажәлар рейҳараомык ишыртахыз ала аус цо ианалага, аеын-кылар, ахыншьалара – зегы рхаштын, зхы хәтыр

ақәызцо иғи иатәеимшьаша хәаны, шәандуцәа ркәатеикәа иртышәхуазаргы уи иакәхарзыз зегы шәырхынхәроуп, шәнацәа шәыхәлацан арахь ишәғи-шәхроуп хәа икәгылт. Аха урт андуцәа рыцха ркәатеикәа ркынза ианнеи уи зейпшрахоз еилкаауп, убри иагырзырхынхәтәын.

Ииашан, убас рзутәын егыртгы, зхы иатәашьян, зыжәлар ирывакны уи зеазыркәашьыз, цыбыбагы пытк тахаз, ауааикарагы рхы златыркәаз, ирғарыжыыз.

Изтахыз ззымоапымгаз, урт еиҳа изыдгылоз рыхыз арбаны, аара дырәегых зхатәи зхала изызбарц зтаххаз ажәлар ирыкәрыжыт. Зны, 100 шықәса раңхья «ахара зду ажәлар» хәа зус рызбахьаз, аакыскья абахта атзамцқәа реипш аблокада зкәыршаны ирымаз.

Абасала, шәышықәсала харада ахара зду ажәлар, убри хәахьыыр шырхәо, еитазырғицыр зтаху амчкәа Анцәа иңшьәала, убарт реипш икоу амчкәа, зынза ирзыкәымгаргы, иакәымцәкьяхь инеиуа ианалагалак, иапыюлан инызкыло аәа мычкәак цәырцуеит. Анцәа иңшьәала, инымцәацт убас еипш икоу амчкәа, убас еипш икоу ауаа Урыстәылагы, Аңсынгы. Уажәыгь, лыңхала иахьейлгаз убарт ирейпшу ирыбзоуроу раңоуп.

Егәа ус акәзаргы, хажәлар рағырак икалаз еилкааны, иахьякәым ахь ахы шхаз баны, рхы аад-мырпшыр, аикәышахәтрагы зыкалазомызт, икаларгы иахәтгыломызт.

Уеизгы, ххы хәмеижьароуп, уажәи амч бзиақәа рыбзоурала ихырқәхеит машәыр бааңсык, аха ус каларц зтаху уиала рцыхәа цымцәазеит, аәа еимгеим-царак иазыпшуп. Уиала рцыхәа цымцәазеит оныцқала ахәбатәи аколонна еипшны абра иҳалоу, зыжәлар ирылоу, зхатәи кариератә усқәа зегы рыхтнызтар, ирхыңар зылшо.

Арт ахтысқәа раан, нтыцынтә азәгы даламгалазакәа, иакәым ахь зхы зырхаз ахтысқәа нызкылартә амчгы, азингы зманы йказымцазгы убарт иреипшхеит. Урт заца инырымкыларыз, ҳара ишахтау йкамлозар, ҳаагылазом ҳәа акәын ишыказ. Ацыхәтәангы, иртахны акәымкәа, цсыхәа анамоу, рымч зқәымхацәкьоз анцәырц ауп ианаагыла.

Ацыхәтәан ажәақәак, зегы рзы имариамыз, игышәарахаз алхратә епопеиа драмаә, жәлара ианакәызаалак еиха изыкәгыгуа, рапхәа идыргыло, еиха атакпхықәра зду аперсонажқәа рхы шымқоапыргоз, еиуеипшым авторцәа еикәдыршәаз асценарикәа рахь досу иалырхыз, уа рольс ирыхәмарыз, еиха аиаша иазааигәан, игәгәаны рхы ахәадырцшыз, еиха иахыпсыяхаз, иахәацахаз, иахәаиааиз, ирәыцзан рхы иазымхәыцыр, алкаа ғыцзақәа карымцар ада цсыхәа ахьрымам ухәа ртәы. Рапхәа иргылан, уи зыкәшәо, хәарада, аинтеллигенция роуп. Цәара исхәахәеит, еитасхәоит, ҳазтагылоу аамтазы ажәлар аинтеллигенция рматериал зырхио, нас итзыжыуа фабрикоуп. Ииашан, ажәлар рәахәы зхәаша ацәгәеи абзиеи ағы ирыдгыло, ианатахха рапхәа игыло, адунеии дарей ирыбжәагылаша, еипышшыуа аинтеллигенция реицаазара рымч анакәым-ха, ажәлар уацәтәи амш рымазам.

Ари ацәажәара агәтахьшәа ишхәоу еипш, ҳара хмилацтә интеллигенция, рапхәазатәикәа инадыркны, рыжәлари дарей шәалеи далеи еилысны йкан, урт рцара-лашара, рхақәитра, рзинқәа рзы ианакәызаалакгы рхы еигзацәкьомызт. Ицаз ашәышықәса анцәамтаз урт, ажәлар реидкыларәә, реицәакраә ирылдыршаз даара ирацәоуп, ацакы амоуп, алцшәақәа дууп.

Абриакара кәзцахьоу, амилат-хақәитратә қәпара еснагь апхәа игылаз, уи еснагь ажәлар азыкәзцоз, иаидкылан, абыржәтәи апышәарақәа ҳаинтеллигенция

ирзымтиит ухәартә йкалеит. Ииашоуп, урт еиуеипшым ахеидкылақәа, апартиакәа рәы аус руан, ма ирзааигәан, еиуеипшым акандидатцәа рыерыдкылан йкан. Аха, ианакәызаалакгы, аинтеллигенция зинтеллигенциоу, аиаша зынза иавамгылақәа, обиективла мацара избатәу аусқәа аныкалалак, зегы алымцыргы, рағырак, хазы-хазтәи ринтересқәа ашътахь иныжыны, зегы рхыхь, зегы иоархыкны реидыркылароуп.

Ииашоуп, иапхәагылоу аинтеллигенция рхыпхәазараә йкоу аполитологцәа, хазы-хазы акәзаргы ма хеидкылак, партиак ирыдгылан, ргәаанагара хтны ирхәон, рыбжы дыргон, аха, зегы дара роуп, еимцәхытраа ианыкала, убрагы ускак амч амоуит. Еихаз ҳаинтеллигенция гәыпқәа еидызкыло аусхәартақәа, ацара-дырратә, акультуратә центрқәеи, хцара-дырратә, доухатә потенциал зцазкуа рағырак рәы изыкамлеит атагылазаашәаз зпозиция гәгәацаза измаз, зажәа акрыпнакоз, агәагь зызтаз гәыпк.

Хәарада, йкан зпозиция зымцәахуаз, жәлар рәапхәа аинтеллигент ихәтоу атакпхықәра зегьрапхәа изыргылоз, уи иагәахымцоз ҳаинтеллигенция апхәагылаоцәа иреиуаз. Хазы йкоу гәыпк атәы ххәозар, амчра иацанамкуа аидкылақәа «Ииашоу алхрақәа рзы» зыхьзыз алхоцәа рлига иәырцшыган рхы моапыргеит. Урт ианакәызаалакгы рхатәы позиция рыман. Убарц аламцакәа, хцарауаа, арәиаратә интеллигенция рхатарнакцәа азәырәы аинтеллигент, ихәыцуа ауафы иатәам ала рхы ныкәыргеит. Атехнологиа баапсы, ани знапы тацәымыз рнапы иакыз ухәа зегы неицыр-хыраан, иаарласны, иаармариан зхы тыркәаз алхцәа рыкнытә изтахыз рылахь ада ццәартә еипш зхы моапызгоз, ус зегы ззеипшу ауааикара раанкыларә, аәырцшы бзиа дырбара ацынхәрас, еиха еицәазтәуаз ала рхы моапыргон, иаахтны, идырны ажәлар реиошара, реиәажьрахь изырхоз ирылагылан.

Иара убас, угэы еихьнашьыртэ икан акулът амацзуо-цэа абри аицш аҕагылазаашья аан рхы шымоапыргаз. Ацсны икоу уи амацзуоцэа зеггы ракэым, хэарада, аха урт рыхьзала ауаа рахь зыецэырган иказ убас рзухэартэ икалеит. Акулът амацзуоцэа, дара рхэаакэа рыкны ианынхалак, еиндаҕло роума, хысла-гэысла еиҕасуа роума, Анцэеи аиашеи рхэаа иахысуа еиҕа дубарҕахоит.

Ииашоуп, хара хдингы аиҕеира аамта иҕагылоуп, ажэлар рыларҕэара, реидкылараз, аҕоурых-социалтэ удаоҕрақэа жэлар рдунеихэаҕшышья, рлеишэа, рказшья ахьяаҕаҕэо, жэлар ргэы ахьхэу ахэышэтэразы адин арыҕэҕэара анаҕаху аамта хҕагылоуп. Абыржэтэи ахтысқэаҕы пышэарахароуп дара рзы.

Иара убас еснаҕь хара хажэлар рыҕсҕазаараҕы аиҕабацэа-абыргцэа рхэатэы даара акрацанакуан. Уажэы Ацсны икоу, ахэынҕқарра ахада имчра иацанакуа еиҕкааз, хэарада, имаҕымкэа аусқэа моапыр-гахьейт ари ажэашықэса. Ус официалла ахэынҕқарра ахада имчра иалнахыз, иадкылан иамоу, иахьякэызаалак иаахтны уи амчра иадгылазароуп. Уи аоыза ахеидкылагы ыказар алшоит ахэынҕқарра ахада ианиҕахха. Аха уажэы икалаз аҕагылазаашья иахнар-беит, абыргцэа рхеидкыла аныкала, дызустазаалак, иарбан мчызаалак иахьыпшым, ажэлар рғапхья ада ҕакҕықэраҕы аэазэы иғапхья издым шакэу иаҕаху.

Хэарада, уажэшьта уи ахеидкыла шыаҕанкыла иҕсахтэхоит Ақэра мацара акэым ара критерис икаҕатэу, уи иалазароуп зықэра иалагзан апышэа ду зырхаз, зыжэлар ртэы нарцаулан издыруа, аполитикаеҕы, аҕсҕазаараеҕы хыҕара зқэым зхатэы гэаанагара, зхатэы позиция змоу, зыламыс хараку ауаа кэышқэа, сферацыпхьяза ркынҕтэи, анхаоы бзиа инаиркны ацарауао икынза.

Ажэытэ, ахра аицш иказ, даарак иҕэҕэаз зхатэы хэынҕқарратэ системак змамыз ажэлар иалырхуаз аиҕабацэа, абыргцэа, акэышцэа рхеидкылақэа зегынцэара икан, ирхэозгы акрыпнакон, хатыргыы рықэын, рцакгы дун. Убрахь иалырхуаз хьяхэа-ҕахэада зыгэра ргоз, зуаоҕра, зиашара, зхатара пышэаз, ирдыруаз ракэын. Алхраеҕы шэага-загас иказ ламысын.

Убас алыҕшаахқэа алырхуан азоуп рыгэра зыргозгы, ирызбозгы хьяхэа-ҕахэада изадгылозгы. Убас игэраган азоуп, руазэк, ачымазара иахкья, аеакы иахкья, жэлар реизараеҕ данзымнеиуаз илабашья наишьтуан. Иахьырбарҕаз илабашья анадырслак, иара дыказ иаоызан, убаскак дырдыруан, убаскак дыгэраган.

Ус акэымкэа, ма иара ах идицэыло, ма жэлантэык иадицэыло, ма иуа-игэыцхэы рганахь дыҕэанажьюа дыказар, илабашья акэым, иара ихаҕагы уа тып иоузоомызт. Иахьяҕы убасоуп. Ус анакэымха зынза икамзар еиҕа еиҕуп.

Иара убас, абарт алхрақэа раан, еиҕа аҕакҕықэра здыз, ус иузхэозар, еиҕа аус змаз иреиуан хпарламент. Иаазазом, уаанзатэикэа рахьгы, уажэтэи хпарламент ахьгы агэынамзарақэа рацэаны ишыказ. Урт рахьтэ икан, ахэынҕқарра ахадеи дарей реизыказаашьяқэа реҕы, зны-зынла дара аурыс хэынҕқар Пиотр I дан-қэыпшызтэи ижьжыагатэ, ихэмаргатэ полккэа иан-реипшхоз. Уажэтэи алхрақэа иахья аус зуа апарламент азы ипышэара духейт. Иухэар алшоит, ажьжыага, ахэмарга полккэа рсиндром зынза ишзацэымцазгы, аҕахь ирыхоз шырацэазгы, рымч зқэымхаз шма-чымгы, хар амамкэа ирылцит абарт даара имариамыз ахтысқэа, апышэара хьанҕақэа хэа. Аус злоу убра ироуз апышэа уажэшьта рхы ишадырхэо ауп. (Хпарламент анапхгараҕы, дара адепутатцэаҕы иргэа-

ларшәатәуп ҳпарламент ахыз, насгьы убри убас ишеизадоу аора, ахәара шаҗаху. «Аизара» хәа, «Дума», «Альтинг», «Кнессет» хәа ишыкоу аиҗш.)

Ииасыз алхракәа ирыхкьаз рахь хгәы зызтәу, агәыҗра хазтә, ажәлар ирҗахыз ус аламала иазныкәар шырымуа, рхақәитреи рхы ирзақәу аҗаҗыри азәгьы ишиҗаху, ишизеиҗу ала дазныкәар шырмуцәкьо атәы зхәо акрыкоуп. Аха, иара убас имаҗым, хала ахьых-натыз, хгәы хәахьаннаҗаз, избартә икоу ибартә иахьыканаҗаз еиҗа иахьуашәшәыроу, ацәгьахь хылызгар зылшо атенденциакәа, агракәа, амдырракәа, ауааикарара ахьхәхьзо.

Иаидкылан ханахәаҗшлак, иаххәар халшоит, урҗ рахь ишыкоу аеиара, аизхара, уи ауадаорақәа ирыхкьо ачымазарақәагьы шацу, ахәычы чмазарақәагьы налаҗан. Ахәычы чмазарақәа марианы изхызгогьы ыкоуп, аха даара аеызыднаҗалогьы ыкоуп, уиаан ишырхәо аиҗш, иаркьаҗогьы. Еиҗарак уи цәгьоуп, ауааы данхәычыз имыхкәа, дандуха ихьыр. Идаапкылацәкьоит. Ахатәы хәынҗқарра ашьапы акра, альтернативала алхракәа ухәа, хара, акрызхьыцуа ажәлар, иҗақәыгәгәоз, хабжьазырзырҗ зҗахыз хәырцәахәхь-чарҗ, зхатәы оныцкәтәи җқаррақәа, зхатәы қабзқәа рыла зееидызкылоз, цәгьаҗсышьала зееикәырханы иааиуаз хзы, ахәычы чмазарақәа рәыцны изхызго, мыцхәы издаапкыло хәхьреиҗшу ыкоуп.

Убас акымкәа-обамкәа ахәычы чмазарақәа зыкоугьы, ахәычы дышхәычу аиммунитет иоурҗ, аҗхьа-кәтәи ачымазарақәа имарианы дыриааиртә ирыгәгәара азы акәхап. Харгьы иахьатәи ахәынҗқарра, уи аполитика иаҗанакуа уажәы акырза хәгхан иаххәагозаргьы, урҗ хәарада, аиммунитет кәрҗоит.

Егьирахь, егьа ихьаахазаргьы, ххы халнар-җшызаргьы, ганкахьала, имәаҗысит изаамҗанутәи амчра арәыцра, ахәынҗқарра, ажәлар, ауаажәларра

рыҗиара аетап җыц ахь ииасит, аеаганкахьала, ахтысқәа аибашьра ашьҗахьтәи хуаажәларра аилазаара җыцны иахнарбеит, иахьеизоҗыдоу, иахьычымазаоу, иахьзаны ихәшәтәымзар уацәы лгашьа змам чмазараны икалар зылшо.

Уеизгьы, хажәлар ргәаҗшь шеизоҗыдоу, амч шамоу атәы ахәоит, ианшәарҗаха, зегьы иоархыхәхәан, ажәлар рымәахкьара алымшартә аҗаҗара зыхәҗоу, иаххәап, аинтеллигенция рымч анақәымха, макьана амчра знапы иакыз усқантәи ахадара ркоманда иаиуазгьы даргьы, рхатәы интересқәа рзы ахтысқәа иахьеицәаз ахь идырхо ианалага, дырәагьых ажәлар рхы ахьҗырхыз, изхымҗоз ражәа ахьырхәаз, знык ианаму, оынтәгьы ицегьгьы игәгәаны иахьырхәоз. Ари ажәлар реиҗараоык рыбжьы акәын.

Ажәлар абас иахьныкәаз ауп икалаз аеаанкыла-рақәагьы, аиқәышахәҗтрақәагьы алзыршаз. Ус икамлар, егьа еиқәдыреәеарҗ иалагаргьы, акгьы алҗзомызт.

Убри инаҗан исхәарҗ истаху, хажәлар рхаҗа рееиоырымшазеит, уахьгьы рхы кызамызт, аха урҗ рыхьзала зееиоызшаз аполитикцәеи аинтеллигенция рыхәҗаки роуп. Урҗ ажәлар еиоыршарҗ иашьҗан, рполитика иадыргарҗ. Иахьагьы, макьанагьы еиошазар, еиошоу дара аполитикцәеи убарт аинтеллигенция рыхәҗаки роуп. Ажәлар, знык иааиладыроынтзаргьы, ирласны еилыркааит, рхы иазхәыцуеит, рхы ааныркылоит.

Абра икоуп аеа гәыҗк, урҗгьы ажәлар ирыхәҗакуп, арт алхракәа рыҗгьы еиҗа зхы аазырҗшқәаз иреиуоуп. Урҗ абжьы еиҗаны изгаз рахьгьы икан, еиҗаны изгаз рганахьгьы, еиҗа имақаруазгьы, забҗьар иахозгьы дара ракәын. Ари абжьаратә класс хәа изышьҗоу, акапитализм аеиара зда җсыхәа амам роуп. Аҗсны урҗ хазы реидкылан, хазы реалрымкаацт, еиҗа иахьыргәаҗо иадгылоит макьаназ. Урҗ рахьтә икоуп ихәаахәҗуа,

АНЦӘА ИҘЫ ИҘЫЦУА ИАРБАН АЖӘАЗАЛАК...

Аңсҗазаараз, аҗазаараз даара акрызцазкуа, амҗа зтамзар цсыхҗа ыҗазам апроблемақәа цөыртцыҗхьаза, ажәлар знысхьоу, изхысхьоу рҗоурых атәы, абжьааҗны еиҗшымыкәа аҗакы еиҗахоит. Иахьатәи җаңсҗазаараф, убри иадымыкылакәа, иафьбаан ада зызбара удафоу, ма иалымшазо җалоит. Избо, еилызкаауа дҗалар, убартқәа раан аҗааигәанатәуеит ажәытәза инаркны иҗаз аҗышәа.

Убри азоуп, рымҗа зкыр зҗаху зегьы ажәлар рҗоурых изаҗоу, еилархәарц, ибжьадырзырц рыеҗәылхны изашьҗоу. Еиҗаракгы ажәлар иахьатәи рполитикатә, рдоухатә культуратә җагылазаашьа арҗәғәаразы, арҗабыргазы иахьхәарҗоу азы.

Уи зегьы җара аҗсуаа җаҗара ибзиан издыруада. Уажәы убри еиҗш аамҗа җҗагылоуп, җҗоурых ахыҗкьеиҗш иласны иааскьеит, иҗавагылангы иааиуеит. Уи избо изы акгы аҗәахзом, иахьатәи җаңсҗазаара аҗкысгы иаартуп, усҗан – иҗагхаз, иҗабзаз, җамч ахьақәымхаз, җара җәахьаҗамшәаз, азлеира җахьацҗаз – зегьы уажәы еиҗагы иубарҗоуп. Аха, рыҗҗарас иҗалаз, иахьа җахызго еиҗагы ираҗәоуп, уи абаха җазымҗо, җавызго, азхьыҗҗа җазымразо. Ус акәмызҗгы, иҗамбар зыҗаломызт, уажәтәи җҗагылазаашьа, зынза еиҗшымызгаргы, иазааигәоу аҗагылазаашьақәа акырынтә җажәлар шақәшәахьаз.

Ганкахьала, ари иаанаго уи ауп, җара, жәларык раҗасабала, хьықәкы хада җҗәы иҗоижьҗәи, иҗыхоижьҗәи, иара амҗала җаанагоижьҗәи акыршааҗуа.

Ажәакала, ахьынҗқарра аргыла аиҗанакуа афгы, уи иахьа ахы ахьаҗнардыруа раҗәоуп. Убарҗ иреиуоуп адин, анҗәеихаҗара ус иаҗанакуа иахьа җара җәы иаҗагылазаашьоу. Уи егырт апроблема хадақәа ирылубаартә иҗалеит. Убас иаҗаххейт зегьрыла ажәлар реизакра, рымҗқәа реизгара, реилаҗара. Уи адагы ахьынҗқарра ашьҗыхьа ыҗазам.

Ахьынҗқарра аҗаҗара җара идеиас иҗамоуижьҗәи акрааҗуеит. Уаанза җазлахьыз ахьынҗқаррақәа, ааскьатәиқәа аагозаргы, Асовет Еидгыла, Қырҗтәыла, җавтономтә хьынҗқарра ахьзхәаха җамразакәа амҗақәа рыкхьан, иазыҗҗәаз азин җар-җшарқәагы хьыҗы-хьыҗла раныхра, нас иара ахаҗа аныхрахь ахы дырхахьан. Иаразнакгы иаҗаҗәтәымхахьан, җҗәы рызҗамкәа иҗалахьан урҗ ахьынҗқаррақәа, җаңшөымаҗәа хәа иҗхьазаз, нас җашнеи-шнеиуаз иҗаҗахаз, җаргы җзаҗахаз. җаргы, излаҗалшоз ала, җзинқәа рыхьҗара напы аҗаркит, ақәҗара амҗа шьҗаххит.

Уажәы, убри наҗьнатәтәи җаидеиа аусаф, аҗҗазаараф иахьынагзозар, иахьыҗаҗозар хәа җәфуп. Ари азәазәала зегьы еиҗаҗәеиҗшу усуп, рәиарак еиҗшуп, нхара-нҗыра дууп. Убас шақәуггы, мақьанагы инагзаны җзазымышьҗылаҗт уи ус шақәу, абриаҗараамҗа җзҗазкуаз ахьынҗқаррақәа ахьаҗәтәымыз, җаргы җахьрыҗәтәымыз иаразнак иаҗхымҗсааит. Убри аҗкытә, хьынҗқарра аргыла аиҗанакуа зегьы мыҗхөы иҗҗаршәшәауеит, мыҗхөы җахыбаауеит, җара иахьатәыҗәкьан, иҗазгәакьан иҗалаанза атәым цәа ахартҗар хәа хшәоит.

Уиаҗарагы аҗахзам, убри аиҗарафык рзы дырҗагых тәымк еиҗшны, пыҗфык маҗара рымаҗ ауа, ринтересқәа ирықәныкәо, егырт гәыкцәа рзырхамкәа аҗаҗара. Иуадафуп ахьынҗқарра ажәлар рымаҗ ауҗәкьо, уи маҗара иашьҗан, ажәларгы рхатәеиҗшҗәкьа иазыҗан, еиҗу зегьы уи азы ирҗахны аҗаҗара.

Аполитикеи аекономикеи рнаосгы, ахэынтқарра иатаху рацеоуп. Убарт рахьтэ ихадазакеоу иреиуоуп ажелар рдоухатэ культура. Егья аеакала амахефа гефеазаргы, уи згу, изымхо амчра ахэынтқарра еицш икоу аргылар ду азышьтыхуам.

Икоуп ажэйтэ притчакеа абасеицш зхео: желарык шеи-шыкэсеи идыргыло, хыхьчагас, цсеикэырхагас икарцо абаа, халгеит рхеон еицш ибгоит. Цсыхэа анырмоулак, еиха рыцсы фызкаауаз азэы, арпыск, пхэызбак даларчапон. Абри аицш ацсататэ аныкар-цалак, абаа уаха ибгомыт, акэылацеагы ннакылон, ажеларгы ахьчон. Ари лакэуп, аха алакэ зхылцуа ацстазаара ауп. Абас еицш икоу «цсататэуп» адоухатэ культура желар рзы, урт рхыхьчага, рыргьацага баа ду ахэынтқарра азгы.

Аекономика агымкеа, ага дакэлан иазимкуа, аеакы ахарамкеа ахэынтқарра амажэа баацсы аицш еилам-гыло, ирзеидымкыло икалозар, ацшыоугы дацахым, ацахеаоугы, уи ачымазара мзыс иамоу еилкаауп. Ажелар русгы рдыруа, рыцсгы рылан, рыцстазаара цстазааран иказцо зегы адоуха рзацзароуп.

Рыцхарас икалаз, амчрае инеиуа еснагь убри рафрыжьюеит, ма зегы рышьтахьза идыргылоит. Ус акэымкеа, убри еилызкаауа, зхатагы уи ада цсыхэа змам амчрае ианыкала, инасыц духоит – ажелар рызгы, ахэынтқарра азгы, дара рхатакеа рызгы.

Адоухатэ культура иацанакуа рацеоуп – ажелар нацнате шьтрала иаарго, реапыц-хатэгеацхаратэ культура, аоыра, ашэкеы, алитература калеижьтеитэи акультура, насгы анцеиихацара, адин-ныхатэ культу-ра ду. Иаазкэылаз, адин, ацсуа кырсинра, абжэаацны еицш акэымкеа, инеикэырццак-неикэырццакны атэы рхео, адэахы идэылган уи иазкны аилацеажэаракеа еифыркаауа, иара ус ателехэацшраеы, акыпцхэаеы ицеырцуа иалагеит. Хара, уахи-ени уи иалагыламгы,

еиха хазфлымхэеит. Иагеилахкааит, аицеира амоа икеу ацсуа кырсинра аныхамч аоныцка еифыха-ракеакгы шцеырцыз, уртгы ус иаармариан ишузы-мызбо акара. Хара иаармариан иузбо, шамахамзар, акгы хамазам. Насгы, аифыхаракеа, аикэымшэаракеа ртэы анхэхалак хгэы изахеом, хаазкэылаз устэи хабзазараегы урт хашрылагылазоу хааиуеит, аха, аеаганкахьала, уи иаанаго аеиарамоа хануп, хаагылан хаказам хэа ауп. Ишшапаза икоу феиарамоа залшазом.

Аеаганкахьалагы, аикэымшэаракеаи аифыхаракеаи хрыламхацеакэа, иара убри мацарахь хаианам-гацеакэа, хаиааны, убарт ирылатцеаху аиаша цшааны, аеиара, аеицсахра бзиахь архара амоа иаша ацшаагас акацара ауп аус злоу.

Иахьатэи ацсуа нцеахацараус, ацсуа кырсинра зтагылоу, иахьынзааихьоу унахеацшыр, игеоумтар залшом, убрагы иара ххэынтқарра аифекаарае икоу атагылазаашья, апроблемакеа иреицшу акы шыкоу. Ари иахеит, аныхамчи ахэынтқарреи шейкегоугы, урт рыказаареи рыфеиареи ахеикэефьртэу шыкоу, насгы адин аеацхэа ахэынтқарра иахэтоу шыкоу аицш, ахэынтқарра аеацхэа адин иахэтоугы шыкоу.

Иахьатэи адинхацара азцааракеа, Ацсны акырсинра аицеира азцаара ухеа абас реахьцеырыргаз иахеит, иара ахэынтқарра аргылар иазымхо ишалагаз иахэа хара хэы анцеиихацараус, уи иацу адоуха ахьынзакоу. Феыц зшьапы ркыз ахэынтқарра аргылар иатахуп, ибзиан зшьапы икегылоу, аеиарамоа шьтыз-хыз аныхамч, уи иацу адоуха.

Иаадыруеит ххэынтқарра азхацара адэныкатэи амчкеа рнапы иахьынзану, иара убас аныхамчгы адэныкатэи адинхацаратэ мчкеа реацхэа иаду атакпхькеаракеа. Убарт зегы ирзырхианы иказарц азы ацсуа кырсинра ныхамч аоныцкатэи апроблемакеа ртыц икецатэуп. Аоныцка акэзар, аифыхаракеа,

аикъымшәарақәа шыкоу дара, анцәеихацара амацзуо-цәагы ирзом. Ус анакәха, хгәыглап, еиғу-еицәоу реилдыргап хәа. Уи еснагь ихәаууп, аха хәаада акгы зизом.

Иара ахәынтқарра усқәа рғы агхақәа рыцшаара, рыриашара, амәа ғыцқәа рыцшаарагы, даара иазхәыцны, ишәаны-изаны имәапыргароуп, аха иадхалацәаргы калазом. Аамта иханаразом. Адинхацара ус ағы убасшәа икоуп аґагылазаашәа. Убрагь ирпырхагахо, изшәахауа рымәа иапырган изыкалар, ххәынтқарра аґеиарагы, аргәғәарагы, хауаажәлар реидкыларагы, рдоухатә культура артбаарагы – зегы акыр ирныцшыртә икалоит.

Уинахысгы, ауадаәрақәа нцәазом, аха аґеиараґы аетап ғыц калоит, ацхәака ицегь инахаран иубартә, ашәақәгыларахь аиасра атәы уанахәартә.

Ауады, ажәлар рыцстаараә икоуп адин ада аеакы ахзымназо. Убри акнытә, адин аус бзиан иахышәақәгылоу, уи амч, анырра ахәынтқарра ус азгы, иаидкылан, ажәар, амилат рызгы ихәшәуп.

Уажәшьта, аиашаз, ас еицш икоу аус дуқәа шытызхырц иаґу хәжәлар акраамта цсымыштыгак еиҳамкәа ирымаз адоуха рызхом. Убри иазымхо адоухахкқәа рахьтә, адин доухамч иацанакуа цаса ааста еиҳахеит. Ажәлар рдоуха цыкәкәаны иахыкоу мацарагы акәым, ирхыргаз, изтагылаз, изтагылоу иархиеит, анцәа дырзааигәанатәит, ма изааигәахара ртахны иканатәит.

Ииашан, хазтагылоу аамта убаскак аенергия атахуп, аламыстәи, акультура-доухатәи, анцәеихацаратәи ухәа – зегы еицхыраартә, ишьтибахыртә ианзыкамла еизхом. Хара хғы убри шагу ауаа, ажәлар ирныцшуеит.

Ацсуара, аламыс реицш икоу ажәлар рдоухатә хыцхыртақәа ацхыраара ртахуп. Иахәа, аеакы акәым, ателевизори аинтернети иаарго аинформация, аемоция, бжеиҳан хаззыкацам, хменталитет иацәыхароу,

иацәтәыму акыр иацәыхьчахартә, ашәаґақәа ркын-зацәкәа иазнамгартә, иахәатәи ацәгыеи абзиеи реиодыраара рымч ақәхартә.

Уажәазыцәкәа, адақәа ашәа ртарныкәара агы амч уаоцас ианақәымхо аицш (сердечно-сосудистая недостаточность), иахныцшны икоуп хдоухаи хәреи хәизибамырхара, иара устәи апстаарааґы, хәцәґа-хәбзиааґы. Иахәа, иарбан жәларызаалакгы, нацнәтә ирымоу риестетика-доухатә культура, цхыраагзак амтакәа, «цшак аламырскәа» ианаанха, иара убрыгь рцәызыр, аеакы ашьткаарагы акраамта ирылымшо инхар калоит.

Ажәлар ркультура, рдоуха ашәаґақәа риенергия иааицмыркәазакәа акыкахш еицш ирґакизароуп, «ахшгы» иагымхарц азы еснагь ацхыраара ыказароуп–ажәларгы, ахәынтқаррагы ркынтәи. Уажәы ххы иахархәо атехнология ғыцза, иаагап дара амобильтә телефонкәа, урт аенергия шаарыгхалак рыбжы дыргоит, иудырдыруеит. Урт иртаху аенергия хианы икоуп, иаґоукит, шака атаху аднакылоит. Ауаа, ажәлар ус иаразнак сигналк роуа икам, аха еиқәылаанза, ирыгу архынхәра алшо иканат ирбароуп, атыц иқәырцароуп. Уа сигнал катәаыс икоу амилат интеллигенция роуп. Ари иахәоит урт ртакпхыкәра шака иґәґәоу.

Хара иахәа, шәала иаагоу ххәкәитра ацхәа ихаргыло аеакы ыказам. Ахәкәитра ламыс усуп, ишахәтоу аныкәгара атахуп. Аха, ламыс, адоуха зцым, еидара змазам ахәкәитра шәартахоит. Усеицш икоу ахәкәитра ус змазам ирхәкәитрахоит. Ус змазам ихы иташәо здыруада. Абра адоуха, анцәа итәы злоу, анцәа иахь ицшуа, цхыраагза духар, хәышәхар алшоит. Убри амч аман, убас еицш икоу амч ақәхартә акацараз иатаххоит ажәлар рдоухатә шытра дуггы, ахәынтқарра амчрагы, азакәангы.

Абартқәа зегы иахьатәи хамш азцаарафы икәнарғылт аңсуа дин, ақырсианра ныхамч азцаарагы. Уи алцшәа аиурц азы ажәлар ркынтәи адгылара, ацхы-раара амазароуп. Хара хажәлар егырт адин хкқәагы хатыр рыкәырцоит, аха урт рабацәа, урт рабацәа ажәйтәза зны, даара иазхәыцны, иахымыццакыкәа иалырхит, ирыдыркылт, ихартцеит ақырсианра. Иахьа хылагы хамш азцаарафы икәгылоу убри аиташьакәыргылара, арыгәгәара атәи ауп.

Уажәтәи хтагылазаашьафы уа имаҷымкәа иреҫыцны напы зырктәу калейт. Иара ахәынтқарра аргыларафгы, аеацъара икарымтазац акы кәхдоит хәа акәзам, аха, ухатәи анакәха, ачыдарақәагы рацәаны иацуп, ауадаарақәагы, агәыграқәагы. Иаххамыштыроуп, ажәйтәан уи еицш апышәа хәрхәхьан, Аңсуа хәынтқарра хаман.

Зхатәи хәынтқарра заухьоу, абицара рацәала уи ашьакәыргылара, нас аныкәгара иалахәыз ажәлар, иара анырцәызлак ашьтахьгы, акраамтаза ршьа-рда иалан, рцәаа иахәтакны, ианыцшуа икалоит. Хара хәфгы иахьа уажәраанза уи хажәлар рцәаа, рқабзқәа, ркультура ахыцхыртақәак ишреиуаз моашьо, иахьырныцшуа рацәоуп, ирцәызыз шырацәоу аицш.

Аңсуаа зегы ақырсианра динс ианышьтырх ауп ахәынтқарра катара анрылшазгы. Уи абзоурала еигәныот, реидыркылт, насгы, ақырсианра здинз егырт ажәларқәагы иазхарцеит. Ахи-ацыхәеи – Византиа иазханацеит, ускан Аахыц-Кавказ иказ ахәынтқаррақәа рацхьа иарғылт. Урт ахәынтқаррақәа арабцәа ркәыларақәа рышьтахь рымч мацхеит, арабцәагы рақәдара рылымшо, рхәынтқаррақәагы рымч рыкәымхо, ақырсианрагы ишахәтоу амац рзымуа инхеит. Аңсуаа ракәзар, Анакәаҫиа (иахьатәи

Псырзха) амцан, арабцәа рыр рацхьагылаоцәа зегы ирапызгоз, злеишәа бааңсыз, шацара ззымдырзоз, зыхьз мацара ахәынтқарцәа азәырфы, Аахыц-Кавказ-тәикәагы налатаны, ао ицанацалоз, Мурван Адагәа хәа изышьтаз ир цыххаа икәырцеит. Уинахысгы, арахь, Кавказка фәахәра имоуа.

Хәарада, ари аицш зылшаз ажәлар, урт рацәа, архонтра еиханы Византиаа изрымтоз, рыхьз хара инаот. Уажәазы византиаагы абри аицш аиаaira згаз архонтцәа ахәынтқарцәа хәа ахьзгы, амчгы рыртеит. Иагыкәртеит Аахыц-Кавказтәи ахәынтқарра хадакәа ирыцкны. Насгы, Нхыц-Кавказ еиха иахьазааигәаз иназхәыцны, уахь ақырсианра рызнагара, рылар-цәарагы рнапы ианырцеит.

Ажәакала, Аңсуа хәынтқарра зыбзоуроу рахь рацхьа игылақәоу иреиуоуп ақырсианра. Хәарада, ахәынтқарра аидеология, ахыкәкы иабжан, аполитикагы, ахәынтқарра аицыхрагы уи акәын ахырхартә азтоз.

Аңсуа хәынтқарра акалареи ақырсианреи абас иахьеиларсыз акынтә, хәарада Византиа анырра амамкәа каломызт. Аха еснагь ибжьарыжьуеит тыцк, хтоурыхооцәагы убри цъара иазгәарто, иазаатгыло сымбацт: ақыртцәа рхәынтқаррақәа арабцәа ицкьа-шәкьа ишыкәырцазгы, ақырсианратә автокефалиа шрымаз инхеит. Аңсуа хәынтқаррагы, Қырттәыла аихаразак анацанак, иара уи автокефалиа иацанакит. Хәара атахым, Аңсуа хәынтқарра Византиаа абгагь аман, ахазарцәа рыбгагы, даргы рымч иакәгәыгуа икан. Аха хазы ақырсианра, иара аныхамчгы даара акрацанакуан акынтә, автокефалиа ус иахыцан изцомызт. Ицарц иалагар ицартә икан, аха политикала иатахым, ма иаахразап хәа ирыпхьазозар акәхарын. Насгы, автокефалиа азцаара адунеизегьтәи ақырсианрамч иацанакуан; хәынтқаррак аоныцка иузыз-

бомызт. Дара аңсуа хэынтқарцэагы аполитикае рхы иадырхэозар акэхарын, убри ақыртцэа иранарыжыит. Аха усқаназ уи шака имыч дуз инагзаны иазымхэыцт, мамзаргы идырцысыр еицэахар хэа ишэазаргы калоит. Ақырсианра адунеи абжа аңанакан, уи аганахыала раңхыа изацэажэозгы автокефалиа змаз ракэын, ахэынтқарра зкыз ракэымкэа. Насгы, усқан – афыра, аңара, аңоурыхора инадкылан – еиҳаразак аныхамч анапы иакын.

Аңсуа хэынтқарра ахаан Аңсныцэкыа мономилацтэ тэылан. Абырзенцэа роума, агенуезцэа роума, аурымкэа роума, ажэытэза хэагаеае аколониакэа змаз ирцэынхаз хышэшэа-пышэшэакэак, хэахэцэақэак ракэымзар, Аңсны икэынхоз зегы аңсуа жэларкэа иреиуаз ракэын. Ус анакэа, Аңсны қыртшэала анцэаихэара моапырго изыкаломызт. Ақыртцэа цоурыхэоцэагы, урт ирыцзырғызыр амуаз аңсуа цоурыхэоцэақэакгы ироуа. Аңсуа хэынтқарра ахаан абырзен бышэа мап ацэкны анцэаихэара зегынцэара қыртшэала ампаңгара иалагеит хэа, хэарада, ииашам. Ишыкацэкыаз мхэакэа иаагылт. Уаанза бырзен бышэалеи аңсышэалеи мацара импаңысуан, хэарада, аха, Аңсуа хэынтқарра Қырттэыла аиҳарак анацанак, ақыртца автокефалиа, асахыз акэзаргы, Аңсны анцэаихэара злампаңысуаз абышэакэа рхыңхызара ақыртшэагы аланагалт ауп.

Ишакэхалак, арт усқан аңсуа хэынтқарцэа агха гэгэакэа икарцаз иреиуоуп, ашьтахь рцоурых цсадгыл Аңсны аңеицш азы ирыцхара духаз. Убасқан ххэынцқарцэа рнапала ашьапы ркит иахыа уажэраанзагы ашьацхэа иакыз хиеицшны хэқэзырхаз. Ақырсианра ныхамч хыхызатэи анапхгаоцэа аимпертэ политика иахыадырцэылоз иахкыаны, Аңсни аңсуааи рзы ақырсианра акынтэи ироуз адоуха ду, анцэа игэампхашаз ала иазныкэан, жэларык рңеицш шэышықэсала игэакрартэит.

Ашьтахь, аңсуа хэынтқарра акаҳарахь ахы анарха, амчра ақыртцэа рнапахы ииасуа ианалага, адинмчраеы ирымаз аңагылазаашыа даара аус адыруит, анцэа иус аполитикахь ииаган.

Абас, ахаангы еицуп ажэлар рңеицши, ажэлари, рдини, ирхагылои рызцаара. Ианакэызаалакгы хэра хэицш икоу, еснагь ахыцпа икэгылан иааиуа (пограничная ситуация) ажэлар рзы ижэоангэашэпхэароуп ахыыпшырма, ахатэы хэынтқарра. Ажэоангэашэпхэара уафы имбацт, аха, ибартэ икаларгы, излархэо ала, еимгеимцарак ауп, али-ңси рыбжэара иааимкыоит ауп. Убри иахыгзаны угэы итыхо, уззыхыуа узхэар, иназоит рхэоит.

Аңсуак жэоангэашэпхэара ибаны хэа дкалозар, шамахазак акэымзар, раңхыа иихэо, иеыцашэо анцэа иоуп, «Иа, Анцэа, Анцэа ду» ихэоит. Уи агэра игоит иара игэы ицоу, еиҳа дыззыхыуа раңхыаза издыруа анцэа иоуп хэа. Хэарада, иңстазаараеы раңхыа иргылоз ахақеитра атэгы анцэагы раңхыа иргылоит хэа иңхызон. Уи, ақырсианра атэы иаҳаанзагы, ус игэы иаанагон. Усқан иара изы, уи Иисусгы ихызмызт, Буддагы, Иахвегы, Мухаммедгы, Анцэа, Анцэа хазшаз хэа дишьтан. Ақырсианра абзоурала, уахь ауаатэыоуа ркынтэи цхаражэаоуыс дара рхыаа зегы зхахы изгаз, Иисус дышгылаз анеилыркаа, уи импа алырхит.

Ауафы игэы итыхо анцэа идыруеит, аха убри неигзартэ аңагылазаашыа анииталак, уинахыс иаргы ихы дахэароуп, ишынеигзашагы иңшаароуп, икаитцо зыкаитцогы оынтэоба реицш идыруазароуп. Ажэлар зегы, ма реиҳараоык рыгэтакы анеикэшэа, иаххэап, ахақеитреи, ахыыпшымреи, ахэынтқарреи ртахуп, аха иззыртахугы рдыруазароуп. Аецэа кыдхны унапы иадыркыр, изуцаху удыруазароуп. Уи цоуп, ишуп,

иззуҥаху узымдырыр, инаумпыҥорны икаҥауеит. Иззуҥаху удыруазар, ишҥоу маҥара акышьяҥы уақәшәоит.

Иахҥәап, Аҥсуа хәынҥарра ахаантәи Аҥсҥаҥәә, ма, ииашан, ирыздырамызт уи зырҥахыҥҥәыз, ма ирыҥәә-шьеит, ахархәашья иақәымшәеит, ма ирдырыҥҥы рҥахымызт, маҥара амчраҥ иҥазар, иахҥәазар, ихәынҥарҥәазар рҥахын. Иахья аҥоурых ахыҥҥеиҥш иҥахызаны иҥанахәо убриоуп, убартқәа зегы хәитҥарызхәыҥырҥ, иахьятәи хҥагылазаашья иадахыларҥ. Еиҥырдыруаз ахәынҥарра, ақьырсианра арыҥҥәәра, егырт әжеларқәа рылаҥәәра еиҥшыз, анҥәа игәәҥхартә иҥаз аус иазкыз, 200 шықәса рыла аҥслымз иалабаз азы еиҥш иныҥаба иҥартә иахыыз, иаҥалаз, уаанза иназгаз аилкаара хәазахыҥырҥ. Убарҥ еилкааны иахья хәырҥәахәхыҥарҥ азы. Убарҥқәа азымхәозҥҥы, иахәо иахьязы акҥы иаҥсамызҥҥы, иара аҥоурых ҥыра-ҥырапа еизго, анышә иҥалан аҥхраҥы аҥаххазомызт.

Иахьятәи хҥин, хҥырсианра ныхамч аҥагылазаашья, иааиҥагылаз иара амаҥзуоҥәа рҥагылазаашья иугәаланаршәоит азәжәтәи ашәышықәса анҥәамҥа, аәажәтәи алаҥамаҥазтәи хҥмилаҥтә интеллигенҥиа. Урҥ рахытә иҥан адинхаҥара атәы зҥоз, ма аныхәыҥҥәа рәы иаартыз ашҥолқәа ирылгаз. Адин атәы бзиан ирдыруан, ирдыруан жәлар рдоухәтә культураҥы уи иаҥанакуаз, иара ус жәлары рҥаралашараз иаҥанакуазҥы. Дара рыешаны, рыбжаоык әжелар рҥара-дырра амаҥурахыы иҥеит, бжаоык – адин амаҥ аурахыы. Иахья убраҥ, егырахыҥы акыр хәмазар, зны дара зшыапы ркыз ауп.

Убарҥ рахытә ҥырҥшы заҥәык аагап: аҥсуа шәҥәыооы, раҥхьятәи хәдраматург, ахәынҥаррауаәжеларратә усзуоы, аҥарадырра амаҥзуоы ду,

акоммунист Самсон ҥанба, зынза ареволиуҥиа аламаҥалаз рыеҥынҥа изышьҥаз аҥсуа қьырсианратә автокефалиа азықәҥаоҥәа раҥхья дгылан. Сгәы иаанагоит, уи иеиҥш иҥаз иахья аҥқьаҥәа, аҥшыаҥәа дырхыҥхьязалатәуп хәа.

Уажәы еиҥагылаз аҥсуа қьырсианра амаҥзуоҥәа, аҥқәынҥәа рплеада, аиашаз, уеигәырҥартә иҥоуп. Дара роуп иахья хҥдинхаҥара аус уалаҥәажәартә иҥазҥаз, хныхәыҥҥәа рыҥсы ҥазҥарҥ иашыҥоу, аҥсуа қьырсианра аиҥаира, аиҥарҥыҥра аус еиҥызхуа. Иара убас, иахья ирымоу аматериал иалагзан, хҥоурых иалҥәшәан, иахьягу-иахьябзоҥы иазхәыҥҥны, иахья хазҥагылоуи иареи еидкылан, еиҥырхыраан, иахьятәи иахәартә, иаабыртә хҥырсианра аҥоурых ҥырҥауеит.

Аҥсуа қьырсианра аиҥашьяқәырҥыларә, Аҥсны Урыстәыла ианадла ашыҥахыҥы, иаразнак изаламгазәит. 300 шықәса зныхәартәқәа ирыоҥҥаны иҥаз аҥсуа қьырсианра аиҥашьяқәырҥыларә анырҥаххәҥы, ишыҥырхуа-ишыҥарҥо хәа акы ыҥамызт. Аҥсны аҥоурых, иара аҥсуа қьырсианра аҥоурых атәы иазхәыҥҥша, ишыҥызхша аҥсуаа рахы азәҥы дыҥамызт. Иаарласынҥы ус азәы дазыкаҥахоит хәаҥы гәыҥра ыҥамызт. Ус, аурыс ныхамч, аурыс бызшәа иаҥҥан, Аҥсны ныхәыҥҥк аадыртит хәа аҥсуаа рзы акҥы аанагомызт. Уи иара аурыс ныхамч амаҥзуоҥәаҥы ирдыруан.

Убри азоуп, абызшәадырратә ҥара бзиа змаз аурыс енралҥәа, Бартоломееи Услари реиҥш иҥаз, рабҥьар нышыҥаҥан, кавказтәи ашыхаруа жәларқәа рзы анбанқәа реиқәыршәәра изалагаз. Аха анбан аиқәыршәәра маҥараҥы азхомызт, уи ахыырҥозҥы, идзырҥозҥы аҥахын. Нас, ишдыру еиҥш, урҥ ралфавитқәа ашҥол аҥы ахәыҥҥәа аҥара аларҥартә изыҥамлеит. Аҥарадырраҥ, ашҥол аҥы ихәартәхартә иҥалаз Д. И. Гәлиа иаҥиҥаз анбан ауп. Уи ҥыҥит 1892 шықәсазы.

Уи ахыддырцоз, изцоз шмацзгы, 10-15 шықәса рыла икалеит зхатәы бызшәала ацара змаз.

Урт акацатә рацәазаны ирыман. Рацхьагы еиҥа иаҥахыз напы адырцит, хыма-цсыма. Уи, рацхьа иргылан, ажәлар ацарадырра рыларцәара акәын, егырахь – ацсуа ныхәацхьыз қырсиианра (православие) аиҥашьақәыргылара, анцәаиҥәара иаҥаху ацшәахь аиҥагара, уҥәа зегьрыла ацхраара. Ишдыру еиҥш, ацшәахь еиҥаргеит «Евангелие» («Агәыр-ҥафхәаша»), иагьтрыжыит 1912 шықәсазы.

Ацсны ақырсиианра аиҥашьақәыргылара аус азәлым-ҳара уаы ибартә еиҥш иацлаҳьан 1875 шықәса, Цсырзха-Афон ашьапы анакы аурыс ныхамч Симон Кананит ихьз зху абертыц (уи кацаны иалгеит 1905 шықәсазы).

Аха макьанагы ауадаорақәа нцәара рыкәмыит, Ацсны ақырсиианра ашьақәыргылара, ацсуа ныхамч аццара иацырхагаз рацәан. Ацсны атырқәцәа ианрымпыцарк, ацсуаа рқырсииантә ныхаҥыцкәа анадыркы, зныхақәа зыонқәа ирыонагалан, оныцыцхьаза ныхаҥыцк еиҥшны иказцаз ирхылцыз дырәегьых иаххылапшхәу илыцха-игәыцха рыгәкәа ркынза иназартә, еиҥаҥыцхартә акаццараз иадгалатәыз рацәан. Иара Ацсны аҥоурых, ацсуа қырсиианратә ныхамчра аҥоурых анаосгы, ацсуа жәлар уаанзатәи рынцәахацаратәи пантеон ақырсиианрахь аиасраан иацанакуази, уии иарей шака еилысны икази, иахьатәи рҥагылазаашьей реизыказаашьей иахьа иҥыцны еиҥахәацштәын, ицатәын. Ауаы дышны ицоз икәых, зны-зынла иааишәихыртә иказ зегьы нкацсо, иныжьуа дышцоз еиҥш акәзам ацсуа қырсииан ажәйтәза ари адин анидикыла инаркны дшааиуаз. Икан, икоуп ажәлар ианакәызаалак мап зцәырымкуа, инрыжьырц икам, рцәа-ржьы, ршьа-рда иалалахьоу. Урт рахьтә еиҥа ихаданы ирыцхьазоз, ҥыц иазхарцаз адин

иафубартә, иалоугзартә иказ, уи ацкаррақәа ирыцаркыртә, ирылазартә икарцяхьан, уии дарей акны икалаҳьан.

Убарт ртәы иахьа хымцда изахәацштәугьы, азәлымҳара ду заҥахугьы, убри зқы бжаки шықәса рацхьа имоапысыз, асимбиоз ашьҥақәа алубаартә иахьыкоу геататәуп. Урт рышьҥақәа ақырсиианра иалагаләуп, ақырсиианра ашьҥақәагы дара ирылагаләуп. Уи ианакәызаалакгы ирзазомыит. Ақырсиианра ацсьера акәымкәа, аҥәәара ауп иаанаго хәа ирыцхьазон. Адунеи аҥы иахьынзахәтоу ажәйтәи аҥатәи рсимбиоз злымшо, мап ацәызкуа ҥыцк аиаины изыкалазом. Аҥыц ахь аиасра иахьа уажәраанза иказ зегьы рышьҥаццара, ркажьра акәзам иаанаго. Урт нак инышьҥаццан, инкажьзан цьаргы дзиасзом, дахьиасуагы даднакылазом.

Убарт шәышықәса рацәала рдоухатә цсҥазаара иабжаз, цәеижьыла ирыбжахахьазгы ркынтәи адин ҥыц ахь амоа ашәышықәсақәа рцәагеит ацсуаа. Уи иаанагоз уанзатәи рынцәахацаратә пантеон ашьҥақәа ҥәҥәан, ицаулан хәа ауп. Насгы, уаанза ирымаз анцәахәкәагы ццаражәхәацәас рхы иахьадырхәоз Анцәаду иахь акәын. Урт зегьы рцынхәрас Иисус Христос, Есеқырста иалхра, дара рзы иаанагомьит егырт анцәахәкәа уинахыс иказам хәа. Урт зегьы дара иалырыхыз амоа иацхраацәоуп хәа ирыцхьазон. Аиашаз, убри азы акәын ажәларгы, ус аламала шьац ахьыдмыреуаз рныхаҥыц дукәа, адин ҥыц ахьзала ныхабаашк дыргылаанзагы, иара имцаныхәара уахь изнеиуаз, нас иара ихьзала ақырсииан ныхабаашкәа здыргылоз. Ацснытәи ақырсииан ныхабаашкәа реиҥа-рак убас икоу ажәйтә нцәахәкәа рымцаныхәарҥақәа рҥы игылоуп. Уи ус акәым зхәо ацсуа қырсиианрагы изыреыцуам, амацгы изуам.

Икалап, рапхьатәи ақырсианра рыларцәаюцәа, ғыц ихарцаз рынцәа ибзиабара иахнаңааны, ажәларкәа уаанзатәи рынцәахәкәа ирыҕрагылазарц иалагозтҕы. Икалап, иара Симон Кананитҕы ус ихьзар (исхәо анцәа саҕоумцан, аха Анцәа ихаҕаҕы, аиаша аҕхьа излаир-гыло ала, ауаюы, аеакы аҕамгалакәа, ииашоуп хәа иипхьазо ихәозар даҕеитцом, дақәититәуеит.

Ихамдыруеи адинкәа рыхьзала шака шья катәахьоу, иара ақырсианраҕь налацан. Дара аңьарныкәгаюцәа хәа изышьтаз рымацара, ишырхәозеипш, ахәеи амцеи рыма адунеи абжа иахысит.

Аха иара ақырсианра ахаҕа ус ахәомызт. Убри анеилыркаа ауп ирацәаюны ажәларкәа рыюнашәкәа, ргәашәкәа зегьы аадыртуа ианалага, абри адин лаша наңьнатәтәи рыцкьаҕыпкәа рахь ианынарышьт, аҕшәмараҕы анарҕа. Абас казцаз ажәларкәа иреиуан аҕсуааҕы. Аха абас акацара, ишаххәахьоу аипш, ашәышыкәсакәа аҕаххейт. Изадхалазҕы, иазхарцоз анцәа ғыц рыгәкәа рәы, рыюнкәа рәы, ртәыла ағы дапшәымахарц азы ауп, ихәғы асахьаҕы аеазәы иладмырәашьо, ауаюы ихшара иара дышиепшшу аипш дреипшны дырбартә.

Абаскатәи аамҕа аҕшәмахара дахьағыз аонаҕа акынтәи акыр идикылт, иара итәны икаитцейт. Нас уи ихьзала идыргылоз аныхабаашкәаҕы рыюныцка, рыдәныца, реифекаашья ианыпшит убарткәа зегьы. Хара хҕоурых зегьы аипш, хқырсианра аҕоурых, уи абакакәа рытәҕы еиларгон, ирзон, ирцәахуан, акәымзар Аҕсны ишьақәгылейт, Византиатәи аныхабааргыларәа иакәша чыдан, ишкол чыдан иупхьазаша, аныхабааштә архитектура.

Абасеипш иказ шәышыкәсалатәи аиҕцааракәа, аикәшәаракәа, ақырсианра адогма хадакәа ирҕыр-хагамкәа реилысракәа ирыбзоураны, аҕсуа кқырсианра

иара ахатәы цәа ахалт, ахатәы хәғы аанахәеит. Иара убас, ашьтахь, аҕырқәцәа рхаан 300 шыкәса, нас 70 шыкәса асовет мычра ахаан, ақырсианра моа ахьарымҕоз иахкьаны, уеизҕы аеахьейтанакәаз ыкоуп. Иаххәап, наңьнатәтәи анцәахәкәа, амарҕатра рыла аеархьанҕацәеит, абриакараамҕа аюны ионацалан ирымаз адин ду ахәышҕаара мыцхәы иеҕәахейт, аццышә ақәнауит, зны-зынла изыпшшәахәу узым-дыруа. Ағы аазрыцкьоз дкалар, уи кейкеиуа ихитуан, аха убас ишыкәз иашьцылашәа инхейт. Убриоуп, хҕоурых, хдин аҕоурых еилымкаакәа иахцәажәоз, ақырсианрахь хдырхару, хазхысхьаз ахь хдырхару рзымдыруа изыкәхаз.

Аеазәы иакәым, иара аҕхьатәи аҕсуа царауаа рахьтә пыҕоыкҕы ус икан. Урт Урыстәылатәи ацараиурҕақәа рәы ацара рцон, иалгон, рыцсадҕыыл аҕоурых атәы акҕы рзымдырзо. Асовет мчра ахаан, аидгыла республикакәа рҕоурых рцон, аха автономтә респуб-ликакәа дара рыюныцка ус аушәақә акы рымцозар, аеацъара ибжъарыжьюан. Убри акнытә, ажәлар рыхьзала акы иалаго, ма изырәыцыр зҕаху, иҕыцны рҕоурых, рдин аҕоурых ухәа еиҕацәыригароуп, идирдырроуп, иахьынтәааз, изхысыз, изнысыз амәақәа еиҕарызхәыцроуп, ацлагәаәа иштымцыз дырәегьых агәра дарҕы иргароуп, зегьы иддыргароуп.

Ақырсианра арәыцраҕы убарт зегьы аҕахуп, аамҕа пытк ақәыртәызарҕы, иаҕьонатәны иаҕьдунеитәны икаларц, еснаҕь исасны инымхарц азы. Абас аҕахуп, ажәлар ақырсианра еиҕаназыразха, ҕаахәырада динс ианышьтырх нахыс, Анцәа ду иахь рымоа Иисус Христос инапы иананырҕа. Уажәраанза цъара зызбахә ххәоз амарҕатра иахьархьанҕацәазҕы алцра ускак иуадаоом. Дырәегьых иҕыцны ргәакынзаҕы, рхакин-заҕы инеиуеит, ақырсианреи, еҕьырт адунеизегьтәи

адин хадақәа – Аңсылманра, буддахатцара, аиудеи-ахатцара – Анцәа хазшаз иахь инагоу моақәаны ишыкоу.

Хышә шықәса рыла Аңсны аңсылманра динк аицш ишьтырымхит, аха ахыпша атәыла иахьзеит, ииуаз аңсылман» хьызқәа рыхьзырцо иалагеит, ус ажәа-кынтә «аллахьгы» наладыршәуан. Убас ишыказгы, убарт ахьзқәа ишрыцазгы, зны-зынла аңсылманқәа рынцәа ихьз шынарфьцкьозгы, ақырсианра амарт-хәқәа рапхьа игылан, рылахь-рыцьымшь рзатәуан, аха канонқәак, догмақәак, ахьырцәеилапсазгы ыкан.

Иахьа, Аңсны инагзаны ақырсианра архынхәра, ашьақәыргылара знапы алаку, иалахәу – зегьы абартқәагы рдырузароуп, изықәныкәатәу иқәныкәарц. Аңсны ақырсианра ашьақәыргылара иара 19-тәи ашәышықәса анцәамтаз, аоажәатәи алагамтаз ацрақәа артәит, анцәа ихацара акәымкәа, аполитика баапсы ныкәызгоз. Аңсуа қырсианра ақыртүа екзархат анапы ианырцеит. Урт рхатәгәапхарала Урыстәыла иадлашәа ишыказгы, рымч ахьынзақәхоз нацьнатәтәи рмилап политика баапсы карыжьуамызт. Аеы иазымиааиз акәадыр дасуан хәа, аурысқәа рполитика ианазымиааи, еснагь ахәынтқаррагы, амчрагы рымазкуаз аңсуаа ргәаг рхыргон. Ускан дара аңсуаагы рхамта акәын, рагырак амхацьырра ицеит, иаанхазгы ахара зду ажәлар хәа ипхьазан, мхацьырра ицаз рыдгьылқәа, Аңсны иреигьыз адгьылқәа тацәын. Урт иртахын итацәыз адгьылқәагы дара рытәқәа ықәындырхарц, насгы ақырсиантә миссионерцәа рцәа рхарцаны, аңсуаа анзаархуаз, ақырсиан хьызқәа рнафсгы, рыжәлақәагы рыпсахуан. Еихаразак агыруа жәлақәа рыртон. Убас еицш икоу анцәа игәампхо аус, ажәлақәа рыпсахра, зегьы реилароашьара, насгы убарт рхы иархәан, агәнахагы иацәымшәакәа, ажәйтәан мчыла ирзыкамцаз уажәы ақырсианрагы, амиссионеррагы еилаганы, ицәытагәан акацара

иалагеит. Абас, ақыртүа қырсианра мчы анцәа иус аполитика баапсы аларгалоижьтәи акраатцун. Иара Аңсуа хәынтқарра ахаангы, ақырсианра мчы знапакны иказ ақырт динматцуоцәа аңсуаа рыжәлақәа, агыруа жәла аформахь ииаганы, еицакны ианырцон.

Нико Марр ду уи атәы анцәырига, иаххәап, ажәлақәа «ва» ала инцәо зегьы, аңсуа жәлақәан, урт «уа», «ауаа» хәа акәын ишаанагоз хәа, урт ртоурыхооцәа рахьтә еиха обиективра злоу хәа ирыпхьазоз Цьавахишьвилигы ихы ихнахит. Избанзар, жәйтәнатә ихоо иаарго, идырмазо зегьы аапшыр, дара еиқәдыреаеахьоу, мыцла еибарку ртоурых зегьы хьбгоит, аңсуаа рыхәтаатәкьа анроу, рыхәарақәа рцыхәа пцәоит. Иахьа уажәраанзагы ус иааиуеит. Ацыхәтәан, иара ихаҭа даныкамла, Сталин диҭагылартә икацаны, убартқәа зегьы зеицаркәакәоз Марр ишьтра ду зыркәахауазгы убри азоуп. Иахьагы ус инханы изыкоу, акыр зымчу еснагь апхьа аполитика ахьдыргыло азоуп. Уи иахьагы аполитика ду иапырхагамкәа ирбозар, азәгы даладыркьысзом.

Хәарада, ақыртүа миссионерцәа имоапыргоз абри аицш ахәымгара ақырсианра архынхәра, аиҭашьа-қәыргылара даара иапырхагахейт. Уаанзагы, Аңсны ацәа иреиуаз, хәычи дуи аамыстацәа рагырак аурысцәа реырзааигәатәра еиха иадгылаоцәан, Урыстәыла адлара урт зегьы ишыртахыз ишымоапгамызгы. Аурыс-тырқәа еибашьрагы убри аҭы еиланагаз рацәахейт. Абри аамтазы аурыс политикцәа, аибашьцәа, аңсуааи атырқәеи хәа еилымкәа, цәгьала ирызныкәеит. Уи, ргәыреаннацеит, хышә шықәса ақырсианра зыгыршьаауаз, аха уи еснагь игәхаазгоз, издинны изыпхьазоз аңсуа жәлар. Еиха еицәахаз, ақырсианрагы хаздырхынхәуеит, урт рнапәы ампыцахаларатә политика ахьадаз адунеиаҭа хьахчәп хәа ишгәыгуаз, рыдгьыл иқәцан иказар ртахушәа

анырба, зынза ргэы рыцэпсит. Уажэраанза иззыпшыз рынцэагы изымыжьжьо икалеит.

Насгы, иахыргаз, иахырцаз, иахыршьааз ирцэын-ханы зыпсадгылаф инхазгы ақырсианра рзырхын-хэра ақыртүа миссионерцэа рнапы иананырца, рхы здыркылаз ахэынтқарра атэйтэыхра иантанаргыла, хэарада, ақырсианра, аитарфьыцра удафхеит. Аңсуаа ныхатыпны икарцахьоу ақырсианреи ажэйтэзатэи рынцэахэкеи ахьейлеибагзоз, иузеифымдыраауа иахьыкалахьаз рыонкэа рфы инхеит урт еицах.

Абри еилызкаауаз калазар акэхап, аурыс еихабыра рахь рнапацака иказ ажэларкэа мацк акара ирыз-хьяпшуаз, ртагылазаашья мацк иадамзаргы иацхраарц зтахыз, аурыс қырсиан мацзура амчра шиашаз иаларгало иалагеит. Еихаразак Псырзха-Афонтэи акомплекс ашьапы анырк нахыс. Хэычы-хэычла аныхатыпкэа рфы аңсуа хэычкэа рзы ашколкэа хыртуа иалагеит. Иухэар алшоит, абаскак ззааргаз, акгы згэы ахымло, акгы агэра зымго афынза инаргаз аңсуаа, дырфегьых ақырсианрахь рфы зырхэыз рацхья игылоуп уи инькэнаго иалагаз ацарадырра атыцантэи ауаа рыларцэаратэ политика. Убри инаваргыланы, Кавказ, кавказтэи ажэларкэа рызцааракэа, ртагылазаашья, ртоурых иазфлымхаз, ацхьягылара змаз аурыс интеллигенция ахатарнакцэа аңсуа жэлар рцарадырра, ртоурых иазхьяпшуа иалагеит.

Аңсны ақырсианра арыгэғэара знапы алаку ирхадмырштроуп аңсуа жэлар ацарадырра рыларцэараз уи инькэнагоз аполитика, уи афы иалнаршахьаз, иахьягы убри азфлымхара агымхароуп, анцэеихацара ус инаваргылан, уи адин лаша ажэлар риестетикатэ доуха, ркультура зегьы иацхыраагза дуны икаларц.

Убасгы акэхоит хэа агэыгра зыкоугы, иахья хқырсианра амац азызуа рахь, анцэа ицьшьала, ацара бзиа змоу ацкэынцэа ыкоуп. Ус хатэгэацхарала

акэымкэа, царалагы ибзиан иазыкацоу ауаа рнапы иакуп. Уи лагамта бзиоуп. Иахья убас зхы ркыз амацура аизхара, афьара аиурц азы, аңсуа қырсианра иара атэала ацара бзиа змоу рахагылара атрадиция хымцадатэхароуп. Ишдыру еипш, адинхацара дырра хкы дууп, анцэахацара, атеологиатэ философия цаулоуп, афилософия ахьцхырта хадакэа иреиуоуп.

Иакэыргэған изаххэогы, икоуп асферакэа, иаххэап аңсуа культура фьыц ахккэак, аханатэ убри згу, апрофессионалра афынза изымназакэа иааиуа, убри ахьытрадицияхаз. Уи ишэартоу усуп, ишнеи-шнеиуа урт инарфьыпшы егырт пытфьыкгы ахатэгэацхаратэ фазара акны иаагылар алшоит.

Анцэахацара ус, ақырсианра арыгэғэара ахы шыркыз инаргзар, уакэгэыгратэ икоуп, дара рус хада инаццаны, иазыбжан, афилософия, жэлар рцарадырра ухэа рфы алагала бзиақэа картцит хэа. Анцэаионы шакаф хэыццэа дуқэа аазахьоу ззымдыруада.

Иара убас, хажэлар религиала раазараф, еснагь анцэа илапш шырху, ршьафакэа зегьы шгэеито рхамыштүа рыкацараз, анцэа иаамышьтахь рыпсцазара зегьы шэага-загас иамоу Аламыс анцэа итэы агымкэа икаларцаз, рацхья иргылан, аңсуа нцэаионы, аңсшэа фныюуа, уи ахьыхьчоу, анцэа иажэан иахьыкоу тыпхароуп.

Аңснитэи ақырсиантэ ныхэартакэа аңсшэа рыюныюуа акацара аңсуа қырсианратэ ныхамч ацхья игылакэоу ахасабтэкэа иреиуоуп. Абри аипш анцэагы, ауаагы ргэы иахэаша аңсуа динхацара амацура ианышьтнах, уажэы иара тызцаауа аинституткэа реипш, уи афы акыр цнако, амч аман икалоит.

Аңсуа бызшэа амырзра – уи аңсуа жэлар рмырзра ауп иаанаго. Уи, ииашан, нцэа усуп. Абызшэа ауаа ргэы итыхо рфы иахэо анцэа излакаитцаз ауп. Баша ихэам

ацқаабыраф «аңхья икан ажәа» хәа. Хазшаз аңхья ауаа ираҗәеишьаз уи ауп.

Хара хбызшәа иахья уажәраанза иаанагеит амч, иацнаҗеит амехақы, иара убас – ажәйтәзатәи агьама. Уи анҗра дуи җсра зқәыми ргьама ауп. Ажәлар злақоу, рдоуха, рыҗсҗазаараф еиҗа ирзаҗсоу зегьы рбызшәа иалаҗәахәуп. Хәарада, ажәйтәан ақырсианра Аҗсны аиааира анага, аҗсшәеи иарей рыбз анеибак ауп.

Ишдыру еипш, ажәйтәзатәи ақырсиан жәларқәа иреиуоу аҗоптҗәа (3 миллионк инеиҗаны икоуп) рбызшәа дин бызшәаны инхеит, амч ахьамоу ақырсиантә ныхаҗыҗқәа рҗы ауп. Иара ауриақәа ажәйтәзатәи рбызшәа иавритгьы ус ақәын, аха ахәынҗқарра аныҗарҗа, урҗ җахара ззымдырзо ажәлар еиҗа аҗсҗазаара арҗеит, жәлары зегьы ирбызшәаны, ирхәынҗқарра бызшәаны икарҗеит. Убри, хәарада, адунеи иақәлоу ауриа жәлар ду риааирақәа ирыҗкуп. Уиала, раҗхья иргылан, иаадырҗшит урҗ шақа рхы хаҗыр ақәырҗо, шақа иҗаракны ахә ршьо. Зхы зҗахым, хаҗыр ззақәым ахаан иааира изгазом.

Агәыҗра икоуп, абарҗ зегьы азгәаҗан, ареволиуҗиа аламҗалаз излаганы ирзынамзгаз Аҗсны ақырсианра иаҗашьяқәыргыларра, иахья иалыршахоит хәа, адунеи азыразны, иара ахафьы аман, иара абызшәа аман.

Уи азы иахьанатә раҗхья иргылатәу аусқәа маҗым. Хәарада, даара ишуадаоугьы, харазак имгакәа, дара аныхаҗыҗқәа, ханҗәаиҗәарҗақәа, жәйтәнатәгьы еиҗа ихадаз, еиҗа еиҗырдыруаз иаауртырҗә икаҗатәуп. Иаартәуп убас хәычы-хәычла, зны – қыҗаҗыҗхьяза, нас хаблаҗыҗхьязагаҗы агафә инаркны ашьақәа ршьапанынза урҗ аныхабаашқәа, аныхәарҗақәа рыҗхны иахьылоу зегьынҗара. Хажәлар уахь рҗы дырхәхьейт. Аха убарҗгьы уи азыкаҗара еиҗарҗахуп.

Убарҗқәа рымәаҗгараз иаҗаххоит имаҗымкәа адинхаҗаратә литература, аҗсышәала. Ишдыру еипш,

«Евангелие» («Агәыргьафәхәаша») аҗсышәала еиҗағаны иҗыҗит раҗхья 1912 шықәсазы (Лука икынҗәи Евангелие ада). Уинахысгьы, еиуеиҗшым уи ахәҗақәа, еиҗаракгьы «Евангелие Иоанн икынҗәи» аҗсышәала иҗыҗхьан, Аҗсны, Америка ухәа. Хаҗала сара макьана иагьысымбаҗт, сагьамыҗхьяҗт, аха «Евангелие» нагзаны иеиҗеигейт апоет-аиҗагаф М. Лашәриа рхәоит. Убарҗқәа зегьы еиҗырҗшны, еиҗа иманшәалоу, еиҗа ауааы иҗақны иааиуа алпшаан, аканон иахыжьтәзар акәхап, зегьынҗара рхы иадырхәо еипшны, акы акәны. Убас, еснагьтәи анҗәаиҗәара иазку атекстқәа рахь зегьы фьыҗ еиҗагаҗәхозар акәхап. Еиҗарҗыҗтәхозар акәхап ақырсиантә нҗәаиҗәаратә терминқәа. Урҗ ахьейларпсақәаз раҗәоуп. Фьырҗшы заҗфьык ала уааы ибоит урҗ иҗыҗны ишрыхәаҗшәу, иаххәап «афәбаара иҗалт» аҗыҗан «аҗгара иҗалт» рхәоит. Насгьы даара ибзиан иахәоит хәа сыкам «ауасиаҗ» аҗақы (урысшәала «завет»). Атерминқәа зегьы Евангелие злаоу абырзен бызшәа акынҗәи еиҗагазар ауп, хымҗада, абызшәа здыруа, аҗхырааоҗәа җшаатәуп. Анҗәа излаиҗәо ажәақәа валарҗа рымамкәа, җсахра рықәымкәа еиҗагалатәуп.

Иахьякәызаалакгьы, ақырсианра адогма хадақәа ирывамлакәа, хажәлар аагылазар анҗәа ишихәо иазхәыҗроуп, иазфлымхазароуп, рхы иадырхәозароуп атекстқәа еиҗазгогьы, аканон иҗызгогьы, анҗәаиҗәара мөаҗызгогьы. Иара убас, иара алитургия аоныҗкагьы, анҗәаиҗәарақәа рымәаҗгараан, аҗыдарақәа амилат ныхамқәа зегьы ирымоуп. Хара хәфьы, акрызхыҗуаз адинмаҗзуюҗәа ирхәо сахажьан, ахатәы җыдарақәак ыкан. Иаххәап, аныхәарашәа аҗкыс аречитатив еиҗа еиҗьны ирыдыркылон, насгьы ахор шәахәара даара хаҗыр ақәырҗон аҗсуа қырсианҗәа хәа.

Иара убас, иаҗахуп имырхьанҗакәа аҗсышәала икаҗоу ақырсианра аҗоурых; фьыҗ ақырсианра

здыкылаз иадымхалацэакэа рхы-ргэы а́кынза инеиртэ икаццоу ац́кьаоырақэа еи́та́хэан ртыжыра, рылартцэара.

Абасала, иаины ихадгылоуп азежэтэи ашөышықэса антэамтаз, аоажэтэи алагамтаз излагаз, аха ускан изхырымгзаз Ацсны ақырсианра инагзаны архын-хэра, аи́ташыақырғылара, арыгэгэара аамта. Ускани уажэи Ацсны а́тагылазаашыақэа шы́та́нкыла еицшым. Убарт излеицшқэам абрагь, ақырсианра азцаарафгы ххы иахархэароуп. Уи азцаара нагзаны избамкэа ахэынтқарра азцаарагы инагзаны азбара удаохоит, убри аганахьала мацара еиха ацсартақэа каларгы, егьа хазхарымтаргы, ашыа ақэтэан ахақэитра аагеит, хзымпыцахалаз хэырцэаагеит, ххыпшымра атэы рылаххэеит. Уи адунеи зегы афы ирахаит, ирбеит, ирдыруеит. Ххэынтқарра ашыапы ххит, ххэаакэа ыкоуп, адунеи зегы харбартахеит. Даарак иааигэаны иах-зымдыруагы налацан, згэы хзыбылуа, хақэпара хатыр ақэызцо, аиааира наза аагар зта́ху рацэаоуп, хэарада, ақырсиан жэларқэагы налацан. Иара убас, убарт ақырсиантэ жэларқэа ркынтэи адунеитэ-импертэ закэанкэа рыла макьана хазы хазмыпхьазо ирыд-гылогы ыкоуп. Аха хара уртқэа раан, аполитика зегы рапхьа изыргыло ртэала акэымкэа, ақырсианра анцэа имч ду, ииаша ду амоа ауп хазну, хазхымцо. Убри а́кынтэ, хгэы иаанагоит, иарбан хыпшымразаалак, иарбан хэынтқарразаалак анцэеихацаратэ мацзура, аныхамч амазароуп аоныцка, ажэлар рынцэахацара инаваргылан, рдоуха зегы, ркультура зегы азы имчны, ихэшэны.

Ус иахы́кам ахэынтқаррагы назам, адоухагы, акультурагы. Харгы убри асфера ду афы аиааира анаага, хазтагылоу аамта иахынзахна́то ахыпшымра змоу ацсуа қырсиантэ ныхамч анахзышыақыргэгэа, ххыпшымра, ххэынтқарра азхацарахьгы ишыа́фа духоит.

Ацыхэтэан, еи́та́схэахуеит, Ацсны ақырсианра аи́тарфеиарафы инцэа ус духацэ́кьоит хбызшэазы ибганы, хажэлар рбызшэала анцэа иацэажэартэ ианыка́ла. Ус акэымкэа, иара ахэынтқарра усқэа рфеицш, абрагы ацшэа аатрахь ианынха, хып-шымрагы зыкалом, анцэа хатоумцан, аха – ацсуа ныхамчгы. Избанзар, ажэлар рбызшэа рыпстазаара гьамас иамоуп, анцэа ркыркы злаирхэыхэыз ауп, иаи́та́з агьама ауп иамоугы, ура мап ацэумкуазар.

Анцэа илыпха-игэыпха хагирхом, аха егьа ус акэаргы, зхы изамыхэаз, иахэарцгы рацэак зэа-зызымкуа цхыраашыа имазам. Анцэа дзыхэо, зхы иахэо, убриалагы анцэа ихэо иоуп.

Маи-июн, 2005 ш.

Ахқәа
Ажәабжьқәа

Анакә	3
Амра аґсы шґаз	25
Амацәыс аґама	65
Быґькаґсан	95
Ахәмаррақәа зегьы рышьґахь	160

Апублицистика

Ашьаґакөы	208
Ахәатәи ахәашьей	224
Ашґа иацәақәа ртәылағ	235
Апышәара	252
Nota bene, мамзарґы азааґыларакәей азгәаґарақәей ахьаґаху	295
Анцәа иғы иґыцуа иарбан ажәазаалак	322

Гогәуа Алықьса Ноча-иґа

АМРА АґСЫ ШґАЗ
Ажәабжьқәей
апублицистикей

Гоуа Алексей Ночиевич

Рассказы
публицистика

Аредаґтор Л. Макачаа-пґа
Атехредаґтор Л. Евменов
Акорреґторцәа Ф. Быґәба,
Н. Шьамаґаа.

Аформат 84x108/32. Икацәкьоу 10,9 кьыпхь бґыыц. Иныкәрпшу
18,3 кьыпхь бґыыц. Атираж 500. Ағәацәґка№ 46.

Аґсны Ахәынґқарра
Ахәынґқарратә полиграфиаатә наплакы
“Акьыпхь Аоны”
Акәа, Ешба имәа, 168.

Ахқәа

Анакә.....

Амра аңсы штаз.....

Амацәыс аҕама.....

Быгъкаңсан.....

Апублицистика

Ашьаҕакоы

Аҳәатәи аҳәашьей.....

Ашта иацәақәа ртәылаә.....

Апышәара.....

Nota bene, мамзаргы азааҕыларакәеи

азгәаҕарақәеи ахьаҕаху.....

Анцәа иҕы иҕыцуа иарбан ажәазаалак.....